İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDA ŞEFLİK SİSTEMİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

İsmet ALTUNER

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Zelkif POLAT

Ocak 2017

Afyonkarahisar

T.C.

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDA ŞEFLİK SİSTEMİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Hazırlayan

İsmet ALTUNER

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Zelkif POLAT

AFYONKARAHİSAR 2017

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "İki Dünya Savaşı Arasında Şeflik Sistemi: Türkiye Örneği" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça'da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

20/01/2017
İsmet ALTUNER
İMZA

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ		İmza
Tez Danışmanı	: Yrd. Doç. Dr. Zelkif POLAT	.....
Jüri Üyeleri	: Doç. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM	.....
	: Yrd. Doç. Dr. Kerim ÇINAR	.....

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans öğrencisi İsmet ALTUNER'in **"İki Dünya Savaşı Arasında Şeflik Sistemi: Türkiye Örneği"** başlıklı tezi, 20.01.2017 günü saat 10:00'da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDA ŞEFLİK SİSTEMİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

İsmet ALTUNER

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Ocak 2017

Danışman: Yrd. Doç. Dr Zelkif POLAT

İki Dünya Savaşı arasındaki dönem radikal değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir süreç olmuştur. Bu durum Avrupa'da özellikle Almanya ve İtalya'da otoriter/totaliter yapıların ortaya çıkmasına ve güçlü lider anlayışına vurgu yapılmasına neden olmuştur. Mustafa Kemal önderliğinde kurulan yeni devlet modeli de Avrupa'da yaşanan süreçten etkilenmiştir. Bu etkileşimle birlikte tek partiye dayalı otoriter bir yapı ve gücünü liderin otoritesinden alan Şeflik sistemi uygulanmıştır.

Çalışmamızda, Avrupa'da ortaya çıkan faşist ideolojinin tarihsel arka planı ve ortaya çıktığı dönemin koşulları, Türkiye kurulan tek partili yapının inşası ve Avrupa'daki otoriter-totaliter rejimlerden etkileşimi,tek parti döneminde fiili olarak uygulanan şeflik sisteminin özellikleri ve yansımaları incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Faşizm, Otoriter Rejim, Totaliter Rejim, Şeflik, Tek Parti.

ABSTRACT

THE CHIEFDOM SYSTEM BETWEEN THE TWO WORLD WARS: THE CASE OF TURKEY

İsmet ALTUNER

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT of PUBLIC ADMINISTRATION

January 2017

Supervisor: Yrd. Doç. Dr. Zelkif POLAT

The period between two World War have been a process that radical changes and transformations occurred. This situation caused occurrence of authoritarian/totalitarian structures in Europe especially in Germany and Italy and caused emphasizing on strong leader mentality. The new state model which has been established under the leadership of Mustafa Kemal also influenced by the encountered process in Europe. With that interaction a one party based authoritarian structure and Chiefdom system which derives its power from the authority of leader has been implemented.

In our study, historical background and conditions of the fascist ideology that occurred in Europe, construction of one party structure which established in Turkey and its interaction with authoritarian/totalitarian regimes in Europe, features and reflections of the Chiefdom system which have been implemented at one party period have been tried to examine.

Keywords: Fascism, Authoritarian Regime, Totalitarian Regime, Chiefdom, One Party.

ÖNSÖZ

Çalışmanın hazırlandığı süre boyunca; benden hiçbir zaman yardımını esirgemeyen, yazdıklarımı titizlikle okuyup bana yol gösteren, her daim yanımda olan ve ümitsizliğe düştüğümde destek veren, sonsuz sabır ve anlayış gösteren tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Zelkif Polat'a;

Değerli jüri üyelerim Sayın Doç. Dr. Ahmet Kemal Bayram ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Kerim Çınar'a;

Yüksek Lisans eğitimim boyunca üzerimde hakkı bulunan Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyelerine;

Çalışma boyunca manevi anlamda destek veren ve her an yanımda olan Arş. Gör. Mürşide Korkut ve Arş. Gör. Atahan Demirkol'a;

Son olarak; hem maddi hem manevi desteklerini benden esirgemeyerek yanımda olan aileme, babam Hüseyin Altuner'e, annem Neriman Altuner'e ve kardeşlerim Merve ve Akın'a, en zor zamanlarımda yanımda olan ve varlığıyla güç katan Hilal Sağ'a çok teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ ..... **i**

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI ..... **ii**

ÖZET ..... **iii**

ABSTRACT ..... **iv**

ÖNSÖZ ..... **v**

KISALTMALAR DİZİNİ ..... **viii**

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL ARKA PLAN

1. ŞEFLİK SİSTEMİNİN DÜŞÜNSEL ARKA PLANI **4**
1.1. İDEOLOJİ 5
1.2. OTORİTERİZM 6
1.3. TOTALİTARİZM 6
1.4. NASYONAL SOSYALİZM 8
1.5. KORPORATİZM 8
1.6. SOSYAL DARWİNİZM 10
1.7. FAŞİZM 10
1.8. ŞEF 14
1.9. KÜLT 14

2. PARTİ TİPOLOJİLERİ VE TEK PARTİLİ SİSTEMLER **14**
2.1. PARTİ SİSTEMLERİ 18
2.2. TEK PARTİ 18

3. OTORİTER VE TOTALİTER REJİMLER KARŞISINDA DEMOKRASİ **22**
3.1. AVRUPA'DA DEMOKRASİNİN İTİBAR KAYBI 24
3.2. OTORİTER VE TOTALİTER REJİMLERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE YÜKSELİŞİ 26
3.2.1. Faşizmin Yükselişi 28
3.2.1.1. Faşizmin Tanımlanması Sorunsalı 28
3.2.1.2. Faşizmin Temel Özellikleri 33
3.2.1.3. İtalyan Faşizmi ve Ulusal Faşist Parti 39
3.2.1.4. Alman Faşizmi ve Nasyonal Sosyalist Parti 45

4. AVRUPA'DA OTORİTER VE TOTALİTER REJİMLER BAĞLAMINDA ŞEFLİK **52**
4.1. İTALYAN FAŞİZMİNDE ŞEFLİK: DUÇE 55
4.2. ALMAN FAŞİZMİNDE ŞEFLİK: FÜHRER 56
4.3. SOVYET TOTALİTERYELİZMİNDE ŞEFLİK: VOJD 58

İKİNCİ BÖLÜM

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDA TÜRKİYE

1. TÜRKİYE'DE TEK PARTİ YÖNETİMİNE DOĞRU 60
1.1. ANADOLU RUMELİ MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ'NDEN HALK FIRKASINA GEÇİŞ 63
1.2. CUMHURİYET HALK FIRKASI'NİN KURULUŞU VE GENEL ÖZELLİKLERİ 64
1.3. TAKRİR-İ SÜKÛN'DAN MATBUAT KANUNUNA TEK PARTİ DÖNEMİNDEKİ GELİŞMELER 67

2. TÜRKİYE'DE ŞEFLİK SİSTEMİNE GEÇİŞİ HIZLANDIRAN GELİŞMELER 73
2.1. KEMALİZM VE TÜRK İNKILABI 74
2.2. TÜRKİYE'DE İDEOLOJİK ARAYIŞLAR BAĞLAMINDA OTORİTER VE TOTALİTER REJİMLERİN ETKİSİ 86
2.3. PARTİ DEVLET BÜTÜNLEŞMESİNE DAİR DÜZENLEMELER 95
2.3.1. Türk Ocakları'nın Kapatılıp Halkevlerinin Açılması 96
2.3.2. İdeolojik Bütünleşme Altı Ok'un Anayasaya Girişi 107

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ŞEFLİK SİSTEMİ VE ÖZELLİKLERİ

1. EBEDİ ŞEF, MİLLİ ŞEF 119
1.1. DİKTATÖRLÜK TARTIŞMALARI BAĞLAMINDA EBEDİ ŞEF 121

2. MUSTAFA KEMAL SONRASI ŞEFLİK SİSTEMİ VE MİLLİ ŞEF 125
2.1. İSMET İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANLIĞI VE MİLLİ ŞEF DÖNEMİ 134

3. TÜRKİYE'DE ŞEFLİK SİSTEMİNİN ÖZELLİKLERİ 147

4. CHP KURULTAYLARI VE 1924 ANAYASASI BAĞLAMINDA ŞEFLİK SİSTEMİ 153

5. BASINDA VE AYDINLAR'DA ŞEF VE ŞEFLİK SİSTEMİ 164

6. RECEP PEKER VE ŞEFLİK SİSTEMİ 169

7. KADRO DERGİSİ BAĞLAMINDA ŞEF VE ŞEFLİK SİSTEMİ 171

8. ŞEF YÜCELTMELERİ 177
8.1. MUSTAFA KEMAL KÜLTÜ 177

SONUÇ 197

KAYNAKÇA 202

KISALTMALAR DİZİNİ

Akt : Aktaran

ARMHC : Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

C. : Cilt

CHF : Cumhuriyet Halk Fırkası

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

Çev. : Çeviri

HF : Halk Fırkası

S. : Sayı

s. : Sayfa

ss. : Sayfa sayısı

SCF : Serbest Cumhuriyet Fırkası

TPCF : Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

ZC : Zabıt Ceridesi

GİRİŞ

Rönesans ve Reformasyon ile başlayıp aydınlanma çağı ile gelişen ve nihayetinde iktisadi ve siyasi devrimlerle toplumsal ve siyasi dönüşümler yaşayan Avrupa, aynı zamanda liberal ve demokratik değerlerle de tanışmaya başlamıştır. Fakat yeni dönemin getirdiği acımasız rekabet, askeri ve ekonomik alanlardan toplumsal alana da yayılmış ve zamanla ırkçılığa kadar evrilmiştir. Özellikle birinci dünya savaşının getirdiği toplumsal travmalar, savaşın mağdur taraflarında yeni arayışlara yol açmış ve böylece faşizmin ve diktatör liderlerin önü açılmıştır.

Önce İtalya'da sonrasında, yaşanan ekonomik krizin de etkisiyle, Almanya'da totaliter rejimler hâkim olmuş ve kişi kültü merkezli yönetimler kurulmuştur. 20. yüzyıla etki eden İtalyan faşizmi ve Alman Nasyonal Sosyalizmi, yücelttikleri lider ve devlet anlayışıyla dönemin diğer ideolojilerinden farklılık göstermiştir. Bireye geniş özgürlükler sağlayan ve devlet karşısında üstün bir konum sağlayan siyasal sistem önemini kaybetmiştir. İtalya'da devletin mutlak üstünlüğü geçmişe duyulan bir özlem -Roma İmparatorluğunu canlandırma- üzerinden kurulmuş, Almanya'da ise bu durum Aryen ırkının yüceliği ve Yahudi aleyhtarlığı üzerinden şekillenmiştir. 20. yüzyılın yeni otoriter ve totaliter rejimleri kısa sürede dünyanın pek çok yerine sirayet ederek yeni diktatörlüklerin oluşmasına yol açmıştır.

Avrupa'da yaşanan siyasal, ekonomik ve toplumsal değişimlerin etkisi Türkiye'de kendisini göstermiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan bağımsızlık mücadelesi sonucunda Osmanlı Devleti yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti, siyasal elit merkezli Batı modernleşmesini örnek almıştır. Avrupa'da esen faşizm rüzgârı, cumhuriyeti kuran siyasal elitleri de etkilemiştir. Dolayısıyla Türkiye'de tek parti dönemi olarak adlandırılan süreç içinde yaşanan uygulamaları ve siyasal tercihleri Avrupa'da ortaya çıkan söz konusu gelişmelerden bağımsız değerlendirmek mümkün olmayacaktır. Nitekim dönemin siyasal seçkinleri, yapılan inkılâpları oturtmak adına "otorite" ve "şef" gibi kavramlara öykünmüşlerdir. Faşist ideolojide hâkim olan otoriter-totaliter uygulamalar, inkılâpları oturtmak adına Cumhuriyet Halk Partisi kadroları tarafından kısmen de olsa benimsenmiştir. Türkiye'de başlayan söz konusu faşist etki, toplumsal alandaki bir kısım radikal dönüşümle sınırlı kalmamış, daha yoğun olmak üzere 1931 ve 1935 Cumhuriyet Halk Partisi tüzüğünde kendini

göstermiştir. Nitekim 1938 yılına kadar Mustafa Kemal, sonrasında ise İsmet İnönü liderliği üzerinden ortaya çıkan "Ebedi Şef", "Milli Şef" gibi nitelemeler faşist ideolojinin yansıması olarak değerlendirilebilir.

Bu sebepledir ki Türkiye'de Şeflik Sisteminin anlatılabilmesi için tez çalışmasının birinci bölümü konu ile ilgili temel kavramların açıklanmasına ve dönemi oluşturan siyasi, ekonomik ve toplumsal şartların tarihsel evrimine ayrılmıştır. Dolayısıyla bu bölümde şeflik sisteminin düşünsel arka planıyla ilgili kavramlar tanımlanmıştır. Bu eksende Avrupa görülen demokrasi bunalımı ve bu bunalım sonucu ortaya çıkan faşizm ideolojisi ve onun şeflik sistemi incelenmiştir. Bu inceleme sırasında faşizmi ortaya çıkaran düşünsel arka plan, otoriter ve totaliter rejimlerin ortaya çıkış süreci ve parti sistemleri ele alınmıştır. Birinci bölümün sonunda da ortaya çıkan bu rejimler şeflik sistemi açısından değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde, iki dünya savaşı arasında Türkiye'de meydana gelen gelişmeler ve tek partili cumhuriyetin kuruluşu ele alınmıştır. Cumhuriyetin kuruluş süreci sonrasında muhalefetin tasfiyesi ile meclis içerisinde oluşan otoriter ve tek partili yapı analiz edilmiştir. Bu bağlamda otoritenin güçlenmesi adına muhalefetin tasfiyesi ele alınmıştır. Muhalefetin tasfiyesi meclisle sınırlı kalmamış, toplumsal alanda da tasfiyeler ve dönüşümler yaşanmıştır. Dolayısıyla Türk Ocaklarının kapatılması ve Halkevlerinin açılması, parti-devlet birliği ve "Altı Okun" anayasaya girişi, şeflik sistemi açısından ele alınmıştır. İkinci bölümün sonunda şeflik sistemine geçişi hazırlayan koşullar incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Türkiye'de uygulanan şeflik sistemine değinilmiştir. Bu bölümde "Ebedi Şef" ve "Milli Şef" kavramlarına, kavramların Türk siyasal hayatında kullanımlarına ve şeflik sisteminin özelliklerine değinilmiştir. Ayrıca şeflik sistemi dönemin anayasası, basını ve aydınları ekseninde incelenmiştir. Bölümün sonunda ise Şeflik sisteminin mimarlarından sayılan Recep Peker'in şefliğe katkısı ele alınmış ve sistemin ideolojik altyapısını hazırlayan Kadro Dergisinden örnekler sunulmuştur. Şeflik sisteminin daha net anlaşılması açısından bölüm sonunda Mustafa Kemal üzerinden oluşan lider kültü ve bu bağlamda ortaya çıkan edebi metinler ve söylemler, örnekler üzerinden ele alınmıştır.

Çalışmanın asıl konusunu "Şeflik sistemi" oluşturmakla beraber, konuyla bağlantılı olarak 1924 anayasası, Cumhuriyet Halk Partisi tüzüğü, siyasal-sosyal inkılâplar, dönemin elitist bakışı ve matbuatı şeflik sistemi ekseninde incelenmeye çalışılmıştır. Şeflik sisteminin tanımı ve özellikleri dönemin diğer örnekleri olan Almanya'da Hitler-Führer, İtalya'da Mussolini-Duçe perspektifinde ele alınmıştır. Döneme ilişkin yazılan kitaplar, hatıralar, zabıt cerideleri ve meclis konuşmaları şeflik sistemi bağlamında analiz edilmeye çalışılmıştır.

Konu, Türk siyasal hayatında halen ideolojik bir ağırlık taşımaktadır. Dolayısıyla dönemle ilgili hatıratlarda yoğun olarak, konuyla ilgili yapılmış akademik çalışmalarda da kısmen söz konusu ideolojik bakışın etkilerini görmek mümkündür. Konuyu çalışmayı zorlaştıran bu handikabı aşabilmek için farklı siyasal bakış açısı taşıyan kaynaklar akademik bir üslupla bir arada değerlendirilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL ARKA PLAN

İki Dünya Savaşı arası dönemde genelde dünyada özelde ise Türkiye'de yaşanan askeri, siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişme ve değişmeleri, dönemin konjonktürüyle birlikte değerlendirme zarureti vardır. Zira bahsi geçen dönem 19. yüzyıldan kalma hesaplaşmaların, ekonomik mücadelenin, ideolojik rekabetin sonucu olarak belirgin galipler ve mağluplar ve dolayısıyla da mağdurlar ortaya çıkardığı bir süreci içinde barındırır. Dolayısıyla incelenen döneme ait siyasi, sosyal ve ekonomik değişimlerin daha sarih bir içeriğe kavuşması, yaşanan süreçle ilgili bazı kavramların tanımlanmasına ve dönemin aktörlerini ortaya çıkaran bir tarihsel arka plan bilgisine duyulan ihtiyacı elzem kılmıştır.

1. ŞEFLİK SİSTEMİNİN DÜŞÜNSEL ARKA PLANI

Avrupa tarihi, evvela sınıfsal ve dinsel, sonrasında ise merkezi devletlerin ortaya çıkmaya başlamasıyla askeri ve siyasi, nihayetinde ürettiği endüstriyel ve siyasi devrimlerin bir tezahürü olarak da emperyalist mücadele tarihidir. Avrupa bu mücadele sürecinde pek çok bedel ödese de yaşadığı tecrübelerle pek çok kazanım da elde etmiştir. Dönemsel olarak farklı devletlere karşılık gelse de, ekonomik ve siyasi açıdan kıta dışında çok geniş coğrafyaları sömürebilme yollarını açan koloni imparatorlukları kurarak daha çok ekonomik kazanımlarını arttırmış, bünyesinde yaşadığı çatışma kültürünün siyasi ve toplumsal hafızadaki karşılığı olarak da, içe dönük olarak sistem tadilatına yönelmiştir. Geç Avrupa tarihinde görülen sekülerleşme eğilimi, parlamenter sistemin güçlendirilmesi ve hatta kapitalizme uygun bir toplum ve din kurgusunun ortaya çıkışı, bahsi geçen sistem tadilatının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Avrupa bu süreci yaşarken zaman zaman kendi içinde değişen dengeler üzerinden de bazı kırılmalar ve hatta savaşlar yaşamıştır. Özellikle ulus devletin ortaya çıkışı, ekonomik rekabet ve her ikisinin bir bileşkesi olarak militarist ve sosyal Darwinist eğilimler, kıta Avrupa'sında özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ciddi fay hatları üretmiştir. Bölgesel mücadelelerden dünya savaşlarına kadar

uzanan savaşlar süreci, yeni sistemin ürettiği rekabetin hesaplaşması olarak değerlendirilebilir.

Mücadele sadece askeri ve ekonomik rekabetle sınırlı kalmayarak bazı ideolojik savrulmalara da zemin oluşturmuştur. Daha önce kapitalist sistemin getirdiği ilişki ağının ürettiği problemlere atıflarla, Marx üzerinden tam da bu sistemin karşısında kendini konumlandırarak, kurtarıcılığa soyunan sosyalizm ile daha sonra daha ağır bir bunalımla birlikte kapitalizmden bir savrulma olarak nitelenen faşizmin ortaya çıkışı bu minvalde değerlendirilmelidir.

Bu noktada faşist ideolojiyi ve şeflik sistemini açıklamaya yardımcı olacak kavramları incelemek gereklidir. Tezin ilerleyen bölümlerde ortaya çıkacak terimlerin anlaşılabilmesi için kullanılan kavramların taşıdığı anlam ortaya konulmaya çalışılmıştır. Söz konusu kavramlar arasında ideoloji, otoriterizm, totalitarizm, nasyonal sosyalizm, korporatizm, sosyal darwinizm, faşizm, kült, şef, tek parti gibi terimler yer almaktadır.

1.1. İDEOLOJİ

Genel anlamda inançlar ve değerler bütünü olarak tanımlanır. Kavram özü itibariyle tartışmalı ve tanımlanması zor olmuştur. McLellan'ın belirttiği gibi, "ideoloji tüm sosyal bilimlerde tarifi en zor olan kavramdır" (akt. Heywood, 2013: 23). Eagleton ise bu durumu, *"şimdiye kadar hiç kimse ideolojinin tek ve yeterli bir tanımını yapamamıştır"* diye ifade etmiştir (akt. Con, 2008: 1). Williams ise ideolojiyi, "bir dünya görüşü ya da bir sınıf bakışı olarak soyutlayabilecek, görece olarak biçimsel ve eklemlenmiş anlamlar, değerler ve inançlar sistemi" olarak tanımlamıştır. Genel anlamda ideoloji, siyasal-toplumsal düzenin meşruluğu ve devamlılığı, bunun için bireylerin özneleştirilmesi ve meşruluk-özneleştirilme sürecinin sürekli kılınması için gerçek varoluş koşullarını egemen söylemsel alanın gerçekleri doğrultusunda yeniden kurgulayarak yeni gerçeklikler yaratılmasıyla, rasyonalize etme, doğallaştırma, evrenselleştirme ve meşrulaştırma olarak tanımlanmıştır (akt. Ateş, 2011: 34-35).

Faşizm çoğunlukla ideolojiyi dışlayıcı bir tutum sergilemektedir. Onlara göre ideoloji, tutku ve irade dışında akla dayalı, kuru ve entelektüel siyasal anlayış

biçimidir. Nazi düşüncesinde ise fikirlerini bir felsefi sistem olarak değil *Weltanschauung*, "dünya görüşü" olarak betimlemişlerdir (Heywood, 2013: 31). Faşizmde esas olan tutku ve iradedir. Hareketin kalıplara sokulması ve aklın sınırları içerisinde kalmaması için ideolojiye karşı olumsuz bir bakış açısı benimsemiştir. Faşist ideolojinin benimsediği otoriter-totaliter yapı da buna etkendir.

1.2. OTORİTERİZM

Bir kişi ya da grubun denetime tabi olmadan yasama, yürütme ve yargıyı denetim altına aldığı rejimlerdir. Otoriter rejimler, ideolojik ve kapsayıcı, tüm toplumu belli bir yöne doğru mobilize eden rejimler değildir (Örs, 2013: 510). Otoriter rejimleri, liberal demokrasilerden, totaliter rejimlerden ve geleneksel otokrasilerden farklı, kendine özgü bir rejim olarak gören ve kavramlaştıran Juan J. Linz otoriter rejimleri şöyle tanımlamıştır:

"Sınırlı, fakat sorumlu olmayan bir plüralizme yer veren; işlenmiş ve yol gösterici bir ideolojiye değil, kendine özgü zihniyetlere sahip olan; gelişimlerinin bazı aşamaları dışında, yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon yaratmayan; bir liderin veya bazen küçük bir grubun, biçimsel yönden iyi belirlenmemiş, fakat fiiliyatta oldukça tahmin edilebilir sınırlar içinde iktidarı kullandıkları siyasal sistemler" (Linz, 2012: 161).

1.3. TOTALİTARİZM

Totalitarizm kavramı, faşist ve sosyalist diktatörlerin -Hitler dönemi Almanya, Mussolini dönemi İtalya ve Stalin dönemi Rusya- ortak özelliklerini açıklamak için kullanılan siyasal rejimdir. Basit anlamda totalitarizm, siyasal faaliyet tekelinin tek bir partiye tanındığı, her türlü devlet imkan ve gücünün bu parti elinde bulunduğu ideolojik siyasal rejimdir (Pozhidayeva, 2011: 9).

Friedrich ve Brzezinski totalitarizmin temel özelliklerini şu şekilde sıralar:

"Toplumda yaşayan herkesin edilgen bile olsa bağlı olduğu resmi ideoloji; tek adam tarafından yönetilen bir kitle partisi, hiyerarşik ve oligarşik düzenlenmiş, bürokrasi ile iç içe yada ona üstünlüğünü kabul ettirmiş tek adam, yıldırıcı bir polis

denetim sistemi ile muhalefetin susturulması, kitle iletişim araçlarına kullanarak denetim tekeli; silahlı kuvvetlerle oluşturulmuş vesayet tekeli; ekonominin merkezden denetim ve yönetimi" (Friedrich, Brzezinski, 1964: 14).

Bu özelliklerden yararlanarak totalitarizm; *"tek bir düşünsel yapı içerisinde toplumu kurmak, tek bir amaca tek bir otorite altında ulaşmak için organize olmuş siyasal düzendi"* diyebiliriz (Çetin, 2002: 17). Linz'e göre totalitarizmde; monist, fakat monolitik olmayan bir iktidar merkezi mevcuttur. Tekelci, özerk ve fikren az çok geliştirmiş bir ideolojiye sahiptir. Lider ya da yöneten grup bu ideoloji ile kendisini özdeşleştirir. Vatandaşların siyasal ve kolektif sosyal görevlere katılmaları ve aktif bir mobilizasyon içinde olmaları, özendirilir (Linz, 2012: 41-42).

Bu tanımlara genel anlamda ifade edilecek olursa;

1. Tek bir adam tarafından yönetilen, rejimin çekirdeğini oluşturan ve tipik olarak yönetim bürokrasisine üstün yada onunla iç içe geçmiş olan tek bir kitle partisi.
2. Rejimin gerçek yada hayali düşmanlarına yönelik polis ve gizli polis terörü sistemi.
3. Kitle medyası üzerinde tekelci kontrol.
4. Silahlar üzerinde neredeyse tekel.
5. Ekonomide merkezi kontrol.
6. İnsanın varlığının tüm yönlerini kapsayan ve güçlü bir kurtarıcının (Mesihi ya da dinsel) etkisini içeren gelişkin bir ideoloji (Passmore, 2014: 32).

Totalitarizm daha çok faşist rejimlerle birlikte anılır. Faşizm iki yönden dolayı totalitarizme yönelmiştir. Birincisi, faşizmin merkezinde yer alan kolektivist anlayış, sadık ve her şeyi ile itaatkâr faşist bir adam yaratılması amacının "özel" ve "kamusal" varoluş ayrımını yok etmesidir. İkincisi ise; faşist lider anlayışında lidere sınırsız otorite sağlandığından, devlet ve sivil toplum arasındaki ayrımı benimseyen liberal anlayış reddedilmiştir (Heywood, 2013: 223).

1.4. NASYONAL SOSYALİZM

İki dünya savaşı arasında Almanya'da gelişen, Hitler tarafından kurulan, temelinde milliyetçilik, ırkçılık ve antisemitizm bulunan otoriter ve totaliter sisteme Nasyonal Sosyalizm denir. Nasyonal Sosyalist rejim ise, idare ve polisin hukuktan üstün olduğunu ve herhangi bir hukuksal zorlamanın engellenmesi konusunda kaygı duyan istisnai, *de facto* bir rejimdir. Bu rejim bir,*"Führerstaat"* yani sözleri kanun sayılan ve gücü engel tanımayan, iradesi eleştirilmez şefin inisiyatifine bağlı devlettir (Michel, 2011: 58). Totaliter kuramın savunucularından biri olan Ernst Nolte, faşizmi çağın anlayışı olarak nitelendirirken, radikal-faşist bir rejim olan Nasyonal Sosyalist Almanya'yı "ideokratik devlet"[1] olarak açıklamıştır (akt. Breuer, 2010: 8).

1.5. KORPORATİZM

Korporatizm, *kapitalist ekonomi sistemi içerisinde, bu sistemin aksayan yanları düzeltmek, kapitalist sistemin aksayan yanlarının açtığı olumsuz sonuçları ortadan kaldırmak amacı ile, çalışanlar ve çalıştıranlar arasında işbirliğini organize eden ekonomik sistemdir* (Göze, 1995: 71).

Kelime anlamı olarak korporatizm, işbirliği anlamına gelen İngilizce *"corporation"* kelimesinden gelmektedir. Kavram tarihsel açıdan ideolojik bir anlamdan ziyade tarım toplumdan sanayi toplumuna geçiş sonrası ekonomik açıdan kullanılmıştır. Siyasi bir yaklaşım olarak ise; korporatizm, "ortak ilkeler" ve "sosyal uyum" bağlamında toplumu bir organizma olarak ele alarak toplumun tüm kesimlerinin faaliyetlerini dayanışma ve ortak çıkar temelinde ele alma olarak tanımlanır (Eser, Yüksel, 2012: 182).

Korporatizm, bireylerin sınırsız kâr sağladığı serbest piyasa ekonomisine ve sınıflar arası savaşa yol açan merkezi ekonomiye karşıdır. Bunun yerine para ve emeğin organik ve ruhani bir bütün oluşturduğu fikrine dayanmaktadır. Bu görüş sosyal sınıfların birbiriyle anlaşmazlığı düşmesi yerine ortak ve milli çıkarlar doğrultusunda uyumlu bir şekilde çalışabileceği görüşünü savunmaktadır (Heywood, 2013: 224).

[1] İdeokrasi, bir ideolojinin hâkim olduğu yönetim biçimidir. İdeokratik devlet, bir ideoloji ile yönetilen devlettir.

Faşist ekonomi sistemi kapitalizm ve sosyalizm dışında kendine özgü üçüncü bir yol çizmiştir. İki dünya savaşı arasında hâkim olan faşist yönetim anlayışının ekonomik modeli olan korporatizm, dönemin kendine has koşulları içerisinde gelişme alanı bulmuştur. Korporatif ekonomi liberal ve devletçi ekonomi modellerinin yol açtığı yıkıma karşı bir çözüm olarak nitelendirilmiş ekonomi sistemidir. Liberal ekonomide hâkim olan birey ekonomi ilişkisi, yani her üreticinin dilediği şekil ve miktarda üretebilme özgürlüğü, zaman içerisinde ekonomik krizlere ve düzensiz ekonomik gelişmeye neden olmuştur. Ekonomide yaşanan bu durum tüm üretim kollarının bir düzen içerisinde çalıştığı ve belli kurallara dayanarak faaliyetlerini yürüttüğü ekonomi sistemi zorunlu görülmüştür. Korporatif ekonomi sistemi, bu düzensiz ve kuralsız ekonomiye karşı geliştirilen bir sistem olmuştur (Göze, 1995: 76).

Korporatif ekonomik düzen uygulama alanı olarak ilk İtalya'da gerçekleşmiştir. Mussolini 14 Nisan 1933 tarihli konuşmasında İtalya'da korporatif ekonomi sisteminin kurulma nedenlerini şöyle açıklamıştır:

> "1922-1933 yılları arasında dünyayı saran ekonomik kriz kapitalist ekonomik düzenin yıkılmak üzere olduğunu göstermiş, kapitalist ekonomi sistemi yerine üretim ve tüketim mekanizmaları arasında denge sağlayacak bir ekonomi sistemi kurulacak bunun da adı korporatif ekonomi sistemi olacaktır. Devlet yirmi dört saat ekonomik hayata müdahaleden vazgeçerse, kapitalist ekonomi bütünüyle yıkılacaktır. Bu yıkılan kapitalist düzen yerine sosyalist bir düzen kurulamaz ve yeni düzen liberalizm ve sosyalizmin sentezi olacaktır" (Göze, 1995: 81).

Korporatif ekonomi sistemi bir takım özelliklere dayanmaktadır. Birincisi, sistem üretim faaliyetlerini arttırarak ekonomik yönden güçlü bir ulus yaratmayı amaçlamaktadır. İkinci olarak, bu sistem ekonomik güçler ve sosyal sınıflar arasında işbirliğini esas almaktadır. Üçüncü olarak korporatif sistemde siyasal iktidar ekonomiye hâkimdir (Pozhidayeva, 2011: 36). Bu özellikler zaman içerisinde devlet ekonomisinde bir takım yapısal etkiler meydana getirmiştir. Birincisi, korporasyonlarla bir arada bulunan işçi, işveren ve diğer elemanlar arasında güçlü bir dayanışma oluşmuştur. İkincisi, korporasyonlar işçi, işveren ve diğer elemanlar arsındaki sınıflara dayalı çıkar anlayışlarını reddetmektedir. Korporasyonların temel amacı sınıf çıkarları arasındaki mücadele değil sınıflar arası işbirliği ve dayanışma esasına dayanmaktadır (Göze, 1995: 75-76).

1.6. SOSYAL DARWİNİZM

Sosyal Darwinizm teorisinin öncüsü İngiliz Filozof Herbert Spencer'dir. Tarihsel süreç içerisinde 19. yüzyılda ortaya çıkan Sosyal Darwinizm, "yaşamak için mücadele" ve "en iyinin hayatta kalması" sloganı üzerinden şekillenmiştir (Doğan, 2012: 44). Bu açıdan Sosyal Darwinizm üç temel ilkeye dayanmaktadır:

1. Zayıf ve güçlü kişiler, ırklar vardır
2. Kişilerin, ırkların, toplumların hayatını güç belirler. Güçlü olan hayatta kalır.
3. Devlet toplumda zayıfları korumamalı.

Türlerin eşit olmadığı ve yaşamsal mücadelede güçlülerin galip çıktığını savunan bu teori, Hitler ve Mussolini'nin temel sloganı olmuştur (Macit, 2007: 46).

Herbert Spencer'ın öncüsü olduğu bu teori faşist ideolojiye katkıda bulunmuştur. İngiliz düşünüre göre Sosyal Darwinizm, Charles Darwin'in ileri sürdüğü biyolojik evrim kuramının toplumsal hayata yansımasıdır. Buna göre toplumlar da doğal ayıklanma, hayatta kalma ve adaptasyon süreciyle ilişkili belirli temel yasalara göre gelişmektedir. Fakat tüm toplumlar aynı şekilde evrimleşmemektedir. Sonucunda en uygun toplumlar hayatta kalmakta; uyum sağlayamayanlar ise daha gelişmiş ve saldırgan toplumlar karşısında ortadan kaybolmaktadır. Bu düşünce yapısından özellikle Hitler etkilenmiştir. Nazi ideolojisinin temel sloganı haline gelen ırk söylemi ve Ari ırkının korunmasına yönelik tedbirler, faşist liderin Sosyal Darwinizm'den etkilendiğini göstermektedir (Pozhidayeva, 2011: 18).

1.7. FAŞİZM

Faşizm, etimolojik köken olarak Roma dönemine ait Latince bir kelimedir. Kelimenin kökü *"fasces"* ve *"fascio"* dan gelmektedir. "Fascio" Roma'da güç ve birlik simgesi olup bir balta etrafına bağlanmış değnek demeti anlamını taşır (Kışlalı, 1998: 242). Faşizm, Roma İmparatorluğu döneminde yargıçların otoritesini simgeleyen, birbirine bağlı değneklerdeki balta amblemi için kullanılan Latince *"fasces"* kelimesinden türetilmiştir. Balta simgesi Şefi, sopalar, değnekler ise şefin

etrafında kenetlenen üyeleri simgelemektedir. Bu sopaların her biri vurucu güç olarak faşist anlamına gelmektedir. Her faşist bir sopa-değnek anlamına gelmektedir. Buna göre her faşist şefine bağlı, kullanılmaya hazır, emirlere karşı çıkmayan ve kaba güce dayalı araç durumundadır (Can, 2009: 3).

Siyaset biliminde faşizmin, biri dar biri geniş iki anlamı vardır. Geniş anlamda faşizm, marksist olmayan bütün modern diktatörlükleri kapsar. Dar anlamda faşizm ise, İtalya'da İkinci Dünya Savaşından öncesi ortaya çıkan rejimin adıdır (Sarıca, Aybay, 1965: 6).

Faşizm birçok düşünür tarafından tanımlanmış olmasına rağmen bu tanımların birçoğu birbiriyle uyuşmamaktadır. Her biri faşizme yönelik bir bakış açısı getirmiş olsa da kavrama yönelik net bir tanım yapılamamıştır. *Enciclopedia İtalliana*'nın faşizm maddesinde Mussolini faşizmi şöyle tanımlamaktadır: *"Faşizm temeli devlet kuramı, karakteri, ödevi ve amacıdır. Faşizm, devleti mutlak varlık görür. Tüm bireyler ve topluluklar devlet karşısında nisbi değer taşır."* Villari, *Encyclopedia Britannica*'da faşizmi şöyle tanımlar: *"Faşistlerin programı, sadece bir politik tutum değil, aynı zamanda bir ahlak yasasıdır"* (Flew, 2005: 187-188). Meydan Larousse Ansiklopedisinde faşizm için; *"İtalya'da 1922-1925 yıllarında yerleşmiş olan rejim, tek partinin diktatörlüğü, milliyetçilik heyecanı ve meslek kuruluşlarına dayanıyordu. Demokratik bir rejim yerine milliyetçi bir baskı rejimi koymayı amaç güden doktrin"* (akt. Ersöz, 1977: 114-118).

Roger Griffin faşizmi kriz ve gerileme dönemi sonrası ulusu yeniden oluşturmayı amaçlayan *"popülist ultra-milliyetçilik"* olarak görmüştür. Faşizmi nitelendirmek için "*palingenetik"*[2] -küllerinden yeniden doğma- kelimesini kullanmıştır (akt. Passmore, 2014: 33). Griffin'i temel alan Stanley Payne, faşizmi modern Avrupa milliyetçiliğinin en aşırı biçimi olarak görmüştür (akt. Breuer, 2010: 9). Gaetano Mosca *"Siyasi Doktrinler Tarihi"* adlı kitabında faşizmi söyle tanımlar: "Faşizme göre insanların hakları devletin onlara verdikleri kadardır. Partinin kişileştirdiği devlet bütün milletin ve onun her bir mensubunun hayatının tümünü yönetir. Onun ne maddi, ne de manevi hiçbir şansı yoktur. Vatandaşların malı da canı

[2] Yunanca "palingenesis" kelimesinden türetilmiştir; burada yeniden doğan, yenilenen anlamında kullanılmıştır.

da onundur. Hiçbir hakka saygı göstermez, hiçbir düşünce ve söz hürriyetini hoş görmez. Muhalifler hain ya da cani sayılır" (Mosca, 1968: 321).

Faşist ideolojide devlet yüceltilir ve devletin mevcudiyet ve selameti her şeyden önce gelir. Ulusal iradeyle birleşen ve mistik bir karaktere büründürülen devlet karşısında bütün çıkarlar feda edilebilir. Bireysel olarak hiçbir değeri olmayan, buna mukabil sadece kolektif bütün içinde bir kıymet taşıyan kişi, devlet için vardır (Sarıca, Aybay, 1965: 47).

Dimitrov faşizmin asli finans sermayesinin en tutucu, en şövenist ve en emperyalist elemanlarının açık, baskıcı diktatörlüğü olduğunu savunmuştur (Jelev, 1994: 53). Horkheimer, *"Yahudiler ve Avrupa"* başlıklı makalesinde faşizmi *"modern kapitalist toplumun hakikati"* olarak tanımlar (akt. Atılgan, Aytekin, 2012: 381). Dutt, faşistlerin kendi sistemlerini tanımlamak için kullandıkları, "sınıf kavgaları üzerine yükselmiş devlet", "başkalarına karşı ödevler", "yüksek bir yurttaşlık", "kişi yararından önce kamu yararı" gibi tanımları gerçek yüzünü saklamak için kullandığını savunmuştur. Ona göre faşizm, ilk çıktığında kitlelerin desteğini sağlamak için aşırı biçimde anti-kapitalist bir propaganda yapmışsa da, büyük burjuva, toprak sahipleri, sermayedarlar ve sanayicilerce desteklendiğini dile getirmiştir (akt. Sarıca, Aybay, 1965: 27).

Mumford faşizmin kökenlerini ekonomide değil "insanın ruhunda" aranması gerektiğini savunurken; Reich faşizmi ekonomik nedenlerin yanında psikolojik nedenlerle açıklamıştır. Ona göre faşizm; *"kitlelerde modernleşmiş insanın irrasyonel (akıl erdiremediği) bünyesinin ifadesidir"* (akt. Jelev, 1994: 49).

Prezolini ise faşizmi, *"milliyetçi ve muhafazakar eğilimlerin de etkisiyle, işçi sınıfının aşırı iddialarına ve kapitalistlerin küstahça zenginliklerine karşı orta sınıfların başkaldırısı"* olarak görmüştür (akt. Flew, 2005: 187). Louis Roya, bu tanımlamanın faşizmin gerçek yüzünü ortaya koymadığını belirtmiştir. Ona göre, faşizmi anlayabilmek için Mussolini'nin kişiliğine de yer vermek gerekmektedir. Diğer yandan faşizm Prezolini'nin tanımlamasının aksine, işçi sınıfının karşısına çıkmamış, ilk başlarda devrimci görünmüş ve işçilerin fabrikaları ele geçirmesinden hoşnut olmuştur (Sarıca, Aybay, 1965: 26).

Faşizme yönelik yapılan tanımların içerisinde milliyetçilik düşüncesinin yarattığı etki de önemlidir. Hayes faşizmi entegral (bütünleşik) milliyetçiliğin biçimi olarak görmüştür. Onun izinden giden Lemberg'e göre, 19. yüzyılda o zamana kadar hâkim olan devrimci-özgürleştirici milliyetçilik yerini yeni bir tür milliyetçiliğe bırakmıştır. Bu yeni tür, milleti mutlak kabul eder ve milliyetçiliği milli temelde bir kurtuluş öğretisine dönüştürür: Entegral milliyetçilik. Bu dönüşüm, milliyetçiliği bir özgürleşme ve modernleşme aracından bir tepki aracına dönüştürmüş; aynı zamanda bu dönüşüm, Almanya'da millet kavramına organizmacı ve bütünlükçü bakış getiren romantizm akımının etkisine dayandırılmıştır (Breuer, 2010: 10-11).

Benito Mussolini faşizm hakkında: *"Önceden hazırlanmış bir doktrin ifadesi değildir. O bir icraat ihtiyacından doğdu, bir ihtiyaç oldu. Faşizm bir parti olmadı fakat ilk iki sene sonunda bir parti aleyhtarlığı ve bir hareket oldu."* Diğer bir ifadesinde; *"Her asrın bir mezhebi varsa bu asrın mezhebi de faşizmdir. Faşizm dünyada faaliyet sahasına çıkarken beşer ruhunun tarihinde bir çağ temsil etmektedir"* diyerek faşizmi dünyada yepyeni bir düzen, yeni bir ruh hareketi ve inkılap süreci olarak nitelendirmektedir (akt. Ersöz, 1977: 107-109).

Faşist ideoloji, seçilmiş bir ulusal topluluğun diğer tüm ırk, grup ve azınlıklardan üstün olduğu, parlamenter demokrasi yerine mutlak bir önderin liderliğinde topyekûn toplumsal bir denetimle bireylerin devlete boyun eğdiği, barışçıl enternasyonalizme karşı çıkarak yayılmacı bir dış politika benimseyen harekettir (Türköne, 2011: 125).

Faşizm, Reichardt'ın ifadesiyle siyasi hareketler, belirli bir siyasal üslup ve belirli bir örgüt biçimiyle, hareket ve yaşam biçimleriyle kendini gösteren; şiddet, karizma ve patronaj gibi parolalarla düzenlenerek yeniden yazılabilen sosyal ve siyasal bir görüngüdür (akt. Breuer, 2010: 11).

Genel anlamda ifade edecek olursak faşizm; Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllardaki toplumsal ve ekonomik krizlerin sonucu ortaya çıkan milliyetçi ve otoriter politik harekete ve saldırgan bir ulusçuluğu, tutkulu bir demokrasi karşıtlığıyla birleştiren ve üstün güçleri olan bir liderle seçkin bir grubun yönetimde bulunmasını öngören siyasal yönetim modeline verilen addır (Flew, 2005: 187). Aynı zamanda korporatif yapıda otoriter ve totaliter sistem kuran siyasal rejimdir (Göze, 2011: 342).

1.8. ŞEF

Şef kelimesinin sözcük anlamı, "yetki ve sorumluluğu olan, yöneten kimse, önder, lider, durumunda olan" demektir (tdk.gov.tr). Şef kavramı 20. yüzyılda ortaya çıkan faşist rejimlerin -Almanya'da Hitler ve İtalya'da Mussolini- liderleri için kullanılmış bir kavramdır. Türk siyasal hayatında tek parti dönemi ile birlikte giren bu kavram, daha çok Atatürk ve İsmet İnönü için kullanılmış; yaygın kullanım alanına sahip olması ise İsmet İnönü'nün CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı seçilmesi ile olmuştur (Uzun, 2010: 257).

1.9. KÜLT

Kült, Fransızca kökenli bir sözcük olup din anlamına gelen culte kelimesinden Türkçeye geçmiştir. Kelimenin asıl kökeni tapınma karşılığına gelen Latince cultus sözcüğüdür. Kelimenin köken anlamı din ve tapınma olsa da kelime sosyolojik anlamda tapınma derecesinde, aşırı saygı ve tutku içinde olan, topluluklar demektir. "Kişilik Kültü" ya da "Lider Kültü" tabiri ise Fransız ve Alman literatüründe on dokuzuncu yüzyılın ortalarında ortaya çıkmış; yirminci yüzyılın ilk yarısında ise siyasette Lenin, Stalin, Hitler, Mussolini ve Atatürk ile doruğa ulaşmıştır (panteidar.wordpress.com, 2013/08/14).

2. PARTİ TİPOLOJİLERİ VE TEK PARTİLİ SİSTEMLER

İnsanların siyasetle ilişkisi, yöneten-yönetilen ilişkisi kadar eskiye dayanmaktadır. Bu ilişkinin karmaşıklaşması, devletin ve toplumun yapının evrimi insanın siyasetle olan ilişkisine yeni bir boyut katmıştır (Öz, 1996: 24). Yöneten-yönetilen ilişkisi iki insanın bir arada olduğu günden beri var olmuştur. Bu durum aynı zamanda insanların siyasetle olan ilişkilerini de göstermektedir. İnsanlar arasındaki yönetme-yönetilme ilişkisi çok uzun bir süreci kapsamış olsa da siyasi partiler 19. yüzyılın ürünüdür (Kapani, 1987: 177). Duverger'in (1974: 15) ifadesiyle gerçek partiler ortaya çıkalı yüzyıl geçmemiştir. 1850 yılında ABD hariç hiç bir devlet bugün ki anlamda kullandığımız parti kalıbına uyan siyasi partileri

tanımamıştır. Bunların yerine fikir akımları, halk kulüpleri, felsefi dernekler ve parlamento grupları yer almıştır.

Türkçede *"parça bölüm"* anlamına gelen, Osmanlıcada *"fırka"* kelimesiyle karşılık bulan, Fransızca kökenli parti, "kendini siyasal bir etiketle tanımlayan yasal ve meşru yollardan, sürekli ve istikrarlı bir örgüt aracılığıyla seçmenlerin desteğini sağlayarak devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye ve elde tutmaya çalışan siyasal bir topluluk" olarak tanımlanabilir (Mutlu, 2005: 7). Özbudun (1977: 4) siyasal partiyi, halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye ve ya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklar olarak tanımlamıştır. Constant ise siyasal partiyi "aynı siyasal doktrine inanan insanlar topluluğu" olarak tanımlamaktaydı. Çağdaş siyasal bilimcilerden Maciver de siyasal partiyi "bazı ilkeleri ve politikaları desteklemek ve bunları anayasal yollardan devlet yönetimine hakim kılmak üzere örgütlenmiş bir dernek" şeklinde nitelendirmektedir (akt. İnanç, Erdoğan, Güner, 2007: 7).

La Palombara ve Weiner, siyasal partinin tanımlanmasında dört kriter göstermiştir. Bunlar şöyledir:

1. Parti yöneticilerinin ömrü ile sınırlı olmayan devamlı örgüt
2. Örgütün merkezle düzenli ilişkiler içerisinde yerel düzeyde faaliyet göstermesi
3. Ülkesel ve yerel düzeyde tek başına ya da başkalarıyla ortaklaşa olarak karar alma iktidarını ele geçirme ve elde tutmaya bilinçli olma
4. Seçmenler arasında taraftar kazanma, halkın desteğini sağlama (Kapani, 1987: 177).

Bu ölçütlere göre siyasal parti, merkezi ve yerel düzeyde kurulmuş, siyasi iktidarı elde etmeyi ve kullanmayı amaçlayan ve bunun için de halkın desteğini sağlamaya çalışan sürekli bir kuruluştur (akt. Teziç, 2007: 312).

Siyasal partiler, tanımlardan da anlaşılacağı üzere fertlerin tek başına tesirsiz kaldıkları devlet idaresi hakkında fikir, düşünce ve görüşlerini toplamak, birleştirmek ve siyasi bir güçlenme yaratmak suretiyle onların devlet işlerine katılmak, kamu işlerinde söz sahibi olmak olanağı sağlamaktadır (Torun, 1996: 2).

Modern siyasal partilerin doğuşu, 19. yüzyıl Avrupa'sında meydana gelen iki gelişmenin ürünüdür. Bunlardan birincisi, temsili ve sorumlu hükümet ilkesi; ikincisi ise oy hakkının genişletilmesidir. Hükümetin temsil niteliği taşımadığı ve parlamentoya karşı sorumlu olmayan mutlak monarşilerde siyasi partiden bahsedilemez. Siyasal meclislerin hükümdar karşısında fonksiyonlarının artması meclis üyelerinin, eylemlerinde ortak niteliklere göre gruplaşma ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu durum partilerin atası sayılan hizipleri doğurmuştur (Torun, 1996: 5).

Siyasi partilerin doğuşuna etki eden bir diğer unsur ise oy hakkının genişlemesidir. Oy hakkının genişlemesinden sonra, seçmen sayısındaki patlamalar adayların artık kişisel nüfuzları ile oy toplamalarını güçleştirince, parlamento içindeki gruplar ve hizipler siyasi parti kimliğini kazanmaya başlamıştır (Mutlu, 2005: 8). Oy hakkının genişlemesiyle -yönetici elitin hegemonyasına vurulan bir darbe olmuştur- genel oy hakkına sahip seçmenler siyasal iktidarın seçiminde söz sahibi olmuşlardır. Bu durum siyasal partilerin doğuşunu oluşturan en önemli unsur olmuştur (Kapani, 1987: 177). Weber siyasi partileri, modern demokrasinin oy verme olanağına kavuşturduğu büyük halk yığınlarını etkilemek ve örgütlendirmek amacı ile girişilen çabaların sonucu olarak görmüştür (Mutlu, 2005: 8).

Siyasal partiler, modern siyasal hayatın temel unsurlarından birisi ve dinamik gücüdür. Siyasal sistemlerin karakteri değişse de siyasal partilerin çağdaş toplum düzeni içerisinde oynadığı rol önemini kaybetmemektedir (Kapani, 1987: 175). Siyasi rejimden hem etkilenen, hem de iktidar işlevini kullanarak rejimi etkileyen siyasi partiler demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından birisi olsa da ancak 19. yüzyıldan itibaren geniş halk kitlelerine verilen seçme hakkıyla gelişmeye başlamıştır (Mutlu, 2005: 4).

Bir ülkedeki siyasi rejimin değerlendirilebilmesi için ülkedeki parti sisteminin bilinmesi gerekmektedir. Duverger'in belirttiği gibi, "klasik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünü bilmeyen bir kimse, çağdaş siyasal rejimler hakkında yanlış bir görüş sahibidir; partilerin rolünü bilen, ama klasik anayasa hukukunu bilmeyen bir kimse ise, çağdaş siyasi rejimler hakkında eksik ama doğru bir görüş sahibi olur" (akt. Teziç, 2007: 312).

Siyasal partilerin doğuşuna yol açan başka etkenlerde vardır. Toplumsal yapının değişmesi sonucunu doğuran modernleşme bunların en önemlisidir. Sanayileşme, kentleşme, ulaşım ve haberleşmenin gelişmesi, okuryazarlığın artması, kişi başına düşen gelirin artması gibi değişimler, yani modernleşme, siyasal katılımı geliştirmiş; bu durum siyasal örgütlenmeyi güçlendirmiştir. Bunların dışında toplumları sarsan büyük krizler -savaş, devrim, ekonomik buhran- siyasal partilerin kuruluşunda önemli etkendir (Kapani, 1987: 179).

Siyasi partilerin doğuşuna yönelik bir diğer yaklaşım ise, ülkelerin içine düştüğü bunalımlar ve bu sorunlardan hareketle siyasi seçkinlerin yöneldikleri amaçlara bağlamıştır. Bu noktada üç tür bunalımdan söz edebiliriz: meşruluk, bütünleşme ve katılım bunalımları. Meşruluk bunalımı, devlet mekanizmasını kimlerin elinde tutacağı ve bunların nasıl hükümet edecekleri konusunda doğan anlaşmazlıklardır. Bütünleşme bunalımı; ulusal bir devlet yaratma girişimlerinden (dil, din, ırk vd.) kaynaklanmıştır. Katılma bunalımı ise; siyasi seçkinlerin dışındaki grupların devleti ele geçirme veya paylaşma isteklerini meşru görmelerinden kaynaklanan bunalımlardır (Mutlu, 2005: 9).

Duverger partileri kökenleri bakımından "parlamento içinde doğan" ve "parlamento dışında doğan" partiler olarak ayırmıştır. Parlamento içinde doğan partiler genel hatlarıyla şöyledir: İlk önce parlamento grupları oluşturulur; sonra seçim komiteleri belirir; sonra da bu iki unsur arasında bağlantı kurulur. Böylece parlamento içinde oluşturulan gruplarla yerel komiteler arasındaki sürekli organik ilişki ilk siyasi partileri ortaya çıkarmıştır (Duverger, 1974: 16). Parlamento dışında doğan partiler ise temsil edilme olanağı sağlayamamış sosyal güçler ve sınıflar tabanına dayanmaktadır. İşçi sendikaları, tarım kooperatifleri, dernekler, fikir kulüpleri, kiliseler ve din mezhepleri vs. yapılar dışarıdan partilerin ana çekirdeği olmuşlardır (Kapani, 1987: 178). Parlamento dışında doğan partiler, seçim ve parlamento çevresi içinde doğanlardan farklıdır. Parlamento dışında doğan partiler, diğerlerinden daha merkeziyetçidir. Ayrıca, diğerleri aşağıdan yukarıya doğru geliştikleri halde, bunlar yukarıdan aşağı doğru gelişirler (Duverger, 1974: 28). Siyasi partilerin doğuşu ve gelişimi ekseninde Almanya'da Nasyonal Parti, İtalya'da Ulusal Faşist Parti ve Türkiye'de Halk Fırkası'nın seyrini açıklayıcı olacaktır. Bu

sayede oluşan bu partilerin ortaya çıkışı ve özelliklerini siyasal parti perspektifinde inceleme ve tek partili sistemlerle karşılaştırma imkanı sağlanmıştır.

2.1. PARTİ SİSTEMLERİ

Siyasal partileri, modern siyasal sistemlerde önemli rol sahibi olan çıkar ve baskı gruplarından, diğer yandan siyasal partilerin iktidar mücadelesi yaptığını gördüğümüz klik, hizip ve bunlara benzeyen gruplaşmalardan ayırabilme zorluğu siyasi partiler üzerine ortak bir tanım yapmayı zorlaştırmıştır. Bu noktada üç tür sıkıntı ortaya çıkmıştır. Birincisi tek partinin parti sayılıp sayılamayacağı, ikincisi örgüt ve yapı sorunları, üçüncüsü ise siyasal partilerin fonksiyonlarının ne olduğu sorunudur (İnanç, Erdoğan, Güner, 2007: 2-4).

Birçok siyaset bilimci -özellikle Duverger- tarafından yapılan sınıflandırma partilerin sayısı esas alınarak yapılmıştır. Buna göre parti sistemleri, siyasal sistemde var olan partilerin sayısına göre, tek parti, çok parti ve iki parti olarak sınıflandırılmıştır. Bu kavramlar birçok açıdan tartışmaya açık olmuş ve özellikle tek parti diye bir sistemin var olmadığı üzerine birçok siyaset bilimci görüş belirtmiştir. Biz konumuz gereği bu tartışmaların uzağında kalarak Tek parti sistemine ve özelliklerine değineceğiz.

2.2. TEK PARTİ

Tek parti, üzerine birçok tartışma konusu açılan, siyaset bilimciler tarafından üzerinde anlaşılamayan bir parti sistemidir. Siyasal partiler sosyolojisinin kurucularından sayılan Duverger'in parti sistemi tanımına göre, tek parti sistemi diye bir parti sistemi olamayacağını belirtmiştir. Ona göre bunlara parti sistemi demek yerine devlet rejimi (sistemi) demek daha uygun olacaktır (Tunçay, 2010: 2).

Üzerinde uzlaşmaya varılamayan tek parti sistemi görüş ayrılıklarını da beraberinde getirmiştir. Neuman bu durumu şöyle ifade etmiştir: "bir tek parti sistemi terimlerde çelişki demektir. Ancak hiç değilse bir tane daha yarışmacı grubun varlığı bir siyasal partiyi, gerçek parti haline getirir" demiştir. Sartori'ye göre ise "parti" kelimesi "bölüm", "parça" kavramlarını ifade etmektedir, bir bütünün çeşitli

parçalardan meydana geldiğini, "eğer bütün tek bir parçadan ibaretse, artık parçadan söz etmeye imkân yoktur" diyerek tek partinin parti sayılamayacağını vurgulamıştır (akt. Torun, 1996: 13).

Siyaset bilimciler tek partili sistemleri "muhalefetin konumu", "ideolojiler" ve "sosyal ve kurumsal nitelikler" yönünden ayrıma tabi tutmuştur (Karatepe, 2011: 17). Siyaset bilimciler tarafından parti sisteminden ziyade devlet sistemi (rejimi) olarak görülen tek partili devlet sistemleri, gerçekte birden çok parti bulunduğu halde, bir partinin diğerine ağır basması başat bir parti olabileceği gibi, muhalefetin varlığına izin vermeyen bir diktatörlük partisi şeklinde de görülebilir. Ayrıca tek partiler ulusal kurtuluş savaşımları sırasında, öteki konularda anlaşamayan grupların bağımsızlık uğrunda birleşmeleri sonucu da ortaya çıkabilir (Tunçay, 2010: 3).

Buna göre, siyasi hayatın işleyişini ülkede egemen tek bir partiye bırakan ve başka partilerin siyasal hayata girmesine izin vermeyen rejimlere, "tek parti yönetimi" denir. Tek partili yönetimler Batı'da 20. yüzyılda yaşanılan buhran sonucu demokrasilere olan inancını yitirmesi sonucu oluşmuş rejimlerdir.Bu rejimlerde devlet mekanizması ile parti iç içe girmiştir. Parti ideolojisine inanan seçkinlerin temel amacı halkı denetlemek ve halkın rejime bağlı olmasını sağlamaktır. Parti devlet için aktif rol oynamaktadır ve partiye sadık yurttaşlar yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Devletin tüm kurumları parti yöneticilerinin elindedir. Devlet kurumlarına partinin onay verdiği kişiler seçilmektedir (Karatepe, 2011: 11-12). Buna göre tek parti rejiminde şu özellikler bulunmaktadır:

1. Toplum üzerinde belli bir ideoloji ve dünya görüşü tekeli hâkimdir.
2. Kişilerin özel hayatlarını kontrol altında tutar.
3. Resmi bir ideolojisi vardır. Diktatörlük hâkimdir.
4. Muhalefetin oluşumuna kendi içerisinde ve dışarıda izin vermez. Alman Nasyonal Sosyalist parti 14 Temmuz 1933 tarihli yasayla tekliği hukukileştirmiş ve şöyle açıklanmıştır: "Madde 1 - Almanya'da var olan tek parti Nasyonal Sosyalist İşçi Partisidir (N.S.D.A.P.)" Yeni bir parti kurmak ya da eski bir partiyi sürdürmek aynı kanunun 2. maddesiyle ağır cezalandırılmıştır.

5. Tek parti devletin kendiyle özdeştir, yani devlettir. Toplumun tümünü kapsamaktadır. Tek parti belli bir sınıfsal azınlığın toplumun tümünü yönettiği azınlık yönetimidir (Tunaya, 1982: 312-313).

Sartori *"Parti Sistemlerinin Tipolojisi"* adlı çalışmasında tek partili sistemleri muhalefetin varlığı ve fonksiyonu bakımından "hâkim parti", "hegemonyacı parti" ve "gerçek tek parti" olarak üçe ayırmaktadır. Sartori gerçek tek parti sistemlerini ise ideolojinin yoğunluğu, baskının şiddetine göre "totaliter tek parti", "otoriter tek parti" ve "pragmatik tek parti" olarak ayırmıştır (akt. Özbudun, 1977: 116). Moor'a göre ise tek parti ideolojileri araçsal ve anlatımsal olarak ayrılmaktadır. Tek parti ideolojileri amaçları bakımından ise "toptan değişmeci" ve "kısmi değişmeci" olarak iki grupta yer almaktadır (akt. Karatepe, 2011: 20). Huntington tek parti sistemlerini, ayrılma ve bölünmeyle çözülemeyen dinsel, etnik ya da ekonomik ayrışmanın sonucu olarak görmüştür. Ona göre tek partiler toplumsal bölünme karşısındaki tutumlarına göre dışlayıcı ve devrimci olarak ayrılmaktadır (Tunçay, 2010: 7-8). Sartori, tek parti sistemlerini üçlü bir ayrıma tabi tutmuş ve ideolojinin yoğunluğu ve baskının şiddetine göre ele almıştır. Sartori bu ayrımı otoriter, totaliter ve pragmatik parti olarak incelemiştir. Totaliter tek parti, toptancı bir kapsama ve sızma, toplumu siyasallaştırma girişimidir. Bu partiler "yeni bir adam" yaratma amacında olsalar da olmasalar da her türlü alt grup özerkliği yıkma eğilimindedirler. Devlet özel yaşam alanlarını kontrol altında tutmaktadır. Bu yapılar bireyin ve mahremiyet duygusunun önemsiz olduğu toplumlarda daha sık görülmektedir. Otoriter tek parti, bütün toplumu kapsama gücü ya da isteği olmayan sistemdir. Bu sistem toptancılık yerine dışta-bırakıcılık olarak nitelendirilmektedir. Fakat dışta bırakılanların siyasal etkinliklerinde sınırlamalar söz konusudur. Bu yapıda alt gruplar, siyasetin dışında kaldıkları sürece istediklerini yapabilmişlerdir. Pragmatik tek parti ise, bir ideolojinin haklı kılınmasından yoksun, diğerlerinden daha az zorlayıcı potansiyele sahiptir. Burada otoriter tek partinin yaptığı gibi dışta-bırakıcılık yoktur; onun yerine özümleyici bir politika yürütülmüştür (Tunçay, 2010: 4-5).

Tek partili sistemler daha çok otoriter ve totaliter rejimlerle beraber görülür. Sosyalist devletlerde görülen örnekler gibi faşist devletin de en temel koşullarından

birisi tek partili bir yapının oluşturulmasıdır. Bu yapı, devlet erkini tamamen ele geçirip muhalefetin bastırılmasının tek yoludur. Devletin tüm kademelerine parti üyeleri atanarak devlet ile parti bütünleştirilir. Devlet parti bütünleşmesiyle sivil hayatın her alanına nüfuz etmeyi amaçlayan faşist devlet tek tip yaşayan, tek tip düşünen, tek tip eğlenen insanlardan oluşmuş bir toplum anlayışını amaçlamıştır (Örs; 2013: 497). Tek partinin yönetimine dayanan, partinin insanları bir ülkü etrafında topladığı, toplumu çıkar çatışmalarından uzak tutarak tek vücut birleştirdiği bu yapı, faşist partinin özüdür. Mussolini'ye göre faşist devletin oluşumu; tek partinin varlığına, devletin totaliter olmasına ve bireylerin bir ülkü etrafında birleşmesine bağlıdır. Tek partinin varlığını zorunlu gören bu devlet anti-demokratik, anti-parlamenter, totaliter ve otoriter devlettir (Göze; 2011: 357).

Konunun daha iyi anlaşılması ve kalıpların çeşitli bakımlardan niteliklerinin saptanması için hazırlanan aşağıdaki tablo her birinin ayrımı ve bu yolla analizini saptamamıza yardımcı olacaktır.

Tek Partili Devletlerin çeşitli bakımlardan nitelikleri Kaynak (Tunçay, 2010: 4).

Ayraçlar	Totaliter	Otoriter	Pragmatik
İdeoloji:	Güçlü ve toptancı	Daha zayıf toptancı değil	Önemsiz, zayıf
Zorlama, seferber etme:	Yüksek	Orta	Zayıf
Dış gruplara güdülen siyaset	Yıkıcı	Dışlayıcı	Özümleyici
Alt grup bağımsızlığı	Hiç yok	Yalnız siyasal olmayanlarda	İzin verilir ya da hoşgörülür
Keyfilik	Sınırsız ve önceden kestirilemez	Önceden kestirilebilir sınırlar içinde	Sınırlı

Tablodan da anlaşılacağa üzere totaliter parti, zorlayıcı ve kapsayıcı bir ideoloji sahiptir ve tek parti dışında parti kurulmasına izin vermez. Diğer yandan toplumu tümüyle siyasallaştırma eğilimi yüksektir. Otoriter tek parti ise, tüm toplumu kuşatmaz, ama yönetim olarak otoriterdir. Burada tümüyle kapsayıcılık yerine dışlayıcılık hâkimdir. Pragmatik tek parti ise, zayıf da olsa bir ideolojiye sahip, ama bu ideoloji kapsayıcı bir nitelik taşımamaktadır (Öz, 1996: 18-19).

Buraya kadar yaptığımız analizlerde siyasal parti kavramı, partilerin ortaya çıkışı ve tek partili sistemlerin özelliklerini, ayrışmalarını açıklandım. Bu ayrım İtalya, Almanya ve Türkiye'de ortaya çıkan partilerin özelliklerini ortaya koyarken yardımcı olacaktır. İtalya ve Almanya'da görülen faşist ideoloji ve parti yapılanması otoriter-totaliter ayrımını belirginleştirmek için parti sistemlerine yer verilmiştir. Ayrıca Türkiye'de kurulan Halk Fırkasının da parti sistemi içerisindeki konumunu göstermek açısından bu analiz önemlidir. Her üç devlette de ortaya çıkan parti yapısında güçlü lider anlayışı -yani şeflik sistemi- ve tek partili yapı -içinde bulunulan duruma göre kimi zaman otoriter kimi zaman totaliter nitelik kazanmıştır- sisteme hakim olmuştur. Bu tek partili yapı Almanya ve İtalya'da seçimlerle gelen iki liderin -Hitler ve Mussolini- sistemi tek partili ve tek liderli bir yapıya dönüştürmesiyle hayat bulurken, Türkiye'de Mustafa Kemal önderliğinde başlayan Kurtuluş Savaşı sonrası hayat bulan Halk Fırkası, bir grup önder kadronun hakimiyetinde tek partili ve lider eksenli sistemi inşa etmiştir. Yaptığımız tek parti analizi ilerleyen bölümlerde sistemin ne kadar otoriter ya da totaliter boyutlara ulaştığını anlamamıza yardımcı olacaktır.

3. OTORİTER VE TOTALİTER REJİMLER KARŞISINDA DEMOKRASİ

Avrupa, Rönesans ve Reformasyon döneminden başlayarak yakaladığı değişim ve gelişim sürecini Aydınlanma Çağı olarak nitelenen bilimsel ve düşünsel açılımla daha da ilerletmiş, akabinde yaşanan siyasi ve iktisadi devrimlerle toplumsal, ekonomik ve siyasi alanlarda büyük bir yapısal dönüşüm yaşamıştır. Özellikle siyasal alandaki dönüşüm, liberal demokrasilere evrilmeyi sağlamış aynı zamanda parlamenter sistemler de güçlenmiştir.

Diğer taraftan kapitalizmin kuralları toplum hayatında iktisadi ve sosyal yeni problemler üretirken, kıta ülkelerinin bu yarışta baştan itibaren eşit şartlarda temsil edilemeyişi, 20. yüzyıla doğru daha büyük ekonomik ve askeri hesaplaşmaların önünü açmıştır. Dolayısıyla Avrupa'da 19. yüzyılda görülen eşitlik ve özgürlük arayışlarının şekillendirdiği liberal ve demokratik eğilimler, 20.yüzyıla doğru yerini sert bir rekabete bırakmıştır. Gün geçtikçe militarist ve ırkçı söylemlerle daha da pekişen iktidarlar, toplumu da ideolojik olarak dönüştürerek demokratik kazanımlardan uzaklaşmaya başlamışlardır.

19. yüzyıl başlarından itibaren düşünce dünyasında önemli değişimleri gözlemlemek mümkündür. Bu bağlamda en büyük yenilik, *"Voltaire'in alaylarından ve XIX. Yüzyılın insaniyetçiliğinden sonra en nüfuzlu düşünürlerin çoğunun savaşı eşi bulunmaz bir fikri deney saymalarıdır. Nietzsche gibi onlar da azizlere, velilere tapınmanın yerini, elinde silahla şehit düşen kahramana tapınmanın alması gerektiği düşüncesindedirler"* (Mosca, 1968: 290).

İki dünya savaşı arasında zuhur eden diktatörlükler ayrıntılı şekilde ölçülüp tartılmış, düşünülüp taşınılmış doktrinlerden doğmuştur. Bu doktrinlerin temelinde tarihi geçmişin birçok evresinde rastlanılan bazı alışkanlıkları görmek mümkündür. Eski çatışma ve katliamların temel sebebi olan dinsel taassup Avrupa'da büyük bedeller ödenerek yatışsa da, politik taassup ve milliyetçilik hemen onun yerini alacaktır. Nef'in söylediği gibi: *"Ahlaksal ve dinsel değerler gevşemeye başladı mı bir yurda yahut bir sınıfa körü körüne bağlılık ortaya çıkarak Tanrıya bağlılığın yerini almaktadır"* (Mosca, 1968: 290-291).

19. yüzyılın egemen ideolojilerinden -liberalizm, muhafazakârlık, sosyalizm- farklı olarak 20. yüzyılın ideolojisi olarak kabul edilen faşizm, gerçek anlamda Birinci Dünya Savaşı sonrasında ideoloji niteliği kazanmıştır. Kavram Mussolini ile birlikte siyasal bir öğreti niteliği kazanmıştır. Yani faşizm,iki dünya savaşı arasında oluşmuş bir ideolojidir (Türköne, 2011: 124). 19. yüzyıl sosyalizmin, liberalizminve demokrasinin yüzyılı olsa da, 20. yüzyıl sağ bir öğretinin, otoritenin, faşizmin yüzyılıdır. 19. yüzyılın bireyin yüzyılı ise, bu yüzyıl "kolektif" yüzyılı, yani devletin yüzyılı olmuştur. Faşizm, liberalizmin, sosyalizmin ve demokratik öğelerin enkazından yeni bir öğreti oluşturmuştur (Tunçay, 2011: 319).

3.1. AVRUPA'DA DEMOKRASİNİN İTİBAR KAYBI

19. yüzyıl, Batılı devletlerde, toplumun parlamenter rejimlerle yönetildiği ve siyasal haklar kazandığı bir dönem olmuştur. Uzun mücadeleler sonucu kazanılan bu haklar, parlamenter demokratik rejimlere geçişin de ifadesi sayılmıştır (Örs, 2013: 479). Söz konusu bu değişim bütün olumlu sonuçlarına rağmen, yeni rekabet alanları da doğurmuştur. Napolyon Savaşları sonunda Avrupa'da başlayan endüstriyel devrim hareketi, geleneksel toplum düzenini sarsan bazı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Hızlanan endüstrileşme, kırsal alanlardan şehirlere akın eden yoğun bir nüfus kitlesi, yeni bir sosyal sınıf olarak, sanayi işçi sınıfının doğuşu, sendikalaşma hareketleri, toplumun artık geleneksel usullerle yönetilemeyeceğini gösteren çeşitli belirtiler ve göstergeler, toplumu yeni baştan bir düzene sokma ihtiyacı hissettirmiştir (Yalçın, 2004: 9).

Fransız İhtilali ile birlikte hürriyet, eşitlik, kardeşlik düşünceleri yeni toplum düzeni kurma hedefinde ön plana çıkmıştı. Bu dönemde toplumsal birliğini tamamlamamış, endüstriyel sisteme ve liberal değerlere -ferdiyetçilik ve bireysel özgürlük- uyum sağlayamamış ülkeler yeni yollara yönelmek zorunda kalmıştır. Endüstriyel toplumun bozduğu aile ve toplum yapısı, kentlere göç ve kır yaşamından kaçış, sıcak toplumsal bağların sona ermesi toplumda korku yaratmıştır. Sanayileşme ve modernleşmenin yarattığı sınıfsal değişim ve çatışmalar, ekonomik sıkıntılar, çözümlenmesi gereken sorunlardı ve liberalizm bu sorulara karşı çare üretemiyordu (Örs, 2013: 491). Endüstriyel toplum, bilim, modern teknoloji ve rasyonel analizi gerektiren yeni bir yaşam düzeni oluşturmuştur. Bu düzeni geleneksel çağdan ayırt eden özelliği rasyonalizm ve ona dayanan bireyciliğidir. Fransız İhtilali'nin yarattığı bireyci ve rasyonalist yönlere karşı çıkan ve fikir tarihinde "romantizm" çağı olarak nitelendirilen akım doğmuştur. Karl Popper *"Açık Toplum ve Düşmanları"* eserinde belirttiği gibi romantik Hegelci felsefenin yaydığı bu anti-rasyonalist düşünce akımı totaliter düşüncenin yerleşmesinde önemli rol oynamıştır. Popper'in "Romantik Histeri" terimiyle tanımladığı bu durum aşırı ırkçı ve milliyetçi akımların gelişmesine ortam hazırlamıştır. Bu romantik histeri ve şoven milliyetçi eğilim beraberinde yabancı aleyhtarlığı/düşmanlığı getirmiştir. Hazırlanan propagandalarla

duygularına hitap edilen kitleler, milliyetçi duygularla beslenmeye başlamıştır. Nitekim sonradan Hitler'in Versailles'dan söz etmesi, Mussolini'nin İtalyan haklılığını dile getirmesinin altında kitlelerin milliyetçi duygularını yoğurma arzusu görülecektir (Yalçın, 2004: 13-14).

Avrupa'da hâkim olan milliyetçilik akımları ve emperyalist ekonomi anlayışı sonucu başlayan Birinci Dünya Savaşı, Avrupa'yı siyasal, sosyal, ekonomik buhrana sürüklemiştir. Birinci Dünya Savaşıyla başlayan süreçte yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasal rejim tartışması ve akabinde gelişen siyasal yıkım 20. yüzyılda yeni bir siyasal rejimin doğmasına neden olmuştur (Carocci, 1965: 36). Dolayısıyla Avrupa demokratik ve liberal değerlerden uzaklaştıkça yoğun bir şekilde otoriter ve totaliter rejimlerin etkisine girecektir. Bu açıdan 20. Yüzyıl, dünya tarihi ve siyasi tarih açısından büyük önem taşıyan bir süreçtir. 1914-1918 Büyük Harp Avrupa'da tarihsel süreci etkilemiş ve büyük yıkımlara yol açmıştır. Faşizm ya da aşırı sağ hareketlerin oluşumda etkili olan gelişmeler -Birinci Dünya Savaşı ve sonuçları, İkinci Dünya Savaşı, Sosyalist Devrimler, Büyük Ekonomik Buhran- İtalya'da faşizmin, Almanya'da Nazi hareketinin doğmasına neden olmuştur (Pozhidayeva, 2011:1).

Birinci Dünya Savaşı faşizmin oluşumunda en önemli etkenlerden birisi olsa da bu durum doğrudan faşizmin oluşumuna neden olmamıştır. Savaşın oluşturduğu yıkım ve derin uçurum faşizmin işine yarayacak kültürel, toplumsal ve siyasal olanakların önünü açmıştır. Savaş güven ortamını sarsarken insanın uyumlu doğasına vurgu yapan liberal anlayışa karşı kuşkuya sebep olmuştur. Kızgınlıklar ve hayal kırıklıkları, var olan siyasi kurumların çözüm kapasitelerine olan güveni sarsmıştır. (Paxton, 2014: 58).

20. yüzyıl'ın başlarında liberal düşünce ve kapitalist üretim düzeni, aşırı üretim kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Ücretlerin aşırı düşüklüğü, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve tekelleşme; işçi sınıfı, orta sınıf ve küçük burjuvanın yoksullaşmasına neden olmuştur. Bu durum aşırı üretimin iç pazarda yok edilmesinin de önünü tıkamıştır. Batı Avrupa ülkeleri yaşanan bu durumu sömürgeleri yoluyla gidermeye çalışırken, Almanya ve İtalya gibi kapitalist ülkeler yeterli sömürge pazarına sahip olmadığı için büyük kriz yaşamışlardır. Yaşanan bu durum, çekiciliğini yitiren liberal

kapitalizmin yerine üretim ve paylaşım ilişkilerinin temel dokusunu zedelemeden siyaseti güçlendirecek bir düzene ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu şartlar altında faşizm Avrupa'da finans sermayesi tarafından destek bulmuştur.Sanayileşme ve modernleşmenin yarattığı sınıfsal değişim ve çatışmalar, ekonomik sıkıntılar karşısında liberalizm çaresiz kalmıştı. Liberalizm ve Marksizm, toplumsal ve ekonomik çatışmaları doğal görüyordu. Faşizm bu noktada *"sosyal çatışmalarla nasıl baş edilebilir"* sorusuna, Liberalizm ve Marksizm dışında "üçüncü bir yol" olarak ortaya çıkmıştır. Her biri kendi çıkarları peşinde koşan birey düşüncesi yerine, ulusal çıkarların gözetildiği toplum ideali kurmayı amaçlamıştır. Sonuç olarak, ekonomik açıdan bunalmış, geleneksel değerlerini ve rotalarını yitirmiş, tutunacak bir dal, gidilecek bir yol, güçlü bir önder arayan insanlara faşizm çekici gelmiştir (Örs, 2013: 491-492).

3.2. OTORİTER VE TOTALİTER REJİMLERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE YÜKSELİŞİ

Otoriter rejimlerle ilgili birçok doktrin ortaya konulsa da, hepsinin müşterek noktası, bir kimse veya bir fikrin devletin gerçek iradesini yansıttığı ve bu iradenin genel bir düşünce olarak herkese kabul ettirilmesi gerektiği fikridir. Bu irade tek bir şahısta tecelli eder ve bu şahıs meziyetleri ve üstün kudreti sayesinde isabetli hayat tarzının somut bir temsilcisi addolunur ki, tek adam rejimleri ve şeflikler bu yolla zuhur eder (Spitz, 1969: 346-347).

Dolayısıyla şeflik sisteminin en fazla özdeşleştiği rejim faşizm olmuştur. Avrupa liberal ve demokratik değerlerden uzaklaştıkça faşizme yaklaşmıştır.Faşizm özü itibariyle Batı düşünce geleneğine yabancı değildir. Plato'nun "idealar", Rousseau'nun "genel irade", Hegel'in "yüceltilmiş devlet" kavramları faşizmin arka planını oluşturmaktadır. Asıl kökleri itibariyle faşizm Batının son iki yüzyılda yaşadığı toplumsal, iktisadi ve siyasi dönüşümlerde, yani Aydınlanma hareketinde ve bu harekete karşı gelişen tepkide aranan modern bir ideolojidir (Örs, 2013: 486).

Aydınlanma düşüncesinin ürünleri olan "ilerlemecilik", "rasyonalizm", "hümanizm", "evrenselcilik" ve "dünyevilik" ilkelerine karşı 18. yüzyılda "Aydınlanma Karşıtlığı" olarak adlandırılan "milliyetçilik", "elitizm", "ırkçılık",

"irrasyonalizm", "romantizm" gibi pozitivist dünya görüşüne tepki niteliğinde akımlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemin en çok rağbet gören akımı milliyetçilik düşüncesi olmuştur. Avrupa'da monarşiler ve imparatorluklar "hâkimiyetin millete ait olduğu" inancıyla hareket eden milliyetçi hareketler karşısında direncini yitirmekteydi. Liberal ve demokratik sistemler rasyonel ve özgür bireylerden oluşan halkı ulusa bağlarken, buna karşıt olarak halkı "kültür" veya "kan" temelinde ulusa bağlayan gruplar zuhur etmiştir. Bu akım 19. yüzyılda Almanya'da "volkish"[3] hareketinin temelini oluştururken, 20 yüzyılda İtalya'da "yayılmacılık" fikri ve "faşizm" biçiminde kendini ifade etmiştir (Örs, 2013: 487-488).

Tek adam ya da şeflik rejimleri diğer bir ifadeyle mutlak mutlakıyet, monarşiye çok benziyormuş gibi görünse de aralarında önemli farklar vardır. Her şeyden önce şahsi mutlakıyet ya da şeflikler, cülus ve verasetten mahrum oldukları için monarşiden ayrılır (Spitz, 1969: 348). Otoriter rejimler ve şahıs hâkimiyetinin diktatörlük şeklinde ortaya çıkışlarıyla ilgili iki temel görüş öne sürülmüştür. Bunlardan birincisi,savaş ve toplumsal buhran gibi konjonktürel sebeplerle herhangi ideolojik bir paylaşım olmadan iktidarın bir tek adamın elinde toplanmasıdır. Bu tür diktatörlüklerde zaruretler ve uzayan buhranlar diktatöre meşruiyet kazandırır ki, tarih boyunca şahıs hâkimiyetini halkı göstermenin yegâne gerekçesi bu olmuştur. Pisistratus gibi Yunan tiranları ile Sezar gibi Roma diktatörlerinden, Paraguay'da Francia, Arjantin'de Rosas, Meksika'da Diaz, Venezuela'da Gomez gibi Latin Amerika despot veya caudillo[4]larının hepsi de meşruiyetlerini buhran ve zaruretlere dayandırmışlardır. Bu tür diktatörlüklerde diktatör bir fikrin veya tabiatüstü bir misyonun temsilcisi olduğu için hükmetmez. Fikrin bir önemi olmayıp, misyon ise kendini ve taraftarlarını iktidarda tutmaktan ibarettir (Spitz, 1969: 348-349).İkinci görüş birinciden tamamen farklıdır. Her iki diktatörlük modeli de şahıs hâkimiyetine dayansa da, aralarındaki en önemli fark, şeflik olarak adlandırılan bu ikinci tür diktatörlüklerde şefin bir ideolojinin temsilcisi olarak hükmetmesidir (Spitz, 1969: 350).

[3] Volkish hareketi, aşırı milliyetçilik, ırksal antisemitizm ve Almanlara ait benzersiz bir sosyal düzene dair mistik inançlardan ibaret olan bir ideolojidir.

[4] *Caudillo,* Latin Amerika ülkelerinde kitleleri peşinden sürükleme yeteneğine sahip, otoriter nitelikli askeri-politik liderlere verilen isim.

3.2.1. Faşizmin Yükselişi

Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa merkezli olarak dünya siyasetini ciddi boyutta meşgul ve nihayetinde tehdit eden faşist rejimler ilk uygulama alanını İtalya'da 1922 yılında buldu. Bu süreç 1933 yılında Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesiyle Nazizm ile devam etti. Faşist ideolojiden etkilenen Portekiz, Japonya, Türkiye ve İspanya gibi ülkelerde de benzer rejimler kuruldu. Bahsi geçen ülkelerde iktidara gelen ve tek partiye dayanan rejimlerin hepsi farklı ölçülerde olsa da faşist rejimler olarak nitelendirilmiştir (Kışlalı, 1998: 241).

3.2.1.1. Faşizmin Tanımlanması Sorunsalı

Faşizm diğer ideolojilerin aksine tanımlanması zor bir ideolojidir. Birçok yazar tarafından yönetim biçimi ya da ideoloji olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Sosyal bilimlerde mutlak doğrunun olmaması da bu noktada etkendir (Con, 2008: 5). Bu açıdan net bir tanım vermek sorun olmuştur. Bu sorunların başında kelimenin taşıdığı pejoratif[5] anlam gelmektedir. Hiçbir rejim ya da kişi kendisini faşist olarak nitelendirmemektedir. Kavramın taşıdığı diğer bir sorun ise, rejim tipolojisinde faşist rejimler arasında gösterilen rejimlerin ortak özellikleri yanında birçok farklı özelliği de bünyesinde barındırmalarıdır. Faşizme atfedilen bazı özelliklerin diğer rejimlerin de ayırt edici özelliği olması da kavramın tanımlanmasını zorlaştıran etkenlerden biridir (Örs, 2013: 480-481).

Faşizm zaman içerisinde farklı ideolojileri nitelendirmek amacıyla farklı kalıplarda farklı kişiler tarafından kullanılmış, Voltaire'in dediği "kelimeler aynı anlamı taşımıyor" savına uygun olarak tarifi zorlaşmıştır. Faşizmin tanımlanmasına yönelik sıkıntıların bir diğeri de marksizm, sosyalizm, liberalizm gibi ideolojilerden farklı olarak belirli bir kaynağının, belirli bir ideologunun bulunmamasıdır. Mussolini ve Hitler faşizm için belirli fikri temeller oluşturmuş olsa da bu durum Marx'ın komünizme verdiği katkının eş değerinde olmamıştır (Yalçın, 2004: 7-8).

Faşizmle ilgili diğer bir sorun da, sistematik bir ideoloji mi yoksa dünya görüşümü olduğunun tartışılmasıdır. Faşizmin karmaşık yapısı, sınırları ve ilkelerinin net biçimde belli olmaması analizini zorlaştıran bir etmen olmuştur. Faşizm birçok

[5] Pejoratif, Fransızca bir kelime olup, küçümseyici, aşağılayıcı, kötüleyici, yerici anlamları taşımaktadır.

yazar tarafından tanımlanmaya çalışılmışsa da,bahsedilen bir takım etkenler nedeniyle genel bir açıklama ortaya konulamamıştır (Heywood, 2013: 215).

Faşizme ilişkin başka bir sıkıntı da faşizmin ideolojik yelpazenin neresinde yer alacağı sorunudur. Nolte faşizmi modernleşmeye karşı bir direniş olarak görmekteyken; Mosses, faşizmi reaksiyonerden ziyade devrimci bir ideoloji olarak sağ ideolojiler arasında tanımlamaktadır. Diğer taraftan Sternhell ve Gregor, radikal sosyalizm ile ulusçuluğun bir sentezi olarak gördükleri faşizmi "yeniden doğuş" fikrinin tezahürü, -ki bu düşünce İtalya'da Mussolini'nin Roma İmparatorluğu tekrar canlandırma ideali ile örtüşmektedir- bir gelişmeci diktatörlük olduğu, haliyle sol ideoloji olarak tanımlamaktadır (Örs, 2013: 485). Bununla birlikte yaygın görüş her iki ideolojiden de öğeleri içeren bir sentez taşıdığıdır. Genel anlamda her iki ideolojiden de etkilenmiş olsa da, faşizm, daha çok sağ ideolojilere yakın olarak görülmektedir.

Kavramın taşıdığı anlam kargaşasını Ortega y Gasset 1927 yılında,*"Faşizm Üzerine"* yazdığı yazısında şöyle ifade etmiştir:

> "Birbirine en zıt unsurları içinde barındırdığından, faşizmin sureti muammalıdır. Otoriterlik iddiasındadır, ama isyanı örgütler. Çağdaş demokrasiye karşı savaşır, ama öte yandan, geçmişteki bir yönetimin yeniden kurulmasına inanmaz. Güçlü bir devletin dövüldüğü ocak görüntüsünü takınır, ama yıkıcı bir hizip ya da gizli bir örgütmüşçesine, devlet'in çözülmesine en elverişli araçları kullanır. Faşizme hangi yönden yaklaşırsak yaklaşalım, onun aynı anda hem bir şey hem de onun karşıtı olduğunu, hem A olduğunu hem de A olmadığını görürüz" (akt. Passmore, 2014: 7).

Kısaca Aydınlanma ve Fransız İhtilalı ile kazanılan politik kültür, coğrafi keşifler ve sanayi inkılâbı ile gelişen sosyal ve ekonomik yapı; milliyetçilik hareketleri ve emperyalist mücadeleler Avrupa'yı siyasal, sosyal ve ekonomik buhrana sürüklemiştir (Carocci, 1965: 36). Dolayısıyla 20. yüzyılın ilk çeyreği Avrupa'da değişim, dönüşüm ve sancıların çağı olmuştur. Birinci Dünya Savaşı 18. yüzyılda Avrupa'nın çehresini değiştiren Aydınlanma Felsefesi'nin ve bunun sosyal, iktisadi ve politik alanlardaki yansımasının yarattığı krizin dışa vurumu olarak, faşizm gibi totaliter rejimlere ortam sağlamıştır (Örs, 2013: 483). Bu durum beraberinde getirdiği güçlü lider anlayışı, Şef merkezli devlet yapılanmasını ortaya çıkarmıştır. Nasyonal Sosyalizmde Führer, İtalyan faşizminde Duçe olarak görülen

şef sistemi, lider üzerinden yaratılan kült ile millet ve devlet ile özdeşleştirilmiştir. Savaş, beraberinde getirdiği toplumsal çözülme ve iç dinamiklerin bozulmasına neden olurken, yeni çözüm yolları bu tip ideolojilerde aranmaya başlanmıştır. İki dünya savaşı arasında İtalya'da Mussolini ile hayat bulan faşizm, 20.yüzyıl siyaset düşüncesine yeni bir yön vermiş; İkinci Dünya Savaşı sonrası etki alanını kaybetmiştir.

Faşizm Avrupa'nın 19. ve 20. yüzyıllarında gelişen teknolojik ve sosyal gelişmelerle farklı yaşam biçimleri oluşturulan, geçmişin izlerini silen, sürecin sonunda koşullara karşı farklı bir başkaldırı niteliği taşımıştır. Faşizm bu dönemde hâkim olan kültürel ve siyasal yaşama karşı tepkinin ürünüdür. Faşizm, liberalizm, Marksizm ve demokrasi gibi yerleşik ideolojilere bir başkaldırı olmasının yanında, bir kopuş ideolojisinin ideal biçimidir (Sternhell, Aznajder, Asheri, 2012: 17)

Buraya kadar açıklananlardan yola çıkarak faşizmin tarihsel kökenine ilişkin dört temel görüşün varlığından söz edilebilir. Bu görüşler şunlardır:

1. Uygarlığın başlangıcından süre gelen her toplumsal örgütlenme içerisinde bulunan zihniyet olarak nitelendirmektedir.
2. Rönesans ya da Aydınlanma gibi kültürel hareketlerin etkisiyle doğduğuna inanılan görüş. Bu görüş özellikle İtalya'da ortaya çıkmıştır.
3. Fransız Devrimine gecikmiş bir tepkinin sonucu olarak gören anlayış.
4. 1920'li yılları faşizmin başlangıcı olarak gören anlayıştır. Buna göre faşizm, 1922-23'te İtalyan faşist parti ile ortaya çıkmıştır. 1930'da olgunluk dönemi yaşamış ve 1945'te yenilgiye uğrayan iki diktatörle birlikte son bulmuştur (Can, 2009: 5).

Faşizm, toplumsal başkaldırı, kurumların bir bütün olarak dağıldığı ve denetimi elinden kaçırdığı bir zamanda insanın dizginlenemeyen içgüdülerinin ifadesi olarak nitelendirilebilir. Croce'nin ifadesiyle faşizm; herhangi bir sınıfsal çıkarın siyasi ifadesi değil; savaşın yarattığı bilinç çöküntüsü, bir uygarlık bunalımı ve sarhoşluğun sonucudur (akt. Laclau, 1998: 87-88).

Faşizme tanımlanması sorunu ve ortaya çıkış sürecine ilişkin değerlendirme bağlamında faşizmin gelişimini değerlendirmek uygun olacaktır. Faşizmin oluşumunda etkili olan etkenler, gelişimine de katkı sağlamıştır.

Faşizmin gelişimi üzerine Vincent, dört temel yaklaşımdan bahsetmiştir. Bu yaklaşımların birisi Marksist açıdan olmuştur. Marksizm'e göre faşizmin doğuşunda kapitalizmin etkisi vardır. Faşizmi finans kapitalin diktatörlüğü olarak tanımlamışlardır. Togliatti faşizmi şu şekilde tanımlamıştır: "*Faşizm, finans kapitalin en gerici, en şoven ve en sömürgeci öğelerinin açık, terörcü diktatörlüğüdür. Faşizm tekelci sermaye için bir yığın tabanı oluşturmaya çalışır"* (Con, 2008: 11). Troçki faşizmi, geç dönem kapitalizmin yapısal bunalımıyla ilişkilendirmiş ve tekelci sermayenin toplumun bütününü totaliter bir tarzda örgütleme çabasına dayandırmıştır. Ona göre faşist kitle hareketleri, toplumsal temellerini küçük burjuvazide ve orta sınıflarda bulmuşlardır (Pozhidayeva, 2011: 28).

Marksist açıdan faşizmin yükselişini açıklayanlardan birisi de Bauer olmuştur. Ona göre savaş, savaşa katılan kitlelerin birçoğunu burjuva hayatının dışına itmiş; savaş sonrası eski düzenlerine dönemeyen ve savaş sırasında edindiği bilgilere ve ideolojilere bağlı kalan bu yığınlar milliyetçi ve antidemokratik bir ideoloji içinde faşist milislere dönüşmüştür. Savaş sonrası yaşanan ekonomik kriz küçük burjuvayı ve köylü yığınlarını yoksullaştırmıştır. Bu yoksul ve kızgın kitleler bunun sorumlusu olarak demokratik kitle partilerini görmüş; bu partiler yerine askeri-milliyetçi milislere yönelmişlerdir. Ayrıca savaş sonrası yaşanan ekonomik sıkıntı kapitalist sınıfın kârlarını düşürmüştür. Kâr payı düşen kapitalist sınıf bunu karşılamak için sömürge payını arttırmak istemiş; bunun içinde işçi sınıfının direncinin kırılması gerekmiştir (Thalheimer, Bauer, Tasca, 1999: 90).

Faşizmin gelişimi üzerine bir başka bakış açısı psikolojik yaklaşımdır. Bu yaklaşım faşizmi kişilik türleri üzerinden açıklamıştır. Bazı psikologlar faşizmi, ergenlik dönemi cinselliğin bastırılmasının sonucu olarak görmüşlerdir.

Faşizmin gelişi üzerine bir diğer yaklaşım Batı uygarlığının ahlaki ve dini boyutuyla alakalıdır. Buna göre ahlaki çöküş, dinde yozlaşma ve Nietzsche ile başlayan "Tanrı öldü" sloganı Batıda dini ve ahlaki çöküntüyü getirmiştir.

Faşizmin oluştuğu temele yönelik başka bir yaklaşım ise durumu tarihi ve sosyolojik bağlarla açıklanmıştır. Buna göre faşizm, bazı toplumlarda hızlı değişim, modernleşme ve endüstrileşmenin doğal bir sonucu olarak temellendirilmiştir (Macit, 2007: 40).

Genel anlamda faşizmin ortaya çıkışını özetleyecek olursak;

1. İki dünya savaşı arasındaki dönemde var olan tarihsel güçlerin karmaşık yapısı etkili olmuştur. Avrupa'nın birçok yerinde kurulan demokratik sistemlerin, otoriter-totaliter rejimler karşısında yaşadığı başarısızlık, savaş sonrası siyasal ve ekonomik krizleri yönetme becerisi gösteremeyen partiler "güçlü lider" anlayışına yönelimi beraberinde getirmiştir.
2. Sanayileşme, Avrupa'nın toplum düzeninde sıkıntı oluşturmuştur. Bu durumun büyük iş adamları, küçük esnaf, zanaatkâr, çiftçi ve diğer orta sınıflar üzerinde yarattığı tehdit faşist, hareketin gücünü bu gruplardan almasına yol açmıştır.
3. 1930 yılında tüm dünyayı etkileyen ekonomik krizler, demokratik yönetimlere darbeyi indirmiştir. Bu durum tek adama dayalı yönetimleri ortaya çıkarmıştır.
4. Birinci Dünya Savaşı ülkeler arası rekabet ve düşmanlığı bitiremediği gibi intikam alma hissine sahip aşırı milliyetçi gruplar ortaya çıkarmış, bu gruplar yayılmacı bir dış politika izleyerek, İkinci Dünya Savaşının çıkmasına da ortam sağlamıştır (Heywood, 2013: 214).

Bu bakış açıları ve farklı yaklaşımların her biri faşizmin doğmasına neden olan etkenleri anlamamıza yardımcı olacaktır. Sonuç olarak faşizm Avrupa'da yaşanan bunalım sonucu doğmuştur: Güçler dengesini değiştiren, demografik ve ekonomik sonuçlara sebep olan, kırgınlıklar ve nefrete yol açan ve kışkırtıcı milliyetçiliği kitlelere enjekte eden unsurların hemen hemen hepsi savaş sonrası bunalımın yansımasıdır. Savaş sonrası yaşanan süreç demokratik kurumları işlevsiz hale getirmiş, ekonomik yaptırımlara neden olmuş, işsiz ve umutsuz halkları güçlü liderler çevresinde toplamıştır (Michel, 2011: 127).

3.2.1.2. Faşizmin Temel Özellikleri

Faşizm modern, devrimci, aynı zamanda reaksiyoner bir ideolojidir. Aydınlanmaya ve onun çizdiği eşit, evrensel ve rasyonel birey, katılımcı ve geleceğini belirleyen toplum modeline reaksiyon olarak doğmuş bir ideolojidir. Aynı zamanda modernleşmeye karşı duyulan tepki ve korkunun da ürünüdür. Faşizmin modernliğe karşı duyduğu korku, onun gerici veya muhafazakâr bir ideoloji olduğunu göstermez. Faşizmin, muhafazakârlık ve romantizmin aksine statükoya ve geçmişe özlem duyan bir yönü yoktur. Onun için geçmiş, yeniden kurulacak toplum birlikteliğine dayanak oluşturacaktır (Örs, 2013: 493).

Devrimci bir iradeyi yansıtan faşizm, dönemin hâkim anlayışı liberalizm ve Marksizm'in politik ve ahlaki ilkeleriyle çatışmış, bireycilik karşıtı politik kültür üzerine inşa edilmiştir. Bu yönüyle Aydınlanmanın ve Fransız İhtilali'nin siyasal kültürü reddedilmiştir. Faşizm, modernleşme sonucu Avrupa'da oluşan sıkıntılara - kapitalizm, modern teknoloji ve endüstriyel ilerleme- karşı iyi bir sentez yakalamayı amaçlayan devrimdir (Sternhell, Aznajder, Asheri, 2012: 18). Faşizmin devrimci özelliği, toplumsal düzenin derinden alt üst edilmesi ve toplumsal, politik ve ekonomik gücün yeniden dağıtılması anlamında kullanılmıştır (Paxton, 2014: 27).

Faşizm hümanist evrenselciliği reddeden bir bakış açısına sahiptir. Bu yönüyle ırkçı bir ideolojidir. Bu anlayışı göre bazı ırklar, diğerlerinden üstündür. İnsanlar arasında eşitlik olmadığı gibi ırklar arasında da eşitlikten söz edilemez. Faşist ideoloji, hümanist evrenselciliğin karşısına ya Nazilerin yaptığı gibi kana bağlılığı koymuş ya da dil, kültür, bölge veya bir millete ait olma duygusunu benimsemiştir (Michel, 2011: 12). Evrenselciliğe karşı bir hareket olan faşizm, vatandaşlık temeline değil, kendilerini diğerlerinden ayırdığına ve üstün kıldığına inanılan, bazen Almanya'da olduğu gibi "kan" ya da İtalya'da olduğu gibi "kültürel" özelliklere dayanan milliyetçi özellik taşır (Örs, 2013: 498).

Faşizm tutarlı ve kapsamlı bir ideolojiden ziyade, inanç ve eyleme dayanmaktadır. Klasik "izm"ler sistematik düşünürlerin eserlerinde ortaya konan tutarlı bir felsefe sistemine dayanmaktadır. Bu sistemleri anlamak için sahip olduğu ve temelinde yatan program ve felsefeyi incelemek yeterli olmaktadır. Faşizm ise bunların aksine kitle siyaseti açısından yeni bir icattır (Paxton, 2014: 38). Onu diğer

ideolojilerden ayıran, tutarlılıktan yoksun olmasıdır. İdeolojilerde inancı sağlayan tutarlılık iken, faşizm de duygulara hitap eden propaganda ve eylemdir. Faşizm içerikten çok bir biçimdir. Bu açıdan çeşitli felsefi akımların, ideolojilerin ve kavramların bir arada kullanıldığı, eklektik, kendi içerisinde çelişkili unsurlar barındıran faşizm, aynı zamanda rasyonel olmayan bir ideolojidir (Örs, 2013: 484). Nitekim Hitler, halk yığınlarının kanıtlarla, akıl yürütmelerle, derin bilgilerle değil, duygu ve inançlarla yönetilebileceğini dile getirmiştir (Reich, 2002: 111).

Faşizmin en önemli özelliklerinden birisi olan duygu ve inanç temeline dayanarak aklın yasalarını reddetmesidir ki, bu durum kitle psikoloji ile açıklanabilir. Nitekim Le Bon'un dediği gibi zamanımız *Kitleler Çağı* ve milletin kaderi meclislerde değil, kitlerin ruhunda hazırlanmaktadır (Le Bon, 2013: 5-7).

Faşizmin Aydınlanma Düşüncesine olan karşıtlığı Sosyal Darwinizm, elitizm, anti-pozitivizm ve irrasyonalizme yeni bakış açıları kazandırmıştır. Sigmund Freud ve Gustave Le Bon bireysel alt bilinç ve bilinçsiz kalabalıkların irrasyonelliğini vurgulamışlardır. Freud'a göre insan davranışlarını belirleyen içgüdüler tepkiler ve bilinçsizliktir; bundan dolayı bireylerin her zaman rasyonel davranması beklenemez. İtalyan elitist ekolden gelen Roberto Michels ve Vilfredo Pareto, demokrasinin imkânsız olduğunu; çünkü bilinçsiz ve irrasyonel kitlelerin sosyal yaşamın doğası gereği bir liderin varlığına ihtiyaç duyduklarını belirtmektedirler. Michels'e göre her örgütlü yapı oligarşik bir yapıya dönüşme eğilimindedir. Michels bu durumu *Oligarşinin Tunç Kanunu* ile açıklamıştır. Bir diğer elitist düşünür Mosca'ya göre insanları harekete geçirmenin yolu rasyonel argümanlar değil; sloganlar, marşlar ve sembollerdir. Sorel'in ifadesiyle "mitler" bulmak ve duyguları harekete geçirmektir (Örs; 2013: 492-493).

Faşizm demokratik ideolojilere ve demokrasinin ilkelerine karşıdır. Faşizm çoğunluğu, yalnızca bir çoğunluk olması dolayısıyla insan toplumlarını yönetebildiği için reddeder (Tunçay, 2011: 316). Demokrasinin temel ilklerinden biri olan seçim ilkesine karşı çıkan faşizm, bir aptal ile bir bilgenin; bilgisizle aydının eşit oy hakkına karşıdır. Faşizme göre iktidar halktan gelmez, iktidar halkın yüksek iyiliğini sağlayanların elinde bulunmalıdır. Halk, gerçek çıkarların ne olduğunu kavrayamaz; çünkü gerçek çıkarlar ancak liderler tarafından bilinebilir (Sarıca, Aybay, 1965: 39).

Bu anlayışta lider karizmatik vasıflarla donatıldığına inanılan ve Tanrısal gücü olduğuna inanılandır. Tanrıya ait olan her şeye gücü yetme ve her şeyi bilme vasıfları liderde ortaya çıkmıştır. Tanrısal vasıflarla donatılmış ve Tanrının yeryüzündeki kudreti olarak görülen bu lidere itaat aynı zamanda Tanrıya itaat olarak görülmüştür. Bu durum her şeyin en iyi ve en doğru lider tarafından bilineceğine olan inancın temelini oluşturmuştur. Hitler *Kavgam*'da bu durumu şöyle anlatıyor: *"Çoğunluk hiç bir zaman bir kişinin yerine geçerli olamaz. Çoğunluk, ahmakları olduğu kadar alçakları da temsil eder. Saman dolu yüz kafa, nasıl bir akıllıya eşit değilse, yüz korkak adamdan da kahramanca karar beklenemez"* (Rüzgar, 2013: 112).

Faşizm, liberalizmin "eşit fırsat", sosyalizmin ise "sınıfların eşit iktidarı" anlayışı üzerine kurulu eşitliği reddetmekte; demokrasiyi insan doğasına aykırı bir ütopya olarak görmektedir. Faşizmde kitleler karar vermek için değil Mussolini'nin dediği gibi, boyun eğmek ve savaşmak için vardır; bu konuda eşittirler (Örs, 2013: 482). Anlaşılacağı üzere faşizm birey değil devlet odaklı ve tek kişinin mutlak egemenliği savunmaktadır. Demokratik sistemlerde kanunların üstünlüğü hâkimken; faşizmde üstün olan tek güç üstün insan, lider, şef ya da *Führer-Duçe*dir. O her şeye hâkim, tek güç demektir (Ersöz, 1977: 107).

Faşizm, parlamenter sistemi ulusun gerçekleri ile örtüşmeyen kısır döngü içerisinde bir oyun olarak görmektedir. Faşizme göre, parlamenter sistem dinamik bir yönetim sağlayamaz. Dinamik bir devlet, hızlı çalışabilen, güven veren, birliği sağlayan, bilinçli ve sorumluluk duygusu olan devlettir. Bu dinamik devlet de faşizmle getirilebilir. Faşizm, hükümeti ise parlamentonun bir aracı olarak görmez. Yürütme organı parlamentonun denetimi dışına bırakılmış; bununla birlikte tek bir adamın egemenliği altına alınmıştır. Bu tek adam yanılmaz bir önder, ulusuna yol gösterici bir liderdir. Görüldüğü üzere faşizm, parlamenter sistemin temel ilkeleri olan kuvvetler ayrılığı, seçim, halk egemenliği gibi ilkelere karşıdır (Sarıca, Aybay, 1965: 39-41).

Faşizmin belirgin diğer bir özelliği de şiddeti ve savaşı, halk üzerinde baskı kurmayı kutsal bir değer olarak görmesidir. İlahi dinler şiddetten ve savaştan arındırılmış bir toplum hayal ederken, faşizm için savaş bir değerdir. Faşist anlayışta savaş, ırkın ya da halkın şeref ve gücünün temsilidir; şiddet ise davaya bağlılığın,

dava dışındaki her şeyi yıkmanın, bu yolda tüm zorlukları göze almanın ifadesidir (Bora, 2007: 146). Faşist ideolojiye göre insana soyluluk kazandıran ve onu yücelten değer savaştır. Faşizm insan ruhuna savaşmayı ve mücadele etmeyi sokar, intiharı alçakça görür; yaşamı ödev ve fetih olarak algılamaktadır (Tunçay, 2011: 315). Hitler'in ifadesiyle, "*Yaşamak isteyenler dövüşmelidir. Ve bu sonsuz savaş dünyasında, dövüşmek istemeyenlerin yaşama hakkı yoktur*" (Shirer, 1970: 146). Ayrıca Hegel "*Savaş büyük bir temizleyicidir. Uzun bir barış halkın etik sağlığını bozar. Savaş ise, rüzgârın çıkmasıyla uzun bir durgunluğun sonucunda biriken pisliklerin atılması gibi*" diyerek savaşı ve savaşmayı yüceltmiştir (Shirer, 1970: 163).

Faşizmin diğer bir özelliği de cinsiyet üzerine yaptığı vurgudur. Faşizme göre erkek yüce bir değerdir ve toplumun erkek değerleriyle şekilleneceğini savunmuştur. Onlara göre cinsiyetlerde ırklar gibi eşit ama farklıdır. Bu anlayışa göre kadın eviyle ilgilenmeli ve annelik yapmalıdır (Passmore, 2014: 162).

Faşizm toplumsal eğitime, görselliğe ve propaganda faaliyetlerine önem vermiştir. Faşist ideoloji akıldan ziyade duygulara hitap etmektedir. Bu açıdan görselliği en çok sunan politik biçimdir: Heyecanlı ve kendinden geçmiş bir topluma nutuklar veren şovenist demagog, uygun adım ilerleyen disiplinli gençler, üniformalar giyinen militanlar, şafak vakti yapılan baskınlar, ele geçirilen şehirde geçit töreni yapan askerler (Paxton, 2014: 23). Bunun yanında dinsel ritüeller, sloganlar, marşlar da kitleleri harekete geçiren birer imgedir. Faşist ideoloji açısından propaganda o kadar önemlidir ki birçok faşist rejimde *"Propaganda Bakanlığı"* kurulmuştur. Bu sayede hem lider yüceleştirilmiş hem de kitlelerin duygusal coşkuyla hareket etmesi sağlanmıştır.

Faşizm milliyetçiliği ön planda tutan bir ideolojidir. Millet kutsal ve en yüce değerdir. Faşizm geçmişe özlem duymakta, kendinden önceki dönemi reddetmektedir. Geçmişe duyduğu bu özlem onu yayılmacı bir dış politikaya sürüklemiştir. Kendisini geçmişinde -Cermen, Latin, Hellenizm- arayan faşizm, ırkçı ve antisemitiktir (Michel, 2011: 9). İtalya'da milliyetçilik, Roma İmparatorluğunun büyüklüğüne ve ihtişamına dayandırılırken, Almanya'da ırk milliyetçiliği temelinde Aryen ırkının üstünlüğü savunulmuştur. Her iki ülkede milliyetçiliği kişi ruhuna

empoze ederek, şefe bağlı, can vermeye hazır bireyler yetiştirmiştir (Sarıca, Aybay, 1965: 29).

Faşist devlet sistemi sosyal bakımdan korporatif özellikler taşımaktadır. Bu sistemde devlet doğrudan bireylere değil, bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları sosyal kuruluşlara dayanmaktadır (Göze, 1995: 64). Toplum doğal, biyolojik, duygusal, dini, coğrafi, mesleki vb... bağlarla birbirine bağlanmış bireylerin oluşturdukları sosyal kuruluşlardan yani *"corps"* lardan oluşmaktadır. Toplumun temelini bireyler değil sosyal kuruluşlar oluşturur. Bu açıdan faşist devlet "korporatif devlet" olarak tanımlanır (Göze, 2011: 345).

Faşist devlet organik teoriyi benimsemiştir. Faşizm bireyi temel alan anlayışın yerine, bireylerin makinenin birer parçası gibi bir araya gelerek oluşturduğu toplum, bu toplumu tüm yönleriyle kuşatan ve kapsayan devlet anlayışı hâkimdir (Örs, 2013: 493). Toplumu insan vücuduna benzeten bu yapı, sosyal kuruluşları bütünün fonksiyonlarını yerine getiren organlar olarak görmekte ve birey de bu yapının hücrelerini oluşturmaktadır (Göze, 2011: 345). Organik teoriye göre, toplum, insan vücuduna benzemektedir. İnsan vücudunda organların rolü, niteliği, fonksiyonları ve aralarındaki ilişki ne ise sosyal kuruluşlarında toplum içindeki işlevi odur. Bu bakımdan toplum bir vücut; sosyal kuruluşlar birer organ, bireyler ise bu organlar içindeki hücreleri temsil etmektedir (Con, 2008: 80). Bu "organizmacı" ve "toplumcu" anlayış devleti yüceleştirmiş; bu durum beraberinde "elitist" bir siyaset anlayışı ve lidere koşulsuz itaati zorunlu kılmıştır (Örs, 2013: 493). Dolayısıyla faşizmde birey kendi başına bir anlam ifade etmemektedir, aksine devlet içinde yerine getirdiği fonksiyonlarla değer ve varlık kazanmaktadır. Faşist devlette birey, devletin amacına uygun olarak görev ve sorumluluklarını yerine getiren bir araçtır. Faşist devlet anlayışında bireyin devlet içinde meydana getirdiği sorumlulukları yürütebilme iradesiyle varlık kazanması faşist anlayışın eşitlikten uzak olduğunu göstermektedir (Göze, 1995: 89).

Faşist devlette toplumun ortaya çıkışı ve bireyin bu konuda oynadığı rol tarihsel ve sosyolojik açıdan açıklanmaya çalışılmıştır. Liberal devlet anlayışında hâkim olan bireyi toplum dışında ve toplumdan ayrı düşünmeme anlayışı faşist devlet yapısında hâkim değildir. Faşist devlette bireyin toplum öncesi ya da

toplumun oluşum süreci dışında bir değere sahip olduğu düşünülemez. Bu devlet sisteminin özünde toplum bireylerin iradeleri sonucunda ortaya çıkmaktan ziyade, insanların sosyal eğilimleri sonucu kendiliğinden oluşan yapı bireylere değer ve varlık kazandırarak kendi yapısını oluşturmuştur (Göze, 1995: 64).

Faşist devlet şu ya da bu zümrenin değil bütün ulusun devletidir. Birey devlet içinde varlık ve değer kazanmaktadır. Devlet kişi için değil, kişi devlet için vardır. Birey bu yapıda kolektif bir bütünün parçası olduğu sürece değer kazanır. Faşist devlet görüşü, 20. yüzyılın başında ortaya çıkan sendikalist akımlardan esinlenerek ortaya çıkmıştır. Sendikacılık akımı, grubu bireye, sendikayı parlamentoya, üretimciyi yurttaşa, bilinçli bir azınlığı pasif çoğunluğa tercih etmiştir (Sarıca, Aybay, 1965: 48).

Mussolini faşist devleti tanımlarken şöyle ifade etmiştir: "*Biz faşistler için devlet, yalnızca vatandaşların güvenliğini sağlamak göreviyle meşgul bir gardiyan değildir; belli bir seviyede refah ve barış içinde yaşam şartlarını temin eden maddi bir kurum da değildir; bireyin ve bütün halkın yaşamını iyileştiren siyasi bir varlık da değildir. Faşizmin algıladığı ve yarattığı şekilde devlet, ruhani ve ahlaki bir gerçektir*" (Alatlı, 2010: 1667).

Mussolini 28 Ekim 1925 tarihli konuşmasında da devleti şöyle açıklamaktadır: *"Her şey devlet içinde, devlete karşı hiçbir şey, devlet dışında hiçbir şey."* Bu ifadesinden de anlaşıldığı üzere faşist anlayışta devlet dışında hiçbir şey yoktur ve devlet tek hakim olandır (Göze, 1995: 136).

Faşist anlayışta devlet sadece yöneten, kanunlara şekil veren ve manevi hayatın değerini bireylere bırakan bir otorite değildir. Faşist devlet, kendi gücünü ülkesi dışında da hissettiren, saygı uyandıran bir güçtür. Bu güç insanın ahlaki ve entelektüel hayatını her anında kontrol altına alır. Bu yönüyle faşizm aynı zamanda manevi bir güçtür. Kısaca faşizm, sadece kanun koyucu ve kurumların kurucusu değil, aynı zamanda manevi hayatın eğitimcisi ve yükseltenidir. İnsan hayatının biçimlerini değil, onun içeriğini, insanı, karakteri, inancı yeniden oluşturmayı amaçlar; bu amaçla disiplini, insan ruhuna hükmeden otoriteyi savunmaktadır (Alatlı, 2010: 1661-1662). Dolayısıyla bireyler devletin verdiği görevleri yerine getirmekle sorumludur. Her şeyin tek ve gerçek sahibi devlettir. Birey bu devlet içerisinde

yerine getirmekle yükümlü olduğu fonksiyonları yürütebilme iradesiyle varlık kazanması faşist devlet anlayışında eşitlikten söz edilemeyeceğini göstermektedir (Göze, 1995: 89). Eşitlikten daha önemli olan şey insanların sosyal kuruluşlarda örgütlenip bu kuruluşlarda disipline ve otoriteye boyun eğmeleridir. Her sosyal kuruluş yerine getirmekle sorumlu olduğu haklara sahiptir. Bireylerin toplum içinde yerine getirdiği fonksiyonlar birbirinden farklı olduğuna göre her birinin eşitliği de birbirinden farklıdır. Birey yaptığı fonksiyonlarla değer kazanır. Böylesi bir yapı da önemli olan eşitliği sağlamak değil adalet adına eşitsizliği tesis etmektir (Macit, 2007: 89).

Faşist devlette adalet, her sosyal kuruluşun yerine getirmekle yükümlü olduğu hizmeti yapabilmesi için bireye tanınan yetkidir. Faşist devletin özgürlük algısını ise Mussolini şöyle belirtmektedir: *"Faşizm tek bir hürriyetin tarafıdır. Bu da devlet hürriyetidir."* Mussolini göre, faşizm tek özgürlükten yani devletin özgürlüğünden yanadır. Bireyin devlete karşı sürebileceği bir özgürlüğü yoktur (Sarıca, Aybay, 1965: 35).

Faşizm "mutluluk yerine ödevi, özgürlük yerine otorite ve disiplini, eşitlik yerine hiyerarşiyi, nicelik yerine niteliği" koymuştur (Macit, 2007: 89).

Faşist devlet yapılanmasını ve özelliklerini İtalya Ulusal Faşist Parti tekelinde ve Almanya'da kurulan Nasyonal Sosyalist Parti üzerinden faşist sistemin bu yapılarda ortaya çıkardığı pratik durum ve şefin konumu üzerinden incelemek daha açıklayıcı olacaktır.

3.2.1.3. İtalyan Faşizmi ve Ulusal Faşist Parti

İki dünya savaşı arasında zuhur eden ve kendine gelişme alanı bulan faşizm ilk olarak 1922 yılında İtalya'da ortaya çıkmıştır. Faşizmin ortaya çıkaran siyasal ve ekonomik nedenlerin yanında sosyolojik ve psikolojik etkenleri de görmek gerekir: Paxton tarafından "hareketlendirici tutkular" olarak belirtilen

1.Sürekli baskısını hissettiren kriz duygusu;

2. Bireyin kendisine ait hak ve değerlerden daha üstün gördüğü grup önceliği ve bireyin grup karşısında daha az önemli olması;

3. Ait olunan grubun bir kurban olduğu inancıyla birlikte düşmanlara karşı hukuki ve ahlaki eylemlerin meşrulaştıran duygusallık;
4. Bireyci liberalizm, sınıf çatışması ve yabancı etkileşiminin grubu çökerteceğine üzerine oluşturulan korku tesiri;
5. Grubun yazgısının tek bir kişide yani bir milli şefte vücut bulduğuna olan inanış ve otoriteye duyulan ihtiyaç ve bağlılık;
6. Liderin mutlu güç olduğu ve sözlerinin mutlak doğru iç güdüleri tartışmasız kabul edilerek akla üstün kabul edilmesi;
7. Seçilmiş kişilerin diğerleri yönetme hakkı ve bu hakkın hiç bir dünyevi ve kanun tarafından kısıtlanılmaması (Paxton, 2014: 79).

Birinci Dünya Savaşı Rusya'da komünist yönetimin başa geçmesine, İtalya'da ise dünya siyasetinde yeni bir rejim çıkmasına neden olmuştur. Savaşın oluşturduğu çöküşün ürünü olarak siyaset sahnesine çıkan faşizm ve savaş sonucu Rusya'da meydana gelen sosyalist iktidarın temelinde ekonomik sıkıntılar, iç düzende meydana gelen karışıklıklar, siyasi partilerin etkisizliği ve memnuniyetsizlik vardır (Çelikçi, Kakışım, 2013: 85).

Birinci Dünya Savaşı, savaşa katılan her ülkede olduğu gibi İtalya için de büyük yıkıma neden olmuştur. Savaş ülkede sanayi üretimini arttırmış, sanayiciler büyük kâr sağlarken işçi sınıfı ekonomik yıkıntının altında kalmış, birçok haklarından mahrum kalmıştır. Savaş sonrası İtalya galip devletler arasında yer alsa da bu savaştan bir anlamda yenilgi ile çıkmıştı. Savaş sırasında gelişen sanayi, sonrasında krize girmiş, dış pazar Fransa ve İngiltere'nin tekeline kalmış, savaşın temel nedeni olan sömürge pazarından İtalya zararlı çıkmıştır (Örs, 2013: 498).

Savaş sonrası dönemde İtalya'da hâkim olan sıkıntılı süreç ve çözüm yollarının olmaması ya da az olması faşizmin doğuşuna, diğer bir ifadeyle güç kazanmasına neden olmuştur. Bu sıkıntıların birincisi, İtalya'da hâkim olan sosyal, ekonomik ve politik bunalım sürecidir. Savaş sonrası oluşan ekonomik yıkım İtalyan halkının çöküşüne neden olmuş, işsizlik artmıştır. Politik anlamda ise yaşanan demokratik gelişmeler artı bir ürün oluşturmamış aksine sosyalist muhalefet güçlenmiştir. Bu sıkıntıların ikincisi ise, savaşın İtalya için getirisinin olmamasıdır.

İtalya savaşa girerken kendisine vaat edilen sömürge dağılımından hiç bir şey almamıştır. Savaşın kazanılmasının olumlu bir yanını görmeyen İtalya, aksine yıpranmıştır. İtalyan halkı bu durumdan hükümetin basiretsiz oluşunu ve müttefiklerinin kendilerine oynadığı oyundan dolayı hükümeti suçlu buluyorlardı. Mussolini bu durumla ilgili olarak; *"Halk hiçbir zaman şimdiki kadar büyük bir otorite, liderlik ve düzen özlemi içinde değildi"* sözü İtalya'nın içinde bulunduğu durumu tahlil etmektedir (Macit, 2007: 20-21).

Savaşın bitmesiyle İtalya zafer sarhoşu değil, dertle boğuşan bir ülke haline gelmiştir. Grev haberleri, ekonomik sıkıntılar, hükümetin iradesiz yapısı, enflasyona esir düşmüş ekonomi, İtalya Hükümetini çaresiz bırakıyordu. Bu ortamdan komünistler yararlanmaya çalışmakta, Sosyalist Partiden ayrılanlarda bunlara destek vermekteydi. Mussolini ve arkadaşları bu ortamdan yararlanarak Komünistlere karşı İtalyanca'da *"politika cemiyeti"* anlamına gelen ilk Faşyo'yu kurdu. Milano Faşyosu'nun amacı, savaşın anlamını ve önemini İtalyan halkına anlatmaktır. Artık *Interventistalar* komünizme karşı savaş açmışlardı. 23 Mart 1919 günü yapılan toplantıda faşistlerin aldığı kararlar üç maddeden oluşmaktaydı. Bu kararlar şöyleydi:

1. İtalya'nın büyüklüğü ve kurtuluşu için ölenlere selam,
2. Alp dağlarından Adriyatik denizine kadar İtalya sınırlarını çizmek, Fiume ve Dalmaçya'yı ilhak etmek ve öteki devletlerin İtalya aleyhindeki emperyalist amaçlarını engellemek.
3. Yeni seçimlerde parlamentodaki savaş aleyhtarı adayların girmesini engellemek, mücadele etmek.

Bu kararlardan anlaşıldığı üzere faşizm bir kitle partisi olarak doğmamıştır. Faşizmin başlıca amacı; büyük zaferlerin sonuçlarını milli çıkarlar açısında değerlendirerek öteki devletlerin emperyalist isteklerine karşı koz olarak kullanmak ve bu arada ülke içindeki bozgunculerla, zaferi lekelemek isteyenlerin tahribatını önlemekti. Böylece komünizme karşı cephe oluşturan milli bir şuur uyanışını da gerçekleştirmek mümkün olacaktı (Mussolini, 1998: 43-45).

İtalya-Avusturya savaşlarının yaşandığı dönemde İsviçre'de bulunan Mussolini, Nietzsche, Kant, Spinoza, Hegel ve Sorel gibi düşünürleri okumuş ve onlardan etkilenmiştir. 1914 yılında İtalya'da en çok tartışılan konu İtalya'nın savaşa

katılıp katılmayacağı olmuştur. Mussolini, bu konu hakkında *Avanti* dergisinde yazdığı yazıyla Sosyalist Parti içerisinde tartışılmaya başlanmıştır. Sosyalistlerden farklı olarak İtalya'nın savaşa girmesinden yana tavır takınan Mussolini, bu durumu şöyle açıklamaktadır: *"Bugünden itibaren hepimiz sadece İtalya'yız ve İtalyan'dan başka hiç bir şey değiliz. Artık çeliğin çelikle karşılaştığı şuan da yüreklerimizden tek bir çığlık yükseliyor. Viva I'İtalia! (Yaşasın İtalya)"* (Macit, 2007: 18).

Savaş sonrası yapılan anlaşmalardaki kazanımlar milliyetçilerin beklediği boyutta olmamıştır. Toplumsal huzurluğun artması ve milliyetçilerin hoşnutsuzluğu öfkenin yükselmesine neden olmuştur. 1918-1920 döneminde kuzeyde fabrika grevleri, Po vadisinde tarım işçileri ile köylüler greve gitmiştir. Nitekim faşizmin tohumları Po vadisinde atılmıştır. 1919 seçimlerinde Katolik ve Sosyalist partiler önem kazansa da tek başına iktidara gelememişlerdir. Birbirleriyle koalisyon kuramamaları farklı birleşimler oluştursa da hükümetler kısa süre dağılmıştır (Passmore, 2014: 72).

Savaşın yol açtığı yıkımı değerlendiren Mussolini, 23 Mart 1919 tarihinde Milano'da *"Fasci İtaliani de Combattimento"*yu (İtalyan Savaş Demetleri) kurmuştur. Savaş gazileri, savaşı destekleyen sendikalistler, fütürist entelektüeller tarafından destek görmüştür. Sosyalizme savaş açmak temel amaç olarak benimsenmiştir. Sosyalizmin milletçiliğe karşı çıkışı bu harekete neden olmuştur (Paxton, 2014: 16).

Mussolini, hem yaşanan bu huzursuz ortamı dağıtmak hem de Roma İmparatorluğunu canlandırmak vaadinde bulunuyordu. Savaş sonrası itibarı ezilen İtalyan halkının milliyetçi duygularına hitap ederek büyük İtalya hayali vaat ediyordu. Mussolini, 1921'de düzenlenen Roma Kongresinde *Ulusal Faşist Parti*'yi (Partito Nazionale Fascista) kurmuştur (Çelikçi, Kakışım, 2013: 86). 29 Ekim 1922'de Kral ile görüşen Ulusal Faşist Partisi kurucu ve lideri Mussolini hükümeti kurma görevini almıştır. Mussolini iktidara geldiği Roma yürüyüşüne kadar olan süreçte seçimlerde bir başarı kazanamamıştır. Hem 1919 hem de 1921 seçimleri Faşist Parti açısından başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

1924 yılında Haziran ayında toplanan faşist parti kongresinde hükümet içerisinde gerekli değişiklikler yapılarak tamamen faşistlerden kurulu bir kabine

oluşturulmuştu. Mussolini kongrede yaptığı konuşmada "bütün iktidar yalnız faşizmindir" diyerek durumu anlatmıştır. Ayrıca bu kongre sonucu, parti birliğinin sağlanması ve faşist hareketin birlik esaslarına dayanacağı, muhalefetin istismar ve yıkıcılık vasıtası yaratmasına fırsat verilmeyeceği kararları alınmıştır (Mussolini, 1998: 119). 1925 yılında yasalarla diktatörlüğünü pekiştiren Mussolini; *"Faşist devlet demek, korporatif bir devlet demektir. Korporatif devlet demekse antidemokratik, totaliter ve otoriter devlet demektir."* diyerek faşist devlet sistemini açıklamıştır (Macit, 2007: 25).

Mussolini kafasındaki faşist devlet anlayışı şöyle tanımlamıştır: "*Milleti, muzaffer mukadderatına doğru sevk ederek, sınıfların menfaatlerini barıştırarak, İtalyanları dünyadaki vazifelerine doğru tek kuvvet meydana çıkararak, Akdeniz'i İtalyan gölü haline getirerek idare etmek. Bu idare biçimi Faşist Devlet..."* (Sinanoğlu, 1933: 99).

Mussolini'nin iktidara gelmesiyle başlayan faşist devletin oluşum aşamaları şu şekilde sıralanabilir:

1. Faşizm savaş sonrası İtalya'yı saran sosyalist harekete karşı reaksiyondur.
2. Faşizmin 1922 yılına kadar sosyalizmle süren bu mücadelesi sonucu politik sahneye girerek fırka haline gelmiştir.
3. Faşizm iktidarı ele geçirdikten sonra muhaliflerle olan çatışmasında dağınıklıklar yaşanmıştır.
4. Faşizm muhaliflerin temizlenmesi sonucu ihtiyaçların doğurduğu prensiplere kendi damgasını vurarak Faşist Devlet - Korporatif Devlet olmuştur (Sinanoğlu, 1933: 225-226).

Mussolini, iktidara geldikten sonra ülkede diktatörlüğü kuracak adımlar atmaya başlamıştır. Seçim kanunda değişiklik yaparak işe başlayan Mussolini bu sayede yeni kanuna göre yapılan seçimlerle çoğunluğunu arttırmıştır. Kolluk kuvvetlerine geniş etkiler vererek İtalya'nın polis devleti olmasını sağlamıştır. Basın özgürlüğünü kaldırmış, süreli yayınlara karşı sansür uygulamıştır (Çelikçi, Kakışım, 2013: 89). 1925 yılında Mussolini fiilen yürürlükte bulunan diktatörlüğünü, hukukende destekleyecek yasalar çıkarmıştır. 1848 Anayasa'sı ve Krallık rejimi ise

görünürde yürürlükte kalmıştır (Sarıca, Aybay, 1965: 23). Bu yasa değişiklikleri ile Hükümete kararname çıkarma konusunda geniş yetkiler tanınmış, Mussolini parlamentodan bağımsız, sadece Kral'a karşı sorumlu hale gelmiştir. Yasalarda yapılan değişiklikle bürokrasiye faşist bir yapı kazandırılmış, yurt dışına göç yasaklanmış, faşist rejime karşı suç işleyenleri yargılamak için özel mahkeme kurulmuştur (Çelikçi, Kakışım, 2013: 89).

Mussolinin faşist devleti dış politikada saldırgan bir milliyetçiliğe dayanmaktadır. Güçlü olanın haklılığını savunan Mussolini'nin dış politikası üç hedeften oluşmuştur:

1. Yeni topraklar fethedilmesi her zaman ekonomik sorunların çözümü için iyi bir yol olarak görülmüş ve savaşı ulus için iyi saymıştır.
2. Yayılmacılığın savaşla ve İtalya'nın fazla nüfus için yaşam alanı bulmasıyla gerçekleştirilebileceği düşüncesi hâkim olmuştur.
3. Hitler'in siyaset sahnesinde yükselişi ve etkileri, İtalya'da Versaille Anlaşmasının değiştirilmesinin mümkün olabileceğini göstermiştir (Passmore, 2014: 82).

Faşist rejim eğitim üzerinde de etkili olmuştur. Öğretim üyeleri faşizme bağlılık üzerine andiçerken, okullarda öğretmenlerinde faşist üniforma ile ders vermesi zorunlu tutulmuştur. Bunun yanında eğitimin içeriği tamamen değiştirilmiştir. Devletin denetimine alınan erkek çocuklarına üniforma giydiriliyor ve silah taşıttırılıyordu. Kız çocukları ise annelik ve kadınlık üzerine hazırlatılıyordu (Pozhidayeva, 2011: 45).

Birinci Dünya Savaşı sonucu Mussolini ile vücut bulan faşizm İtalyan siyasal rejimine hâkim olmuştur. Mussolini'nin iktidara gelmesiyle faşist devlet yapısı İtalya'da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. İkinci Dünya Savaşına kadar etkisini sürdüren faşizm Mussolini'nin 28 Nisan 1945'te İtalyan komünistlerce idam edilmesiyle sona ermiştir.

İkinci Dünya Savaşının bitmesinden sonra İtalya'da Cumhuriyet dönemi kurulmuştur. 1948'de kabul edilen yeni anayasa ile ne biçimde olursa olsun Faşist Parti kurulması yasaklandı. Ayrıca faşist rejim taraftarlarının beş yıl süreyle seçme

ve seçilme hakları kaldırıldı. Böylece bir döneme damgasını vuran rejim, tarih sayfalarına gömülmüştür (Mussolini, 1998: 244).

3.2.1.4. Alman Faşizmi ve Nasyonal Sosyalist Parti

Alman faşizmi ya da Nasyonal Sosyalizmi öncülü İtalya'ya göre daha geç ve uzun bir süreçte gerçekleşmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonucu Avrupa'da yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik buhran birçok devleti olduğu gibi Almanya'yı da derinden etkilemiştir. Savaşı kaybeden Almanya ekonomik olarak çökmüş, sömürge pazarlarını kaybetmiş, dış pazar gücünü yitirmiş ve dünya üzerindeki itibarı silinmiştir (Örs, 2013: 504). Yaşanan bu sıkıntılar içerisinde kendisine kurtuluş reçetesi arayan orta sınıf, Hitler'in kişiliğinde kurtarıcı yaratmıştır (Sarıca, Aybay, 1965: 65).

Nasyonal sosyalist devlet, anti-demokratik, anti-liberal ve partilere karşıdır. Bu devlet mistik bir şef (Führer) tarafından yönetilmektedir. Halkla devlet arasında tek parti vardır; o da Nasyonal Sosyalist Partidir. Bu devlet eşitliğe karşıdır ve anti-marksisttir; hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Ayrıca saldırgan bir milliyetçiliği benimsemiştir (Sarıca, Aybay, 1965: 73).

19. yüzyılın son çeyreğinde Vacher de Lapouge'un antropososyolojisi Gobineau'nun ve Darwin'in etkisiyle Fransa başta olmak üzere Avrupa'da ilgi duyulan bir alan olmuştur. Antropososyoloji 20. Yüzyılla birlikte eski cazibesini kaybetmeye başlasa da, dip dalgaları Nazizm'e ilham vermiştir (Toprak, 2012: 17). Toplumda ırksal etmenin önemini vurgulayan antropososyoloji, aynı zamanda uygarlıkların tarihsel gelişiminde biyolojik evrim surecinin etkileme biçimine bilimsel bir açıklama getiriyordu. Antropososyolojik düşünce, getirdiği ırk temelli bu yorumlarla Nazizm'e giden yolda önemli bir temel teşkil etmiştir (Toprak, 2012: 18).

Hitler'e göre toplumsal sorunların çözümü için Alman ırkının saflığı, devletin kurtuluşu içinse gücünü yeniden kazandıracak yeni bir düzen oluşturulması gerekmektedir (Ateş, 2011: 18). Dolayısıyla Hitler'de bu düşünceleri oluşturan öncüller vardır. Bunlardan biri yukarıda bahsedildiği gibi antropososyoloji çalışmalarıydı ki, antropososyolojinin kullandığı temel kriter kafatası indeksidir. Kafatası indeksi ise başın yatay genişliğiyle uzunluğu arasındaki orandı (Toprak,

2012: 25). Diğer taraftan 19. yüzyıl düşünürlerinden Fichte, diğer devletlerde yaşayanların da içine alındığı büyük bir Alman "hayat sahası" fikrini savunmuş, Alman ırkının üstünlüğü, Alman ırk milliyetçiliği ve pan-germanizmin temelini atmıştır. Hegel ise güçlü, mükemmel organik Alman devlet teorisini yapmıştır. Hitler öncesinde Alman düşünce sisteminde etkin olan bu fikirler, Hitler döneminde resmi devlet politikası haline gelmiştir (Göze, 2011: 360).

Aslen İngiliz olan fakat kendini Alman üstünlüğü fikrine adayan Steward Chamberlain, insanoğlunun entelektüel kapasitesinin ırksal kimliğiyle doğrudan bağlantılı olduğunu ileri sürmekle kalmadı, aynı zamanda Rönesansın hümanist insanlarının Germen kökenli olduğunu ve hatta daha da ileri giderek İsa'nın Yahudi asıllı olmayıp o sıralarda bölgede bulunan bir Alman savaşçısının gayrı meşru çocuğu olduğunu ileri sürdü. Chamberlain'in bu görüşleri, Hitlerin baş ideoloğu Alfred Rosenberg başta olmak üzere pek çok Almanda Germen ırkının üstünlüğü fikrinin daha da yerleşmesine etki etti (Toprak, 2012: 47-48).

Almanya birçok açıdan savaşın yarattığı olumsuzluklarla uğraşmasına rağmen 1925 yılında Alman monarşisi yerine Wiemar Anayasa'sı ile parlamenter düzene geçilmiş, fakat bu da gelmekte olan faşist düzeni engellemeye yetmemiştir (Örs, 2013: 505). Hitler ve arkadaşları için beklenen ortam 1929 yılında başlayan Büyük Buhran ile oluşmuş ve faşizme zemin hazırlamıştır.

1929 Amerikan ekonomik krizi Almanya'nın kırılgan toplum yapısı üzerinde ağır etki yaratmıştır. Durgunluk işletmelerin çökmesine, çiftçilerin borçlanmalarına ve işsizliğin yüksek boyutlara çıkmasına neden olmuştur. Muhafazakârların yönetimin işçilere, feministlere ve Yahudilere karşı ayrımcılık yaptığı algısı, Cumhuriyetin meşruiyetini yitirmesine neden olmuştur (Passmore, 2014: 90). Hitler böyle bir ortamda konuşma yeteneği ve güçlü kişiliği ile halkın gözünde Almanya'yı güçlendirecek, kalkındıracak ve Yahudilerden kurtaracak umut ışığı olarak görülmüştür (Göze, 2011: 363).

Hitler yaşanan bu ekonomik krizinden yararlanarak, Mussolini gibi geniş kapsamlı ve tutarlı ideoloji yerine kitlesel destek ve ortak ruh yaratmak için duygulara hitap eden söylemler kullanmıştır. İlk olarak savaşta zedelenen ulusal gururu tamir etmek üzerinden politika yürütmüştür. İkinci olarak Mussolini kültür ve

dil birliğinden yanayken, Hitler kan bağı üzerinden saf Germen ırkı, yani ırk milliyetçiliğini tercih etti. Hitlere göre dünyada en üstün ırk,Alman ırkının da temsilcisi olduğu Aryan ırkıdır. Bu ırkın tabi amacını da dünyayı yönetmek ve düşmanlarını yok etmek üzerine kuran Hitler, Alman halkına dünya egemenliği vaat etmiştir (Örs, 2013: 505).

İtalya'da Mussolini'nin oluşturduğu faşist havadan etkilenen Hitler, yaşanan ekonomik krizden yararlanmaya çalışmıştır. Hitler yönetimi ele geçirmek için darbe yapmaya kalksa da başarısız olmuştur. Yönetimi demokratik yollarla ele geçirebileceğini anlayan Hitler, siyasi alana yönelmiştir. Nasyonal Alman İşçi Partisi (NSDAP) ile 1928 seçimlerinde %3 oy alırken, 1930 seçimlerinde %18 ile ikinci parti olmuştur. 1932 yılında gerçekleşen erken seçim sonrası NSDAP %37 oyla birinci parti olmuştur. Hitler 1933 yılında Cumhurbaşkanı Hinderburg tarafından başbakanlığa atanmıştır. 1933 yılında yaşanan Reichstag meclis binası yangını ile anayasadaki özgürlükleri sınırlandıran, *"Halkı ve Devleti Koruma Kararnamesi"* hükümete geniş yetkiler vermiştir. 1933 yılında oyların %43'ünü alan Hitler, meclisten yetki yasası çıkararak, kanun yapma, denetleme, yabancı devletlerle yapılan anlaşmaların onaylanması, anayasal değişiklik yapma gibi yetkileri dört yıl süreyle kabineye aktarmıştır. Böylece Nasyonal Sosyalist Parti diktatörlüğü başlamıştır (Ateş, 2011: 20-21). Hitler her ne kadar parlamenter sistem ve demokratik usulleri kullanarak iktidara gelmiş olsa da, Nasyonal Sosyalist parti örgütlenmesinde farklı parti yapılanmalarına karşıtlık "anti parti" anlayışı dikkat çekmektedir. Bu anlayışı besleyen temel argümanlar; önce üyeler arası bağlılık, sonra ise hepsinin "yüce şefe" koşulsuz bağlılığı ve kolektif eylem bütünlüğüdür (Poulantzas, 1980: 184).

Nasyonal Sosyalist rejim, idare ve polisin hukuktan üstün olduğunu ve herhangi bir hukuksal zorlamanın engellenmesi konusunda kaygı duyan istisnai, *de facto* bir rejimdir. Bu rejim bir *"Führerstaat",* yani sözleri kanun sayılan ve gücü engel tanımayan, iradesi eleştirilmez şefin inisiyatifine bağlı devlettir. M. Brossat rejimi, devletçi, yarı-devletçi ya da partizan yetkilere sahip olan kurumların birbirine rakip olduğu ve iç içe geçtiği -Devlet, Toplum ve Parti arasındaki sınırların sık sık değiştiği- "polikrasi" olarak tanımlamaktadır. Hitler'in ifadesiyle "zihinsel terör"

olarak adlandırılan rejim, psikolojik yönden korkuya dayanmakta ve propaganda yoluyla kişiler üzerinde denetim kurmaktadır (Michel, 2011: 58-59).

Siyaset hayatına, 1918 yılında Almanya İşçi Partisi'nde yürütme komitesi yedinci üyesi olarak başlayan Hitler, daha sonra partinin başına geçmiş; Alman İşçi Partisi'nin adını değiştirerek Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi yapmış ve 25 Şubat 1920'de gerçekleşen toplantıda yirmi beş maddelik bir program ilan etmiştir (Macit, 2007: 31). Bu program partinin nasıl bir zemin üzerine oturduğunu ortaya koymuştur. Bu programın bazı maddeleri şunlardır:

1. Ulusal düzeyde ırkçılık: Alman ırkının üstünlüğü, Alman kanı taşıyanlarla taşımayanlar arasında ayrım ve Alman kanı taşıyanların vatandaş kabul edilmesi.
2. Gerçek bir Alman basını kurulacaktır: Yahudi unsurlardan arındırılmış bir basın.
3. Roma hukuku yerine Alman hukuku almalıdır.
4. Tüm eğitim sistemi değiştirilecektir.
5. Dini inançlar, devletin varlığını ve Alman ırkını sıkıntıya sokmadan serbest olacaktır.
6. Versailles ve St Germain Antlaşmaları iptal edilecektir.
7. Tüm Alman milleti büyük bir Alman devleti içinde toplanmalıdır.
8. Alman halkını beslemek ve artan nüfusu istihdam etmek yeni sömürgeler elde edilmelidir.
9. Kapitalizme olduğu gibi Marksizm'e de karşı konuşmalıdır (Con, 2008: 26-27).

Bu programdan anlaşılacağı üzere Alman ırkın üstünlüğü ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca ekonomik anlamda "kendi kendine yeterli bir ekonomi" kurmak istemiştir. Nasyonal Sosyalist devletin ekonomi uzmanlarından Feder'e göre mali kapital Yahudilerin elinde; sanayi kapitali ise Alman ve Aryen ırkının elindedir. Nasyonal Sosyalizm bu nedenle uluslararası kapitale karşı, ulusal kapitali savunmak ve korumak eğilimi göstermiştir (Sarıca, Aybay, 1965: 67).

Nasyonal Sosyalist öğreti, İtalya'dan farklı olarak iktidara gelmeden görüşleri belli olmuş bir öğretidir. Bu programa göre Nasyonal Sosyalist Devlet ırkçılık, führer, sosyalizm ve milliyetçilik üzerine şekillenmiştir (Macit, 2007: 34).

Hitlere göre Alman ulusunun varlığını tehdit eden üç etmen vardır: Marksizm, Yahudiler, parlamenter demokrasi. Bu üç tehlikeli unsurun birbirini beslediğini savunan Hitler: *"Demokrasi marksizme yataklık etmekte, demokrasi marksizmin üreme alanı, çoğunluk hiç bir zaman tek adamın yerini tutmayacak, seçimler hiç bir zaman yetenekli, bilgili kişilerin yönetime gelmesini sağlamayacaktır."* Nasyonal Sosyalizme göre tek çözüm milliyetçilik ve sosyalizm karışımı ama sınıf mücadelesi olmayan sosyalizmdir (Göze, 2011: 362).

Faşizm, ultra-milliyetçi bir ideolojidir. Ona göre tüm vatandaşlar eşit haklara sahip insanlar değildir. Vatandaşlık ve getirdiği faydalar, ister biyolojik olsun ister kültürel, dinsel ya da siyasi, "milli" olduğu öne sürülen niteliklere uyma ya da bunlara sahip olma temelinde tanınmıştır. Sosyal yardım olanaklarından aile politikalarına kadar faşist uygulamalarda milliyetçilik ve ırkçılık hâkim olmuştur (Passmore, 2014: 142). Dolayısıyla Nasyonal Sosyalizmin ırk anlayışı ırk birliği düşüncesine dayanır. Irkçı görüş, ırklar arası eşitsizlik ilkesine savunmaktadır. Dünyada üstün ırklar ve aşağı ırklar vardır. Üstün ırk kültüre açık ve uygarlığı geliştirmeye yetenekli olan ırktır. Üstün ırkın saflığı korunmalı ve adi ırktan uzak tutulmalıdır (Göze, 2011: 368). Nasyonal Sosyalizm öğretisine göre, ırklar arasındaki bu eşitsizlik düzeni bozulursa insanlık felakete sürüklenecektir. Ayrıca ırkların karışması yani melez ırk, insanlığın yozlaşmasına yol açmaktadır (Sarıca, Aybay, 1965: 71). Hitler, bu durumu şöyle anlatmıştır: *"Saf bir ırk kendi kanını daha aşağı bir topluluğun kanı ile karıştırdığı takdirde, ortaya çıkan melezlik, medeniyet getirecek olan milletin felaketi şeklinde tecelli eder. Yüksek ırkın seviyesi düşer. Fiziki ve fitri bir çöküş başlar"* (Rüzgar, 2013: 270).

Hitler'in inandığı ve iktidarı boyunca hedeflediği üstün ırka dayalı devlet anlayışı -bu devlet dünyayı yönetecek ve bütün ırklara hâkim olacak- Ari ırk milliyetçiliği uygulamasına ve saldırgan bir milliyetçiliğe neden olmuştur. "Üstün ırk yalnızca Alman ırkıdır ve bu ırk da dünyaya egemen olmak için vardır" anlayışıyla saldırgan dış politika izleyen Hitler Alman ırkının üstünlüğünü şu sözlerle

anlatmıştır: "Bugün yeryüzünde, ilim ve sanat, teknik ve icat olarak takdir ettiğimiz ne varsa, hepsi sayısı az, belki de başlangıçta tek bir ırktan olan yaratıcı milletlerin eseridir, onların faaliyetlerinin sonucudur. Bütün medeniyetin devamı onlara bağlıdır. Onlar yok olursa onlarla beraber bu dünyayı güzelleştiren şeyler de yok olacaktır" (Macit, 2007: 27-29).

Kavgam'da ırk kuramının varsayımları açık bir biçimde ifade edilmiştir. Bunlar kısaca şöyledir: Birincisi, her türlü toplumsal ilerleme, en uygunun ayıklanıp seçildiği ve zayıfın yok edildiği yaşama savaşının sonunda ortaya çıkar. İkincisi, iki ırkın karışımı sonucu ortaya çıkan melez ırk, üstün ırkın bozulmasını doğurur. Bu durum kültürel, toplumsal ve siyasal çöküşün nedenidir. Üçüncüsü, bütün yüksek uygarlıklar ya da önemli kültürler bir veya iki ırkın ürünüdür. Özel olarak ırklar üçe ayrılır: Kültür yaratıcı, ya da Aryan ırk; başka kültürlerden bir şeyler alıp onlara uyan ama yaratmayan kültür taşıyıcı ırklar; kültür yıkıcı ırk, Yahudiler. Dördüncüsü, kültür yaratıcı Aryan ırkta kendini koruma, bencillikten topluluğu düşünmeye dönüşmüştür (Con, 2008: 99).

Hitlerin uyguladığı ırkçılıktan en fazla etkilen Yahudiler olmuştur. Hitler iktidara geldikten sonra Yahudilerin devlet görevlerinde ve mesleklerde çalışmalarına kısıtlama getirilmiştir. Yahudilerin Arilerle evlenmesi yasaklanmıştır. *Kalıtım Yasası* ile birlikte nüfusun belli bir kısmının kısırlaştırılmasına yetki verilmiştir. Evlenmek isteyen herkesten ırksal uygunluk belgesi alınmıştır (Passmore, 2014: 148). Hitler bu durumu şu sözlerle anlatmıştır: "(*...) İnsanın sadece bir tane kutsal görevi vardır.Yani beşeriyette mevcut en iyi şeyini korumasına, bu imtiyazlı kimselerin gelişmelerini daha mükemmel hale sokması için kanının saf bir halde kalmasına dikkat etmektir. Irkçı bir devlet, evlenmeleri daimi bir ırk değişmesine sebep olmaktan kurtarmalıdır* " (Hitler,2014: 169).

Bütün bu politikalar aşağı ırklarla savaşmaya ve doğuda yaşam alanı fethetmeye uygun, ırksal açıdan saf, fiziksel ve zihinsel açıdan sağlıklı bir nüfus yaratılması için yapılmıştır. Yaklaşık 6 milyon Yahudi toplama kamplarında, gaz odalarında ve eziyet altında öldürülmüştür (Passmore, 2014: 148).

Hitlerin sosyalizm anlayışı bir milliyetçilik tanımlaması boyutundadır. Hitler Marksçı bir sosyalizme karşıdır (Macit, 2007: 36). Marksizm maddeciliğe dayanan

ve uluslararasıcı bir öğretidir. Nasyonal Sosyalizm ise maddeciliğe karşıdır ve aşırı milliyetçiliğe dayanır (Sarıca, Aybay, 1965: 71). Hitler, "ulusal davayı benimseyen, ulusun çıkarlarından daha yüksek bir ülkü tanımayan, ulu, *Deutschland Überalles* marşının tüm dünyada, Almanya üstünde hiç bir şeyin bulunmadığı anlamına geldiğini anlayan herkesin sosyalist olduğunu düşünür" (Macit, 2007: 36).

Nasyonal Sosyalizm temelini *"volks-gemeinschalf* ve *Führer"* oluşturmaktadır. *"Volks-gemeinscalf"* ırk birliğine dayanan Alman halkının oluşturduğu bütünü anlatmaktadır (Göze, 2011: 368). Bu terim halk (volk) ve cemaat (gemeinschaft) kelimelerinden türetilmiş olmakla birlikte Nasyonal Sosyalizm propagandasında "ırk ve fikir cemaati" olarak işlenmiştir. Nasyonal Sosyalist öğreti Volksgemeinschaft'ı, bir halkın kan açısından bağlılığına, ortak kadere, ortak siyasi inanca dayalı yaşam cemaati olarak tanımlar. Bu cemaate dâhil olmak için Ari ırkına mensup olmak ve nasyonal sosyalist dünya görüşünü benimsemek gerekmektedir (Breure, 2010: 68). Bu bütünün başında ise bu ırkı yönetecek olan Führer'in varlığı esas alınmıştır. Bu şef lider en sınırsız otorite ve iktidar sahibidir. O, milletin büyüklüğünün ve onurunun simgesidir.

Nasyonal Sosyalist devlete yönelik yukarıdaki özellikler İtalyan faşist devletiyle benzerlikler taşısa da birçok açıdan birbirinden farklıdır. İki rejim arasındaki farkları şöyle özetleyebiliriz:

1. İtalyan faşizmi ilk ortaya çıkışı sol ideoloji iken; Alman Nazizmi sağ bir ideolojidir.
2. İtalyan faşizmi ulusal birliği dil, tarih gibi kültürel değerler üzerine inşa ederken; Alman Nazizmi ırk temelinde milliyetçilik üzerine kurmuştur.
3. İtalyan faşizmi Alman Nazizmine göre daha devletçi ama daha totaliter yapıya sahiptir.
4. İtalyan faşizmi devletçiliği siyasal ve ekonomik anlamda korporatist yapı üzerine kurarken; Alman Nazizmi özünde korporatist bir yapı teşkil etmemiştir (Örs, 2013: 508-509).

Her iki rejiminde birbirinden ayrılan yönleri bulunsa da aralarında benzerlikte bulunmaktadır. Öncelikle her ikisinin de amacı Birinci Dünya Savaşının

sıkıntılarından kurtulmaktır. Ayrıca iki rejim de burjuva hâkimiyetine dayalı, kapitalist sistemin koyulaştırılarak devlet kontrolüne tabi kılınmış şeklini oluşturmaya çalışmıştır. İki model de totaliter rejimlere örnek gösterebilir. Öte yandan her iki hareketin dayandığı ideolojik altyapı, pozitivizm ve materyalizm karşıtlığında gelişmiştir. İkisinin de ütopik bir gelecek kurgusu vardır. Ayrıca her ikisi de siyasete şüpheci bir bakış açısına sahip; kendilerini partiler üstü olarak görmüşlerdir (Çelikçi, Kakışım, 2013: 96).

4. AVRUPA'DA OTORİTER VE TOTALİTER REJİMLER BAĞLAMINDA ŞEFLİK

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan otoriter rejimlerin ortak vasfı zuhur edişlerindeki benzerliklerdir (Mosca, 1968: 328). Diğer bir ifadeyle dünya savaşının getirdiği sosyal ve siyasi ortam kitle toplumlarının katılım taleplerini ve önder şahsiyetler fenomenini ortaya çıkarmıştır (Plaggenborg, 2015: 229-230). Nitekim dönemin en önemli aktörü olan ve dünya savaşına şevkle giren devletlerden Almanya büyük bir bozgunla, İtalya ise zaferin kazanımlarına yeterince ortak olamamaktan kaynaklanan hayal kırıklıkları yaşadı. Bunun sonucu olarak her iki ülke de savaşın sonunda çok vahim bir iktisadi ve sosyal bunalıma girdi (Mosca, 1968: 329).

Birinci Dünya Savaşı'nın askeri ve siyasi sonuçlarının oluşturduğu ortamla bağlantılı olarak zuhur eden "lider kişiler" ya da "büyük adamlar"ın elde ettikleri bu konumları dehalarından ziyade geniş halk kitleleriyle oluşturdukları toplumsal ilişkilerin neticesidir (Plaggenborg, 2015: 230). Faşist rejimde egemenlik halkın değil, en üstün kişi olan "şef"indir. Genel olarak "şef" şeklinde adlandırılan bu üstün insan, lider kişi; İtalya'da *"Duçe"* (Mussolini), Almanya'da *"Führer"* (Hitler), İspanya'da *"Cadillo"* (Franko) olmak üzere farklı ve özel unvanlarla nitelendirilmiştir (Kışlalı, 1998: 241). Sovyet Rusya'da zamanla bu akıma uyarak, Stalin döneminde rehber, önder anlamına gelen "vojd" kavramını üretmiştir.

Karizmatik lider olgusu daha çok 20.yüzyıl başlarında otoriter ve totaliter rejimlerle birlikte yükselme trendine girmiştir. Geleneksel siyasal yapılardan, modern siyasal sistemlere geçişin manivelası olarak düşünülen karizmatik liderler,

aynı zamanda toplumlardaki egemen değerleri yıkıp, yıkılanın yerine yeni değerler koyabilen kişiler olarak da tanımlanmaktadırlar. Dolayısıyla karizmatik liderin liderliği, oluşturduğu kurumsal yapıya bireysel tesiri ve bu tesirin sürekliliğiyle alakalıdır ki, bu durum özellikle geçiş süreci yaşayan toplumlarda çok daha önemlidir. Zira geçiş dönemi toplumlarda yasal-ussal otoritenin zayıflığının getirdiği boşluğu dolduracak belki de yegâne unsur karizmatik otoritedir (Heper, 1977: 182).

Kurumsal bakımdan Schweitzer tarafından önerilen karizma tipolojisine göre üç başlık dikkat çekmektedir. Birincisi, liderin dış görünüşü, cesaret ve kahramanlığıyla bezediği eyleminin niteliği ve duygusal cazibesi gibi faktörlerle ortaya çıkan *"doğal karizma"*; ikincisi, dünyevi bir ütopya ya da dinsel bir kuruluş üzerinden ortaya çıkan yine lider merkezli *"inanç karizması"*; üçüncüsü, belli değerlerin lider merkezli olarak toplumsal kabulü ile ortaya çıkan *"değer karizması"* dır. Söz konusu tipolojide değişen toplumsal şartlar da dikkate alındığında geçerliliğini koruyacak ve sonradan katılaştırılmamış bir sistem sunan karizmatik liderin daha kalıcı olduğu öngörülmektedir (Heper, 1977: 183-184).

20.yüzyılın başlarında belirgin bir şekilde ortaya çıkan "lider kültü" dünya savaşının sonunda bulundukları yerden geçmişe bakarak insan öğüten levazım savaşları ve yaşanılan mağlubiyetin olumsuzluklarını gören milletlerde ortaya çıktı. Aynı zamanda bu sürecin önder fenomenleri daha çok cepheden dönmüş askeri aktörlerden oluşmaktaydı. Bu özellik bilhassa İtalya, Sovyet Rusya ve Türkiye örneklerinde oldukça benzerlik gösteriyordu (Plaggenborg, 2015: 231).

Avrupa'da Bonapartçılık gibi faşizm de üstün insana dayanan hemen hemen peygamber gibi bir şef teorisi kurmuştu. Mutlak monarşilerde kralın Tanrı ile halk arasında bir aracı olması formülünü, Faşizm Hegel'de buldu: "*Şef (en yüksek yönetici, Duce ya da Führer) millete –kader'in bir çeşit hipostazı (uknum'u) anlamına alınan- Tarih arasındaki aracıydı. "Tarihi Yapmak"la görevliydi ve ancak ona karşı sorumluydu"* (Mosca, 1968: 332-333). Dolayısıyla bu tür otoriter rejimlerde şef, "milletin ilahi kaderini tahakkuk ettirmeye memur bir peygamberdir". Devlet ve millet birliğinin, Germen tasavvurunda devlet ve halk ruhunun, mistik cevheridir. Milletin ne istediğini milletten iyi bilen liderdir (Spitz, 1969: 350).

Faşizme göre insanlar arasında bir eşitlik mevcut değildir. Bazıları yönetmek bazıları da yönetilmek için vardır. Faşizmde egemenlik halka ait değildir. Yönetme tekelini elinde bulunduran ve kitleleri yöneten üstün kişinin, bir liderin varlığı esastır. Bu lider farklı ülkelerde farklı isimlerle anılsa da hepsinin ortak özelliği ülkelerinde tek adama dayalı bir şeflik sistemi kurmalarıdır. Max Weber'in terminolojisinde karizmatik özellikleri haiz olan bu lider, Tanrı tarafından yönetme yetenekleriyle donatılmış her şeyi bilen ve yapma yeteneğini olandır. Aydınlanmanın rasyonel ve aktif bireyine karşı faşizm, irrasyonel, yönetilebilir kitleleri koyar ve bu kitliler lider tarafından yönetilir. Unutulmamalıdır ki "tarihi kitleler değil, liderler yapar." Bu yönüyle lider halk seçtiği için değil, liderlik vasıfları taşıdığı için iktidar sahibidir. Bu iktidar, sınırsız ve denetimsizdir (Örs, 2013: 496).

Genel anlamda şef, özel anlamda Duçe, Führer, Caudillo gibi lider nitelemeleriyle anılan diktatörlüklerde liderin toplum nazarındaki meşruiyeti en önemli konulardan birisidir. Klasik monarşilerde ve özellikle de Ortaçağda Tanrısal irade ve buna göre sembolize edilmiş bir hanedan ile ya da bu iradenin sembolü olan ruhban kurumlarıyla meşruiyet sorununu çözmek daha olasıydı. Demokrasilerde ise iktidarın meşruiyetinin dayanak noktası seçimlerdir. Modern diktatörlüklerde böyle bir irade söz konusu olmayacağından dolayı meşruiyetin kaynağı olarak farklı argümanlar ortaya sürülmüştür. Bu konuda en kuvvetli tez, şefin tabiatüstü, insanüstü niteliklerinin bulunduğu vurgusuyla onun en iyi ve meşru yönetici olduğuna halkın ikna edilmesidir. Bu ikna çabalarını amaca matuf kılmak için meşruiyetin çeşitli fikirlerle desteklenmesi, sembol, slogan ve hatta mitlerin kullanılması elzem bir durum olmuştur. Daha çok doktrin aşılama yöntemiyle yapılan propaganda çalışmaları ise şefin iktidarının devamlılığını sağlayan önemli bir aygıt olmuştur (Daver, 1969: 111).

Şef unvanı ile nitelenen 20. yüzyılın modern diktatörleri, psikolojinin tekniklerini ustaca kullanarak insanların aklını ve duygularını etki altına almayı çoğunlukla başarmışlardır. Halkı yönlendirmek adına gerçek veya muhtemel muhalifler ya da yakın tehlikeler, düşmanlar yaratarak bu argümanlar üzerinden büyük yalanlar sıralayarak farklı propaganda teknikleri geliştirmişlerdir. Sistemin siyasi ayağındaki parlamento ve seçimler göstermeliktir. Zira herkesin oy hakkı bulunuyormuş gibi görünse de aday gösterme sadece bir partinin ve nihayetinde şefin

tekelindedir. Dolayısıyla demokratik bir illüzyonla oluşan yasama organı tamamen şefin kontrolünde olduğu gibi bürokrasi ve yargı da bundan farklı düşünülemez (Daver, 1969: 187-188).

Avrupa'da şeflik rejimlerinin ortak özelliklerinden birisi de anti-feminist yaklaşımlarıdır. Hem Duçe hem de Führer kadınlara yönelik önemli kısıtlamalara gitmişlerdir. Her iki lider de Almanların ünlü "üç K" (Kirche-kilise, Küche-mutfak ve Kinder-çocuk) kuralını dirilterek kadının sosyal hayatını bunlarla sınırlamaya çalıştılar. İlham kaynakları da muhtemelen Nietzsche'nin şu sözüydü: "Kadın bir problemdir ki çözümü gebeliktir" (Mosca, 1968: 335).

4.1. İTALYAN FAŞİZMİNDE ŞEFLİK: DUÇE

İtalyan Faşizmi Mussolini ile özdeşleştirilse de, rejimin asıl fikri mimarı olarak Georges Sorel'li işaret ederek, Mussolini'i Sorel'in çömezi gören görüşler de vardır. Mitoslara da büyük önem veren Sorel'in; "biyolojik eşitlik, mezarlık demektir" sözü devrin sloganı olmuştur. Dönemin söylemiyle kimilerince "Burjuvazinin Karl Marx'ı" olarak adlandırılan Vifredo Pareto da "seçkinlerin tedavülü" vurgusuyla Faşizmin esin kaynağı olan entelektüeller arasında yerini almıştır (Mosca, 1968: 330-331).

İtalya'nın 1848 tarihli anayasası, faşist sisteme geçildiğinde de yürürlükte kalmıştır. Bu anayasaya göre kral yürütmenin başı olarak yer alsa da, uygulamada faşist sistem kralın bütün yetkilerini pasifize ederek yürütmenin yanında yasamayla da ilgili bütün erkleri şefin yetkisinde toplamıştır. Faşist sistem 20. yüzyılı Şefler Çağı olarak adlandırmıştır ki, uluslar varlık bilinçlerine ancak olağanüstü bir kişi olan şefin yönlendirme ve direktifleriyle ulaşabilirler (Sarıca, Aybay, 1965: 49).

İtalyan anlayışına göre, liderin hatadan münezzeh olması Tanrı olduğu için değil, fakat hemen hemen bir Allah kadar büyük olduğu içindir. Benito Mussolini'nin faşist dönemin bir ders kitabına bile girmiş olan aşağıdaki sözleri şefin idealize edilmiş konumunu daha iyi açıklar: "Dini dogmalar münakaşa edilemez, çünkü bunlar Allah tarafından vahyedilmiş olan hakikatlerdir. Faşist prensipler münakaşa edilemez, çünkü bunlar Dahi'nin zihninden çıkmıştır" (Spitz, 1969: 350).

Yönetmeyi halkın yürek çarpıntısını kendi yüreğinde hissetmek olarak niteleyen Mussolini, yığınların psikolojisine vakıf olduğunu onların istek ve arzularını sezebildiğini iddia etmiştir. Bu özellikleriyle adeta yarı tanrı şeklinde konumlandırılmış olan şefi sınırlayan hiçbir organ yoktur. Dolayısıyla bu üstün konumunu sürdürmek isteyen şef, propaganda ve iletişim araçları üzerinden her an her yerde görülür ve bu araçlar üzerinden ulusun yanılmaz önderi olarak sürekli övülür (Sarıca, Aybay, 1965: 50).

4.2. ALMAN FAŞİZMİNDE ŞEFLİK: FÜHRER

Faşizmi felsefi yönden etkileyen en önemli düşünürlerden biri Friedrich Nietzsche olmuştur. Nietzsche'ye göre tarihteki bütün büyük başarılar sıradan insanlar tarafından değil, üstün insanlar tarafından gerçekleştirilmiştir (Pozhidayeva, 2011: 20). Nietzsche'nin Üstün insanı soylu bir insan eylemliliğini yeniden kurma amacındadır. Ona göre son insan yalnızca maddi teselli peşindeyken, üst insan yaşamını büyük eylemler uğruna harcayandır (felsefe.gen). Nietzsche üstün insanı Tanrı'nın yerine koymuştur. Bunu şu sözlerle açıklamıştır: "... Asıl şimdi doğum sancısıyla kıvranır insan istikbalinin dağı. Tanrı öldü ve bundan böyle isteriz ki biz, üstinsan yaşasın" (Nietzsche, 2006: 290). Yaratılan Führer imajı Nietzsche'nin üstün insan kavramıyla örtüşmektedir. Tarihçi W. Cleon Skousen'ın dediği gibi "Hitler'in Kavgam" adlı kitabı yazması, sanki Nietzsche'nin mezarından konuşması gibi olmuştur (Pozhidayeva, 2011: 20). Kitleleri yönetebilmek için üstün insan vasıflarına sahip olunmasını gerektiğini savunan bu anlayış, halkın lidere bakış açısında da değişime neden olmuştur. Liderin bedeninde cisimleşen halk anlayışı ve halkın kendisi lider anlayışı benimsenmiştir.

Batı demokrasi anlayışında halk kavramı önemli bir yer tutarken, Nasyonal Sosyalizmin dayandığı halk kavramı ise, mistik bir kavramdır. Halkla Führer arasındaki ilişki usa değil, us dışı mistik bir takım kavramlara dayanmaktadır. Führer ulusun bütün isteklerini benliğinde duyar, ulusun tarihsel kaderini belirler ve verdiği kararlara tartışmasız uyulur (Sarıca, Aybay, 1965: 73).

Führer halkın rehberi, önderi ve yol göstericisidir. Devlet, onun elinde kullanabileceği bir araç konumundadır. İktidarın tek hâkimi olan Führer, tartışılmaz

ve söylemleri buyruk niteliğindir. O, toplumun tümünü kuşatandır. Hitler, *"Ben hepinizdeyim, hepinizde bendesiniz"* diyerek Führer'e itaat etmenin kişinin kendisine itaat etmek olduğunu söylemiştir. Diğer bir açıdan Führer, halkın ruhunu yansıtır. O, halktan değildir; halkı yöneten ve yol gösterendir (Con, 2008: 105).

Halkın gözünde oluşturulan Führer imajı her açıdan eşsiz bir kurtarıcıdır. O her şeye gücü yeten ve her şeyi bilendir. Yaratılan bu lider algısının oluşumunda en önemli etken propaganda olmuştur. Rejimin propaganda sorumlusu Dr. Goebbels, Hitler imajının -halkın kurtarıcısı ve peygamberi- Heil Hitler[6]'in yaratıcısı olmuştur (Michel, 2011: 53). Hitlerin zaman zaman tanrısal bir mertebeye konulduğu, zaman zaman da Tanrı tarafından gönderilen bir Mesih olarak telakki edildiği anlaşılmaktadır. Alman Adalet Bakanı Hans Frank'ın aşağıdaki sözleri Führer'in halk nazarındaki konumunu izah eder:

"Eskiden bu doğrudur veya yanlıştır demek ihtiyadında idik, bugün soruyu şöyle sormamız lazımdır: "Acaba Führer ne der" Gerek Führer'e karşı bu tutum, gerek Führer'in kendi şahsı, Alman hayatının bundan böyle intibak etmek zorunluluğunda bulunduğu "Kategorik Emperatif"[7] dir. Adolf Hitler'in ismiyle imzalanmış kanunları Halkımızın ruhunun mukaddes bir eseri saymak hepimiz için kaçınılmaz bir mecburiyettir. Onun için o, dünyada Alman Halkları için Allah tarafından gönderilmiş bir kahramandır" (Spitz, 1969: 350-351).

Propagandanın iki temel işlevi olduğu dile getiren Hitler, birincisini teşkilat içerisine yeni insanlar kazandırmak; ikincisini ise, mevcut durumu etkisiz kılarak yeni bir düzen oluşturmak olarak açıklamıştır (Macit, 2007: 100). Goebbels'in ifadesiyle "kitlelerin ilkel duyguları kontrol eden" propaganda, Nasyonal Sosyalizmin başarısında önemli bir yere sahiptir (Michel, 2011: 65).Propaganda bildiri ve kitlesel tekrarlarla daha da etkili olmaktadır. Baldur von Schirach tarafından Hitler gençliği için yazılmış meşhur *dua* gibi bildirilerde Führer'in gönüllerdeki anlamı daha da netleşmektedir:

[6] Hitler, "Führer" ünvanını ve "Heil" selamlamasını, savaş öncesi Viyanası'nda çok etkili olan Pan-Germenist lider Georg von Schönerer'den devşirmiştir. (Kershaw, Hitler, 1.cilt s.34.)
[7] Immanuel Kant tarafından kullanılan bir kavramdır. Kategorik Imperatif, bir koşula bağlı olmadan, bütün insanlar için geçerliliği olan buyruktur.

"Adolf Hitler sana inanıyoruz. Sensiz yalnız kalırdık. Senin sayende bir milletiz. Bize gençliğimizin büyük manevi değerini, arkadaşlığı sen verdin. Bize dersi, vazifeyi ve mesuliyeti sen verdin. Bize Senin İsmini (Hitler Jugend), Almanya'nın şimdiye kadar taşıdığı isimlerin en azizini verdin. Onu saygı ile anıyoruz, onu iman ve sadakatle taşıyoruz. Adolf Hitler, Lider, Bayraktar, bize güvenebilirsin. Gençlik senin izindedir. Senin ismin gençliktir. Sen ve genç milyonlar hiçbir zaman ayrılmaz" (Spitz, 1969: 351).

4.3. SOVYET TOTALİTERYELİZMİNDE ŞEFLİK: VOJD

V.İ. Lenin'in liderliğinde iktidarı ele geçiren komünist parti, sorgulanamaz bir otorite kurarak "komünizmi inşa etme" ve "devrimlere rehberlik" yapma görevi üstlenmiştir. Bu yönüyle önder ve yol gösterici bir misyon taşımıştır (Heywood, 2013: 140). İtalya'da devletin yüceliğini esas kılarak gerçekleştirilmek istenen Roma İmparatorluğunu canlandırma hayali, Almanya'da Aryen ırk birliği esasına dayalı olarak dönüştürülen toplum yapısı, Sovyet rejiminde *"Avangard"* üzerinden şekillenmiştir. *"Avant-garde"* Fransızca "öncü, muhafız" anlamına gelen askerlik terimidir (Calinescu, 2013: 111). Bir ordunun, birliğin öncü kolu anlamına gelen, 1830-1840 döneminde siyaset diline giren kavram köklü dönüşümlerin öncülleri anlamında kullanılmıştır (Bürger, 2004: 10). Avangard terimi, toplumsal tasarının gerçekleşmesinde sanata verilen öncü rolü ifade etmek için Saint-Simon tarafından kullanılmıştır (Bürger, 2004: 11). Saint-Simon, sanatçıları, bilimci ve sanayicilerle birlikte ideal devletteki üçlü yönetici elitin parçası olarak görmüş, sanatçının geleceği yaratma gücünü sahip olduğuna inanmıştır (Calinescu, 2013: 115). Saint-Simon seçkinlere, bilim adamlarına ve sanayicilere şöyle seslenmiştir: *"Sizlerin avangardı biz sanatçılarız. İnsanlar arasında yeni fikirler yaymak istediğimizde onları biz tuvale veya mermere nakşederiz ... Toplum üzerinde yapıcı bir iktidara sahip olmak: İşte sanatın muhteşem kaderi"* (Bürger, 2004: 11). Lenin, Komünist Partiye, politik "avangard" vasfı yüklemiş, işçi sınıfının avangardı olarak tanımlamıştır. Rusya'da 1917 Ekim Devrimi sonrası ve Stalin döneminde "avangard" terimi Komünist Parti düşüncesiyle ilişkilendirilmiştir (Calinescu, 2013: 127).

Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisinin Bolşevik kanadı, Ekim 1917 devrimi sonrası iktidarı ele geçirerek "Rusya Komünist Partisi"ne dönüşmüştür (Carr, 1989: 174). Sosyal Demokrat yerine "komünist" denmesine ilişkin öneri Lenin tarafından partinin yedinci kongresi sırasında dile getirilmiştir. Lenin'e göre, sosyal sıfatıyla

pekiştirilmeye çalışılsa da "demokrasi" kavramı devrimci niteliğini kaybetmişti. Avrupa sosyal demokratları, proleter dünya devrimi davasını terketmiş, burjuva reformisti ve şovenleri halini almıştı. Lenin, bu durumda yapılması gerekenin anlamı yitiren "sosyal demokrat" kelimesi yerine Marksist geleneğe uygun komünist adının uygun olacağını kararlaştırmıştır. Böylece parti, komünizme yol alırken devrimin burjuva aşamasına karşı cephe alıyordu (Carr, 1989: 179).

Sovyet sosyalizmi yeni rejimi ideolojik ve kurumsal olarak ülkeye hâkim kılma aşamasında kendi içinde çelişkiler yaşamıştır. Nitekim *"Lenin, Sosyalizm, burjuvazinin baskı aleti ve bir sömürme aracı olan, bir sınıfın öbürü üzerindeki hakimiyetini muhafaza için kurulmuş bulunan Devlete son vermelidir. der. Stalin ise tersine, bütün iç ve dış engeller ortadan kalkmadığı ve bütün direnenler ezilmediği sürece, Devletin muhafazası gerektiğini belirtir"* (Mosca, 1968: 325). Ardışık iki liderin söyleminden de anlaşılacağı gibi SSCB'de yaşanılan reel durum otoriter ve totaliter zihniyeti tetiklemiş ve özellikle de Stalin döneminde sistem tek adam diktatörlüğüne doğru dönüşmüştür. Dolayısıyla bu çelişkili durum Raymond Aron'un tespit ettiği gibi Rus proletaryası ideolojik öngörüdeki gibi idareci bir sınıf konumuna gelememiştir. Eski soylu ve burjuva hiyerarşisi yok edilmiş olsa da, yerini aydın, bürokrat ve askerlerden oluşan yeni bir hiyerarşik düzene terk etmiştir. Dolayısıyla demokratik sosyalizmle otoriter sosyalizm arasında yeni bir doktrin oluşmuştur ki, bu da teknokrasidir(Mosca, 1968: 327).

Sovyet Sosyalizmi belki de ironik bir şekilde ideolojik söyleminden savrularak, lider kültünde Avrupa'daki ideolojik rakiplerinden pek de geri kalmamıştır. Lider ve parti merkezli propaganda kitle iletişim araçları üzerinden yoğun şekilde halka boca edilirken, diğer taraftan Lenin ve Stalin isimleri pek çok şehrin adlarını süslemeye başlamıştı. Nitekim 1954 yılı verilerine göre, Sovyet Rusya'da Stalin ismini taşıyan 59, Lenin ismini taşıyan 99 yerleşim yeri vardı (Plaggenborg, 2015: 251).

İKİNCİ BÖLÜM

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDA TÜRKİYE

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin yıkılışındaki son darbeydi. Yıkılan 600 yıllık devletin mirasının büyüklüğü, mirasın paylaşıcıları arasında zaman zaman problemler üretiyordu. Bu sebepledir ki, galip devletler Mondros Mütarekesinden sonra yaklaşık iki sene boyunca konferanslar toplayarak haritalara son şeklini vermeye çalıştılar. Galip devletler arasındaki anlaşmazlıklar süreci uzattıkça bir taraftan İtalya gibi gayrimemnunlar üretiyor, diğer taraftan da Osmanlı bakiyesi coğrafya ve toplumda Anadolu merkezli bir direniş için de zaman kazandırıyordu.

Bu şartlar altında ve M. Kemal'in liderliğinde başlayan Türk bağımsızlık savaşı önce milis direnişlerle, sonra düzenli ordularla yapılan cephe savaşlarıyla Misak-ı Milli esaslı bir coğrafyada büyük oranda başarıya ulaşmış ve yeni bir devletin temelleri atılmıştır.

1. TÜRKİYE'DE TEK PARTİ YÖNETİMİNE DOĞRU

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı sonucu 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesini imzalamıştır. Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra müttefik devletler İzmir'den başlayarak İstanbul da dâhil olmak üzere birçok yeri işgal etmiştir. Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışıyla Ulusal Kurtuluş Savaşı başlamıştır. 23 Nisan 1920'de Mustafa Kemal'in önderliğinde toplanan Meclis, memleketin bağımsızlığını sağlayarak hilafet ve saltanat makamlarını düşman elinden kurtarmayı amaç saymıştır (Karpat, 2010: 123). Bu amaç kapsamında açılan Meclis olağanüstü şartlarda görevi sürdürmüştür. Bağımsızlık mücadelesinde tek vücut olan Meclis, savaş sonrası ayrışmaya başlamıştır. Milli Mücadele kadrosu açısından bağımsızlığı gerçekleştirmek ne kadar önemliyse, çağdaşlaşmayı topluma hâkim kılmak da o kadar önemli sayılmıştır. Onlara göre bunu başarmanın yolu da toplum üzerinde güçlü bir otorite kurmaktan geçmekteydi. Çünkü tüm toplum tarafından benimsenen yasal bir otoritenin varlığı toplumsal değişmeyi kolaylaştıran bir etken olacaktır. Şüphesiz meclis içerisinde ortaya çıkan muhalif sesler de bu düşüncenin oluşmasında etkili olmuştur.

Bu ortam içerisinde Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı yıllarında ve Birinci Meclis içerisinde karşılaştığı en önemli sorunun otorite sorunu olduğu görülmektedir. Bunun nedenlerini Kili (1998: 145-146) şöyle sıralar:

1. Başkenti işgal edilmiş bir ülke ve işgalcilerin denetimine girmiş bir hükümet söz konusu olsa da, bu devlet başkanı altı yüz yıllık bir imparatorluğun ve dört yüz yıllık halifelik geleneğinin sembolüydü. Bu yönüyle yasal, dinsel, geleneksel, siyasal bir otorite söz konusuydu.
2. Halife-Sultan'ın hükümeti, yasal bir organ, padişahtan destek alan bu örgüt ve yöneten bir güç durumundaydı.
3. Toplumsal ve dinsel geleneksel otorite odakları Halife-Sultan'ın dışında bir otorite düşüncesine uzaktı.
4. Sivil-askeri bürokrasi savaş ve ekonomik açmazlardan boğulmuş olsa da Halife-Sultan'a bağlıydı.
5. Toplumu oluşturan kesimin %85'i Müslüman'dır ve dinsel inançları nedeniyle Halife-Sultan'ı tek ve mutlak otorite görmekteydi.

Saydığımız bu etkenler nedeniyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birinci döneminde otorite kurmaya müsait bir yapı olmamıştır. Birinci Meclis, düşünceler, saklı-açık amaçlar, kuruntular, arayışlar, siyasal ve toplumsal kökenler, tutkular yönünden eskilerin tabiriyle bir "heyet-i muhtelite", karma bir kurul niteliği taşımıştır (Kili, 1998: 99-100). Dönemin tanıklarının ağzından Birinci Meclis şöyle anlatılmaktaydı:

> "Birinci Büyük Millet Meclisi bambaşka bir âlemdi. Orada entarisinin üstüne ceketini çekmiş, başına feshini giymiş bir kısım mutaassıp kişilerden tutun da Kürt, Çerkeş yerli kıyafetlerine bürünmüş kişiler, başları kalpaklı milliciler, doktor, eczacı, kumandan, ulema, hâkim, derviş, şeyh, avukat, telgraf memuru vb. her çeşitten, her meslekten paşa, bey, efendi, ağa, hacı, hoca, cemiyetin her çeşidinden kişileri bulabilirdiniz... Bu Meclis'in tek kusuru, kendisini terkip eden üyelerin ülkenin muhtaç olduğu siyasal ve toplumsal devrim konusunda görüş ve kanı bakımından birbirlerinden çok farklı kişiler olmasıydı" (Berkes, 2003: 499-500).

Birinci Meclis'in bu temsil yapısı, meseleye resmi ideoloji tarafından bakanlar tarafından eleştiri konusu yapılsa da, demokratik temsil açısından toplumu belki de en yüksek düzeyde temsil eden bir sosyolojik tabana sahiptir.

Meclisteki bu yapı üzerinde zaman içerisinde eylemin önderliği, zaferden sonraki dönemde kurulacak yönetimin başında kimin bulunacağı gibi tartışmalar nedeniyle görüş ayrılıkları yaşanmıştır (Kili, 1998: 100). Bu görüş ayrılıkları Meclis içerisinde gruplaşmalara neden olmuştur. Bu gruplar *"Tesanüt Grubu"*, *"İstiklal Grubu"*, *"Müdafaa-i Hukuk Zümresi"*, *"Halk Zümresi"*, *"Islahat Grubu"* gibi isimlerle anılmıştır (Eriş, 2012: 103).

Meclis içerisindeki bu dağınık ve çatışma halindeki süreç ilerleyen zamanda ikili bir yapı kazanmıştır. Mustafa Kemal ve yanında yer alanlar *Birinci Grup*, ona karşı çıkan ve muhalefet edenler ise *İkinci Grup* olarak anılmaya başlanmıştır (Kili, 1998: 99-100). Bazı yazarlar bu kutuplaşmayı Birinci ve İkinci Grup yerine, "yenilikçiler" ve "muhafazakârlar" olarak tasniflemiştir (Karpat, 2010: 125).İkinci grup, ideolojik açıdan karışık, genel anlamda Mustafa Kemal'in kişisel yönetimine ve siyasi liderliğine karşı olan muhaliflerden oluşmuştur (Zürcher, 2000: 232).

Genel anlamda Birinci Meclis döneminde iktidar ve muhalefet arasında Mustafa Kemal'in kişisel liderliği tartışma konusu olsa da temelde yedi noktada çatışma oluşmuştur: (Demirel, 2013: 20).

1. Meclis üstünlüğü ilkesi
2. Bakanların görev ve sorumlulukları
3. Bakanların seçilme yöntemleri
4. Başkumandanlık Kanunu'nun ikinci maddesi: Başkumandanın meclis yetkilerini tek başına kullanma yetkisi.
5. İstiklal Mahkemeleri
6. Temel hak ve özgürlükler
7. Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığı

1.1. ANADOLU RUMELİ MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ'NDEN HALK FIRKASINA GEÇİŞ

Mustafa Kemal, Meclis içerisinde kendisine yönelik muhalif kesimin ve yaşanacak zorlukların farkında olmuştur. Halide Edip'in kendisine *"barıştan sonra dinleneceksiniz Paşam; çok zor bir mücadeleden çıktınız"* dediğinde ona dönerek *"Dinlenmek mi, ne dinlenmesi? Yunanlılardan sonra birbirimizle dövüşeceğiz; birbirimizi yiyeceğiz"* diyerek Meclis içerisindeki havayı özetlemiştir (Armstrong, 1997: 154).

Reformları uygulamak ve Meclis içerisindeki çatışma ortamını yok etmek için M. Kemal'in de isteği doğrultusunda Meclis, 1 Nisan 1923'de kendisini feshederek seçimlere gitmiştir (Karpat, 2010: 128). Mustafa Kemal, mevcut meclisi feshederek, seçim sonrasında kendi arzusuna uygun, yeni bir Meclis toplamak ve düşündüğü inkılap ve reformları uygulamak amacında olmuştur (Çevik, 2002: 456). Burada, devam etmekte olan Lozan görüşmelerinin sonuçlarını onaylayacak bir meclis yapısı arzu edildiğini de dikkate almak gerekir ki, Birinci Meclis'in yapısı bu arzuyla çok da örtüşmüyordu.

Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından kurulan *Birinci Grup*, 1923 seçimlerinde mecliste üstünlüğü sağlamış ve kendisine karşı muhalefet eden *İkinci Grup* tasfiye edilmiştir (Söğütlü, 2010: 51). Böylece 23 Nisan 1920 ile 16 Nisan 1923 arasında yaklaşık üç yıl görev yapan, işgalci güçlere karşı verilen Kurtuluş Savaşını yöneten ve başarıya ulaştıran, yaptığı yasal düzenlemelerle ilerleyen dönemin temellerini atan, toplumun hemen hemen tüm kesimlerini temsil eden, en geniş katılımlı Birinci Meclis sona ermiş ve tek partili, otoriter, homojen ve tek adam döneminin adımları atılmıştır (Demirel, 2010).

Döneme ait bazı hatıratlar siyasi ortamı anlamak adına önemlidir. Dönemin tanıklarından Falih Rıfkı Atay, *Çankaya* adlı eserinde, eski Maliye Nazırı ve İttihatçıların lideri Cavit Bey'in ağzından 1923 Türkiye'sindeki oluşan durumu şöyle aktarmıştır: *"... Mustafa Kemal Paşa da, İsmet Paşa da, nihayet Enver Paşa gibi birer askerdirler. Ankara iktidarı, ister istemez kafasının dikine giden bir askeri dikta rejimi olacaktır. Cumhuriyet işin iç yüzünü maskelemekten başka bir şey değildir..."* (Giritlioğlu, 1965: 59). Aydemir'in (2000: 125) şu sözleri bundan sonraki sürecin en

açık özetidir: *"Rejimin yön tayin edici mevkiinde ve icraatında üstün söz sahibi bir Şef Sistemi: Mustafa Kemal. İstiklal Savaşı ve zaferle gelen Şef olmuştu o. Batmış bir gemiyi kurtarmıştı. Bu geminin artık, boyasını da o vuracak, adını da o koyacaktı..."*

1.2. CUMHURİYET HALK FIRKASI'NİN KURULUŞU VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Kurtuluş Savaşı sonucu ülke düşman işgalinden kurtulmuş, sıra yapılacak olan inkılâplar için güçlü bir parti kurmaya gelmiştir. Meclisin içindeki durum Lozan görüşmeleri sırasında iyice belirginleşmiş, durum tam anlamıyla "keşmekeş" halini almıştır. Meclisin bu şartlar altında devam edemeyeceğini dile getiren Mustafa Kemal, 6 Aralık 1922 günü Ankara'da *Hâkimiyet-i Milliye*, *Yenigün* ve *Öğüt* gazetelerinin temsilcilerine verdiği demeçte ilk kez parti kurma fikrini dile getirmiştir (Bila, 1999: 33). Mustafa Kemal bu konuşmasında: *"... sulhun istikrarını müteakip halkçılık esası üzerine müstenit ve Halk Fırkası namiyle siyasi bir fırka teşkil etmek niyetindeyim"* diyerek siyasi planları hakkında ipuçları vermiştir (Atatürk, 2006: 50).

Mustafa Kemal, hem bir parti kuracağını halka anlatmak hem de halkın bu konudaki görüşlerini öğrenmek için yurt gezisine çıkmış, kuracağı ya da kurmayı planladığı partinin programıyla ilgili aydınların görüşünü almış, halkın istek ve düşüncelerine başvurmuştur (Bila, 1999: 36). Her gittiği yerde direniş komitelerini kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Bu amaçla komitelere cemiyetlerini dağıtmamalarını, zira savaşın tam olarak bitmediğini belirterek onlardan kendisine destek olmalarını talep etmiş ve kurulacak *Halk Fırkası*'na katkı yapmalarını tembihlemiştir (Armstrong, 1997: 163). Mustafa Kemal, muhtelif beyanlarıyla kurmayı düşündüğü parti fikrini olgunlaştırmaya ve gündemde tutmaya çalışmıştır. Nitekim 14 Ocak 1923'de *İleri Gazetesi* başyazarı Celal Nuri'ye verdiği demeçte: *"... Ben öyle bir parti teşkilini tasavvur ediyorum ki, bu parti milletin bütün sınıflarının refah ve saadetini sağlamaya çalışacak bir programa malik olsun. Milletimizin şartları buna müsaittir"* diyerek kurulacak partinin bütün toplumu kapsayacağını belirtmiştir (Atatürk, 2006: 53).

7 Şubat 1923 günü Balıkesir'de halka verdiği demeçte, kurmayı planladığı *Halk Fırkası* içerisinde belli bir kesimin değil, bütün bir milletin yer alacağını bir kez daha dile getirmiş, Türkiye'de sınıf farklılığı olmadığına vurgu yaparak, *Halk Fırkası*'nın millete siyasi terbiye verecek bir mektep olacağını ifade etmiştir (Atatürk, 2006: 100). Mustafa Kemal'in Türkiye'de sınıf farklılığı olmadığı vurgusu Kemalizm'in Halkçılık ilkesiyle örtüşmektedir.Dolayısıyla Mustafa Kemal'in dile getirdiği düşünceler incelendiğinde kurulacak olan partinin, bütün halkın görüş ve isteklerine açık, halkçılığa ve milliyetçiliğe dayalı bir fırka olacağı anlaşılmaktadır (Bila, 1999: 38).

Mustafa Kemal'in yeni kurulacak olan parti için -*Halk Fırkası*- yaptığı gezi meclis içerisinde eleştirilere neden olmuştur. Meclis içerisinde Mustafa Kemal'in konumuna karşı olanlar, onun devlet başkanı olarak tarafsız ve partiler üstü kalmasını istemiştir. Mustafa Kemal bu duruma tepki göstererek birliğin esas olduğunu, bu sebeple farklı fırkaların bulunmayacağını, tek bir fırka olacağını bunun da Halk Fırkası olacağını, aynı zamanda hem devletin hem de fırkanın başkanı olmanın kendisi için bir onur meselesi olduğunu ifade etmiştir (Armstrong, 1997: 165)

Mustafa Kemal kafasındaki parti modelini açıkladıktan sonra sıra meclis içerisinde homojen bir yapı oluşturmaya gelmişti. Kendi otoritesini meclis içerisinde hâkim kılmak, yapılacak olan inkılâplara karşı muhalefeti engellemek ve çatışma ortamını yok etmek için seçimlerin yenilenmesine karar vermiştir. 1 Nisan 1923'te Mecliste seçim kararı alındıktan sonra 8 Nisan 1923'te Mustafa Kemal Paşa, ARMHC Reisi sıfatıyla Meclis'teki *Birinci Grup*'un seçimden sonra *Halk Fırkası*'na dönüştürüleceğini açıklayan *"Dokuz Umde"* bildirgesini yayınlamıştır (Demirel, 2013: 33). Beyannamenin giriş bölümünde bu dönüşüm şöyle açıklanmıştır: *"Yeni devre-i mesaide Meclisin ekseriyetini bu gaye etrafında toplamak ve memleketi hakimiyet-i milliye dairesinde siyasi teşkilata mazhar etmek için bir halk Fırkası intikal edecektir. Mecliste elyevm müteşekkil (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu) Halk Fırkasına intikal edecektir"* (Tunçay, 1981: 354).

Nitekim Partinin 1947 yılında yapılan programında bu dönüşüm; *"Cumhuriyet Halk Partisi, Kemal Atatürk'ün önderliği altında Milli Kurtuluş*

Savaşını yürüten ve Milli Egemenliği sağlayan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-î Hukuk Cemiyeti'nin bir siyasi parti haline gelmesinden doğmuştur" (Parla, 1995: 20) denilerek bir kez daha vurgulanmıştır. Aydemir'e göre de Halk Fırkası, Anadolu ve Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin istihâlesi, yani nitelik değiştirmesidir (Aydemir, 2000: 122).

Zamansal açıdan 1923 seçimleri tesadüf değildir. ARMHC içinde bölünmeler başlamadan ve milli mücadele ile sağlanmış meşruiyet havası kaybedilmeden süreç tamamlanmak istenmiştir. Cemiyet bu dönemde, milli mücadeleyi yöneten, yürüten ve yeni devletin oluşumuna öncülük eden bir örgüt olarak güçlü bir imaja ve desteğe sahiptir (Öz, 1996: 62). Bu açıdan 1923 seçimleri,*Cumhuriyet Halk Partisi*'nin kuruluş sürecindeki son basamak olmuştur.

Seçimlerden önce hazırlanan "*Dokuz Umde"* esas alınmak üzere Halk Fırkası Nizamnamesi 9 Eylül 1923 günü kabul edilmiştir. 9 Eylül 1923 günü kabul edilen ve Dokuz Umde'nin devamı niteliğinde olan "Halk Nizamnamesi", CHP'nin ilk resmi tüzük ve programı olmuştur (Bila, 1999: 40-41).

9 Eylül 1923'de kabul edilen Nizamnamenin birinci maddesinde partinin;

1. Milli hâkimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmeye,

2. Türkiye'yi asri bir devlet halinde yükseltmeye,

3. Türkiye'de bütün kuvvetlerin üstünde kanunun velayetini hâkim kılmaya;

çalışacağı esas sayılmıştır.

Aynı Nizamnamenin ikinci maddesinde Halkçılık ilkesine vurgu yapılarak, *"Halk Partisi nazarında halk mefhumunun her hangi bir sınıfa münhasır olmadığı, hiç bir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak müsavat kabul eden bütün fertlerin halktan bulunduğu, halkçıların hiç bir aile, hiç bir sınıf, hiç bir cemaat ve hiç bir fert imtiyazı kabul etmeyen ve kanunları vazetmekteki mutlak hürriyet ve istiklali tanıyan fertler olduğu"* belirtilmiştir (CHP, 1938: 4-5).

Buna göre;

1. Halk Partisi, bütün milleti kadrosu içine alarak, kuvvet ve kudret yapan; haricî düşmanları tard, dahilî düşmanları imha eden; halka hürriyet ve hakimiyet temin eden; *mukaddes* bir cemiyettir.
2. Halk Partisi, hiç bir safsataya iltifat etmeyerek, Türk Cumhuriyetini kuran; *inkılapçı bir ruhun, bütün millette tecelli ve taazzuvudur*.
3. Halk Partisi, Türkiye'yi, medeni bir âleme sokan ve orada yükseltmeyi taahhüt eden; azimli bir partidir (Giritlioğlu, 1965: 51).

Böylece, 9 Eylül 1923 yılında kurulan Halk Fırkası, iktidarını kaybettiği 1950 yılına kadar, ülkenin otoriter hükümet partisi olmuştur. Bu 27 yıllık *Halk Fırkası* iktidarı siyasi tarihimize "tek partili" dönem olarak ifade edilmiştir (Uyar, 1998: 51).

1.3. TAKRİR-İ SÜKÛN'DAN MATBUAT KANUNUNA TEK PARTİ DÖNEMİNDEKİ GELİŞMELER

Birinci Meclis içerisindeki muhalif kesim 1923 seçimleriyle kısmen engellenmiş olsa da Meclis tam anlamıyla homojen bir yapı kazanmamıştır. Çoğunluğu *Birinci Grup* seçmenden oluşan İkinci Meclis içerisinde güçsüz de olsa muhalif kesim varlığını devam ettirmiştir. Tasfiyelere rağmen az da olsa muhaliflerin hâlâ meclis bünyesinde bulunma sebebi ise ARMHC'nin listesinde çoğunluğu subay kökenli ve toplumsal tabanı olan bazı önemli kişilerin kendilerine yer bulmasıdır. Bu açıdan İkinci Meclis, Mustafa Kemal'in arzu ettiği anlamda homojen bir yapı kazanamamış, özellikle ilk toplantı yılı buyunca "hükümete karşı muhalefet" sürmüştür (Öz, 1996: 63).

Cumhuriyet Halk Fırkası içerisindeki muhalif kesim Cumhuriyet'in İlanı sonrası belirginleşmiştir. Bunun arka planında ise İsmet İnönü'ye karşı olan muhalefet gelmektedir. 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilatı Esasiye Kanununa göre başbakan ve bakanları seçme hakkı Meclise aittir. Cumhuriyet ilan edildiğinde bu yetki doğal olarak devletin reisine ait olacaktır. Rauf Bey, mecliste *"Hâkimiyet-i Milliyenin yegâne tecelligâhı Büyük Millet Meclisidir. Millet, mukadderatını kendisinden başka bir kimseye tevdi etmeyi nefsine zillet addeder"* demiştir. Basında

ise *Tanin Gazetesi* başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) *"Kabine kurup düşürmek hakkı padişahlara bile verilmemişken şimdi, o hak reisicumhura mı veriliyor?"* diye sitem etmiştir (Karaosmanoğlu, 1999: 50).

Mustafa Kemal ve muhalifler arasındaki bir diğer sıkıntı da Halk Fırkası'nın inkılâpçı tutumunun yadırganmasıdır. Ayrıca Mustafa Kemal'in gün geçtikçe artan siyasi otoritesi karşısında; bu durumun sınırlarının çizilmesi gerektiği yönündeki düşünce de belirginleşmiştir. Bu iki neden parti içerisinde hizipleşmelere neden olmuştur (Giritlioğlu, 1965: 61). Görüş ayrılıkları artınca *Halk Partisi*'nden istifa eden on milletvekili 17 Kasım 1924'te Rauf Bey önderliğinde *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*'nı kurmuştur (Zürcher, 2000: 245).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması bir kesim tarafından demokratik gelişme olarak görülmüşse de, *Cumhuriyet Halk Fırkası* içerisinde tartışmalara neden olmuştur (Torun, 1996: 43). Muhalif bir partinin kurulması basında geniş yankı uyandırırken, o dönemin liberal bir gazetecisi *"garip ve acı veren bir diktatörlük altında yaşayan ülkede acılar içinde ve özgürlükten yoksun olarak doğan çocuk"* olarak betimlemiştir (Ahmad, 2012: 74). İstanbul'da çıkan *Son Telgraf* gazetesi ise bu durumu *"ıstırap ve hürriyetsizliğin doğurduğu çocuk"* olarak yazmıştır (Aydemir, 1999: 199). Memleket içerisinde esen demokrasi rüzgârı, 1925 yılında doğuda Şeyh Sait İsyanının başlamasıyla son bulmuştur. İsyan karşısında gerekli tedbirleri alamayan Fethi Bey'in yerine başvekilliğe getirilen İsmet İnönü'nün döneminde çıkan *Takrir-i Sükûn Kanunu*'yla ülke yeni bir döneme girmiştir (Zürcher, 2005: 58). İktidarın kendi tekelini kurmasına imkân sağlayan bu ortam, hem gerçekleştirilecek olan inkılâpların önünü açmış, hem de kısmen de olsa varlığını sürdüren muhaliflerin tasfiyesini kolaylaştırmıştır. Şeyh Sait İsyanı vesilesi ve *Takrir-i Sükûn Kanunu*'ndan yararlanılarak başlanan sindirme eylemi, TBMM içerisinde temsilcileri bulunan tek muhalefet partisinin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır (Tunçay, 2010: 152). Böylece *Takrir-i Sükûn Kanunu*'nun 3 Mart 1925'te Mecliste kabul edilmesinden sonra gerek isyan bölgesinde gerekse de Ankara İstiklal Mahkemeleri[8]nde görülen bazı davalar *Terakkiperver Cumhuriyet*

[8]Şeyh Sait İsyanı sonrası Şark İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Bu mahkemeler, hilafet ve saltanatın kaldırılmasına itiraz eden, kılık kıyafet ve şapka kanununa karşı çıkan ve cumhuriyetin ilanını eleştirenleri yargılamak için kurulmuştur.

Fırkası üyeleriyle ilişkilendirilerek, hükümete 3 Haziran 1925'te partiyi yasaklama fırsatı tanınmıştır (Tunçay, 2010: 154).

Şeyh Sait İsyanının niteliği konusuna da kısaca değinmekte yarar olacaktır. İsyanın niteliği alınan kararlar ve yapılan uygular bağlamında incelenmedir. İsyan sonrası hakim olan otoriter uygulamalar, muhalefetin tasfiyesiyle sonuçlanmıştır. Böylece Şeflik sistemine ortam sağlanmıştır. Bu noktada isyan, ulusal-ayrılmacı bir hareket olarak mı anlaşılmalı, yoksa dinsel gericilik hareket ya da karşı devrim hareketi olarak mı görüldüğüne değinilmelidir.

Şeyh Sait İsyanının niteliği bakımından ağırlık kazanan resmi görüş, hareketin "irtica" ve "karşı-devrim" olduğudur. Böylece doğudaki bastırmayla sınırlı kalmayacak genel bir karşı hareketi haklı kılmayı amaçlanmışlardır (Tunçay, 2010: 136). Gazeteci Asım Us *Anıları*'nda Reşit Galip'in ölümü ile İsmet İnönü ile aralarındaki tartışmalı durumu Şeyh Sait İsyanı özelinde şöyle anlatmıştır: *"... Aralarında fikir ihtilafı vardı. İsmet Paşa Kürt isyanının dini bir hareket olduğu fikrinde idi. Reşit ise milli bir hareket olduğu fikrinde idi."* (Us, 1966: 86)

Ergün Aybars'a göre Şeyh Sait İsyanı o döneme kadar çıkan isyanlardan farklı özellik göstermiştir. O zamana kadar olan isyanların temelinde derebeylik ve yağma sebepleri olduğunu dile getiren Aybars, bu isyanın kökeninde genç Cumhuriyet devrimlerine karşı bir ayaklanma, teokratik düzenin savunulması, hilafetin kurulması ve saltanatın geri getirilmesi ile bunlarının içine gizlenen bağımsız bir Kürdistan devleti kurmak amacı taşıdığını belirtmiştir (Aybars, 1998: 217). Metin Toker'e göre, "Şeyh Sait bir Kürt gibi davranmaktan ziyade, bir karşı-ihtilalin ilk darbecisi gibi hareket ediyordu ve açtığı bayrak hilafet bayrağıydı, şeriat bayrağıydı" diyerek olayı irtica boyutuyla ele almıştır (Toker, 1998: 22).

Mahmut Goloğlu'na göre olay içerisinde kişisel çıkar, Kürtçülük hareketi ve yabancı etkisi barındırmakla beraber meselenin temelinde devrimlere karşı bir başkaldırı, ümmetçi düşüncenin gerici yansımadır. Nitekim Şeyh Sait, amacının "Kürdistan Krallığı" uğruna değil "Tanrı Yoluna" olduğunu dile getirmiştir (Goloğlu, 2009: 142). Çağlar Kırçak'a göre ise Şeyh Sait İsyanı, içerisinde gerici dinsel sloganlar barındırmakla birlikte, ayrılıkçı bir hareket özelliği taşımaktadır (Kırçak, 2001: 23).

Mete Tunçay'a göre Şeyh Sait isyanı dinsel bir görünüm altında ulusal bir başkaldırı hareketidir. Ona göre, özellikle isyan bölgesindeki istiklal mahkemelerinin verdiği bazı kararlarda, bağımsız Kürdistan oluşturmaya kalkışma suçlaması bunun kanıtıdır (Tunçay, 2010: 136). Mahkemeler devam ederken Falih Rıfkı Atay'ın 29 Mayıs 1925'de *Hakimiyet-i Milliye*'de yazdığı yazıda isyanın niteliğini hakkında *"acaba, Şark hareketi bizim ilk günlerde hükmettiğimiz gibi bir irtica hareketi değil de siyasi ve milli bir ihtilal mi idi?"* diye sormuş, ele geçen bilgiler neticesinde ayaklanmanın, *"Türkiye Cumhuriyetini ve İnkılabını yıkmak amacı taşımakta, Seyyit Abdülkadir gibileri için din, milliyet ve kendi ihtiraslarını elde etmek için birer basamak"* olduğunu yazmıştır (Aybars, 1998: 259).

4 Mart 1925'de kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu sonrasında Cumhuriyet Halk Fırkası, nüfuzunu memleketin her köşesine yaymış, örgütlü muhalefeti ortadan kaldırmış ve hükümet bütün gücü elinde toplamıştır (Karpat, 2010: 135). 1923 seçimleriyle kısmen homojen bir yapıya bürünen Meclis, Takrir-i Sükûn Kanunu sonrası istenilen seviyeye gelmiş olacaktır. Artık tartışmasız tek güç Mustafa Kemal olmuştur. Ona muhalefet edebilecek herkes siyaset dışında bırakılmıştır. Bu kanun *tek parti-tek adam* sisteminin başlangıcıdır. (Hayır, 2014: 349). İsmet İnönü'den önce başvekillik görevinde bulunan Fethi Okyar'ın *Terakkiperver Cumhuriyet Fırka*'nın kapatılmasından sonra dile getirdiği şu sözler o döneme ışık tutmaktadır: *"...TpCF, Şeyh Sait hadisesini takip eden günlerde çıkan Takrir-i Sükûn Kanunu hükümlerine göre kapatılınca, Tek Parti devri bütün hususiyetiyle işlemeye başlamış ve politik hayat seçimden seçime, müntehib-i sanilerin (ikinci seçmen) sandıklara attığı, önceden ellerine verilmiş isimlerin sayılmasından ibaret kalmıştı."* (Okyar, 1980: 531). Dolayısıyla o dönem için yapılan bu uygulamalarla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin idare şekli artık "demokratik olmayıp", ilerleyen süreçte fazlasıyla öykünmeye başlanacak İtalyan faşizmi gibi totaliter bir idaredir (Cebesoy, 1960: 181).

Bu noktada en önemli gelişme iktidar-basın ilişkilerinde yaşanmıştır. 3 Mayıs 1925'de yapılan *Takrir-i Sükûn Kanunu* ile sıkıyönetim bölgelerindeki gazete ve dergilere sansür uygulanacağı yayınlanmıştır (Koç, 2006: 85). Takrir-i Sükûn Kanunu sonrası hükümet bu yasaya dayanarak 6 Mart 1925 günü, İstanbul'da çıkmakta olan *Tevhid-i Efkâr*, *İstiklal*, *Son Telgraf*, *Aydınlık*, *Orak*, *Çekiç* ve

Sebilürreşat gazete ve dergilerini kapatmıştır (Tunçay, 2010: 149). Bununla birlikte TBMM, Cumhuriyet rejimine karşı yaşanan tahrikâtı gerekçe göstererek İstiklal Mahkemelerinin yeniden kurulmasına karar vermiştir. İstiklal Mahkemesi göreve başladıktan sonra *Tanin* başyazı Hüseyin Cahit, *İkdam* başyazarı Ahmet Cevdet (Oral), *Tevhid-i Efkâr* başyazarı Velid Ebuziyya ve Baro başkanı Lütfi Bey tutuklanmıştır (Koç, 2006: 82).

O dönem hükümetin basına karşı aldığı bu tavır tesadüf değildir. Muhalif bir partinin varlığı aynı zamanda muhalif bir basınında var olması anlamına gelmektedir. *Terakkiperver Fırka*'nın kurulması sırasında *Tanin* gazetesinde çıkan bir makalede yazılan şu yazı basının eleştiri boyutunu tartışmaya açmıştır. Gazetede çıkan yazıda, *"Haiti"nin de bir Cumhuriyet olduğu, fakat gerçek bir cumhuriyet olmadığı, soyla gelen bir devlet başkanının yerine, zorla cumhurbaşkanlığına çıkmış bir zorba görüldüğü"* yazılmıştır (Koç, 2006: 85).

Ali Fuat Cebesoy 29 Ekim tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesindeki başyazısında Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemelerine övgüler yağdırarak hükümetin faaliyetlerini şu sözlerle onaylamıştır: *"Yakın bir mazide büyük bir buhran geçiren İtalya'nın, bugün takip ettiği idare prensiplerine değil, ekseriya yeni vaziyetlerin icabatına uymayan malum ve muayyen ve müdevven (yaşanmış) prensiplere kalsaydı, müthiş bir anarşi içinde boğulacağını en müfrit nazariyatçılar bile kabul ediyorlar..."* (Cebesoy, 2002: 181).

Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri ile hem mevcut hem de potansiyel muhalefet yolları "yasal araçlarla" ortadan kaldırılmıştır. Mustafa Kemal'e muhalif olanların partiden ayrılmasıyla kurulan *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* sonrası, *Cumhuriyet Halk Fırkası* daha fazla homojen bir yapı kazanmış, mevcut konumu daha güçlenmiş ve iktidar faaliyetleri açısından daha rahat kalmıştır (Öz, 1996: 79). Bu tasfiye süreci ile rakip ve düşmanları etkisiz hale getirilen Mustafa Kemal'in diktatörlük döneminin başladığını ileri sürenler olmuştur (Armstrong, 1997: 201). Nitekim *Takrir-i Sükûn Kanunu*'nun ilanıyla birlikte devletin yönetim biçimi otoriter tek parti yönetimi haline gelmiştir. Takrir-i Sükûn Kanunu ve bu kanun neticesinde çıkarılan İstiklal Mahkemeleri 1925-1926 yılları boyunca bütün muhalefetin susturulmasını sağlamıştır. Bu kanun 1929 yılına kadar

yürürlükte kalmış, Cumhuriyet Halk Partisi her bakımdan bir iktidar tekeli kurmuştur. Nitekim 1931 yılında gerçekleşen parti kongresi ile Türkiye'nin siyasal sistemi tek parti sistemi olarak resmen ilan edilmiştir (Zürcher, 2000: 257).

İktidar basın ilişkisi açısından diğer önemli nokta ise *Matbuat Kanunu*'dur. 10-18 Mayıs 1931 günleri gerçekleşen Cumhuriyet Halk Partisi Üçüncü Kurultayı ile birlikte tek partili yapı inşa edilmiş ve ideolojik açıdan Kemalizm ilkeleri benimsenmiştir. 12 Ağustos 1930'da kurulan *Serbest Cumhuriyet Fırkası* deneyimi sonrası etkin hale gelen basını tekrar dizginlemek ve muhalefeti yok etmek için basında düzenleme yapılmıştır. 25 Temmuz 1931'de kabul edilen, 8 Ağustos 1931'de Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 1881 Sayılı Matbuat Kanunu ile basın özgürlüğü iktidar tekeline girmiştir[9]. Matbuat Kanunu'nun 3. Maddesinde; bir matbaa açılmadan evvel bulunduğu yerin en büyük mülkiye memuruna beyanname verilmesi şartı getirilerek, matbaaların denetimi sağlanmıştır[10]. Kanunun 21. maddesine göre her gazete ve mecmuanın istihdam edeceği muhbir, muhabir, muharrir, ressam, fotoğrafçı ve idare müdürü ile idarehane haricinde abone kaydına veya ilan almaya memur olanların isimlerinin bulundukları yerin en büyük mülkiye memuruna bildirilmesi şartı getirilmiştir[11].

İktidarın elini güçlendirmesi bağlamında Kanunun en önemli maddesi 50.[12] maddesidir. Bu maddeye göre *"Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararı ile gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir. Bu surette kapatılan gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18 inci madde hükmü tatbik olunur. Bu suretle kapatılan bir gazetenin mes'ulleri tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramaz"* denilmiştir. Bu madde ile birlikte basın özgürlüğü tamamen yok olmuştur diyebiliriz. Gazete ve dergilerin kapatılması gerekçesi olarak "memleketin umumi siyaseti" ibaresi kullanılmıştır. Bu sözden de anlaşılacağı üzere hükümetin görüş ve fikirlerine uymayan her şey yasak hale gelmiştir. Maddenin ucu açık bir şekilde bırakılmış olması her türlü yasağı meşru hale getirmiştir. Böylece basında tek sesli bir dönem

[9] Resmi Gazete Sayı: 1867, 8 Ağustos 1931, TBMM Zabıt Ceridesi, 25.7.1931, Cilt:3 Birleşim: 35, s, 358
[10] Resmi Gazete Sayı: 1867, 8 Ağustos 1931, s,731
[11] Resmi Gazete Sayı: 1867, 8 Ağustos 1931 s, 733
[12] Resmi Gazete Sayı: 1867, 8 Ağustos 1931 s,735

oluşmuş, serbest fikir ortamı kalkmıştır (Demirel, 2013: 157). Niyazi Berkes oluşan bu durumu şöyle anlatmıştır: *"...Sırası gelince Şefin keyfine göre Cumhuriyet gibi bir gazete bile şıp diye kapatılabilirdi. (...) Bir dik kafalılık edip sansürlüğü dinlemeyen olursa onu yola getirecek çok basit bir yol vardı: bir telefonla kapatmak. Basın Kanununa konan 50. madde giyotin satırı gibi inerdi..."* (Berkes, 1997: 269). Diğer taraftan, tek parti iktidarı basının gücünü propaganda amaçlı kullanmaktan da çekinmemiştir. Nitekim CHP tarafından ayda iki kez çıkarılan *Yurt Gazetesi* tam anlamıyla bir propaganda gazetesiydi ve ücretsiz olarak köylere kadar dağıtılıyordu (Plaggenborg, 2015: 248).

1931 tarihli Matbuat Kanunu, 28 Haziran 1938 tarihinde yapılan değişikle hükümete daha sert yetkiler vermiştir. Bu kanunun 9. maddesine göre, gazete ve dergi yayınlamak için gazete ve derginin çıkacağı yerin en büyük mülki idari amirinden (validen ya da kaymakamdan) ruhsatname alınması şartı getirilmiştir. Buna göre hükümet, bir yayına izin verip vermemekte tamamen serbest bırakılmıştır. Bu kanun Milli Şef döneminin basın iktidar ilişkisini düzenlemiştir. Ayrıca gazete ve dergi çıkaracak kişiler, gazete ve derginin çıkacağı yerin nüfusuna göre belirli bir miktar para ödemesi yapmak zorunda bırakılmıştır. Diğer yandan "su-i şöhret" sahibi olanlara yayın çıkarma hakkı verilmemiştir (Koçak, 2003: 134).

Basına yönelik uygulanan bu tutum M. Kemal'in ölümünden sonra cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü döneminde de sürmüştür. M. Kemal döneminde eski rejim yanlılarına fırsat vermemek ve yeni kurulan devleti korumak için denetim altında tutulan basın; İsmet İnönü zamanında yaklaşan İkinci Dünya Savaşının etkilerinden korunmak için gerekçelendirilmiştir (Öztekin, 2013: 47).

2. TÜRKİYE'DE ŞEFLİK SİSTEMİNE GEÇİŞİ HIZLANDIRAN GELİŞMELER

Türkiye'de özellikle 1930'lu yıllarda daha da belirginleşen tek partili ve tek adama dayalı yönetim anlayışının siyasal, sosyal, ekonomik ve ideolojik sebeplerini dönemin konjonktürüyle birlikte değerlendirmek gerekir. Ekonomik açıdan bakıldığında 1929 yılında başlayan "Büyük Buhran" pek çok ülke gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Özel sektörü ve sanayi altyapısı yetersiz bir ülke olan Türkiye ekonomik

faaliyetlerin merkezine devleti ve dolayısıyla,"tek partiyi" koyma tercihinde bulunmuştur. Dönemin şartlarında bu uygulama, farklı tonlarda diğer ülkelerde de karşılaşılan bir durumdur.

Sosyal açıdan dünyanın adım adım bloklaşıp yeni bir savaşa hazırlandığı bu dönemde toplumdaki farklı talep ve sesler, gerektiğinde şiddete başvurularak kısılmıştır. Tek tip bir toplum kurgulamak için sosyal ve kültürel hayata dair radikal düzenlemelere gidilmiştir. *Türk Ocakları*'nın kapatılıp yerine *Halkevleri*'nin açılması, Üniversite reformu ile Darülfünun'un kapatılması, kurumsal bazda dil ve tarih çalışmaları ve dini alanla ilgili bazı düzenlemeler söz konusu toplumsal dönüşümün nirengi noktaları olarak görülmüştür.

İdeolojik açıdan Osmanlının son dönemlerinde etkilerini göstermeye başlayan pozitivist ve seçkinci anlayış, Cumhuriyet Türkiye'sinde artarak devam etmiştir. 1930'ların Türkiye'si ideolojik açıdan da çeşitli yönlere savrulan bir ülkedir. Bir taraftan Avrupa'nın müesses nizamından etkilenmekte; hukukunu ve devlet yapısını buna göre kurgulamak istemekte, diğer taraftan döneme damgasını vuran tek partili otoriter ve totaliter rejimlere meyletmekteydi.

Dolayısıyla Türkiye, ekonomi politikalarıyla sosyalist bir devletçiliğe, din politikalarıyla Fransa'dan daha katı bir laisizme, yeni bir millet yaratma arzusu ve tek parti dayatmasıyla da Alman ve İtalyan faşizmine meyleden bir ülke görüntüsü çizmekteydi. Bu çelişkili durum aynı zamanda sistemi tanımlamayla ilgili bir sıkıntıyı da beraberinde getirmiştir. Bu yüzdendir ki Türkiye ekonomisi, *karma ekonomi modeli* olarak tanımlanmak zorunda kalınmıştır. İdeolojik alan için böyle bir tanım yapılamayacağından, "Kemalizm" adıyla yeni bir kavram üretilmiştir.

2.1. KEMALİZM VE TÜRK İNKILABI

Her toplumsal formasyonda, o formasyona hâkim olan resmi bir ideoloji vardır. Türk siyasal kimliğinin resmi ideoloji ise Kemalizm olmuştur. Mustafa Kemal'in ulusal kurtuluş savaşı ile başlayan ve sonrasında yeni bir devletin oluşturulma sürecinde inşa edilen Kemalizm, modernleşmeyi ana ilke olarak benimsemiş ve halkı bu yolda siyasal elitler eliyle yönlendirerek zaman içerisinde Türk toplumunun ve devletin hegemonik söylemi olmuştur. Bu açıdan yeni kurulan

Türk devletinin, kuruluşu ve zaman içerisinde benimsediği genel politikaların tümüne Kemalizm denmiştir (Çiftçi, 2015: 4).

Kemalizm'e yönelik farklı yaklaşımlar olmakla birlikte, özünde Cumhuriyet felsefesinin sembolü olarak görülmüştür. Kemalizm, kimi yaklaşımlara göre "bir ideolojiden ziyade tarihsel olay"; kimi yaklaşımlara göre "hegemonik bir söylem", başka bir yaklaşıma göre ise Atatürk'ün düşüncelerinin sistemleşmiş halidir. 1930 sonrası dönemde Türk siyasal hayatında bu düşünce benimsenmiş ve Kemalizm "bütünlüklü, sistemli bir siyasal ideoloji" olarak nitelendirilmiştir (Yıldız, 2013: 171).

Kemalizm'e yönelik yazılan ilk kitaplardan birisi olan, Saffet Engin tarafından yazılan ve 1938 yılında basılan *"Kemalizm İnkılabının Prensipleri"* adlı kitapta ise kavram en genel haliyle şöyle tanımlamıştır: *"Kemalizm, Umumi Harpten sonraki yeni âlemin yeni doğmuş ruhudur. Bu ruhun gayesi, âlemşümul terakki hakikatinin en yüksek tecellisini milli bünyede temin ile insaniyeti yükseltmektir. İradi hürriyetin mutlak şekli olarak bu terakkinin haiz olduğu vasıf, Türk milletinin tarihi mukadderatında mündemiçtir"* (Engin, 1938: 193). "Kemalizm, beşeriyet tarihinde emsali görülmemiş bir sürat, heyecan ve mükemmeliyetle meydana gelmiş bir milli kurtuluş ve yükseliş hareketinin doğurduğu karakterdir" (Engin, 1938: 220).

Cumhuriyeti inşa eden 'modernleştirici yada seçkin' asker ve sivil kadro tarafından oluşturulan Kemalizm ideolojisi, felsefi köken olarak Fransız devrimine, pozitivizme ve 19. yüzyılın bilimci dünya görüşüne dayanır ve eski ile yeni arasında bir kopuşu teşkil etmektedir (Hayır, 2014: 350). Kemalizm'in felsefi temelleri olarak görülen bu düşünce biçimi birçok yazarın ortak fikridir. Ali Kazancıgil'e göre Kemalizm'in felsefi kökenleri Osmanlı-İslam geleneklerinden çok, Fransız Devrimine, pozitivizme, solidarizme ve 19. yüzyıl bilimsel dünya görüşüne dayanmaktadır. Şerif Mardin'e göre Kemalizm'in fikri kaynağı Batı fikir akımlarıdır. Murat Belge ise, Atatürk'ün ve Atatürkçü düşüncenin veya Kemalizm'in üzerinde Ziya Gökalp'ın etkisini vurgulamıştır. Ona göre Ziya Gökalp,"düşünür olarak Atatürk'ü en çok etkilemiş kişi"dir ve hars medeniyet ayrımı, korporatist düşünce, pozitivist tutum ve muasırlaşma anlayışı ile Atatürkçü/Kemalist felsefeyi etkilemiştir (akt. Salman, 2007: 93). Kemalizm'e korporatif anlayıştan etkilenmişse de özellikle

Celal Bayar'ın şahsında belirginleşen liberal ilkeler, evrensel uygarlık ve hukukun üstünlüğü gibi değerler uygulanamamış olsa da kesin olarak da reddedilmemiştir (Bayram, 2001: 224). Levent Köker'e göre ise Kemalizm, kökleri Tanzimat'a kadar uzanan Batılılaşma hareketlerinin Kurtuluş Savaşı sonrasında aldığı "radikal" bir biçimdir (Köker, 2007: 211). Köker'e göre Kemalizm, topyekûn ve ödünsüz bir Batılılaşma programına sahiptir. Bu yönüyle Jön Türk ideolojisinden görece daha radikaldir (Köker, 2007: 234).

Kemalizm, sadece siyasi bir revaç değil, aynı zamanda siyasi ve toplumsal bir felsefedir. Kemalizm, bir dünya görüşü, bir çağdaşlaşma modeli ya da Türk devriminin dili olarak tanımlanabileceği gibi; toplumu aydınlatan, akla ve bilime dayalı rasyonalizm ve pozitivizme yönelme olarak da değerlendirilmektedir. Bu konuda yapılan tanımlamaların hemen hepsinin ortak noktası şöyledir:

1. Çok uluslu imparatorluk yerine halk egemenliğine dayalı bağımsız ulus-devlet anlayışı;
2. Laik bir hukuk düzeni
3. Tebaa yerine devlete vatandaşlık bağıyla bağlılık
4. Aydınlanma ve onun ürünü olan bilim ve aklı kullanma
5. Bireyi, toplumu ve devleti çağdaşlaştırmak (Bıdak, 2011: 94-95).

Modernleşmenin Batı tipi modelini kendisine rehber edinen Kemalizm, toplumu değiştirmek ve dönüşmek için benimsediği ilkeler içerisinde laikliği güçlü bir biçimde kullanmıştır. Cumhuriyeti kuran seçkin kadronun kurtuluşu Batı modernleşmesinde görmesi ve geri kalmışlığı dini değerlerle ilişkilendirmesi, cumhuriyet modernleşmesinde laikliğin önemini ortaya koymaktadır (Bayram, 2001: 218).

Tek partili cumhuriyetin hâkim ideolojisi olan Kemalizm, temel ilkeleri *Cumhuriyet Halk Fırkası*'nın 10 Mayıs 1931 tarihli Kongresinde kabul edilmiş, 1935 Kongresinde değişikliği uğramadan 1937 yılında Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 2. maddesinde yer almıştır. (Köker, 2007: 133) Daha genel bir ifadeyle Kemalizm, 1927 yılında Nutuk'un Cumhuriyet Halk Fırkası Kongresinde okunması ile başlayıp,

Fırkanın devletle bütünleştiği, "dünyadaki ilk parti-devletin[13]" oluştuğu ve partinin Altı Oku olarak bilinen ilkelerin Anayasaya kabul edilmesiyle bitirilebilecek "zuhur etme" döneminin ürünüdür (Yeğen, 2009: 56).

Kemalizm resmi söylemde ise ilk kez partinin 1935 Kurultayında geçmiştir:

> *"Cumhuriyet Halk Partisinin programına temel olan ana fikirler, Türk devriminin başlangıcından bugüne kadar yapılmış olan işlerle, yalın olarak, ortaya konmuştur.*
>
> *Bundan başka, bu fikirlerin başlıcaları, 1927 yılında Parti Kurultayınca da kabul olunan tüzüğün genel esaslarında ve Genel Başkanlığın, aynı Kurultayca onanmış olan bildiriğinde ve 1931 Kamutay seçimi dolayısıyla çıkarılan bildirikte saptanmıştır.*
>
> *Yalnız bir kaç yıl için değil, geleceği de kapsayan tasarılarımızın ana hatları burada, toplu olarak yazılmıştır.*
>
> *Partinin güttüğü bütün bu esaslar, Kamâlizm prensipleridir."* (CHP, 1935: 77).

Genel anlamda tek parti döneminde hâkim olan ve devletin -parti-devlet bütünlüğü hâkim olduğu için aynı zamanda partinin de- resmi ideolojisi olan Kemalizm; şefçi, paternalist, elitist ve vesayetçi bir ideolojidir. Çoğulcu, hoşgörülü, uzlaşmacı değildir; tek partici ve muhalefete karşıdır. Siyasal tartışma ve katılıma kapalıdır. Otoriter, kimi zaman totaliterdir. Para-militer, yer yer doğrudan militaristtir. Toplum felsefesi, ekonomik görüşü, siyaset teorisi olarak anti-liberal ve anti-sosyalisttir. Korporatist kapitalistliğin ve otoriter devletçiliğin ayırt edici özelliklerini taşır. Sınıflar üstücü, meslekçi, milliyetçi ve mülkiyetçidir (Parla, 1995: 322-323). Aynı zamanda tüm iradeyi şahsında toplayan tek adam figürü Kemalizm'de oldukça güçlüdür. Bu figürle birlikte meşrutiyetçi monarşiden monarşik cumhuriyete geçilmiştir. Mustafa Kemal'in ölümü sonrası oluşturulan *Ebedi Şef* anlayışı monarşik cumhuriyetin yansımasıdır (İnsel, 2009: 26). Bu açıdan dönemin Şef merkezli İtalya ve Almanya'sı ile karşılaştırıldığında oluşan otoriter eğilim ve güçlü lider anlayışı birbirine benzemektedir. İtalya'da Mussolini ve Almanya'da Hitler önderliğinde iktidara gelen tek partili yapı devlet ile özdeşleşmiş, muhalefeti tasfiye etmiştir. Tek adama dayalı, otoriter bir siyasal oluşum ve şef merkezli bir kutsama, dönemin Türkiye'si perspektifinde Halk Fırkası ve Mustafa Kemal üzerinden uygulanmıştır. Şüphesiz Kemalizm'e ait olan bu vasıflar ile

[13] CHF başkanının Cumhurbaşkanı, başkan yardımcısının başbakan, genel sekreterin içişleri bakanı, il başkanlarının vali olması üzerine parti genel sekreteri Recep Peker Türkiye Cumhuriyeti'nin 'dünyadaki ilk parti-devleti' olduğunu duyurmuştur.

dönemin faşist rejimlerinde görülen Şef merkezli yapı, Türkiye'de uygulanan Şeflik sisteminin Avrupa'dan öykünmenin bir sonucu olduğunu göstermektedir.

Şükrü Karatepe, en genel anlamıyla Kemalizm'i şöyle izah etmiştir: "Tek parti döneminin hâkim ideolojisi olan Kemalizm, Osmanlıdan miras kalan toplumsal çerçeveyi değiştirmeye yönelik boyutlar içermesine rağmen merkezi iktidarla halk arasında kopukluğun devam ettiği, yukarıdan aşağıya doğru bürokratik niteliği ağır basan, merkeziyet ilkesine dayanan, pozitivist dayanışmacı, devletçi siyasal rejimi temel alan, vesayetçi bir ideolojidir" (Karatepe, 2011: 57).

Kemalizm kavramı resmi söylemde ilk kez 1935 Kurultay'ında kullanılsa da geçmişi Kurtuluş Savaşı yıllarına dayanmaktadır. Kemalizm teriminin öncülü olarak kabul edilen Kemalist terimini ilk kullananlar Türkiye'deki rejimi açıklamaya çalışan yabancı gazeteciler olmuştur. 1919'da Lord Curzon, Yarbay Rawlinson'a yazdığı mektupta *"Kemalistlerin nasıl barış şartları elde etmeyi umduklarını"* yazarken, 1920'de Sir Horace Rumbold *"Kemalistler Ermenistan'ı işgal ettiler"* diye yazmış, 1921 yılında *The Times* gazetesi ise Anadolu'nun işgal altında olmayan kesiminden *"Kemalistan"* olarak söz etmiştir. Kavram 1930 tarihinde *"Fascismo e Kemalismo"* isimli bir İtalyan makalede ise ideolojik anlamda kullanılmıştır (Hür, 2010). Genel anlamda yabancı gazeteciler, Kemalist tabirini Kurtuluş Savaşı yıllarında verilen mücadeleyi nitelendirmek için kullanmıştır. Zaman içerisinde dünyadaki konjonktürün etkisiyle ve Türkiye'deki yöneticilerin eğilimleriyle ideolojik bir anlam taşımaya başlamıştır.

Kavrama yönelik eğilim, Türk basınında etkisini göstermiştir. Ahmet Cevat Emre, 1928-1933 yılları arasında çıkardığı *Muhit* dergisinin Temmuz 1930 tarihli yazısında *"Kemalizm, bütün siyasal prensipleri malum bir demokrasi mektebidir"* demiştir. Ali Naci Karacan ise 2 Aralık 1930 tarihli *İnkılap* gazetesinde *"Rusya'da nasıl Komünizm, İtalya'da nasıl Faşizm varsa bizde de Kemalizm olmalıdır"* diyerek Kemalizm'i ideoloji olarak tanımlamıştır (Uzun, 2010: 245). Falih Rıfkı Atay, 1930-1932 yılları arasında Moskova ve İtalya gezileri sonrasında *"Biz ne komünistiz; ne faşistiz: Kemalistiz."* diyerek kavramı o da ideolojik açıdan tanımlamıştır (Atay, t.y: 45). Ayrıca *Moskova-Roma* adlı eserinde *"Türk İnkılapçılarının adı Kemalizm'dir"* diyerek kavramı inkılap ideolojisini benimseyen herkesi nitelemek için kullanmıştır

(Atay, 1932: 5). Yine *"Roman"* adlı eserinde ise *"Kemalizm'in temeli nedir bilir misiniz? Anadolu Dağlarının başında tek başına Mustafa Kemal!"* demiştir (Atay, 1964: 140). Kavram, 1933 yılında *Halkevleri*'nin yayın organı olarak çıkarılan *Ülkü* dergisinde, Recep Peker tarafından ele alınırken, 1934 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından, Türk kültürünü ve Türk Cumhuriyeti'ni dış ülkelere tanıtmak amacıyla çıkarılan *"La Turquie Kemaliste"* dergisinin ismi olmuştur (Hür, 2010).

Kemalizm kavramını siyasal bir amaç ve yönelim olarak kullanan ilk kişi ise Yakup Kadri olmuştur. Milliyet gazetesinde yapılan bir ankette *"Gazi'nin en büyük eseri nedir?"* sorusana kendi köşesinde *"Kemalizm"* ibaresini kullanan Yakup Kadri *"...bir Kemalizm mezhebinin kök budak salması lazımdır"* demiştir. Yakup Kadri kavramı bir mezhep, tarikat olarak kabul etmiştir. Yazdığı bir başka makalede "Kemalizm tarikatı" ibaresini kullanan Kadri, Kemalistlerin bu yolda gayret göstermelerini, *"Kemalizm tarikatının ateşini, en kör gönüllere aşılamak kudretine"* sahip olmaları gerektiğini yazmıştır. Yakup Kadri bir başka yazısında kavramı şöyle tanımlamıştır:*"Benim anladığıma göre, Cumhuriyet Halk Fırkası'nı ve onun hükümetlerini sevk ve idare eden bu ananeler, bu gidişler, bu gaye ve sistemdir. Bunun adına Avrupalılar 'Kemalisme' namını vermişlerdi. Biz ne demokrat, ne liberal, ne sosyalist, ne faşistiz; biz Sakarya'nın Kemalistleriyiz, Kocatepe'nin Kemalistleriyiz, Lozan'ın Kemalistleriyiz..."* (Yıldız, 2013: 177).

Tarihsel ve toplumsal olaylar, bu olayların içinde yer alan kişi yada gruplar, bu olaylarının oluşumunu etkileyen arka plan, bulunduğu döneme ve ileriye yönelik etkileri bakımından incelendiğinde daha net fikir verebilmektedir. Mustafa Kemal'in hareketini, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu, dünyada savaşlar, ihtilaller, yıkımlar ve köklü değişimlerin yaşandığı bir dönemden bağımsız düşünemeyiz. Bu hareket Osmanlı'nın Fransız İhtilalı, Sanayi İnkılabı ile başlayan, çağdaşlaşma ve fikir hareketlerinin devamı niteliğindedir (Salman, 2007: 91).

Türk İnkılabı olarak adlandırılan harekete yönelik -süreklilik ya da kopukluk bağlamında- iki farklı bakış açısı vardır.Osmanlı tarihinin İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) ile "yeni" Türkiye'nin ilk dönem tarihi (1918-1945) arasında süreklilik vardır. Anadolu'nun etnik ve dinsel açıdan değişime uğraması, nüfusun büyük

ölçüde azalması ve toprakların -Güneydoğu Balkanlardaki bir kısım toprak sayılmazsa- kaybedilmesi büyük bir değişim oluştursa da politik anlamda süreklilik söz konusu olmuştur (Zürcher, 2005: 49). Mete Tunçay'a göre de, *"Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaşlaşma projesi, akla ve bilime beslediği inanç bakımından, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin (1839-1918) devamı niteliğindedir."* Bu dönemin farkı Cumhuriyetçilerin, önceki dönemin hâkim uzlaşmacı ve sakıngan tavrına karşın daha sert ve gözüpek davranışları olmuştur (Tunçay, 2009: 95). Bu sürekliliği vurgulayan yazarlardan biri de Atilla Yayla olmuştur. Yayla'ya göre her iki dönemde de reformların bir kısmı tepeden inme ve baskıcı yapılmış, ana hedef devletin kurtarılması olarak belirtilmiş ve toplumsal hayata yönelik müdahaleler olmuştur. Bu açıdan ona göre her iki dönem zihniyet ve tarz bakımından benzerlik taşımaktadır (Yayla, 2004: 8).

Kemalizm'in birçok açıdan II. Meşrutiyet döneminde biçimlenmiş Jön Türk ideolojisinin devamı niteliğinde sayılması gerektiğini belirten Levent Köker, hem siyasal ve kültürel hem de iktisadi açıdan II. Meşrutiyet döneminin düşünce yapısında önemli sayılan *"halkçılık"* kavramı açısından hem de Kemalist ideoloji de Devletçilik olarak yer alan II. Meşrutiyet'in *"milli iktisat"* düşüncesinin süreklilik anlamında bir yansıması olduğunu belirtmiştir (Köker, 2010: 21). Ayrıca Osmanlı modernleşmesinin fikir bohçalarına giren ve Jön Türk düşünürlerinden Kemalistlere aktarılan fikirler de sürekliliğin bir göstergesidir. Bu fikir bohçaları şunlardır: *"Ruhban karşıtlığı, bilimcilik, biyolojik maddecilik, otoritaryanizm, entelektüel elitizm, kitlelere duyulan güvensizlik, Sosyal Darwinizm, milliyetçilik."* (Zürcher, 2009: 53-54)

Bu fikirlerin hepsi Jön Türk düşünürlerinden Kemalistlere geçmiş ve yeni kurulan Cumhuriyetin modernleşme aşamalarını çizmiştir. Nitekim Cumhuriyeti kuran kadronun fikri altyapısını Osmanlı Devletinin son dönemindeki modernleşme çabalarından alması da bu devamlılığı kısmen de olsa zorunlu kılmıştır. Bu noktada kısmen diyoruz çünkü Cumhuriyet modernleşmesi daha radikal olmuştur.

Atilla İlhan, çağdaşlaşmaya yönelik olarak tarihsel bir süreklilikten söz etse de Mustafa Kemal'in çağdaşlaşma anlayışında farklılık olduğunu belirtmiştir. İlhan,bu özgünlüğün ilk gerekçesi olarak, Osmanlı'da yenileşmeye öncülük edenleri

"ıslahatçı", Mustafa Kemal'i ise "ihtilalci" olarak tanımlamıştır. Ona göre, Osmanlı'da toplumu düzeltmek isteyenler batılı devletlerin zoruyla ıslahat yapmışken, Mustafa Kemal batılı emperyalistlerle karşı verdiği mücadeleden galip çıkarak çağdaşlaşma yolunu açmıştır (İlhan, 1996: 70).

Kemalist ideologlardan Falih Rıfkı Atay'ın şu sözleri Türk inkılabının seyrinin anlaşılması açısından önemlidir:

> "Biz Mustafa Kemal'in kesip atmasını ve yeni düzeni, sağlam teminat elde edinceye kadar, sıkı bir disiplin altında korumasını istiyorduk. Bu bakımdan Hakimiyet-i Milliyecilerden tamamıyla ayrılıyorduk. Bize göre Türkiye, her şeyin başında, medeniyet meselesini halletmeli idi. Bir milletin tarihinde medeniyet meselesinin oy toplayarak halledildiği görülmemiştir. (…) Bize göre milli irade hür değildir. Milli irade, batıl fikirler ve batıl inançlarla paslanmış ve büyük ölçüde ortaçağ müesseselerinin köleliği altında idi. Her şeyden önce bu irade, müspet ilme dayanan ilk eğitim terbiyesi ile, kara inançlardan temizlenmeli ve hürriyetine kavuşturulmalı idi" (Atay, 1968: 160).

Türk İnkılâbı daha çok zihinsel kodlarıyla 1789 Devrimi ve onun ideolojik çerçevesini hazırlayan ve Aydınlanma Çağının ürünü olan Aydın Despotizminin etkilerini yoğun bir şekilde yansıtır. Geri bir düzeyde gördükleri, toplumlar karşısında kendilerinin "aydınlanmış" olduğunu hisseden hükümdarlar, halkların ne isteyip ne istemediğini gözetmeksizin, onları kendi bildikleri yolda ilerletmek ve yükseltmek istemişlerdir. Aydın Despotlar, akla ve bilime teslimiyet düzeyinde güvenerek, halkı küçümsemişler, hatta halkı güdülmesi gereken bir sürü olarak görmüşlerdir (Tunçay, 2010: 335). Bu düşünce yapısı, Osmanlı modernleşmesinde olduğu gibi Cumhuriyet devrimlerinde de kendisini göstermiş ve temel felsefe toplumu tepeden inmeci bir yaklaşımla modernleştirmek olmuştur. Bu düşünceye göre toplumu kurtaracak güç hiç bir zaman tabandan oluşmayacağı için toplumun üzerinde yer alan aydınlar ve asker-sivil bürokratlar, "ilim ve fenne" dayanarak toplumu modernleştirmelidir (Göküş, 2010: 236). Bu cumhuriyet modernleşmesinin temel yaklaşımıdır. Bu bağlamda, Türk modernleşmesi saç ayağını laiklik, jakobenizm (merkeziyetçilik-devletçilik) ile birlikte geleneksel inançlara karşı batı modernleşmesini benimseyen ve aklı ön plana çıkararak düzeni hedefleyen pozitivizmdir (Bayram, 2001: 220).

Cumhuriyet modernleşmesi, yukarıdan aşağı, elit merkezli, devleti odaklı, kurtarıcı bir misyon içeren, ivmesini toplumdan değil bürokrasiden alan bir anlayışa sahiptir. Bu modernleşme, belli bir elit zümrenin, kendi eliyle topluma şekil verme, düzenleme ve kontrol etme amacını gütmüştür (Ertugay, 2012: 142-144). Bu açıdan Türk modernleşmesi aşağıdan ayaklanma değil, yukarıdan yönlendirilen düzenli bir dönüşümün ürünüdür (Zürcher, 2009: 51). Mete Tunçay'a göre de bu durum yukarıdan aşağı bir harekettir. Mustafa Kemal, otoriter bir yönetim ve tek parti iktidarı ile devrimleri kendi eliyle yukarıdan dayatarak gerçekleştirmiştir. Tunçay, İnkılabın bu yönünü, "ikna yerine zorlama" kavramı ile açıklamıştır (Tunçay 2009: 96).

Mustafa Kemal'in 6 Temmuz 1918 tarihinde Karlsbad'da söylediği sözler Tunçay'ın görüşlerini destekleyici niteliktedir:

> "... Benim elime büyük salahiyet (yetki) ve kudret geçerse, ben hayat-ı içtimaiyemizde (toplum hayatında) arzu edilen inkılâbı bir anda bir 'coup' (darbe) ile tatbik (uygulama) edeceğimi zannederim. Zira ben bazıları gibi efkar-ı avamı (halk), efkar-ı ulemayı (alimler) yavaş yavaş benim tasavvuratım (düşünce) derecesinde tasavvur ve tefekkür etmeğe alıştırmak suretiyle bu işin yapılacağını kabul etmiyor ve böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor" (Söğütlü, 2010: 52).

Mustafa Kemal inkılabın yukarıdan aşağı bir yöntemle, halka rağmen zorla yapılacağını o tarihte dile getirmiştir. Kendilerini halkın sözcüsü olarak konumlandıran Kemalist seçkinler, cumhuriyetçi ideallerini "halka rağmen halk için" yönetmek üzerine kurmuşlardır (Çelik, 2009: 77). Cumhuriyet Halk Fırkası genel sekreteri Recep Peker de Mustafa Kemal gibi düşünmüş, Osmanlı tarihinin ve geleneklerinin köklülüğü karşısında inkılâbın gerçekleşmesi için zor kullanmanın gerekli olduğunu savunmuştur (Peker, 1984: 10). Falih Rıfkı Atay'a göre de halk Ortaçağ'dan kalma kurumlarla yaşıyorsa sadece "yukarıdan aşağıya" bir devrim etkili olacaktır (Plaggenborg, 2015: 112). Çünkü halk kendi başına bırakılırsa, ilerleme sağlanamazdı (Karpat, 2007: 62).

Cumhuriyet döneminde uygulanan modernleşme de tıpkı Osmanlı Devletinde olduğu gibi devlet seçkinlerince hazırlanan projenin yukarıdan aşağıya, zorla topluma benimsetilmeye çalışılmasıdır. Bunun başlıca iki nedeni vardı: Birincisi iç dinamiklerin modernleşmenin kendiliğinden bir süreç olarak yaşanmasını sağlayacak

düzeyde olmamasıdır. İkincisi ise halkın aydınlanmış olmamasıdır (Söğütlü, 2010: 54). Atatürk'e göre ulus; "*Bir takım şeyhlerin, dedelerin, seyyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin arkasında sürüklenen ve falcılara, büyücülere, üfürükçülere, nüshacılara tabi ve hayatlarını emniyet eden insanlardan mürekkep bir kütle"* olduğu için eğitilmesi gerekmektedir (Atatürk, 2014: 293). Bu eğitim verebilecek olanlar ise, sadece elitlerdir. 1920'li yıllarda benimsenen bu söylemle,"toplumsal mühendisliğe" vurgu yapılmıştır (Çelik, 2009: 78).

Bu düşünce yapısında halk eğitimsizdir ve hurafelere inanır; iradesi özgür değildir ve hakikati göremez, aynı zamanda gerici güçlerin arkasından gitmeye meyillidir. Bu nedenle, cumhuriyetin ilk yıllarında milli egemenliğe ve liberal demokratik değerlere vurgu yapılmış olmakla birlikte, Batılılaşma yolunda devrimlerin demokratik yollarla gerçekleştirilemeyeceğine; bunların millet adına siyasal ve toplumsal hakikati gören aydınlar tarafından halka zorla benimsetileceğine inanılmıştır. Bu anlayış, *"halk için en iyi olanı halk bilir"* fikrine karşıdır. Mustafa Kemal'in yöntemi jakobenist (tepeden inmeci), halka karşı tutumu paternalist olmuştur. Halkın gerçekleri görmesinin uzun zaman alacağını düşünen Kemalist devrimci kadro, paternalist bir tarzda, -*halk için halka rağmen*- otoriter ve muhalefetsiz bir yönetim anlayışı benimsemiştir (Ünder, 2009: 142). Şeflik sistemine uygun olarak şekillenen toplumsal yaşam ve Şefe koşulsuz inanan halk, cumhuriyet modernleşmenin temel unsurudur.

Modernleşmenin öncüsü kabul edilen elitler, geleneksel değerlerden arınmış yeni bir toplum düzeni yaratmayı hedeflemiştir. Bu yeni toplum düzeni nasıl olmalıdır? Elitlere buna şu şekilde cevap vermiştir: "Dinin denetim altına alındığı laik bir düzen, siyasi ve sosyal yapının kontrol edildiği bürokrasi anlayışı, özgürlük yerine eşitliği, siyasal ve ekonomik rekabet yerine dayanışmacı ve sınıfsal, dinsel farklılıklar yerine tek vücut bir toplum" (Ertugay, 2012: 146).

Bu noktada, "Yeni Türk'ün temsil ettiği insan tipinin, Atatürk'ün yarattığı hususi bir tip olduğu inkâr kabul etmez bir hakikattir. Bir evladın babası tarafından yetiştirilmesi tabii bir hal değil midir?" (Özden, 2005: 69).

Bununla birlikte yeni sistemin oluşumunda iki düşünce belirginleşmeye başlamıştır. Birincisi,"genel irade"nin yanılmazlığını savunan Rousseau'cu düşünce

ve bunun sonucu olarak şekillenen mutlak egemenlik ve kuvvetler birliği anlayışıdır. İkinci olarak ise, 1924 Anayasa'sına yansıyan solidarist korporatist (dayanışmacı) anlayıştır.Bu ikinci düşünce devlet ve toplumu kurumsal ve ideoloji anlamında bütünleştirmiş, birlik-bütünlük, milli dayanışma ve toplumsal güçlerin bir ulusal çıkar etrafında birleşmesini vurgulamıştır (Ertugay, 2012: 146-147). Devlet eliyle modern bir toplum yaratmak, yaratılan toplumu ıslah etmek ve onu devletle organik bir bütünsellik içinde tasarlamak, "sınıfsız, kaynaşmış bir toplum" ideali, Kemalizm'in korporatist özelliğidir (İnsel, 2009: 18). Atatürk'ün "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitleyiz" sözü, Gökalp'in vurguladığı korporatist düzeninin yansımasıdır (Belge, 2009: 34). Oluşan bu yapı ve benimsenin düzen gücünü Şeften alan ve siyasal sisteme hakim olan Şeflik sistemidir.Faşizmin arka planı olarak açıkladığımız "genel irade" ve "yüceltilmiş devlet" kavramları ile cumhuriyetin siyasal sisteminde belirginleşen kavramlar arasında benzerlik söz konusudur.

Mustafa Kemal'in oluşturmak istediği yeni toplum düzeni içerisinde en çok dikkat çeken unsur, hiç şüphesiz devrimi gerçekleştirecek olan önder bir kadronun var olması gerekliğidir.Hem Milli Mücadele yıllarında alınan kararlarda hem de savaş sonrası yapılacak devrimlerde, Mustafa Kemal'in liderliğindeki azınlık toplumu yönetmiştir. Birinci Meclis içerisindeki karmaşık yapayı göz ardı edersek, süreç tek adamlı bir yönetime ve tek adamın belirlediği isimlere dayalı bir meclis yapısına bürünmüştür. Hiç şüphesiz Mustafa Kemal'in kafasındaki model, kendi hâkimiyeti altındaki bir meclis oluşumudur. Yapılacak olan devrimlerin başarılı bir şekilde işlenmesi için bu gereklidir. 1923 seçimleriyle kısmen sağlanan bu durum, 1927 sonrası istenen sonuca gelmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere meclis, siyasal katılım ve temsil mekanizması olmaktan çok uygarlık ve ilerleme yolunda halka rehberlik edecek aydınlanma mekanizması olarak görülmüştür (Söğütlü, 2010: 53)

İnkılâp; *"sosyal bünyeden geri, eğri, fena, eski, haksız ve zararlı ne varsa bunları yerinden söküp onların yerine ileriyi, doğruyu, iyiyi, yeniyi ve faydalıyı koymak"* olarak tanımlamıştır (Peker, 1984: 18). Mustafa Kemal 5 Kasım 1925 günü Ankara Hukuk Mektebi'nin açılış nutkunda Türk İnkılâbını şu sözleriyle açıklamıştır: *"Türk İnkılabı nedir?.. Bugünkü Devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri bertaraf eden, en mütekâmil tarz olmuştur. Milletin varlığının devamı için fertleri arasında düşündüğü ortak bağlılık asırlardan beri gelen şekil ve*

mahiyetini değiştirmiş, yani millet dini ve mezhebi bağlılık yerine, Türk milliyeti bağı ile fertlerini toplamıştır" (Atatürk, 2006: 248).

Mustafa Kemal yine aynı yılın 30 Ağustos günü Kastamonu'da yaptığı konuşmada ise şunları söylemiştir: *"Efendiler! yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimlerin amacı; Türkiye Cumhuriyeti Halkını tamamen çağdaş ve bütün anlam ve biçimleriyle uygar bir toplum durumuna ulaştırmak, inkılabımızın esası budur. Bu hakikati kabul etmeyen zihniyetleri tarumar etmek zorunludur"* (Atatürk, 2006: 223).

Bu açıdan Türk İnkılâbı, yalnız siyasal veya ekonomik bir rejimi değiştiren bir hareket değildir. O, ulusal, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel hayata derinlemesine tesirler yapmış olan inkılâptır (Peker, 1984: 19). Bu beyanlardan anlaşılacağı üzere Kemalist devrimin yada Türk İnkılabı'nın esas amacı,kültür devrimi yapmak olmuştur. Bu hususa karşı çıkan, çıkmaya çalışanlara karşı izlenmesi gereken yol ise bellidir. Nitekim bu sözlerden de anlaşıldığı gibi Cumhuriyetin ilanı sonrası başlayan muhalefete karşı izlenen politikalar, devrimlerin devamlılığı kılıfı içerisinde haklı gösterilmiştir.

Türk İnkılâbı'na yönelik yapılan değerlendirmelerde en fazla dikkat çeken nokta diğer milletlere örnek olabilecek bir hareket olduğu söylemidir. Türk İnkılâbı'nın, diğer milletlere örnek olması gerektiğini dile getiren isimlerden birisi M. Saffet Engin olmuştur. Engin, bunu şu sözlerle anlatmıştır: *"... Türk İnkılabı, yalnız Türkiye'yi canlandıran değil, aynı zamanda bütün dünyaya yol gösteren, rehber olan bir İnkılâbdır"* (Engin, 1938: 25).

Türk İnkılâbı'nı emperyalist devletlere karşı bir başkaldırı olarak gören Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bunu şöyle izah etmiştir:

> *"Kemalizm, ne komünizm gibi yalnız bir sınıf kavgasının, ne de faşizm gibi yalnız bir devlet inzibatı hareketinin adıdır. O, evrensel bir platform üstünde vuku bulmuş, umumi tarihin seyrine şamil ve bütün insanlığın mukadderatıyla alakalı bir geniş hadisedir. Yeryüzünde yaşayan milletleri, itibari bir tasnifle birtakım eşitsiz kategorilere taksim eden ve büyük camiaların menfaatini küçüklerin ve zayıfların hakkını hakim kılan adaletsiz ve zalim enternasyonal hiyerarşi sistemi ilk defa, bu hadise karşısında sarsıldı"* (Karaosmanoğlu, 2002: 36).

Fransız bilim adamı Maurice Duverger Türk İnkılâbını bir sistem olarak ele almış, onun 1945 sonrası üçüncü dünya ülkelerine yol gösterecek bir seçenek

olduğunu, dolayısıyla Kemalizm'in de milli bir sayfa olmaktan çıkıp, siyasal bir sisteme önderlik etmeye başladığını, bu boyutuyla da Kemalizm'in yarı gelişmiş uluslar için Marksizm'in yanına dikilmiş bir alternatif olduğunu ifade etmiştir (Kili, 1998: 47-48). Duverger'in yorumunda da görüldüğü gibi, soğuk savaş başlangıcında Batının sömürgesi olmaktan yeni kurtulmuş toplumların komünist eksene kaymaması için Türk modeli daha iyi bir alternatif olarak sunulmuştur.

2.2. TÜRKİYE'DE İDEOLOJİK ARAYIŞLAR BAĞLAMINDA OTORİTER VE TOTALİTER REJİMLERİN ETKİSİ

1923 yılında Cumhuriyetin ilanı ile 1930 *Serbest Cumhuriyet Fırkası* olayı arasındaki dönem genel hatlarıyla şöyle özetlenebilir: Kurtuluş savaşı ve bağımsız devlet, toplumsal reformlar, ekonomik yıkım, çok partili düzene geçme çabaları, toplumsal isyanlar, Takrir-i Sükun dönemi ve İstiklal Mahkemeleri, muhalefetin tasfiyesi, tek adam ve tek partili düzenin inşası ve ideolojik arayışlar...

Bu süreç içerisinde ülkenin bağımsızlığı kadar önemli olan diğer husus ekonomik bağımsızlık ve ülkede yapılacak olan inkılâplar olmuştur. Çıkarılan kanunlarla muhalif kesim denetim altına alınarak, yapılacak inkılâplara karşı oluşabilecek tepkiler engellenmiştir. Sıkıyönetim Kanunları ve İstiklal Mahkemeleri gibi olağanüstü tedbirler uygulamış, Takrir-i Sükûn Kanunu 1929 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Yapılan tüm bu uygulamalar İsmet İnönü'nün deyişiyle "Cumhuriyet vatandaşlığının memleketimizde pürüzsüz, engelsiz yerleşmesi ideali" olarak görülmüştür (Torun, 1996: 62).

Çok partili siyasal düzen ilk kez 1924 yılında denenmiş ve yaşanan hadiseler sonucu başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1930'lu yıllarda bir kez daha Serbest Fırka denemesi ile çok partili yaşam girişiminde bulunulmuş olsa da ülkedeki siyasal havanın yanlış hesaplanması nedeniyle çok partili hayata geçme düşüncesi bir süre daha ertelenmiştir. Bu süreçte yaşanan sosyal olaylar ve rejim karşıtı grupların muhalif partiye destek vermesi çok partili yaşamın ertelenmesinde etkili olmuştur (Ahmad, 2006: 120).

Mustafa Kemal çok partili cumhuriyet düzeninin başarısızlıkla sonuçlanmasını ülkenin çok partili düzene hazır olmamasına bağlamıştır. Bu

durumda yapılması gereken ulusal irade temelinden ayrılmaksızın toplumu çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmaktır. Bunu gerçekleştirebilmek çok partili düzenle sağlanamadığı için ancak tek partili cumhuriyet düzeni ile mümkün olacağı düşüncesi Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde hâkim olmaya başlamıştır (Yükseliman, 2002: 41). Böylece bundan sonraki sürece -1950 yılına kadar- otoriter eğilimler, devletçi anlayış, şeflik sistemi ve tek partili iktidar yapısı hâkim olmuştur (Yetkin, 1983: 17).

Dönemin gazetelerinden *Hâkimiyet-i Milliye* yazarı Zeki Mesut'un yazdığı "Tek fırkalı murakabe" yazısı, parti içerisinde arzu edilen yapıyı en açık biçimde göstermektedir. Yazar yazısında devlet yönetiminde eleştiri ve denetimi sağlamak için muhalefet fırkasına gerek olmadığını ve devrim ilkesini savunan parti dışında bir partinin düşünülemeyeceğini belirtmiştir (Yükseliman, 2002: 42). Bu düşünce yapısı 1930 sonrası dönemde hem parti yöneticilerinde hem de aydınlarda zorunlu görülmüştür. Onlara göre; *"Türkiye Cumhuriyeti politika hayatı partileri tanımaz. Ancak ayrısız gayrısız bir tek partisi var. Denk ve renk birliği tam, bağlılığı ve toplumu tam, bir tek parti. Devletin, Önderin, Halkın partisi... CHP 'Biricik Parti'. Partiler demek parçalar demektir. Türkiye'nin parti'si bitiştiriyor, birleştiriyor, kaynaştırıyor. ... Türkiye Cumhuriyeti parti'si, Türkiye Cumhuriyeti'nin teşahhus etmiş devlet fikridir"* (Tunçay, 2010: 338).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi ile özellikle 1930'lardan sonra dönüştüğü devlet yapısı birbirinden oldukça farklıdır. Bu farklılığın oluşmasında pek çok etken vardır. Lider kadronun zihniyet yapısı dışında en kuvvetli etki, döneme damgasını vuran otoriter ve totaliter rejimler tarafından oluşturulmuştur. Bu minvalde de dönemin faşist rejimlerinin ve kısmen de olsa komünist rejimlerin etkisinin altını ayrıca çizmek gerekir.

Faşizm, askeri diktatörlük, Bonapartizm gibi olağanüstü devlet ve rejim biçimleri, ortaya çıktıkları dönemin siyasal bunalım türlerinin de incelenmesiyle daha sağlıklı olarak tahlil edilebilir. Soyut bir tipolojiye saplanıp kalmak bu konuda doğru sonuçlara ulaşmak konusunda bir handikap oluşturacağından, bunun yerine, olağanüstü rejim şeklini ortaya çıkaran bir siyasal bunalım türünün zuhur ettiği, döneme göre farklı özellikler taşıdığını kabul etmek gerekir ki; isimleri aynı olsa bile

19. yüzyılın olağanüstü rejimleri ile 20. yüzyılınkiler birbirinden farklı özellikler göstermektedir (Poulantzas, 1980: 12). Türkiye'de ortaya çıkan rejimi de bu çerçeve de ele almak gerekmektedir.

Alman yayın organlarından *Kreuzzeitung*'un Kasım 1933'te *"Adolf Hitler'in Nasyonal Sosyalizmi ile Türk Kemalizmi yakın akrabadır"* (Ihring, 2015: 158) şeklinde bir bakış açısı oluşturması, iki devletin takip ettiği ideoloji açısından da ilgi çekicidir. Burada zamanlama açısından Almanya'da Nazilerin iktidarı ele geçirdiği dönemde sık sık Türkiye'ye atıf ve öykünmelerin yer alması, muhtemelen dünya savaşının ortak kaderini yaşamış bir örnek olan Türkiye ve Kemalist ideoloji üzerinden Nazilerin kendini meşrulaştırma çabası olarak değerlendirilebilir. Nitekim Mart 1933'te Almanya'da *Faşizm Araştırmaları Derneği*'nde sunulan ve bazı önemli gazetelere haber olan *"Türkiye'de Mustafa Kemal'in Devrimi –Alman Yenilenmesi ve Alman Faşizmiyle İdeolojik-Tarihsel Bir Paralellik"* başlıklı konferans kapsamında Hitler ile Atatürk biyografilerinin benzerliklerinin özellikle vurgulanması da aynı amacın bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Aynı dönemde Temmuz 1933'te Türkiye'den *Milliyet Gazetesi* editörünün Hitler ile yaptığı mülakat her iki ülke basınının da ilgisini çekmiştir. Röportajda Hitler, Türkiye ve Almanya'yı kastederek "iyi ilişkilerin ötesinde iki rejimi birbirine bağlayan daha fazla bir şey -*benzer hedeflere ortaklaşa koşmaya dayalı anlayış ve sempati*-" olduğuna işaret etti. Röportaj içinde Hitler, Mustafa Kemal için *"yüzyılın en büyük adamı ifadesini"* de kullanmış, devamında Mustafa Kemal'in liderliğinde Türkiye'yi ortaya çıkaran bağımsızlık mücadelesinin, Nasyonal Sosyalist hareketin de başarılı olacağına dair güveni arttırdığını belirtmiştir (Ihring, 2015: 158-161).

İkinci Dünya Savaşı arifesinde 1938'de Hitler doğum günü münasebetiyle gazeteci ve politikacılardan oluşan Türk heyetiyle görüşmesinde: "Atatürk bir ülkenin kaybettiği kaynakları harekete geçirmenin ve yeniden canlandırmanın olanaklı olduğunu gösteren ilk kişiydi. Bu bakımdan Atatürk bir öğretmendi; Mussolini onun ilk, ben ikinci öğrencisiydim" (Ihring, 2015: 162-163) diyerek, belki gerçekten M. Kemal etkisini dile getirmiş, belki de dünya savaşı öncesinde oluşan bloklaşmada Türkiye ile ilişkilerini sıcak tutmak istemiştir.

Bunun yanında 1930'lu yıllar Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kitlelerin ekonomik sorunlarını çözme konusunda başarısızlığının ortaya çıktığı bir dönem olmuştur (Yetkin, 1983:18). Bu dönemde halk ne partiden ne de hükümetten ve yaptıklarından memnun değildir (Aydemir, 1999: 363). Aydemir'e göre Halk partisi, Atatürk'ün partiyi kurarken dile getirdiği tüm "halkın partisi" olma düşüncesini başaramamış, "1930'lu yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi halktan kopmuş, dar, basit bir bürokrat hizbi ile, bu hizbe, ancak seçim ve menfaat bağıntıları olan mahalli fakat dar taşralı taraftardan ibaretti" demiştir (Aydemir, 1999: 364). Böyle bir ortamda hem tepkileri azaltmak, hem Halk Partisinin kendisine gelmesine sağlamak amacıyla Mustafa Kemal'in emri ile Serbest Cumhuriyet Fırkası adıyla ikinci kez çok partili hayata geçme düşüncesi benimsenmiştir. Zürcher bu girişimi bir vesayet demokrasisi olarak tanımlamıştır (Zürcher, 2000: 259).

Böyle bir ortamda toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Üçüncü Büyük Kongresi, Türkiye'nin kamusal yaşamında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu kongre yapılıncaya kadar, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri geçen yedi yıl boyunca çeşitli dalgalanmalar olmuş, düzeltim hareketleri yapılmış, tepkiler bastırılmış, çok partili siyasal yaşam iki kere denenmiş ama başarılı olunamamıştır. Üçüncü Büyük Kongre sonrası on beş yıl, tek partili bir yönetim altında geçmiştir (Tunçay, 2010: 317). Bu dönemde tek partili bir yönetimin kurulması üzerine üç etken vardır:

1. Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluşu ve yönetimi ile bir "İnkılap Devleti" dir. Bu inkılapları yapmak ancak muhalefetsiz bir ortamla mümkün olacaktır.

2. Atatürk döneminde girişimde bulunulan iki parti deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanması halkın demokrasiye hazır olmadığı izlenimini kuvvetlendirmiş, bu durum tek partili yönetimin güçlenmesine neden olmuştur.

3. Bu dönemde dünya siyasetinde hâkim olan tek partili ve otoriter yönetimler -Rusya'da Komünist Parti, İtalya'da Faşist Parti, Almanya'da Nazi Partisi, İspanya'da Falanjist Parti- inkılap çevrelerine örnek olmuştur (Kocabaş, 2007: 175).

Türkiye'de siyasal-toplumsal kurumların yeniden yapılandığı bu yıllarda iç politikalardaki gelişmelerin yanında uluslararası ortamda 1930'lu yıllarda yaşanan siyasal ve ideolojik dönüşümler de sürecin oluşumunda etkili olmuştur. Avrupa'da ortaya çıkan tek parti rejimleri, alternatif ve cazip bir siyasal alan olarak belirginleşmiştir. Bu sistemler, 1929 ve 1930'lu yıllarda yaşanan sıkıntılı süreç içerinde Türk aydın ve siyasal elitine çekici gelmiştir. Parlamenter demokrasilerin -özellikle Avrupa'da- kriz içerisinde olması bu sistemi "meşru" hale getirmiştir (Öz, 1996: 96-97).

1930 ve sonrası yıllarda CHF yazarlarının aradıkları sistem, ülkede otorite disiplin sağlayacak, devrim ilklerinden kopmayacak ve bunları topluma aşılayacak etkin bir siyasal örgüt biçimidir. Özellikle 1930'lu yıllarda yaşanan olaylar ülke yöneticilerinde daha güçlü siyasal iktidar anlayışı oluşturulmasının zorunlu olduğu düşüncesini pekiştirmiştir. Bu dönemde güçlü siyasal iktidara sahip ülkeler otoriter rejimlerle yönetilen devletlerde görülmüş, bu nedenle faşist ve komünist parti yapılarına öykünme dile getirilmiştir (Yükseliman, 2002: 44).

Dönemin yazarları yazdıkları yazılarla tek parti, otorite ve şeflik sisteminin Cumhuriyet Halk Partisi'ne uygulanması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu yazarların içerisinde en dikkat çekeni Falih Rıfkı Atay'dır. Atay bu dönemde Sovyet Rusya ve İtalya'ya gitmiş, o ülkelerin yapılarını incelemiştir (Kocabaş, 2007: 177).

Falih Rıfkı Atay'ın yaptığı geziler sonrası yazdığı kitaplardan birisi 1931 tarihli *Faşist Roma, Kemalist Tiran ve Kaybolmuş Makedonya* eseridir. Atay bu eserinde faşizmden ve onun lideri şef Mussolini'den övgüyle bahsetmiştir. Atay 1919 İtalya'sını şu sözlerle açıklamıştır: *"Muzaffer İtalya'nın 1919'dan Mussolini'ye kadar süren manzarası, harbi kaybeden bir devletin manzarası idi: Yorulmuş ve usanmış bir halk, sıkı harp disiplininin tam zıddı bir boşanış, bir çözülüş, sınıf ve sokak kavgaları içinde ne yapacağını bilmeyen bir hükümet, zaferin kıymetini ölçemeyen bir burjuvazi, boyuna devletin otoritesini yıpratan, düşüren gazeteler, hodbinlik, anarşi ve demagoji..."* (Atay, ty: 6).

Atay sözlerini şöyle devam ettirmiştir: *"İtalya'yı bitiren disiplinsizlik idi. Faşizm, bir otorite doktrinidir. Faşizm, bir inkılap mıdır? Hayır... Bir irtica mıdır? Hayır... Faşizm yalnız İtalyanlığa mahsus ve İtalya'nın şartlarına uygun bir*

sistemdir" (Atay, ty: 12). Atay'a göre İtalya'yı bu manzaradan kurtaran Şef Mussolini ve onun benimsediği faşist düzendir. Faşizmin İtalya'da *otorite ve nizam* kurduğunu şu sözleriyle açıklamıştır: *"...Faşizm bir doktrin'den değil, bir havadan doğmuştur. Bu bir politika hareketinden fazla, bir ahlak hareketidir. Zayıf ve düşkün bir iradenin kudretsizliğine ve aşağılığına karşı, nizam fikrinin ve gençliğin aksülameli.."* (Atay, ty: 25).

Faşizme ve onun liderine öykünen Atay, Türkiye'nin de faşist terbiye metotlarını benimsemesi gerektiğini dile getirmiş, Kemalizm'in, henüz sınıf kavgası doğmamış bir yurtta, demokrasi salgınlarının yerleşmesini menedeceğini ifade etmiştir (Atay, ty: 30).

Falih Rıfkı Atay 1932 tarihli bir başka eseri *Moskova-Roma*'da da İtalya ve Rusya'da uygulanan sisteme övgüler yapmıştır. Atay, eserinde bu ülkelerde yer alan sistemlerden yararlanılması gerektiğini şu sözlerle vurgulamıştır:

> "Türk İnkılapçılarının adı Kemalizm'dir. Kemalizm'de en büyük kıymet 1919 dan 1932 ye kadar süren Türkiye tecrübeleridir. Kemalizm'in bu tecrübelerinden her zamanın inkılâpları ders alacaktır. Bizde Leninizm'in Rusya'daki, Mussolinizm'in İtalya'daki tecrübelerinden istifade edebiliriz. Türk yığınlarının terbiyesi için Moskova'nın yığın terbiyesi metotları, devletçi Türk iktisatçılığı için Faşizm'in korporasyon metotları, yepyeni kafa ve ruhta bir Cumhuriyet genci yetiştirmek için her iki inkılâbın çocuk ve genç yetiştiren metotları adım adım tetkik edeceğimiz şeylerdir" (Atay, 1932: 5).

Atay, sözlerine şöyle devam etmiştir*:"Kemalizm, Türkiye'ye mahsustur", "Faşizm, İtalyanlığa mahsustur", "Bugün ki Moskova nizamı Rusya'ya mahsustur. Moskova bir sınıf diktatoryası altında, bütün Rusya'yı o tek sınıfa götürerek, Roma, sınıflar arasında ahenk kurarak, Ankara ise, sınıfsız bir cemiyet ideali kurma içerisindedir"* (Atay, 1932: 16).

Şef'e ve şefliğe vurgu yapan Atay, Şef'e ait yüceltmelere de yer vermiştir: *"Çare? Bir tek yol vardır. Hepimiz şunu söylemek cesurluğunu kendimizde bulmalıyız. Bir tek adamın, şefin haricinde hiçiz, yalnız o vardır, hiç kimsenin hususi bir mevkii yoktur, demekliğimiz lazımdır ve herkes, hepimiz, faşizmin hareketine bir saniye fasıla ve halel gelmeksizin, kaybolup gidebiliriz"* (Atay, 1932: 96-97).

Atay, parti teşkilatlanması açısından da faşist sistemin benimsenmesi gerektiğini düşünmektedir. Faşist gençliğini, parti teşkilatlanmasını ve İtalyan

faşizmini şu sözlerle övmüştür: *"Halk çocuğunun anasının karnından çıkar çıkmaz yattığı beşik, fırka kucağıdır. Bir yeni cemiyet başka türlü yoğrulmaz. Roma'nın yeni mahallelerinde, liberalizm ve demokrasiye aykırı birçok şeyler görülse de 1921 anarşisinden, fakirliğinden, gevezeliğinden, başıboşluğundan, hiçbir eser göremedim"* (akt. Koç, 2006: 100).

Falih Rıfkı Atay, Rusya ve İtalya gezileri sonrası "Biz ne komünistiz; ne faşistiz: Kemalistiz. Bizim Rusya'da ve İtalya'da sevdiğimiz şey, bizim işimize yarayacak olan ihtilalci terbiye ve inkişaf metotlarıdır" diyerek yeni ideolojinin Kemalizm olduğunu ve sınırlarının neler olması gerektiğini belirtmiştir (Atay, ty: 45). Falih Rıfkı Atay 1931 tarihli bir diğer eseri *"Yeni Rusya"* da Komünist Rusya'ya ait izlenimlerini ele almıştır. Atay, Rusya ve Türkiye'de yapılmakta olan inkılabı özdeşleştirirken, birbirinden yararlanması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre;

> "Rusya'da bir çok teşebbüsler vardır ki bunları öğrenmek ancak Türk İnkılapçılar için faydalı olabilir. İki inkılabın içinde en büyük benzerlik şudur: Ruslar büyük halk yığınlarının içine komünizm gibi yepyeni bir müesseseyi yerleştirmeye çalışıyorlar; Türk İnkılabı da tıpkı onun gibi şarklı bir halk yığının içine garpçılık müessesini sokuyor. Geniş kalabalığı az zamanda yetiştirmek, terbiye etmek, yeni müesseseye alıştırmak için her iki inkılabın metotlarında ve tecrübelerinde birbiri için dersler bulunabilir..." (Atay, 1931: 16).

Atay, Rusya'daki sistemde özellikle halk yığınlarının yetiştirilmesi, terbiye edilmesi yönleri üzerinde durmuştur. 1930'lu yıllarda halkın inkılâplara karşı olan tavrının istenen seviyede olmaması bu durum üzerinde etkili olmuştur.

Atay, kitabın son bölümünde Rusya'dan Türk İhtilalini organize etmek, yeni gençlik yetiştirmek ve Türk cemiyetini bir kaç hamlede terbiye etmek usulleri getirdiğini belirtmiş ve şu ilkelere vurgu yapmıştır:

1. Türkiye'nin iktisat ve inşa planını yapmak,
2. İnkılâp fırkasını komünist ve faşist, eski bir nizamdan yeni bir nizama geçen memleketlerin fırkalarından örnek alarak kurmak,
3. Bürokrasi yerine ihtilalci metotlar almak,
4. Hiç durmaksızın büyük yığının terbiyesine geçmek (Atay, 1931: 172).

Atay'ın bu kitabı üzerinden ortaya koyduğu öneriler ile Türkiye'de uygulamaya başlanan süreç arasında benzerlikler vardır. Atay'ın savunduğu iktisat ve inşa planını kapsamında devletçilik benimsenmiş, ikinci ilke ile tek partili düzeni

sağlamlaştıran adımlar atılmış, üçüncü ilke ile parti-devlet bütünleşmesine gidilmiş ve dördüncü ilke ile halk terbiyesi konusunda Rusya'daki *Komsomol*[14]'a benzeyen "Halkevleri" kurulmuştur (Kocabaş, 2007: 184).

1932 yılında bir kez daha Sovyet Rusya'ya giden Atay, Hakimiyet-i Milliye de yayınlanan yazısında bir kez daha her iki ülkenin ve ihtilalin ortak yönleri üzerinde durmuştur. Falih Rıfkı Atay'a göre, *"Moskova ve Ankara, ikisi de kendi coğrafi, içtimai ve iktisadi hususiyetlerine ve şartlarına göre birer yeni zaman cemiyeti kurmakta ve büyük ülkülerini ve içlerinde yaşayan büyük yığınları yarı müstemleke ve yarı müstemlekeli olmaktan"* kurtarmaktadır (Şirin, 2009: 310).

Dönemin parti yöneticileri ve basınında faşizme ve otoriter yönetimlere övgüler dikkat çekicidir. Cumhuriyet Halk Fırkası milletvekili Mahmut (Soydan) Bey, Yugoslavya örneğinden yola çıkarak totaliter rejimi şöyle övmektedir: *"Yugoslavya'da kelimenin tam kuvvet ve anlamıyla sıkı bir diktatörlük bulunmaktadır. Ancak bu diktatörlük gerçekleştirdiği devrimi halka sevdirmek ve benimsetebilmek amacıyla her türlü imkânı kullanmaktadır"* (akt. Koç, 2006: 100).

Cumhuriyet gazetesi başyazarı ve sahibi Yunus Nadi totaliter ve otoriter eğilimlerin Türkiye'nin arzu ettiği disiplinli bir ortam için gerekli olduğunu dile getirmiş ve İtalya'yı yücelten faşizmin Türk devrimine güç kazandıracağını savunmuştur (akt. Koç, 2006: 101). Yunus Nadi, *"İsmet Paşa ve Mussolini"* başlıklı yazısında faşizmi şu sözlerle övmüştür. *"... Faşist İtalya'nın ne olduğunu iyice anlamak için onu yaşamakla beraber, bütün salahiyetleri kendi şahsında hülasa etmekte bulunan Mussolini'yi görmek kâfidir. Duçe, İtalyan milletinin aynı zamanda ileri atılmış yüksek bir fikri de tecelli ettiren ifadesidir...*" (akt. Ekinci, 2012: 208).

Faşizme ve şefliğe yönelik övgüler yazan bir başka isim Nadir Nadi'dir. Başbakan İnönü ile 1932 yılında yaptığı İtalya ziyareti sonrası Nadir Nadi yazısında, Faşist İtalya'nın şefi ile ilerleyen bir atılım gerçekleştirdiğini ve tıpkı bir ok gibi hedefine ilerlediğini söylemiştir. O dönemin Cumhuriyet gazetesi ise bu geziyi "Kemalist Türkiye'den Faşist İtalya'ya Selamlar" başlığı ile haberine taşımıştır. Cumhuriyet gazetesi ayrıca Mussolini ve faşizmi överek, Yeni İtalya'nın faşizmle

[14] Komsomol, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin gençlik yapılanmasıdır. Komsomol, Genç Komünistler Birliği'nin kısaltmasıdır.

birlikte ruh bulduğunu ve inkılâp gerçekleştirdiğini yazmıştır. Aynı dönemde Cumhuriyet gazetesi Sovyet Rusya lideri için "Stalin Yoldaş" ibaresini kullanmıştır. Almanların şefi Führer'den de övgüyle bahseden Cumhuriyet gazetesi, "Hitler'in Hayatı" yazı dizisini yazmıştır (Kocabaş, 2007: 187-188).

O dönemin muhalif isimleri ve gazeteleri ise tek parti yönetimini ve otoriter eğilimleri demokrasiden uzaklaşma olarak görmüşlerdir. *Son Posta* gazetesinde, M. Zekeriya *"Halk, Devlet ve Hükümet"* adlı yazısında hükümetin halktan uzaklaştıkça güvenini kaybettiğini zorbalığa ve bozulmaya eğilim gösterdiğini dile getirmiş; demokrasinin buna yegane çare olduğunu vurgulamıştır. Yazar ayrıca *"Diktatörlük Propagandası"* adlı yazısında, hükümet gazetelerinin "Hürriyet zararlıdır, iki fırka olmaz, bu memlekette Halk Fırkasından başka daha iyi hükümet teşekkül edemez" sözlerinin altında yatan sebebin diktatörlük propagandası olduğunu ve halkı buna hazırlamak amacı taşıdığını söylemiştir. *Yarın* gazetesi yazarı İsmail Naci de durumu demokrasi açısından ele alarak eleştirmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi yazarlarının savunduğu "tek parti ile de kontrolün sağlanacağı" düşüncesinin demokrasi açısından imkânsızlığını dile getiren yazar, bir fırkanın tüm vatandaşların görüşlerini yansıtamayacağını öne sürmüştür (Yükseliman, 2002: 44).

Dönemin muhalif isimleri sadece demokrasi vurgusu yapmamış Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri ve yazarları tarafından övgüler alan faşizmi de eleştirmişlerdir. Ahmet Nesip, faşizmi memleketin idaresini bir şahsa, bir zümreye bırakan, ileriden ziyade geriye bakan müstebit bir idare olarak görmüş, faşizmin cumhuriyetin ruhuna aykırı olduğunu savunmuştur (Koç, 2006: 101). Muhalif isimlerden biri olan Zekeriya Sertel'e göre, faşizmi benimseyenler Türkiye'de kişisel çıkar ve mevkii peşindedir. Bir başka yazısında ise faşizme yönelişi, ülkede yaşanan ekonomik sıkıntılarla ilişkilendirmiştir (Koç, 2006: 102).

Türkiye'de tek parti döneminde hem yönetici kadro içerisinde hem de dönemin aydınlarında otoriter eğilimler fazlasıyla yer almıştır. Bu dönemde birçok etki göze çarpmasına karşın genel anlamda İtalyan tek parti modelinden etkilenme söz konusu olmuştur. Rusya'ya karşı sempati duyulsa da komünizmde var olan din düşmanlığı, evrenselcilik ve sınıflaşma koşulları Türkiye'de benimsenmemiştir. Faşizm, milliyetçi ve yurtsever olması ve sınıf çatışmasına karşı durması ve İtalya'da

zor ve mücadele dolu bir savaştan galip olarak çıkması yönüyle buhran içindeki Türkiye için daha uygun görülmüştür (Ahmad, 2011: 170).

Zürcher bu etkilenmeyi şu sözlerle açıklamıştır:

> "1930 ve 1940'ların Türk yönetim biçimi Güneydoğu Avrupa'da (Portekiz'de Salazar, İspanya'da Franco ve Yunanistan'da Metaxas) ortaya çıkan otoriter yönetim biçimleriyle benzerlik göstermiştir. Fakat bazı açılardan farklıydı; çünkü kültürel ve dinsel açıdan muhafazakâr değildi, aksine muhafazakâr şekilde dindar olan bir toplumda geniş kapsamlı kültürel bir devrime girişilmişti. Akdeniz'deki önemli diktatörlük örneği faşist İtalya, Türk lider takımını etkilemiştir. Nitekim Cumhuriyet döneminde yürürlüğe giren yasaların bazıları İtalyan yasalarının kopyası olmuştur. Türk lider takımı etkileyen temel husus ise Mussolini'nin ulusal birliği kurma ve İtalyan toplumuna canlılık kazandırma yöntemidir" (Zürcher, 2000: 270).

Bu noktada İtalyan modelinden genel anlamda etkilenme daha fazla olsa da tek başına bir etkiden söz etmek mümkün değildir. Uygulamalara bakıldığında o dönem için, komünizmden iktisatta devletçilik, planlı kalkınma, çocuklar, gençlik ve halkın parti ideolojisine göre terbiyesi ve yetiştirilmesi; faşist İtalyan modelinden korporatif devletçilik örneği; Nazi Almanya'dan parti-devlet bütünleşmesi, merkeziyetçilik ve inhisarcılık vb. tecrübe, disiplin ve metotları almıştır diyebiliriz. Bu açıdan resmi ve ideolojik bir söylem haline gelen Kemalizm için farklı bileşenlerden meydana gelen bir öğreti diyebiliriz (Kocabaş, 2007: 190).

2.3. PARTİ DEVLET BÜTÜNLEŞMESİNE DAİR DÜZENLEMELER

1923-1945 yılları arasında parti faaliyetleri daha çok halk kitlelerinin hükümete ısınmaları ve inanmaları amacını benimsemiştir. Halkın hükümet etrafında birlik halinde kalması ve devrimlere karşı teveccüh göstermesini sağlamak, devrimlerin propagandasını yapmak partinin başlıca görevi olmuştur. Bu karakteri ile Türkiye Devleti bir parti devleti haline girmiştir (Giritlioğlu, 1965: 58). Bütün bu düzenlemelerden sonra Cumhuriyet Halk Partisi devletle bütünleşmiş, bir partiden ziyade bir toplumsal sınıf olmuştur (Yükseliman, 2002: 87).

1931 ve 1935 Cumhuriyet Halk Partisi programlarının büyük bir bölümü Recep Peker'in ürünü olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi bu programlar neticesinde söylemde totaliter, eylemde otoriter tek parti ideolojisini oluşturmuştur. Atatürk etrafında oluşturulan lider kültü, sosyo-politik, ideolojik ve ekonomik muhalefetin

tasfiyesinin ulusal bir misyon kabul edilmesi, bütün vatandaşları resmi ya da potansiyel üyesi olarak gören tek parti anlayışı, Kemalist tek parti devletinin totaliter karakterinin unsurlarıdır (Yıldız, 2009: 62).

1930 sonrasında rejimin niteliği hakkında karmaşıklık var olsa da genel anlamda hem otoriter hem totaliter eğilimler taşıdığıdır. Bu konuda yapılacak en genel tanımı Taha Parla, rejimin otoriter ya da totaliter unsurlarını şu sözleriyle açıklamıştır: *"Otoriterlik, partinin ya da devlet partisinin yalnızca siyasete egemen olması ise Kemalist C.H.P. 1923'ten beri otoriterdir; eğer totaliterlik partinin yada devlet partisinin bütün toplumsal alanlara egemen olması ise Kemalist C.H.P. 1931-1935'ten beri totaliterdir"* (Parla, 1995: 153). Ali Fuat Başgil ise, rejimi totaliter nitelikteki unsurlara dikkat çekerek "emsali yalnız totaliter sistemlerde görülen bir şef rejimi" (Başgil, 1960: 20) olarak tanımlamıştır. Bülent Tanör ise rejimin demokratik değil otoriter karakterde olduğunu, fakat toplumun ve bireyin tüm yaşamını kontrol altına almak ve biçimlendirmek hedefi taşımadığı için totaliter olamayacağını belirtmiştir (Tanör, 1996: 170-177).

Türkiye'de parti-devlet bütünleşmesine dair düzenlemeler daha çok 1930'lu yıllarda artarak devam etmiştir. Bu minvalde Türk Ocaklarının kapatılıp, yerine Halkevlerinin açılması, parti teşkilat yapısında, hukuki ve idari mekanizmada ile basın ve yükseköğretimde yapılan değişiklikler dikkat çekmektedir.

2.3.1. Türk Ocakları'nın Kapatılıp Halkevlerinin Açılması

Fransız İhtilali'nin dünyaya sunduğu milliyetçilik akımı birçok devlet gibi Osmanlı Devletini de olumsuz etkilemiştir. Azınlıkların devletten ayrılmasını önlemek adına Osmanlıcılık fikri altında Osmanlı birliği, İslamcılık fikri altında İslam birliği ve İkinci Meşrutiyet döneminde Türkçülük fikri esasına dayanarak devlet kurtarılmaya çalışılmıştır. Devletin asli unsuru olan Türklerin ön plana çıktığı Türkçülük fikri, özellikle Tıbbiye öğrencileri tarafından rağbet görmüş, bu bağlamda bir cemiyet kurulması düşünülmüştür (Özdemir, Aktaş, 2011: 237). Bu düşünce kapsamında İkinci Meşrutiyet devrinde faaliyet gösteren *Türk Derneği* ve *Türk Yurdu* isimli derneklerin üçüncü halkası *Türk Ocakları*'dır (Ertunç, 2005: 278). Osmanlı İmparatorluğu'nda yer alan Türkler arasında birlik ve beraberlik yaratmak

amacı ile açılan *Türk Ocakları*, 190 Tıp öğrencisi tarafından fiilen 1911 yılında, resmen 1912'de kurulmuştur (Goloğlu, 1974: 7-8).

Yüzü batıya dönük, uygar, halkçı ve milliyetçi bir kuruluş olan *Türk Ocakları*, açıldığı dönem bir tür halk üniversitesi niteliğinde faaliyet göstermiştir (Goloğlu, 1974: 8). Ocaklar, milliyetçi unsurları olan ve devletin kuruluşu sırasında birçok görev üstlenen bir yapı olmuşsa da zaman içerisinde yeni devletin vasıflarından olan Halkçılık unsuruna bağlı kurumlara ihtiyaç duyulması Ocakların önemini düşürmüştür. Bu durum Türk Ocakları'na yönelik eleştirilerin artmasına ve vazifesini tamamladığı fikirlerinin oluşmasına neden olmuştur. 1925 yılında Necmettin Sadık (Sadak) bu durumu şöyle ifade etmiştir:

> "… Bu milli devlet mekanizması arasında, hem milleti hem devleti Türk olan bu uzviyet içinde "Türk Ocağı"nın bir mânâsı var mıdır? "Osmanlı Devleti" içinde "Türk Ocağı"nın bir mânâsı vardı. Fakat bugün ne bu ismin, ne bu teşkilatın hikmet-i vücudu kalmamıştır. Daha doğrusu, bu teşkilatın gayeleri tahakkuk etmiş vazifesi hitama ermiştir. Eğer yasamakta devam etmek istiyorsa, gayesini, vazifesini, hattâ ismini değiştirmek mecburiyetindedir" (Ertunç, 2005: 284).

Hakimiyet-i Milliye'de "Türk Ocağı" üzerine yazı yazan Yakup Kadri, yazıda "tarihe karışan şey bizim gençliğimiz" diyerek, bugünkü vatanın ulvi bir rüya halinde evvela Türk Ocaklarının çatısı altında belirlendiğini, asıl eser meydana geldiğine ve artık bir Cumhuriyet Halk Partisi olduğuna göre Türk Ocaklarına lüzum kalmadığını söylemiştir (Tekeli, İlkin, 2003: 134). Mustafa Kemal 1931 yılında Türk Ocakları Başkanı Hamdullah Suphi Bey ile yaptığı görüşmede Türk Ocaklarını gündeme getirmiş ve bu konuşma sırasında söz alan Vasıf Bey'de Yakup Kadri ile aynı düşünceleri paylaşarak, yapılan ve yapılmakta olan devrimler sonrası Türk Ocaklarının yapacak görevi kalmadığı ve tarihsel görevini tamamladığını belirtmiştir (Goloğlu, 1974: 8).

Türk Ocaklarının varlığının sorgulanmaya başlandığı bir dönemde -1927 yılında- toplanan Türk Ocakları IV. Kurultayı'nda önemli değişiklikler yapılarak yeni bir tüzük kabul edilmiştir. Yeni tüzüğe göre Türk Ocakları Tüzüğü'nün 2. maddesinde amaç belirtirken kullanılan "Türkler" veya "bütün Türkler" sözcükleri kaldırılmıştır. Ayrıca 2. maddede Türk Ocaklarının faaliyet alanı kısmına "Türkiye Cumhuriyeti sınırları dâhiline münhasır" hükmü getirilerek 1925 tüzüğüne göre

değişiklik yapılmıştır. Tüzüğün 3. maddesinde ise "Cumhuriyet, milliyet, muasır medeniyet ve halkçılık mefkûrelerini takip eden Türk Ocağı, bu mefkûreleri tahakkuk ettirmekte olan Cumhuriyet Halk Fırkası ile devlet siyasetinde beraberdir" hükmü getirilmiş ve Türk Ocaklarının devlet siyasetinde Cumhuriyet Halk Fırkası ile beraber olduğu tüzükte açıkça belirtilmiştir (Karaer, 1992: 31). Bununla birlikte Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1927 yılında toplanan Büyük Kongresinde kabul edilen tüzüğün 40. maddesinde Türk Ocakları'nın partinin denetimi altına girdiği kabul edilmiştir (Tunçay, 2010: 306). Atatürk, 4 Şubat 1931'de Aydın Türk Ocağında verdiği bir demecinde Türk Ocaklarının yapısını ve onlardan beklentilerini şu sözlerle açıklamıştır:

> "Türk Ocakları Cumhuriyet Halk Fırkasının hars şubesidir. Fırka, millete mürebbilik yapacak; ilim, iktisat, siyaset ve güzel sanatlar gibi bütün hars sahalarında vatandaşları yetiştirmek için pişvalık (liderlik) edecektir. Ocaklılar, Cumhuriyet Halk Fırkasının programını vatandaşlara izah etmekle asıl vazifelerini yapmış, mefkurelerine en büyük hizmeti ifa etmiş olurlar. Yasanızın üçüncü maddesinde bu cihet sarahaten ifade edilmiştir. Bu yol üzerinde milleti hemahenk olarak beraber yürütmekten ibarettir" (Atatürk, 2006: 300).

Mete Tunçay'a göre yapılanan bu düzenlemenin nedeni, Mustafa Kemal Paşa'nın bu Türkçü yuvayı kendisine muhalif bir merkez olarak görmüş olmasıdır (Tunçay, 2010: 306). Falih Rıfkı Atay'a göre ise, yapılan düzenleme "taksim-i vezaif" niteliğindedir. Yazar, Ocaklar ile Cumhuriyet Halk Partisinin birleşmesinin "inkılâp düşmanları" ile daha sert şekilde mücadele etmek için yarar sağlayacağını düşünmüştür (Şirin, 2009: 338).

Ocaklara yönelik yapılan bu girişimlerin arka planında, rejime yönelik oluşabilecek her tür muhalif unsurun denetim altına alınmak istemesi yer almaktadır. Ocakların yeni rejimin değerlerini halka anlatacak ve toplumsal dönüşümü sağlayacak bir kurum olarak görülmemesi ve farklı fikir yapılarını barındırması kapatılmasına giden sürecin belirleyicisi olmuştur (Ertunç, 2005: 284). Ayrıca 1930'lu yıllarda yaşanan ağır ekonomik sıkıntılar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası* deneyimi ve Menemen Olayı Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde endişeye yol açmıştır. Özellikle sivil toplum örgütlerinin- ki burada kastedilen Türk Ocaklarıdır- muhalif partiye destek vermesi, Mustafa Kemal'de rejimin ve inkılabın devamı için daha sıkı tedbirler alınması gerektiği fikrini ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde dünyada

hâkim olan otoriter sistemlerin tecrübe ve metotlarından yararlanan Cumhuriyet Halk Partisi kadroları, yeni rejimin inşasına yönelik siyasal ve sosyal tedbirler alınmasını zorunlu görmüştür (Yeşilkaya, 2009: 113). Tek Partili yapının devlet düzeninde egemen olmasıyla birlikte çok örgütlü sosyal düzenin temizlenmesine ihtiyaç duyulmuş, Cumhuriyet Halk Partisine bağlı, tek örgütlü düzenin oluşturulması için ilk olarak *Türk Ocakları*'nın tasfiye edilmesine girişilmiştir (Goloğlu, 1974: 7-8). Tüm bu gelişmeler sonucunda toplanan Türk Ocakları Kurultayı, Ocakların 10 Nisan 1931 tarihinde kapatılmasını ve kuruluşun Cumhuriyet Halk Partisi'ne devredilmesini kararlaştırmıştır. Bu *kapatma ve birleşme Mustafa Kemal tarafından istenmiştir*. Mustafa Kemal kararın gerekçesi olarak *ulusun ortak amacı için tüm toplumsal güçlerin birleşmesi* gerektiğini şu sözlerle açıklamıştır:

> "Milletin tarihinde bazı devirler vardır ki; muayyen maksatlara erebilmek için maddi ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir arada toplamak ve aynı istikamete sevketmek lazım gelir... Memleketin ve inkılabın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır... Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir" (Yükseliman, 2002: 50).

Tüm toplumsal güçlerin tek elde toplanması fikri Mustafa Kemal dışında dönemin yazarları tarafından da dile getirilmiştir. Asım Us *Vakit* gazetesinde, *"Serbest Fırka tecrübesi ve Menemen hadisesi şunu gösterdi ki bu aziz emanetin (=Cumhuriyetin) muhafaza vazifesi karşısında Türk gençliğine daha uzun bir zaman Cumhuriyet Halk Fırkası'nın rehberlik etmesi lazımdır."* derken, Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi, *"Türkler artık ulusal bir toplum olduklarına göre vatandaşların ayrı ayrı kuruluşlarda toplanmalarının ulusal bütünlük kavramına aykırı"* olacağını belirtmiştir. Her iki yazarda Mustafa Kemal'in tüm toplumsal güçleri tek elde tutma veya topluma yalnız Cumhuriyet Halk Fırkası'nın öncülük etmesi gerektiğini fikrini vurgulamıştır (Yetkin, 1983: 53-54). Falih Rıfkı Atay ise Türk Ocaklarının Cumhuriyet Halk Fırkası karşısında artık var olamayacağını şu sözlerle dile getirmiştir: *"Cumhuriyet Halk Fırkası sol bir inkılap fırkasıdır. Solun unsurlarını kendi dışında bırakarak kendini sağlaşmak tehlikesine atamaz. Sol inkılap fırkasının en tabi unsuru siyasi gençliktir. En radikal müesseseleri kuran bir inkılap fırkası ile onun içinden ileri ve radikal fikirli unsurları ayıklar görünen bir müessese yan yana nasıl yaşayabilir?"* (Şirin, 2009: 340).

Birleşmenin gerekçesi üzerine söylenen en temel husus *"aynı cinsten olan kuvvetler birleşmelidir"* sözüdür. Hem Mustafa Kemal hem de dönemin yazarları gerekçeli kararda bu durumu işaret etmiştir. Mete Tunçay'a göre bu sözler inandırıcılıktan uzaktır. Çünkü Türk Ocaklarının yöneticileri ve üyeleri Cumhuriyet Halk Fırkalıdır. Tunçay'a göre asıl amaç, Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan bağımsız bir örgütün varlığına müsaade etmemektir (Tunçay, 2010: 307-308).

Türk Ocaklarının merkez heyet tarafından toplanan olağanüstü kongrede feshedilip Cumhuriyet Halk Fırkası'na devredilmesi yönünde aldığı karar, 10-18 Mayıs 1931 yılında toplanan parti büyük kongresinde aynen kabul edilmiştir. Türk Ocaklarının Cumhuriyet Halk Fırkası'na iltihak etmesini dönemin *Cumhuriyet* gazetesi şöyle açıklamıştır:

> "Türk Ocaklarını Fırkaya iltihak etmesinin iki sebebi vardır: Birincisi Halk Fırkasının gericilikle alakadar olması ve gençlerin fikri ve siyasi terbiyelerine karar vermesidir. İkincisi ise teşekkül gayesinin esasen Fırka umdelerinde mündemiç bulunmasıdır. Gayeye müteveccih faaliyeti teksif ederek gençliğin bir elden idaresini istihdaf eden bu umumi arzunun iyi neticeler vermesi ümit edilmektedir..." (Öz, 1996: 93).

Tüm toplumsal güçleri Cumhuriyet Halk Fırkası bünyesinde toplama düşüncesine *Türk Ocakları*'nı kapatarak başlanmıştır. Bu durum *Türk Ocakları*'nın konumunu önemli kılmaktadır. *Türk Ocakları*'nın kapatılmasına yönelik olarak farklı görüşler yer almaktadır. Karaer'e göre, Türk Ocakları'nın kapatılmasında Cumhuriyet Halk Partisi'ne muhalefet edebilecek olmalarının etkisi büyüktür. Parti yöneticileri -özellikle Mustafa Kemal- inkılapları korumak için *tek parti*, *tek meclis*, *tek şef* düzenin korunması gerektiğini, bu duruma tehdit oluşturacak hiçbir muhalefete izin vermemiştir. Bu esas amaç dışında Ocakların kapanmasında;

1. Ocakların Cumhuriyet Halk Partisine rakip bir siyasal kuruluşa dönüşebileceği endişesi,
2. Ocakların, demokrat yapısı ve demokrasi özlemleri,
3. Serbest Fırka kurucuları arasında bazı Ocaklıların görev alması,
4. Dış politikada Sovyet Cumhuriyet Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerinin devam ettirilmek istenmesi,

5. Şahsi kaprisler ve kırgınlıklar" (Karaer, 1992: 41) etkili olmuştur denilebilir.

Çetin Yetkin, Ocakların kapatılmasını genel ve özel olmak üzere iki ayrı sebebe dayandırmıştır. Ona göre Ocakların kapatılmasının genel sebebi tüm toplumsal güçlerin tek elde toplanması fikri kapsamında Ocakların parti içerisinde bütünleştirilmesidir. Özel sebepler olarak ise Türk Ocakları'nın gün geçtikçe artan siyasal gücü, Türkçülük görüşünün Ocaklarda ırkçı ve pantürkist boyut kazanması ve bu durumun Türk-Sovyet ilişkilerine ters olması ve Ocakların faşizme eğilim göstermeye başlamasını belirtmiştir (Yetkin, 1983: 63). Karatepe ise, Türk Ocaklarının kapatılmasında üyelerinin Cumhuriyet Halk Partisi ideolojisine ters tutumları ve kapatılan Serbest Cumhuriyet Fırkasına yakınlıklarının etkili olduğunu savunmuştur (Karatepe, 2011: 38). Dönemin tanıklarından Niyazi Berkes ise Türk Ocaklarının kapatılmasını Ocakların Turancılık fikrinden vazgeçmemeleri nedeniyle Türk-Sovyet dostluğuna zarar vereceği endişesine yer vererek şu sözlerle anlatmıştır:

> "Türk Ocağı Mustafa Kemal'in hiç sevmediği serüvenci İttihatçılar zamanında olduğu gibi, Rusyalı mültecilerin etkisi altında Rusya aleyhtarıydı. Mustafa Kemal hem ittihatçılık karşıtı olduğu için, hem de Rusya ile barış politikası içinde bulunmaya önem verdiği için Türk Ocağı adlı örgütü hiç gözü tutmuyordu. Bu örgüt gittikçe Mustafa Kemal karşıtı kişilerin yönetimine girmekte..." (Berkes, 1997: 169).

Genel anlamda Ocakların kapatılmasının temel nedeni tüm siyasal güçlerin tek elde toplanması olsa da bu noktada iki neden öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Ocakların siyasal bir güç niteliği kazanmaya başlamasıdır. Bu güç Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı muhalif nitelik taşıyan bir yapılanmaya doğru gitmiştir (Ertunç, 2005: 280). Hamdullah Suphi, 9 Ağustos 1930'da İzmir Türk Ocağında yaptığı konuşmada *"... Muallim birliklerinden, Türk Ocaklarından körü körüne bir itaat, inzibat istemekten vazgeçsinler. Başka ülkelerde gençler nasıl yetiştiriliyor, bunu merak etsinler. Korku ile edinilecek disipline, temiz ahlakın, muhakemenin, kanaat ve imanın sağlayacağı inzibatı tercih etsinler..."* diyerek sistemi açık bir dille eleştirmiştir (Tanrıöver, 2000: 78). Bununla yetinmeyen Hamdullah Suphi, 12 Eylül 1930 tarihli *Akşam* gazetesinde *"Bu Sesi Koruyacaksın"* isimli yazıda Serbest Fırkayı açık bir biçimde desteklemiş ve Cumhuriyet Halk Fırkası şu sözlerle eleştirmiştir:

> "... Kendimize sormalıyız, bu muhalefette evvelkiler gibi akamete uğrayacak mı? (...) Bu muhalefet sesi yükseldiğinden beri kalbinin içinde ferah duymayan kaç samimi vatansever vardır. Değil garbın eski milletlerin nezdinde, hatta dünkü balkan milletlerinde bile barınan hürriyeti Türk vatanında yaşatmazsak bunda bizim için bir hicap mevzuu yok mudur? İçinde muhalefet sesi yükselmeyen bir cumhuriyete biz inanabilir miyiz ki ona başkalarını inandıralım.
>
> Ey Türk münevveri! Ufak ihtirasların menfaat korkularının kulakları tıkamak isteyen gürültüsü fevkinde sen, vatanında yükselen *bu murakabe sesini koruyacaksın*.
>
> (...) Ey Türk genci! memleketin gibi milli izzeti nefsin gibi, vatanın ve istiklalin gibi, vatan toprağı üzerinde yükselen bu yeni ve mübarek ikaz sadasını koruyacaksın" (Akşam, 12.10.1930).

Hamdullah Suphi'nin bu açıklamaları Ocakların siyaset içerisinde fazlasıyla yer aldığını göstermektedir. O dönem için bu tarz bir yazı yazmak Ocakların bütün okları kendilerine çevirmesi anlamı taşımıştır.

Türk Ocakları bünyesinde yer almış Hasan Ferit Cansever'e göre, Ocaklılar fazlasıyla siyasal etkinlik içinde bulunmuşlar ve Mustafa Kemal bunların bir gün bir siyasal parti kimliği içerisinde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın karşısına çıkabileceğini düşünmüştür. Bazı parti denetçileri Ocaklılar gücüne vurgu yapmış ve büyüyen tehlikeye dikkat çekmeye çalışmıştır. Onların yaptığı gözlemlere göre Türk Ocaklarının örgütlendiği yerde partinin örgütlenemediğini bildirmişler, bu halde bırakılması durumunda adam bile asabileceklerini öne sürmüşlerdir. Türk Ocakları baş sekreterliği görevi yapmış olan Uluğ İğdemir ise Ocakların 1930 Belediye seçimlerinde kendi adaylarını göstermeye kalkışmasının kapatılmasında önemli bir etken olduğunu belirtmiştir (Yetkin, 1983: 56-57).

Türk Ocaklarının kapatılmasındaki bir diğer etken ise 1930'lu yıllarda tırmanan faşizm eğilimidir. O dönem İtalya'da Mussolini öncülüğünde "Kara Gömlekliler", Almanya'da Hitler liderliğinde "S.A"lar boy göstermeye başlamıştır. Türk Ocakları Başkanı Hamdullah Suphi'nin 15 Kasım 1930'da Türk Ocağı Merkezinde yaptığı konuşma, devleti bir yana bırakıp, gençliği faşist yıldırma teknikleri uygulamaya çağırır niteliktedir. Hamdullah Suphi Ocaklılara şöyle seslenmiştir:

> "... İtalya'yı yerli bir bolşevizm hareketinden kurtarmış olan milliyetçi bir hareket vardır. Fakat İtalya'nın timsali olan Duçe'yi, Mussolini'yi tanırsınız. Onun aleyhine yazılacak tek bir kelime, söylenecek bir söz tasavvur edilmek imkanı olmayan bir

> şeydir. Böyle bir küstah hareket faşist gençliğin kahredeceği bir darbesini kendi üzerine çeker.
>
> Kurtuluşa nasıl eriştiğini bildiğiniz Türk vatanı üzerinde milli timsale yazı ile, resimlerle hürmetsizlik edenler meydanı boş buldukları için cesaretlerini mütemadi arttırıyorlar. Türk gençliğinin kalbindeki milliyetçi hassasiyet bu gibi vakaların cezasını jandarmaya, polise, mahkeme salonlarına terk etmemelidir. Sizin vicdanınızdan doğacak bir ikaz sesiniz bu yıkıcı cereyanların önüne geçmelidir. Meydanın boş olmadığını, gençliğin nankörleri takip edeceğini göstermelidir..." (Ertunç, 2005: 283).

Hamdullah Suphi 23 Nisan 1930 tarihinde yaptığı bir başka konuşmasında faşizme övgüler yağdırmış ve Türk gençliğini faşist gençlikle özdeşleştirerek şunları söylemiştir:

> "... Faşizm namı altında, tanınan bir milliyetperverlik harekatı, İtalya toprakları üzerinde çok buhranlı bir devirden sonra ağır ve tehlikeli bir mücadele neticesinde muzaffer oldu.
>
> Faşizm, bir vatan ideali etrafında iktisadi refahı, siyasi ve içtimai ahengi, tesis etmeyi düşünür. Bu milliyetçiliğin farikası milleti hakim ve mahkum sınıflara ayırmak değil, her meslek erbabının umumi bir işbölümü içinde çalışma hakkını tanımak ve onun yükselmesini temin etmektir.
>
> Türk vatanı tehlikeye düştüğü vakit Ocaklılar, milli kahramanın bayrağı altına koşmakta ve onun emri altında kendilerine verilen vazifeyi yapmakta bir an tereddüt etmediler. Faşizm gençliği gibi milliyetperver Türk gençliği, Türk inkılabını tehdit edecek herhangi bir tehlikeye karşı silahını kapıp müdafaa vaziyetine koşacaktır" (Beşikçi, 1991: 35-36).

Hamdullah Suphi'nin yaptığı bu konuşmalar ile Türk Ocaklarının kapatılması arasında bir bağlantı olabileceğini dile getiren Enver Ziya Karal, "1930-1931 yılları Nazizmin ve Faşizmin Avrupa'yı tehdit ettiği ürküttüğü yıllardır. Atatürk böyle bir durumun tehlikelerinden gençliği korumak endişesi duymuş olabilir" diyerek Ocakların kapanmasını bu açıdan açıklamıştır. Samet Ağaoğlu ise konuyu İtalya'daki "Kara Gömlekliler" ve Almanya'daki "SA" ile bağdaştırarak şöyle açıklamıştır: "Ocaklara askerlik eğitimi gördürülmesi başka türlü yorumlanıyor, Hamdullah Suphi'nin Ocakları gerektiğinde bir işaretle her şeyi yapabilecek kuvvet haline getirmek istediği söyleniyordu" (Yetkin, 1983: 60).

Hiç şüphesiz o dönem iktidarın faşizmden ve faşist sistemin öğelerinden fazlasıyla etkilendiğini söylemiştik. O dönem içerisinde Türk Ocaklarının da faşizmden etkilenmesi doğaldır. Faşizm'in en önemli unsurlarından birisi olan

milliyetçilik, Türk Ocaklarının geçmişten gelen en temel değeridir. Bu noktada Hamdullah Suphi'nin milliyetçi söylem ve nutuk atması tesadüf değildir. Parti her ne kadar kendi faşizme öykünmüş olsa da kendi iktidarına alternatif oluşturacak ya da kitleleri peşinden sürükleyecek bir yapılanmanın güçlenmesine izin veremezdi. Bu durumdan dolayı Ocakların kapatılması iktidar açısından zorunlu görülmüştür.

Ocakların kapatılmasıyla ilgili kararın kim tarafından verildiği de tartışmalı bir konu olmuştur. Bir kesim Ocaklarının kendi isteğiyle kapatıldığını iddia etse de -ki İsmet İnönü'ye göre Ocakların kapatılmasına karar verenler kendi yöneticileridir- Hamdullah Suphi, Ocakların kendiliğinden kapandığı fikrini yalanlamış ve Atatürk'ün bu kararı kendilerine zorla aldırdığını öne sürmüştür (Ertunç, 2005: 285). Hamdullah Suphi bu durumu şu sözlerle açıklamıştır:

> "... Türk Ocakları liderleri toplanmışlar, Türk Ocaklarının C.H.P devrine müsaade etmişler. Asla arkadaşlar, böyle bir şey yoktu, olmadı. (...) Talebe Birlikleri, Muallimler Birliği, Türk Ocakları, Gazeteciler Cemiyeti, İhtiyar Subaylar Cemiyeti, Türk Kadınlar Birliği ve saire, bir sürü intihar! Bu vakalar yakın tarihimizin çok hazin bir safhasıdır. Sebep, ilan edilmiş olan sebep şu *bütün kuvvetleri bir elde toplamak arzusudur*. Misal saridir. Rusya'da bir Narodnidom ve Komsamol var tek partinin emrinde. Almanya'da tek parti ve onun emrinde Hitler Yugend teşkilatı var. *Şefin iradesi mutlaktır*. Bu şef Mussolini'nin tek partisi de partinin emrinde Balilla teşkilatını kurdu. Mareşal Antenesku Demir Muhafızlar teşkilatının başındadır. İşte misaller, işte sirayet membaları...[15]"

Türk Ocaklarının kapatılma kararı sonrasında gerçekleştirilen Cumhuriyet Halk Partisi Üçüncü Büyük Kongresi hem alınan kararlar hem ideolojik açıdan otoriter eğilimlerin artması hem de Kemalizm'in ilkelerinin belirlenmesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte 1930'lu yıllarda yaşanan sıkıntılı süreçler sonrası inkılapların halka ulaştırılması için yeni örgütlenmelerin kurulması kararlaştırılmıştır (Yeşilkaya, 2009: 113). Nitekim Mustafa Kemal, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra yaptığı yurt gezilerinde, gelinen süreçte Ocakların işlevini yitirdiğine vurgu yapmış ve Büyük Halkevleri açılacağını dile getirmişti. O dönem bu haber gazetelerde şöyle yer almıştır: *"Türk Ocakları infisah ediyor. Bu teşekküllerin milli bir rolü kalmamıştır. Ocakların bütün tesisat ve teşkilatı Halk Fırkası'na intikal edecektir."* denilmiş; yazının devamında ise Türk Ocakları yerine açılacak olan teşkilata vurgu yapılmıştır: *"Diğer taraftan Fırkada Faşist teşkilatını*

[15] TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:9, Dönem: IX, Toplantı: 1, Birleşim: 109, 6. VIII. 1951, s:615-618

andırır bir gençlik teşkilatı yapılanması memleketin her tarafında şubeleri bulunması, yeni esaslar cümlesindendir" (Tunçay, 2010: 306).

Ocakların kapatılmasından önce açılması kararlaştırılan Halkevleri, 10-18 Mayıs 1931'de toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Kongresi sonrası kurulmuştur. Türk Ocaklarının mal varlıkları *Halkevleri*'ne aktarılmış, binalarında çalışmalar yürütülmüştür. *Halkevleri*'nin kuruluşunda, Kemalist ideolojiyi ve buna dayalı olan partinin ilkelerini yaymak ve bu ideolojinin ürünü olan inkılapları yerleştirmek amaçlanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin yeni bir toplum ve hayat yaratma düşüncesi ilke edinilmiştir. Yeni hayatın gerektirdiği -hem muasır hem de milli olan- alışkanlıklar, davranış-düşünüş biçimleri, sanat, müzik ve eğlence biçimleriyle toplumun şekillendirilmesi gerekmektedir. Bu noktada halkevleri telkin ve terbiye ile toplumu eğiterek, halka doğru tezleri aşılama görevi üstlenmiştir (Yükseliman, 2002: 60-61). Bu görev sadece kent merkezleriyle sınırla kalmamış Halkevlerinin kırsalda faaliyet gösteren birimi olan Halk Odaları da "reformların köylere götürülmesi, laik ve pozitivist bir tutum aşılamak" amacıyla ilkelerin en küçük birimlere kadar götürülmesi için çalışmıştır (Zürcher, 2000: 282).

Halkevleri Teşkilat, İdare ve Mesai Talimatnamesi'nde kuruluşun gerekçesi şöyle dile getirmiştir:

"Fırkamız, rehberliğiyle kurtardığı vatanı, siyasi, içtimai ve iktisadi derin ve sağlam temeller üzerinde yükseltmek karar ve azmindedir. ...bugün vasıl olduğumuz merhale, üzerinde bulunduğumuz yolun henüz başlangıcı demektir. Medeniyetçi ırklar ve mümtaz milletler için esasen bu yolun müntehası (sonu) yoktur." (Tunçay, 2010: 330).

Cumhuriyet Halk Fırkası genel sekreteri Recep Peker, *Halkevleri*'nin kuruluş amacını ve beklentilerini şöyle anlatmıştır: *"...Bu asırda milletleşmek için, milletçe kütleleşmek için, mektep tahsilinin yanında ondan sonra mutlaka bir halk terbiyesi yapmak ve halkı bir arada ve birlikte çalıştırmak esasının kurulması lazımdır...Cumhuriyet Halk Partisinin Halkevleri ile takip ettiği gaye, milleti şuurlu, birbirini anlayan birbirini seven, ideale bağlı bir halk kütlesi halinde teşkilatlandırmaktır"* (Arıkan, 1999: 268).

İsmet İnönü *Halkevleri*'nin birinci açılış yıldönümünde yaptığı konuşmada kuruluşun işlevini şu sözlerle belirtmiştir: *"Halkevleri, CHF'nin kendi prensiplerinin ne olduğunu ve bu prensiplerin memlekette nasıl tatbik edildiği hakkında her gün halkımıza söylemek için de başlı başına bir merkezdir"* (Yükseliman, 2002: 61). Falih Rıfkı Atay da *Hakimiyet-i Milliye*'deki yazısında bu durumu şöyle anlatmıştır: *"Halkevi bizim fırkamızın en büyük vazife ocağıdır. Çünkü bizim rejimin kökleşeceği toprak, ancak halkın bağrıdır... Telkin ve terbiye ile mayalanmış ve yoğrulmuş bir yığına kıyas edilebilecek hiçbir organizasyon yoktur. Tek mektep ve tek kitapla tek çocuğa, tek telkin ve tek terbiye ile tek halka doğru gideceğiz"* (Yükseliman, 2002: 61). Resmi ideolojiyi tam olarak yansıtan yayınlardan birisi olan ve 1938 yılında yayımlanan CHP'nin *15.Yıl Kitabı*'nda ise *Türk Ocakları* yerine *Halkevleri*'nin açılması şöyle anlatılmıştır:

> "Menfi ve muzır elamanları memleketin ve milletin bünyesinden çıkarmak ve atmak, bu memleketin ve milletin milli seciyesini korumak müspet ilmin ve modern tekniğin bütün icaplarını tatbik etmek Türk milletini tarihte layık olduğu yüksek hayat ve medeniyet seviyesine çıkartmak; Atatürk inkılabının esas ve gayesidir.
>
> Bu inkılapların halkın benliğine sindirilmesi, yeni görüşün halka telkin edilmesi ve milleti tek tek fertler halinden çıkararak görüş, anlayış ve yapışta birlik haline sokmak amaçlanmıştır. Bunun için cemiyet hayatının ve kültür hayatının yeni anlayışlar ile ve cemiyetimizin kendi unsurlarından kurulacak yeni ve milli bir teşekkülün çalışması ile beslenmesi düşünülmüştür" (CHP, 1938: 15).

Bu dönemde dünyada hâkim olan otoriter sistemlerden taklit derecesinde etkilen Türkiye'deki parti sistemi, Halkevlerinin kurulması sırasında da diğer sistemlerdeki benzer kuruluşları örnek almıştır (Kocabaş, 2007: 213). Halkevleri, Macaristan'daki *"Milli Kültür Cemiyeti"*, Çekoslovakya'daki *"Mazarik Halk Terbiye Müessesesi"*, İtalya'daki Faşist *"Depolavoro"*, Almanya'daki Nazi Partisi örgütleri, İngiltere'deki *"Halk Terbiye Cemiyeti"* ve *"Radiyo Dersleri Dinleme Klüpleri"* gibi örneklerden esinlenilerek kurulmuştur (Tunçay, 2010: 330). Özellikle Sovyet Rusya Halk eğitimi kuruluşları ile faşist İtalya gençlik örgütlerinden etkilenilmiştir. Ankara halkevinin açılışında konuşan Reşit Galip Bey bu konu hakkında: *"Halkevleri yönetmeliği hazırlanırken uzak, yakın bir çok memleketlerin benzer örgütleri incelenmiştir. Türk Ocaklarının tecrübelerinden de faydalanılmıştır. Ama bunların hiçbiri taklit edilmemiştir"* (Timur, 1997: 159) diyerek Halkevleri'nin

hazırlanışı aşamasında diğer ülkelerden faydalanarak Türkiye'ye özgü bir yapı kurulduğunu vurgulamıştır.

Halkevleri ve Halkodaları çalışmalarını 8 Ağustos 1951'e kadar devam ettirmiştir. 11 Ağustos 1951 yılında Meclis tarafından çıkarılan 5830 sayılı yasa ile kapatılmıştır. Halkevleri ve Halkodalarını kapatma kararını o dönem iktidarda bulunan Demokrat Parti vermiştir. Halkevlerinin Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir müessesesi gibi çalışması ve devlet bütçesinden faydalanıyor olması kapatılmasında etken olmuştur. Yaklaşık olarak 20 yıl boyunca 478 Halkevi ve 4322 Halkodası açılmıştır (Karaca, 2004: 156). Buralarda partiye ait faaliyetler yürütülmüş, inkılapların halka anlatılması amaçlanmıştır. Halkevleri tamamen parti organı gibi çalışmıştır (Eriş, 2012: 122). Kısaca Halkevleri, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ocakları olarak faaliyet yürüten, halkın değerlerine ters düşen, halka yabancılaşmanın ve Şeflerin kutsandığı yer olarak nitelendirilebilir (Kocabaş, 2007: 216).

2.3.2. İdeolojik Bütünleşme Altı Ok'un Anayasaya Girişi

1930 yılında yaşanan çok partili hayat deneyimi sonrası toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Üçüncü Büyük Kurultay'ı ülkede yeni bir siyasal havanın izlerini taşımıştır. Bu dönemle birlikte, dünyada yaşanan konjonktürün de etkisinde kalarak, otoriter eğilimler artmış, devletçilik modeli benimsenmiş, tek partili-tek şefli -şeflik sistemi- 1950 yılına kadar Türk siyasal hayatına hâkim olmuştur (Yetkin, 1983: 17). Bu süreçle birlikte toplumsal ve siyasal yaşamda tek tipleşmeye gidilmiş, rejimin ideolojisi belirlenerek parti programında yer almış, parti devlet bütünleşmesi yolunda adımlar atılmış, -Türk Ocakların kapatılarak Halkevlerinin açılması, Türk Kadınlar Birliği ve Mason derneğinin kapatılması- ve 1937 yılında partinin Altı Ok olarak bilenen ilkelerinin devletin prensipleri haline gelmesiyle parti-devlet birliği nihai noktaya ulaşmıştır.

1930'lu yıllarda yaşanan ekonomik ve sosyal sıkıntılar Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde arayışlara neden olmuştur. Devrimlerin halka yeteri kadar iletilemediği ve halkın eğitiminin istenilen seviyede olmadığı düşüncesi parti içerisinde hâkim olmuştur. Ülke içerisinde devrimleri aşılayacak, toplumu bilinçlendirecek, disiplinli bir örgütlenme hedefi parti içerisinde belirginleşmiştir.

Özellikle o dönem Avrupa'sına yapılan geziler sonrası parti yöneticileri ve yazarlarda otoriter eğilimlere yönelik övgü dolu yazılar yazılmış; 1931 ve 1935 programlarında İtalya, Almanya ve Sovyetler Birliği parti programlarından öykünmeler dikkat çekmiştir.

Bu durumdan etkilenenlerden birisi de Parti Genel Sekreterliği yapan Recep Peker'dir. Peker, "her şeyi devlete referansla, devlet için ve devletin içinde" anlamlandıran, örgütlenme açısından faşist-otoriter devlet yapılanmasını benimseyen birisidir (Yıldız, 2009: 59-60). Recep Peker'in 1935 yılında yapılan Dördüncü *Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı* öncesi İtalya ve Almanya'ya yaptığı gezilerden edindiklerini kurultaya sunmak için hazırladığı tüzük ve programın Başbakan İnönü tarafından onaylanıp Cumhurbaşkanına sunulan taslak, hakkında Hasan Rıza Soyak'ın şu sözleri Peker'in benimsediği düşüncelerin izahı niteliğindedir:

"... başta âzâsı mahdut, fakat kudret ve salâhiyeti sınırsız bir heyet tasavvur ediliyordu. Bütün kararları bu âli heyet veriyor, BMM bir şekilde ibaret kalıyordu... İtalya ve Almanya'da olduğu gibi üniformalı gençlik teşkilatı kuruluyordu... Bir kelime ile tam mânâsı ile faşizm..." (Tunçay, 2010: 331).

Dönemin ABD Büyük Elçisi J. C. Grew, Recep Bey'in partisi olarak nitelendirdiği bu dönemimdeki dönüşümü şu sözlerle anlatmaktadır: *"Aynı zamanda Halk Partisinin bir baştan bir başa yeniden örgütlenmesine girişildi. Eğer çıkardığım sonuçlarda yanılmıyorsam, bu yeniden örgütlenme Halk Partisini faşist ilkelere dayalı bir siyaset-eğitim örgütüne dönüştürecek: Faşizmin Türkçesi bir 'Yeni Kemalizm' olacaktır"* (Tunçay, 2010: 327).

Değişim ve dönüşüm evresinde, konjonktürdeki otoriter rejimleri taklitte ve parti-devlet bütünleşmesi yolunda 9-16 Mayıs 1935 *Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı* büyük önem teşkil etmiştir (Kocabaş, 2007: 191). Bu kongre Büyük Şef[16]in açılış konuşmasında vurguladığı üzere "geniş ölçüde gelişim devri içinde bulunduğumuz günlerde toplanmış" bir kurultaydır(CHP, 1938: 8). Falih Rıfkı Atay'a göre ise, Cumhuriyet Halk Partisinin Dördüncü Kurultayı "içerde ve dışarıda siyasada, ekonomide ve kültürde ne yapacağını" bilen fırkanın "zaman, hız, kuvvet"

[16]Büyük Şef tabiri, 1938 yılında yazılan Cumhuriyet Halk Partisi'nin 15. Yıl kitabında kullanılmıştır. Büyük Şef kavramı ile anılan Mustafa Kemal, ölümü sonrası Ebedi Şef olarak adlandırılmıştır.

kaybetmeden yol almasını sağlayacak düzenlemeler yapılacağı bir kurultaydır. Atay, programın ruhunu, "Türkiye'yi yüksek devlet kontrolü altında planlaştırmak" olarak belirtir (Şirin, 2009: 330). Ayrıca bu Kurultay ile birlikte Cumhuriyet Halk Fırkası adının Cumhuriyet Halk Partisi'ne dönüşmesi kararlaştırılmıştır (Bila, 1999: 69). 1935 Kurultayı öncesi basında parti-devlet birliğini savunan yazılar çıkmıştır. 18 Temmuz 1934 tarihli *Akşam*'da yer alan bir yazıda, tek partili sistemlerde devlet ile partinin birbirinden ayrılmasının zorunlu olmadığı, faydalı olabileceği yazılmış, yazının devamında *"Halk Fırkası devlet demektir. Devletin büyük reisi fırkasının resmen ve bilfiil şefidir. Hükümet reisi Fırka'nın da reisidir. O halde her tarafta valiler, kaymakamlar, nahiye müdürleri neden fırkanın mümessilleri olmuyorlar da her yerde ayrı ayrı ve ikinci bir kuvvet nüfuz sahibi olarak fırka mümessillerini ihdas ediyoruz"* denilmiştir (Koç, 2006: 129). Yine dönemin *Vakit* gazetesinde Asım Us imzasıyla çıkan bir başka yazıda parti ile devletin teorikte olmasa da pratikte -Mustafa Kemal'in her ikisinin de başında bulunması- birliktelik içerisinde olduğu belirtilmiştir (Koç, 2006: 130).

1931 Kurultayı'ndan farklı olarak 1935 Kurultayı'nda devlet parti birliği yönünde adımlar atılmıştır. Özellikle parti Genel Sekreteri Recep Peker, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir parti devleti olduğunu ve parti ile devletin beraber çalıştığını vurgulamıştır (Şirin, 2009: 329). 1935 Parti Programının mimarı sayılan Recep Peker, 1935 Kurultay'ında kabul edilen programını ve gündeme gelen devlet parti birliğini şu sözleriyle savunmuştur:

> "Yeni programın göze çarpan ve kendini duyuran başlıca farikası yeni Türkiye'de zaten baştan beri devletle bir ve beraber çalışan CHF varlığının devlet varlığı ile birbirlerine daha sıkı bir suretle yaklaşmasıdır. Esasta partinin ana vasıfları olan cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devrimcilik, devletçilik ve laiklik yeni program onaylandıktan sonra yeni Türkiye devletinin de vasıfları halini alıyor." (Demirel, 2013: 213).

Peker'e göre yeni programla birlikte partinin vasıfları devletin vasıfları haline gelmiştir. Bu noktada 1935 Kurultayı'nda bir parti programı değil, devlet düzeni programı hazırlanmıştır (Goloğlu, 1974: 189). Recep Peker bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir: *"Türkiye'de yurttaş, düşünür, yazar, söyler; devletin otoritesine, rejimin esaslarına hürmet etmek şartı ile Türkiye'de parti -yurdun tek ulusal partisi-, devleti ve ulusu birbirine bağlar. Parti, devletin üstünde değil, devletle*

beraberdir..." (Yükseliman, 2002: 79). Nitekim 1935 Programının 95. maddesinde *"parti, kendi bağrından doğan hükümet örgütü ile kendi örgütünü birbirini tamlayan bir birlik tanır"* sözleriyle parti-devlet bütünlüğü tanımlanmıştır. 96. maddeyle de parti hükümet temâsının merkezde genel sekreter, illerde ise parti reisleri ve valiler aracılığıyla sağlanacağını belirtilmiştir (CHP, 1935: 99).

Parti devlet bütünleşmesi Dördüncü Kurultay'dan bir yıl sonra 18 Haziran 1936 yılında Başbakan İsmet İnönü tarafından yayınlanan beyanname ile fiilen başlamıştır. Başbakan ve CHP Genel Başkan Vekili İsmet İnönü, 18 Haziran 1936 tarihinde yayınlanan beyanname ile parti-devlet bütünleşmesine açıklık getirmiştir:

> "Cumhuriyet Halk Partisi'nin memleketin siyasi ve içtimai hayatında güttüğü yüksek maksatların tahakkukunu kolaylaştırmak ve partinin inkişafını artırmak ve hızlandırmak için, bundan sonra parti faaliyeti ile hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik temin edilmesine Genbaşkurca (Genel Başkanlık Kurulu'nca) karar verilmiştir. Bu maksatla:
>
> 1.Dahiliye Vekili Genyönkurul (Genel Yönetim Kurulu) üyeliğine alınmış ve kendisine partinin Genel Sekreterlik vazifesi verilmiştir.
>
> 2. Bütün vilayetlerde vilayet parti başkanlığına vilayetin Valisi memur kılınmıştır.
>
> 3. Umumi Müfettişler, mıntıkaları dahilinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi, parti faaliyet ve teşkilatının da yüksek murâkıp ve müfettişidirler.
>
> 4. Vilayetlerde ilyönkurulca (İl Yönetim Kurulu) intihap edilmiş bulunan başkanlar, üye durumunu almış ve mansup veya mahallince müntehap mebus başkanların başkanlık vazifeleri hitam bulmuştur.
>
> 5. Bu beyannamenin icaplarını parti Genel Sekreteri olmuş bulunan Dahiliye Vekili takip ve tanzim edecektir.
>
> 6. Yukarıdaki maddeler bütün parti teşkilatına, vilayetlere ve Umumi Müfettişlere tebliğ olunmuştur" (Ulus, 19.06.1936).

Buna göre, İçişleri Bakanı aynı zamanda parti genel sekreteri, valiler Cumhuriyet Halk Partisi il başkanı, Umumi müfettişler bölgenin bütün devlet işlerinin, parti faaliyet ve teşkilatının denetçileri olmuştur. Bu beyannamenin yürütülmesinde ise Parti Genel Sekreteri olarak İçişleri Bakanı sorumlu olmuştur.

Bu genelge ile tek parti hâkimiyeti kesinlik kazanmış ve parti-devlet ilkesi yerleşmiştir (Bila, 1999: 72). İsmet İnönü tarafından yayınlanan genelge ile parti genel sekreterliği görevden alınmış, yerine İçişleri Bakanı getirilmiştir. Böylece partinin yönetimi hükümet memurlarının eline verilerek partisiz cumhuriyet düzenine geçilmiştir (Yükseliman, 2002: 81). Kurulan yeni düzenle birlikte parti sadece isim

olarak var olmuş, partisiz bir cumhuriyet dönemine girilmiştir. Nitekim İsmet İnönü Mecliste yaptığı bir konuşmada "Cumhuriyet Halk Partisi bugün, artık hükümetten ayrı bir politik örgüt olmaktan çıkmıştır" diyerek bu durumu tanımlamıştır (Gologlu, 1974: 220). Zaten o zamana kadar Cumhuriyet Halk Partisi, bir devlet mekanizması gibi çalışmış, devlet işlerinin hepsi önce ilgili ve yetkili parti organlarında görüşülüp karara bağlanmış, daha sonra meclis yada hükümete getirilmişti (Gologlu, 1974: 19). Bu karar, Türkiye'de kurulan parti diktatörlüğü yolunda atılmış nihai bir adım teşkil etmiştir (Ahmad, 2011: 171).

Recep Peker'e göre bu genelge ile birlikte parti o zamana kadar izlediği politikayı artık devlete mal etmiştir. 3 Temmuz 1936'da *Ulus*'ta yayınlanan yazıda. Peker şöyle demiştir:

> *"Türkiye'de parti, yurdun tek ulusal partisi, devleti ve ulusu birbirine bağlar. Parti devletin üstünde değil, devletle beraberdir. Rejimin prensipleri, partinin bağrından doğmuştur. Parti bütün devlet çalışmalarında bu prensipler çizgisi içinde devletle fasılasız ve en sıcak bir samimilikle el ve iş birliği yapar. Ve yurt ihtiyaçlarının tanziminde ulustan mülhem tesirleri yaşatır"* (Ulus, 3 Temmuz 1936).

Mustafa Kemal Atatürk, parti-devlet bütünleşmesine bakış açısını 1 Kasım 1937'de yaptığı Meclis açılış konuşmasında şu sözlerle dile getirmiştir:

> "Dünyaca malum olmuştu ki, bizim devlet idaresindeki ana programımız, Cumhuriyet Halk Partisi'nin programıdır. Bunun kapsadığı prensipler, idarede ve siyasette bizi aydınlatıcı ana hatlardır. Fakat bu prensipler, gökten indiği sanılan kitapların doğmalarıyla asla bir tutmamalıdır. Biz, ilhamımızı, gökten ve gaipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz.
>
> (...) Elimizdeki programın ruhu, bizi yalnız bir kısım vatandaşla alakalı kalmaktan men eder. Biz bütün Türk milletinin hadimiyiz. Geçen yıl içinde Parti ile Hükümet teşkilatını birleştirmekle vatandaşlar arasında ayrılık tanımadığımızı fiilen göstermiş olduk. Bu hadisenin bizim, Devlet idaresinde kabul ettiğimiz "kuvvet birdir ve o milletindir" hakikatine uygun olduğu meydandadır[17]..."

Parti devlet bütünleşmesi CHP yazarları -ki bunlar içinde en önemli ikisi olan Yunus Nadi ve Falih Rıfkı Atay- tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Nadi, *"Cumhuriyet Halk Partisi Hayatında İleri Bir Adım"* başlıklı yazısında Hükümet ve Partinin ayrı gibi gözükse de birbirini tamamlayan iki varlık olduğunu belirtmiş, "Milli partinin, hükümeti kendi partisiyle elele yürütmesinden daha tabii ne olabilir"

[17] TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 20, Devre: V, İçtima: 3, 1. XI. 1937, s:9

diyerek oluşan duruma övgüler yağdırmıştır (Cumhuriyet, 20.06.1936). Yunus Nadi Avrupa'daki parti devlet bütünleşmesinden örnekler vererek sistemi meşrulaştırmaya çalışmış, bunu göstermek için demokrasinin kalesi olarak gösterilen İngiltere de işlerin, bütün partilerin birleştiği ulusal bir idare eliyle yürütüldüğünü ifade etmiştir (Yükseliman, 2002: 80).

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dördüncü Kurultayı'nı "yeni devletin kuruluş ve işleyiş sistemi" olarak nitelendiren Yunus Nadi, Kurultay'da benimsenen parti-devlet bütünleşmesini şu sözlerle ifade etmiştir: *"Avrupa'nın eski ve artık gerçekten eskimiş, siyasi parti hayatını (demokrasi, parlamentarizm aleyhtarlığı) gözlerimizden silmeliyiz. Cumhuriyet Halk Partisi'ne artık tek parti gözü ile bakmakta doğruluk yoktur... Türkiye'de tek parti zorla hakimiyet yapmıyor. Cumhuriyet Halk Partisi, tek parti değil, ulusun partisidir"* (Kocabaş, 2007: 194).

Falih Rıfkı Atay ise, parti-devlet bütünlüğünden duyduğu memnuniyeti şöyle anlatmıştır: *"Artık görev ve mesuliyetler daha sarih olarak birleşiyor. Zihinlere gelen bazı tereddütler büsbütün ortadan kalkıyor. Hükümetle parti arasında görev ve amaç birliği, Türkiye'nin milli kuvvetini terkip eden bütün unsurların daha ahenkli, daha sıkı, daha mesuliyetli olarak çalışmasına hizmet edecektir"* (Koç, 2006: 134).

Parti-devlet bütünleşmesine yönelik Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde sadece olumlu görüşler olmamış, tenkitlerde görülmüştür. Bir dönem Nafia Bakanlığı ve daha sonra parti genel sekreterliği yapmış Hilmi Uran, parti-devlet bütünlüğü hakkında şöyle söylemiştir:

> *"Bu (parti-devlet bütünleşmesi), zaten hükümet reisi olarak çalışan ve daima hükümetin yürüyüşüne ayak uydurarak vazife gören partinin artık zahiri istiklaline (görünürdeki bağımsızlığına) de son verme kararı idi. Bu itibarla, şüphe yok ki, iç bünyemizde hükümetin kendi partisi varlığına bile tahammül edemeyerek daha dar bir rejime gidiş idi.""Bu beyannamenin en çok dikkat çeken tarafı, 1930 senesinde memleket idaresinde çeşitli partiler rejimiyle bir denetleme sistemi tesisi tecrübe edilmişken, ondan altı sene sonra hükümet idaresinin, kendi partisinin denetlemesine bile tahammülsüzlük göstermekte oluşu ve bu tahammülsüzlüğü de "Memleketin siyasi ve içtimai hayatında güdülen yüksek maksatların tahakkuku" ve "Partinin inkişafının hızlandırılması" gibi aslı olmadığı belli olan hedeflerle saklamaya çalışmakta bulunmasıydı"* (Uran, 2008: 247-249).

Parti devlet bütünleşmesi sırasında gündeme gelen konulardan birisi de Memurin Kanunu olmuştur. Bu kanuna göre memurların siyasi cemiyetlere üye olması, seçilmesi yasaktır.Hilmi Uran'a göre, parti-devlet bütünleşmesi sonrası

Memurin Kanunu'nun 9. maddesine aykırı bir durum ortaya çıkmıştır ve değiştirilmesi gerekmektedir. Çünkü parti-devlet bütünleşmesi ile bütün memurlar Cumhuriyet Halk Partisi'nin emri altına girmiştir. Mustafa Kemal, bu kanun maddesinde yer alan memurların siyasi cemiyetlere girmemesi sözünden anlaşılması gerekenin *Cumhuriyet Halk Partisi dışında bir partiye bağlı olmamaları* olduğunu belirtmiş ve maddenin eleştiri yollarını kapatmıştır (Uran, 2008: 249).

Dönemin Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, yapılan uygulamanın herhangi bir sıkıntı oluşturmadığı belirterek, gündemde olan Memurin Kanunu 9. maddesi ile ilgili şöyle demiştir:

> *"Her şeyin üstünde devlet vardır. Hak ve adalet vesaire gibi mefhumlar ancak devletin hayat ve bekası ile uygun olduğu surette hak ve adalet olur... Bugün ki idare şeklimize göre kanunlar lazımdır... Her kanun mensup olduğumuz CHP'nin esas prensiplerine uygun olmalıdır. Eski kanunda memurlar siyaset ile meşgul olamazlardı. Bugün valiler siyaset ile meşgul olan heyetin başındadır. Valiler parti başkanlarıdır. Parti ile hükümet bir olduğu için memurlara siyasi vazife verilmiştir..."* (Us, 1966: 143).

Bu genelge yayınladığı tarihlerde yürürlükte bulunan Memurin Kanunu'nun dokuzuncu maddesinde memurların siyasi cemiyetlere katılması kesin olarak yasaklanmış olmasına rağmen, parti devlet bütünleşmesi yolunda atılan bu adım sonrası bu maddenin değiştirilmesine gerek duyulmamıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere Cumhuriyet Halk Partisi devlet içerisinde eritilmiştir. (Demirel, 2013: 213).

Parti-devlet bütünlüğünü eleştiren bir başka isim de Gologlu olmuştur. Gologlu yaptığı değerlendirmede;

> "Bir sürü olaylarla açıkça görülmeye başlanmıştı ki, Tek Partili Cumhuriyeti düzeni, CHP'nin aldığı bu tür kararlarla partisiz cumhuriyet düzenine yönelmiştir. (...) Artık totaliter rejimin tüm özelliklerine uygun bir bürünüş başlamıştır. Politik otorite, devlet ve hükümet kavramlarında toplandı. Devlet Başkanı ile Hükümet Başkanı bu otoritenin tek ve sarsılmaz temsilcileri haline geldiler" demiştir (Gologlu, 1974: 190-191).

Ali Fuat Başgil, parti-devlet bütünleşmesi sonrası oluşan durumu *"bir kuvvet oligarşisi"* olarak nitelendirmiştir (Giritlioğlu, 1965: 115). Tekin Erer ise, parti devlet bütünleşmesini sonucu, Türkiye'de,*"Polis rejimi ve totaliter bir devir"* meydana geldiğini vurgulamıştır(Kocabaş, 2007: 199). Zürcher'e göre ise,*parti ile*

devletin bu bağlılığı, partinin ayrı bir kişilik geliştirememesine ve aşırı biçimde bürokratikleşmesine neden olmuştur (Zürcher, 2010: 259).

1935 yılında yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Kurultay'ında benimsenen parti devlet bütünleşmesi yolundaki son adım Cumhuriyet Halk Partisi ilkelerinin -Altı Ok- 13 Şubat 1937 tarihinde gerçekleşen anayasa değişikliği ile devlet ilkeleri halini almasıdır (Karatepe, 2011: 40). Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ikinci maddesinde yapılan değişikle, "Türkiye Devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır. Resmi dili Türkçedir. Başkenti Ankara Şehridir" denilmiştir[18]. 1930'lu yıllarda başlanan toplumsal örgütlere yönelik uygulamalar 1936 yılında parti ile devletin bütünleştiği genelgeyle belirli bir noktaya gelmişti. 1937 yılında yapılan bu değişiklikle 1930'lu yıllarda başlanan süreç nihai noktaya ulaşmıştır. Bu kanun sonrası dönemin milletvekilleri şu yorumları yapmıştır.

Muş Mebusu Hakkı Kılıç: *"... İkinci maddenin değiştirilmesi hakikaten hür fikirlerin uzun zamandan beri hasretle beklediği bir şeydir. Bu kanun ile Cumhuriyetimiz, Partimizin Altı Büyük temel taşı üzerine oturtulmuştur. Artık ne iç ne dış hiçbir zelzele onu sarsamaz, ne dâhili, ne harici*"[19].

Muğla Mebusu Hüsnü Kitapçı: *"... İkinci maddeye ilave edilen vasıflar şu demektir ki; mevkii iktidarı elinde bulunduran Cumhuriyet Halk Partisi, bu kanunla, şimdiye kadar programında prensip olarak kabul ettiği vasıflarını millete mâl ediyor...*[20]."

Kütahya Mebusu Recep Peker ise:

> "... bizzat hayattan alınarak Cumhuriyet halk Partisinin programının içinde yazılmış bulunan bu hükümler, bu Devletin bundan sonraki varlığında bütün yurttaşları bütünlük ve beraberlik ruhu ile besleyecek ve milli birlik için daha sıkı bir tedbir alınmış olacaktır. (...) Bu ilkelerin Anayasaya konması zorunludur. Çünkü bizim Cumhuriyetimiz ancak öteki beş vasıfla tamam olur ve sınırlanır, başka ülkelerdeki cumhuriyetlerden ayrılır. ... O halde, sadece Cumhuriyetçiyiz demek yetmez, bu kavramın niteliklerini ve sınırlarını belirtmeliyiz. İşte bunun için altı ilkenin, cumhuriyetimizi tanıtan ve tamamlayan vasıflar olarak Anayasaya girmesi gerekir…[21]" şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.

[18] TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 16, Dönem: 5, Birleşim: 33, 5 Şubat 1937, s:72
[19] TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 16, Dönem: 5, Birleşim: 33, 5 Şubat 1937, s:62
[20] TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 16, Dönem: 5, Birleşim: 33, 5 Şubat 1937, s:63
[21] TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 16, Dönem: 5, Birleşim: 33, 5 Şubat 1937, s:65-68

Erzurum Mebusu Aziz Akyürek: *"... Atatürk, milletin hangi işte nasıl yükseleceğini bilmiş, ona ait bütün prensipleri önceden düşünmüş ve programlaştırarak harekete geçmiştir. (...) Şimdi tatbikatta, bütün kanunlarımızda yer bulan inkılap prensipleri, teşkilatı esasiyemize giriyor. Bu onun son ahenkli olan yeridir. Çünkü başarılan inkılap inkılaplarının yeri, o memleketlerin teşkilatı esasiye kanunlarıdır*[22]."

Ordu Mebusu Muhiddin Baha Pars: *"... O da (Atatürk) bizim gibi, biliyor ki insanlar dünyanın en büyüğü dahi olsa, fanidir. Atatürk de olsa bir gün ölebilir. ...bu gün bütün dünyanın kargaşa içinde olduğunu düşünerek, yarın benim milletimde birbirini boğazlayan bir hale gelir, yani bir İspanya olursa ben kabrimde rahat edemem, demiş ve bunları bir kitabı mukaddes halinde Anayasaya koyma karar vermiştir…*[23]"

Dönemin milletvekilleri partinin ilkelerinin devlete ve millete mâl edilmiş olmasından memnuniyet duymuştur. Şüphesiz meclis 1924 Anayasasında güçlü olan konumu yerine sadece kanunları onaylan bir mercii olması göz önüne alındığında, Şefine bağlı bir meclisin ve Şefin kudretleri ellerine bakan milletvekillerinin olumsuz fikir beyan etmeleri düşünülemezdi.

Anayasada yapılan bu değişiklik basında parti devleti yolunda bir gösterge olarak algılanmıştır. İsmet İnönü Meclis'te yaptığı bir konuşmada durumu şöyle anlatır: "Cumhuriyet Halk Partisi bugün, artık hükümetten ayrı bir politik örgüt olmaktan çıkmıştır." (Koç, 2006: 149). Yunus Nadi, yapılan işlerin parti işi değil, bir millet işi olduğunu savunmuştur. Ona göre "ana vasıfların Türk anayasasına girmesine ile Türk milletinin tahakkuk etmiş prensiplerinin ebediyete namzet bir devamlılığa tevfik ve tespitinin sağlandığını" vurgulamıştır (Yükseliman, 2002: 86). Cumhuriyet Halk Partisi yazarlarından Fazıl Ahmet Aykaç, *Akşam* gazetesinde *"İdeal Mühendisliği"* yazısında yapılan değişikliği, milletin bağrından çıkmış ve uzun süredir millete mal olmuş ilkelerin Anayasa ile meşrulaşması olarak görmüştür (Yükseliman, 2002: 86).

[22] TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 16, Dönem: 5, Birleşim: 33, 5 Şubat 1937, s:68
[23] TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 16, Dönem: 5, Birleşim: 33, 5 Şubat 1937, s:69

Parti-devlet birliği dönemin konjonktüründe ele alınması gereken bir kavramdır. Bu bütünleşme Almanya'daki Nazizm uygulamasından taklit edilmiş bir sistemdir.Almanya'da 1 Aralık 1933'de çıkarılan *Parti ve Devlet Birliği* Yasası ile parti devlet sistemi geçerli kılınmıştır (Kocabaş, 2007: 195) Niyazi Berkes bu durumu şöyle açıklamıştır:

> "Nazi Partisi, devlet teşkilatı ile omuz omuza duran muazzam bir bürokratik mekanizma haline gelmiştir. Partinin en başında Şef (Führer), 120 kişiye varan bir parti hiyerarşisi vardı... Bu kanuna göre Parti, Cermen devlet fikrinin taşıyıcısıdır. Parti ile devlet çözülmez bir şekilde birbirine bağlıdır. Bu noktada Nasyonal Sosyalist tek parti sisteminde, parti devletin bir organı değildir. Devletle parti iki büyük kuvvettir, fakat nazariyede ikisi de birdir.Parti ile devlet arasındaki ilişkilerden doğan güçlükler, hukuk bakımından 'Şeflik prensipleri' ile çözümlenmiştir. Parti ve devlet birliği, hem partinin lideri hem de devletin başı olan Hitler'in şahsında birleşmiştir. Bununla birlikte parti ile devletin birliğini belirten birçok usuller vardır: parti liderlerinin devletin yüksek memurları olması gibi... Özetle, Nasyonal Sosyalist tek parti sisteminde, parti devletin bir organı değildi. Devletle parti iki büyük kuvvetti, fakat nazariyede ikisi de birdir" (akt. Kocabaş, 2007: 195-196).

Parti devlet birliğinde Alman modelinden etkileşimi dile getiren bir başka isim de Feroz Ahmad olmuştur. Ahmad, bu etkileşimi şöyle açıklamıştır: *"... 1935 yılında Almanya parti devlet birliğinden etkilenen Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri, parti ile devletin birlikteliğini kabul etti; bu karar, Türkiye'de bir parti diktatörlüğü kurulmasında atılmış nihai adım gibi gözükmektedir"* (Ahmad, 2011: 171).

1930'lu yıllarda artan otoriter eğilimlerle birlikte komünizm, faşizm ve nazizm'e ait tek parti-tek şef ve tek tip örgütlenmeye sahip toplum yapısı hâkim olmaya başlamıştır. Bu süreçten etkilenen Türkiye'de, 1930 sonrası otoriter eğilimler artmış, kimi zaman totaliter hava hâkim olmuştur. Parti içerisindeki yöneticilerin özellikle *Serbest Fırka* deneyimi sonrası arzuladıkları disiplinli ortam ideali İtalyan ve Alman modeliyle etkileşimi arttırmıştır. Bu etkileşimlerinden birisi de parti-devlet birliğidir. Nitekim bu model Şef sisteminin de belirginleşmesine neden olmuştur. Tüm sistemin parti örgütlenmesine bağlı olduğu ve partinin tek hâkimi konumunda liderin -Rusya'da *Vojd*, Almanya'da *Führer*, İtalya'da *Duçe*- yüce konumu parti-devlet birliğiyle var olmuştur.

Parti devlet bütünleşmesinin mimarı sayılan Peker, bir süre sonra görevinden alınmıştır. Peker'in görevden alınması "fikri iktidarda kendi zindanda" durumu olmuştur. Görevden alınmasının altında fikri ve ideolojik anlaşmazlıktan çok, iktidar tekelinin Atatürk dışında odaklanmasının önlenmesi olarak yorumlanmıştır (Yıldız, 2009: 61). Nitekim İnkılabın ideolojisini sistemleştirmek için açılan *Kadro Dergisi*'nin -ilerleyen bölümlerde Kadro Dergisi'nin Şeflik sistemi üzerindeki etkisine ve açılış amacına değinilecektir- 1935 yılında kapatılması, Recep Peker'in partiden tasfiyesi ve İsmet İnönü'nün Başbakanlıktan ayrılmasında, Mustafa Kemal'in kendisi dışında bir otoritenin varlığına müsaade etmemesi gelmektedir (Şirin, 2009: 331).

Recep Peker'de ayrılık durumunun kendi isteği ile değil zorunlu olduğunu belirtmiştir. 15 Haziran 1936 tarihinde kaleme aldığı yazıda ayrılık sürecini şöyle ifade etmiştir:

> "Her işte en doğruyu ve en iyiyi yapan Büyük Şefimiz Atatürk beni parti genel sekreterliği ödevinden affettiler. Ellerimizde onun emaneti olarak tuttuğumuz vazifenin şekli ne olursa olsun, hepimiz için en büyük şeref, son nefese kadar Kemalizm'in eserinin sadık hizmetkârları kalmaktır. Bu ayrılış anında sizlere uzattığım elin vazife arkadaşlarım için yüreğimde yaşayan derin sevgi ve saygı duygularının sıcağı ile meşbu olduğuna inanınız" (Koçak, 2011: 110).

Parti-devlet birliğinin mimarı sayılan Peker'in görevden alınması, sürecin anlaşılması açısından önemlidir. 18 Haziran 1936'da resmiyet kazanan parti-devlet bütünlüğünden üç gün önce 15 Haziran günü Peker'in görevden alınması, sürecin önünün açılmaya çalışıldığını göstermektedir. Atatürk bu değişikliği yapmasının gerekçesi olarak; parti ile hükümet bir elden idare edildiği takdirde hükümet icraatının halk tarafından benimsenmesinin çok daha kolay olacağını belirtmiştir. (Koç, 2006: 133).

Mustafa Kemal'in ölümüne kadar geçen süre, toplumda ekonomik sıkıntıların yoğun olarak yaşandığı ve inkılâpların halkta karşılığını bir dönem olmuştur. 1930 yılında denenen ikinci çok parti hayat süreci sonra artan otoriter-totaliter eğilim, toplumsal hayatın tamamen denetim alınması ve parti devlet birliği ile sonuçlandırılmıştır. Bu süreç Mustafa Kemal üzerinden oluşturan lider kültü ve Şef merkezli siyasal sistemin izlerini taşımıştır. Mustafa Kemal'in ölümü sonrası

cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü döneminde de Şeflik sistemi devam etmiştir. İsmet İnönü Türk siyasal hayatında sadece kendisine atfedilen Milli Şef vasfıyla anılmış ve bu dönem Milli Şef dönemi olarak adlandırılmıştır.

Karizmatik lider, kişisel özellikleri ve toplumla paylaştığı değerler üzerinden ortaya çıkan siyasal birliğin sembolü olma özelliğini yasal-ussal otorite biçiminde kurumsallaştıramadığı takdirde, liderin ölümü ile birlikte aynı problemlerin yeniden zuhuru kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla karizmatik otoritenin devamlılığı süreç içinde toplumun dönüşüp dönüşmemesiyle ilgili bir konudur. Diğer taraftan toplumsal güvenlik ve olağanüstü durumlar karizmayı yeniden güçlü bir aktör olarak ön plana çıkarır. Bu gibi dönemlerde özellikle, kahramanlık, cesaret, otoriteryenizm, vatanseverlik gibi değerlerin toplumsal karşılığındaki artış karizmatik otoriteyi güçlendirir (Heper, 1977: 185). Milli Şef İsmet İnönü döneminde otoritenin devamlılığı sağlamak adına Şeflik sistemi kurumsallaşmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ŞEFLİK SİSTEMİ VE ÖZELLİKLERİ

Üçüncü bölümde Mustafa Kemal'in ölümü sonrası ortaya çıkan siyasi durum ve İsmet İnönü sonrası Şeflik sisteminin uygulaması incelenecektir. Ayrıca Şeflik sisteminin dönemin Cumhuriyet Halk Partisi kurultaylarına ve 1924 Anayasasına yansımaları ve dönemin aydınlarının Şeflik sistemine bakış açıları ele alınacaktır. Bölümün sonunda ise Mustafa Kemal üzerinden yaratılan lider kültü ve Şef imajının basına, aydınlara, edebiyata ve topluma yansıması sunulmuştur.

1. EBEDİ ŞEF, MİLLİ ŞEF

Kemalizm'in liderlik anlayışı üzerinden oluşturduğu toplumsal etkiler, Türk siyasal kültürüne de önemli tesirlerde bulunmuştur. Atatürk imgesi "Kemalizm" adı altında daha çok dini içerikli bir köktencilikle mücadelenin en önemli argümanı haline getirilirken, ortaya çıkan lider kültü merkezli patolojik durumun da dikkate alınması gerekmektedir (Daldal, 1998: 36).

Mustafa Kemal üzerinden ortaya konulan kişi kültünün aşağıdaki üç temel sorunla birlikte ele alınması gerekmektedir.

> *1. Teorik çerçevede kişi kültünün oluşumu sırasında toplumun geçirdiği ruhbilimsel süreç. Fromm'un da belirttiği gibi "toplum bireylerden oluştuğu için toplumda işleyen ruhbilimsel mekanizmalar aslında bireylerde işleyen ruhbilimsel mekanizmalardır."*
>
> *2. Kültün öznesinin yani Mustafa Kemal'in kendi ruhbilimsel özellikleri, liderlik anlayışı, kitleye bakışı ve bunları etkilemiş olan Carlyle idealizmi ve faşizmin liderlik anlayışı.*
>
> *3. Türkiye toplumunun karizmatik otoriter lidere tapınma eğiliminin kökenleri. Sultani gelenek ve bu gelenekten faydalanan yeni Kemalist "kült" tarih anlayışı* (Daldal, 1998: 36).

Faşist ve sosyalist totaliter rejimlerdeki kitlesel gösteriler ve dallanıp budaklanmış bir lider kültü, Türkiye'de diğer ülkelerdeki kadar yaygınlaşmamıştır. Bu boyutuyla Kemalist rejim daha kibardır denilebilir. Mussolini meftun olduğu kitlelere giderken, Stalin hep mesafeli durduğu kitleleri ayağına getirtti. Atatürk kitleleri pek aramadı. Zira onlara ihtiyacı yoktu (Plaggenborg, 2015: 255). Hatta

Mustafa Kemal çağdaşı olan Avrupa'nın faşist liderlerinden giyim kuşam konusunda da ayrılmaktaydı. Moda konusunda da yeniliği seven ve takip eden bir tarzı vardı. Faşist liderlerin üniforma takıntısı Mustafa Kemal'de pek görülmez. Oysaki 1930'ların faşist liderlerince giyim kuşamda tercih edilen kahverengi ya da siyah renkli tek tip militer gömlekler (Aslan, 2011: 32) aynı zamanda ideolojik bir sembolü de sergilemekteydi.

Faşizm ve Sovyet sosyalizminde oldukça yaygın ve etkili olan kitlesel mitingler, Türkiye'de işgal protestoları –ki, ideolojik olmayıp başka bir amaca matuftur- hariç pek görülmez. Dolayısıyla Mustafa Kemal çağdaşı olan şefler gibi hiçbir zaman bir kitle ajitatörü rolüne soyunmadı. Köklü reformlar yaparken halkın görüş ve hissiyatına kulak vermemesi, onun her şeyin en iyisini bildiği zannıyla alakalıdır ki, bu yüzden kendini aynı zamanda bir eğitici lider olarak konumlandırmaktaydı. Mustafa Kemal'e göre kitlelere kulak vermek, geri gördüğü avam mertebesine inmek olacaktır. O ise eğitimci kimliğiyle avamı kendi mertebesine çekmek gibi bir yol belirlemiştir (Plaggenborg, 2015: 242-243).

Diğer taraftan Cumhuriyetin ilk yıllarında ta 1926 yılından başlayarak sırasıyla İstanbul, Konya ve Ankara'da açılan Atatürk heykelleri üzerinden bir Atatürk kültünün oluşmaya başladığını görmek mümkündür. Bu heykellerin mimarlarının faşist eğilimleri, söz konusu kültü faşist bir çizgiye taşımıştır. Hatta Almanya'da atölyelerde parçalar halinde yapılıp 1937'de Afyonkarahisar'da birleştirilen devasa Zafer Anıtı faşizan gücü oldukça etkili bir şekilde yansıtır. Anıtlarla başlayan bu kültün oluşumunda Mustafa Kemal'in şahsi dahli ne kadardır bilinmez. Zira Cumhuriyetin 10. Yıl dönümü sebebiyle, Mustafa Kemal kendisi için oluşturulmak istenen "kurucu baba" edebiyatına sıcak bakmamıştı (Plaggenborg: 2015: 244-248). Neticede Mustafa Kemal çok yakın durmasa da, şahsı üzerinden başlayan lider kültü, hem onun sağlığında hem de ölümünden sonra heykeller ve edebi metinler üzerinden artarak devam etmiştir.

Türkiye'deki lider kültünü diğer çağdaşı şefliklerden farklı kılan etkenler arasında teknik yetersizlikler ve toplumsal yapı farkları da bulunmaktaydı. Mesela Sovyet Rusya'da önemli bildiri ve beyanlarda kitle iletişim araçları etkili bir şekilde kullanılırken, Mustafa Kemal'in kendisine meşruiyet kazandırma çabası olarak

görülen *"Nutuk"* seçkin bir grup önünde altı gün boyunca okunmuştur. Diğer taraftan Türkiye'de Sovyet Rusya'daki gibi şehir isimlerine yansıyan kült abartmaları görülmemiştir (Plaggenborg, 2015: 250-251).

Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü ülkenin ikinci Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Türk siyasi tarihinde, 26 Aralık 1938 günü Cumhuriyet Halk Partisi Birinci Olağanüstü Kurultay'ın İsmet İnönü'ye *Değişmez Genel Başkan* sıfatı verilmesi ile başlayıp, çok partili siyasal hayata geçiş ile son bulan zaman dilimi *Milli Şef* dönemi olarak kabul edilmiştir (Mutlu, 2007: 187). 10 Mayıs 1946'da toplanan Cumhuriyet Halk Partisi İkinci Olağanüstü Kurultay ile Değişmez Genel Başkanlık ilkesi parti tüzüğünden çıkartılmış olsa da sistem işlerliğini sürdürmüştür (Mutlu, 2007: 187). Değişmez Genel Başkanlık kaldırılmış olmasına rağmen İsmet İnönü 1972 yılına kadar CHP Genel Başkanı olmuştur. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun dediği gibi *"O hep Değişmez Genel Başkan"* olmuştur (Akandere, 1998: 41-42). Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 1938-1945 dönemini *"Tek-Partili Milli Şeflik Rejimi"*, 1945-1950 dönemini ise *"Milli Şefli Çok-Parti Rejimi"* şeklinde tanımlamıştır (Koçak, 2003: 545).

1.1. DİKTATÖRLÜK TARTIŞMALARI BAĞLAMINDA EBEDİ ŞEF

Şefler çağının en belirgin özelliklerinden biri hemen hepsinin tarihte katı diktatörlükler olarak anılmasıdır. M. Kemal de hem sağlığında hem de ölümünden sonra diktatör nitelemelerine maruz kalmıştır. Bu konuda Atatürk'ü bir diktatör olarak görenler olduğu gibi bunun aksini savunanlar da olmuştur.

Atatürk kendisine diktatör denilmesinden ve diğer liderlerle kıyaslanmaktan her zaman rahatsız olmuştur. 1930'lu yıllarda Çankaya'da kendisine *"Paşam, birçok Avrupalı muharrirler yazdıkları eserlerinde sizi diktatör olarak vasıflandırıyorlar. Buna ne buyurursunuz?" diye soran öğretmene "Ben diktatör değilim ve heveslisi de olmadım. Benim diktatör olmadığıma şuradan hüküm veriniz, ben diktatör olsaydım siz bana bu suali soramazdınız?"* demiştir (Verel, 1925: 450).

Diktatörlük söylentileri üzerine Amerikalı Gladys Baker'e verdiği demeçte Atatürk şöyle demiştir:"Ben diktatör değilim. Benim kuvvetim olduğunu söylüyorlar. Evet, bu doğrudur. Benim isteyip de yapamayacağım hiçbir şey yoktur. Çünkü ben

zoraki ve insafsız hareket bilmem. Bence diktatör, başkalarını kendi iradesine zorla bağlayandır. Ben kalpleri kırarak değil, kalpleri kazanarak hükmetmek isterim." (Goloğlu, 1974: 169). Zekeriya Sertel de, Atatürk'ün otoritesine vurgu yapmış ve onun sözlerini haklı çıkarır nitelikte "bu otorite korkuya değil sevgiye dayanıyordu. Ona bu kudreti veren şey halkın kendisine sevgiyle bağlı olmasıydı" demiştir (Sertel, 2001: 193). Hikmet Bayur da, Atatürk diktatör müdür? sorusuna Sertel ile hem fikir olarak şöyle cevaplamıştır: "...Her şeyde sonsuz iktidar kendisindedir... Başta tabii diktatördür. Ama inandırıcı... Dolayısıyla onun her sözüne inanç gelmiştir. O vakit inandırıcılık diktatörlüğe olmuştur. Zorlamaya lüzum kalmamıştır, yani ona inanarak oy verir herkes. Yani o bakımdan herhangi bir diktatör gibi değil..." (İnan, 1997: 339).

Falih Rıfkı Atay bu konu hakkında şunları söylemiştir:

> "Atatürk diktatör mü idi? Rejimine bakarsanız evet. Fakat ne mizacı, ne de ideali bakımından diktatörlük inançlısı değildi. Millî kurtuluş için şart saydığı inkılâplarının hürriyet içinde yaşayabileceğine güvenseydi, demokratik savaşçılığın zevklerini feda etmeyeceğine şüphe yoktu.
>
> Atatürk, Hitler ve Mussolini gibi, demokrasiler aleyhine hicivler ve diktatörlük lehine methiyeler söylemiş değildir. Hususî meclislerinde dahi millî hâkimiyet davasına gönülden bağlı olduğu sezilirdi. Onun düşmanlığı, yobazlığa idi. Geriliğe idi. Türk şerefini düşüren ve Türklüğü gelişmeden alıkoyan kara ve karanlık gelenek ve göreneklere karşı idi" (Atay, 1968: 214-215).

Atay'a göre, partililerin "kayd-ı hayat şartıyla" cumhurbaşkanı olma fikri üzerine Atatürk, bu durumu sert biçimde reddetmiştir (Atay, 1968: 155). Ona göre, bu durum diktatörlüğe karşı olduğunun göstergesidir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu da onun diktatör olmadığı savunmuştur:

> "Halbuki Atatürk, bir diktatör değildi. Bir inkılapçı devlet kurucusu idi ve o, hiçbir vakit, "Ben böyle istiyorum; böyle olacak!" demedi. "Millet böyle istiyor, böyle yapacağız!" dedi. Onun için, ne Türkiye Cumhuriyeti, ne de ondan evvel ki "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" devrinde, hiçbir inkılap olmadı ki, bir meclisin tasvip ve tasdikinden geçmemiş ve hayata tatbik edilmezden evvel bir kanuniyet şekli almamış bulunsun" (Karaosmanoğlu, 2002: 84).

Mustafa Kemal'in Dışişleri bakanı Tevfik Rüştü, Petit Parisen'le yaptığı söyleşide diktatörlük üzerine şunları dile getirmiştir:

> *"Türkiye'nin bir diktatörlük olduğunu söylüyorlar. Diyelim ki gerçekten öyledir. Fakat bu diktatörlük Gazi'yi en büyük önderleri olarak gören halkımız tarafından memnuniyetle kabul edilir. Diğer taraftan halkın selametini hedefleyen bir diktatörlük gerektiğinde kitlelerin onayı olmadan da harekete geçmek zorundadır. Gerçekten de ulusu ileriye taşıyan, demokrasi tesis eden diktatörlükler de vardır. Şahsen beni Mussolini'nin diktatörlüğü heyecanlandırır..."* (Plaggenborg, 2015: 74).

Bir dönem Avusturya Elçisi olan, uzun yıllar Türkiye'de yaşamış August von Kral, 1935'te yayınlanan *"Modern Türkiye'nin Gelişimi"*ne dair kitabında, Mustafa Kemal Paşa'nın diktatörlük kurmak için ayağına kadar gelen tarihsel fırsatı kullanmadığını, aksine anayasal ve demokratik ilkeleri el üstünde tuttuğunu ileri sürmüştür (Plaggenborg, 2015: 49). Benzer bir yaklaşım Ernst Hirsch'te görülür. Hitler rejiminden Türkiye'ye iltica etmiş Yahudi profesör Ernst Hirsch'e Hitler'i reddedip Atatürk'e neden dost olduğu sorusu üzerine "Sizin diktatörlüğünüz köleleştirilmiş bir halkı özgürleştiriyor, Hitler'in tiranlığıysa özgür bir halkı köleleştiriyor" demiştir (Plaggenborg, 2015: 54).

Atatürk'ün diktatörlüğünün çağdaşlarından farklı olduğunu dile getirenlerden birisi de Bernard Lewis olmuştur. Lewis'e göre Atatürk'ün diktatörlüğü, "rahatsız edici omuz üzerinden gözetleme, kapı zili korkusu, toplama kampının karanlık tehdidi bulunmayan" diktatörlüktür. Ona göre Atatürk, cumhuriyet devrimlerini yerleştirebilmek için kuvvet ve zora başvurmuştur ve bu belli bir süre uygulanmıştır (Lewis, 1984: 289). Lewis'ın dikkat çektiği yukarıdaki durumlar Atatürk'ün Türkiye'sinde görülmemiştir. Bu durumun oluşmamasında Mustafa Kemal'in topluma karşı bakış açısı ve devlet anlayışı yanında devletin örgütsel kapasitesinin o dönem için bunları yapmaya yeterli olmadığı da göz önüne alınmalıdır.

Kemal H. Karpat'a göre, cumhuriyet rejiminin bireysel niteliği diktatörlüktür. Fakat bu diktatörlükte Batı'dan farklı olarak çeşitli reformlar ve yeni eğitim sistemi, diktatörlüğü güçlendirmek amacıyla değil; kişiyi buyurgan idarenin keyfi ve kökleşmiş etkilerinden kurtarmak için uygulanmıştır (Karpat, 2010: 226). Taner Timur, Kemalist rejimin siyasal diktatörlüğünün göreceli bir biçimde ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, Kemalist rejim toplumdaki tüm fikirlere karşı değil, devrim düşüncesine karşı çıkan fikirlere karşı özgürlüğü yok saymıştır (Timur, 1997: 293).

Atatürk'ün ölümü sonrası *Times* gazetesinde çıkan bir makalede ise Atatürk'ün rejimi hakkında şu sözler yazılmıştır: "Atatürk rejimini diktatörlük sanmak bir hatadır. Bu rejim demokratiktir. Yalnız bizim demokrasilerin eksiğini tamamlamıştır ki, bu eksik, otoritedir. Eğer biz, bu eksiği tamamlamış olsaydık, bugün dünya birbirine zıt rejimlere ayrılmaz ve birbirine girecek halde bulunmazdı!" (Bozkurt, 2003: 87).

Bununla birlikte Atatürk'ün diktatör olduğunu dile getiren yazarlarda olmuştur.Armstrong, *Bozkurt* adlı eserinde,"O, Diktatördür…Türkiye'de bir daha kesinlikle bir Diktatör ortaya çıkmasın diye Diktatör olmuştur."(Armstrong, 1997: 239) diyerek Atatürk'ü bir diktatör olarak tanımlamıştır.

Atatürk'ün diktatörlüğünün altını çizen isimlerden birisi de Z. Feridov olmuştur. Feridov dönemin özelliklerinden yola çıkarak şu yorumu yapmıştır: "...Değişmezliği kanunla belirlenmiş bir devlet başkanı (Mustafa Kemal) ve bütünüyle iktidar partisinin üyelerinden oluşan ve sadece, yine ömür boyu kaydıyla seçilmiş parti başkanını desteklemeye yarayan bir meclis bu durumun kanıtlarıdır. Bu "tek kişi diktatörlüğüdür"(Plaggenborg, 2015: 74).

Atatürk'ün Diktatörlüğü üzerine yapılan yorumlar, kişilerin bakış açılarına göre değişim göstermiştir. Onu ve devrimlerinin savunanlar açısından o yapılması gerekeni yapan bir lider, muhaliflerin gözünde ise tek adama dayalı bir sistemin kurucusu olmuştur. Şu bir gerçektir ki Atatürk şeriatçılara, hilafetçilere, saltanatçılara karşı sert ve ölçüsüz tedbirler uygulamıştır. Olağanüstü dönemde yapılan bu uygulamalara normal dönemin şartları ile bakmak olaylarının analizini zorlaştırmaktadır (Baydar, 2000: 11). Nitekim Atatürk demokratik bir siyasal ortam kurma çabasında olmuş olsa da bu konuda başarılı olamamıştır. 1930'da SCF'nin kurucu Fethi Okyar'a, "Ben cumhuriyeti tesis ettim; fakat bugün şekli idare cumhuriyet midir, şahsi hükümet midir, belli değildir. Ben fani bir insanım, ölmeden evvel isterim ki millet hürriyete alışsın." demiş ve "Ben millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o surette geçmek istemiyorum." diyerek diktatörlük hevesinde olmadığını belirtmiştir (Heper, 2008: 31-32). Fakat hiçbir zaman da kendi otoritesini başkalarıyla paylaşmak istememiştir. İki kez denenen çok partili süreçte, halkın tek ve gerçek temsilcisi olarak gördüğü Halk Fırkasının güç

kaybetmesine, iktidarın başkalarının eline geçmesine fırsat tanımamıştır. Her olumsuzlukta halkın demokrasiye hazır olmadığını, devrimlerin anlaşılmadığı düşünmüş, "yürümeyi öğreninceye ve yolu tanıyıncaya dek milletinin elinden tutup ben yönlendireceğim. Ancak ondan sonra kendi başına karar verebilir, kendi kendisini yönetebilir. O zaman benim eserim de tamamlanmış olacaktır." diyerek "halka rağmen halk için" tek güç olmayı seçtiğini belirtmiştir (Armstrong, 1997: 239).

2. MUSTAFA KEMAL SONRASI ŞEFLİK SİSTEMİ VE MİLLİ ŞEF

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı seçilmiş, İsmet İnönü ise Başvekilliğe getirilmiştir. İsmet İnönü, Cumhuriyetin ilanından itibaren 21 Kasım 1924- 2 Mart 1925 tarihleri arasında görev yapan Fethi Okyar hükümeti dışarıda bırakılırsa 1937 yılı Eylül ayına kadar kesintisiz başvekillik yapmıştır. Bu noktada İnönü, Atatürk dönemi boyunca -kısa Fethi Okyar dönemi dışarıda bırakılırsa- değişmez başvekil; tek parti döneminin *"İkinci Adamı"* olmuştur (Koçak, 2003: 24-25).

İsmet İnönü ile Atatürk arasındaki ilişkilerin başlangıç noktası Harp Akademisi yıllarına dayanmaktadır. Akademi yıllarının ardından ikili ordu yaşamının değişik dönemlerinde bir arada olmuşlardır (Koçak, 2003: 24). Atatürk Kurtuluş Savaşı zaferinden sonra İnönü'yü askerlikten alarak, Dışişleri Bakanı olarak görevlendirdi ve bu sıfatla Lausenne Antlaşması için seçilen heyete onu reis yapmıştır. Ayrıca bütün arkadaşlarına ve pek sevdiği Fethi Okyar'a rağmen İnönü'yü Cumhuriyetin ilk Başvekili olarak tercih etmiştir (Atay, 1968: 204). Bu açıdan Abdülhak Hâmit Tarhan'ın ifadesiyle İnönü, *"Atatürk'ün râfidesi"* olmuştur. (Giritlioğlu, 1965: 119).

İsmet İnönü çalışkan, ileri bir tanzimatçı, olayları en ince ayrıntısına kadar incelemeden hiçbir işini bitirmeyen bir düzen adamıdır (Atay, 1968: 204). Bu vasıfların hemen hepsi İnönü'yü o dönem diğerlerinden net biçimde ayırmıştır. Kendisinin ifadesiyle "ben bugüne kadar arkasında ne olduğunu bilmediğim kapıyı açmadım" (Heper, 1999: 37) diyerek her zaman işini en ince ayrıntısına kadar bıkmadan yapan yönüne vurgu yapmış, "beni başkalarından farklı kılan budur"

demiştir (Uğur, 1995: 50). Başkaları açısından olmasa da o dönem için Atatürk'ün gözünde başkalarından farklı bir yönü olmuştur. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya* adlı eserinde İnönü'nün bu vasfını şöyle tanımlamıştır: *"İnönü kendini göstermek, sokulmak, yaranmak, politika oyunları ile mevki edinmek gibi zaaflardan bütün meslek hayatı süresince uzak kalmıştır. Atatürk onu arayıp bulmasaydı, onun kendi normal meslek hayatı içinde ne olacaksa onu olup ömrünü öyle tamamlayacağına hükmetmek doğru olur"* (Atay, 1968, 204).

İsmet İnönü, hiçbir zaman Atatürk'ün kafasına ve gönlüne hiçbir durumda şüphe gölgesi düşürmeyecek kadar bağlı kalmıştır. O, yeni devletin kuruluşu sırasında Atatürk'ün en büyük yardımcısı olmuştur (Atay, 1968: 204). Nitekim Atatürk bu durumu teyit edercesine, "Çankaya'da şayet rahat ediyorsam. İsmet Paşa'nın sayesindedir" (Giritlioğlu, 1965: 120) demiştir. Atatürk, 1937 yılında İnönü'nün Başvekillikten ayrılması sonrası Çankaya'da Falih Rıfkı Atay'a "Kendi rahatımı kendim bozdum. Başıma başvekillik derdi icat ettim" şeklinde serzenişte bulunarak gelinen durumdan memnuniyetsizliğini dile getirmiştir (Heper, 1999: 19).

Ali Fuat Erdem, *Atatürk* isimli eserinde "... İnönü'süz Atatürk'ü mütalâa; daima noksandır. Atatürk'süz İnönü'yü düşünmek ise; Onu, kendisine cevher katan ve kuvvet veren âmilinden tecrit etmek mânasına gelir" (Giritlioğlu, 1965: 120) diyerek ikili arasındaki birlikteliğe vurgu yapmıştır. Her iki liderin birbirini tamamladığını dile getiren bir başka isim Metin Heper olmuştur. Ona göre yeni devleti kuran Atatürk'ün her zaman yanında yer alan İsmet İnönü, 1938 yılında Cumhurbaşkanı olduğunda kendisine kalan mirası korumuş ve çok partili hayata geçmiştir. Bu açıdan Atatürk, devrimlerin ve yeni Cumhuriyetin kurucusu; İnönü ise kendisine miras kalan reformların koruyucusu olarak Atatürk'ü tamamlamıştır (Heper, 1999: 9). İngiliz yazar Lord Kinross da Atatürk ve İnönü'nün birbirini tamamladığı görüşünü savunmuştur. Kinross'a göre "Atatürk'ün aklı genel konulara hâkim, kalıpçı olmayan bir şekilde cesurca muhakeme etme yeteneğiyle hızlı ve esnek çalışırken, İnönü'nün aklı daha sınırlı, yavaş kavrayan, acele etmeden, ayrıntıları özenle işleyen bir şekilde çalışıyordu." demiş ve ikili liderin birbirini tamamladığını savunmuştur (Heper, 1999: 10).

Atatürk ve İnönü arasındaki bu birliktelik çoğu zaman şartların ürünü olmuştur. Birinci ve ikinci adam konumunda olan iki lider aslında birçok açıdan birbirinden farklıdırlar. İkili arasındaki farklılıklar genel anlamda siyasi politikalar, dış görünüş ve karakter yapıları temelinde açıklanmıştır. Armstrong'a göre İnönü, *"ne Atatürk'ün dehasına, ne de aklına sahipti"* (Armstrong 1997: 225). Ali Fuat Başgil'e göre ise, "sinsi ve kinci tabiatlı, dar görüşlü olan İnönü'de Atatürk'teki ihata (kuşatma) kabiliyeti ve fevkalade zekâ seyyalitesi yoktu..." (Başgil, 1966: 35). Bununla birlikte yıllar boyunca İkinci Adam konumunda bulunan İnönü için, *"Tanrı'nın bir parçası"* yorumları da yapılmıştır (Arcayürek, 1983: 28).

Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili Avni Doğan, "Atatürk ve İnönü, yaratılıştan birbirine benzemeyen iki ayrı mizaç idiler. Atatürk bir ideali bulmak, ona şekil vermek için başkasının yardımına ihtiyaç duymamıştır. Onda var olan seziş ve anlayış kimsede görülmemiştir... İsmet İnönü ise meseleleri en ince ayrıntısına kadar inceler ve karar verir. İcraat sırasında ihtiyatlı hareket eder. Birbirine benzemeyen bu iki lider, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu sırasında birbirini tamamladılar." demiş ve ikili arasındaki karakter farkına vurgu yapmıştır (Kocabaş, 2009: 42).

Ernest Hemingway 1923'de *The Toronto Daily Star* gazetesindeki yazısında İnönü ve Atatürk arasındaki farklılığı vurgularken fiziksel özellikleri açısından Mustafa Kemal'e övgüler yağdırırken İsmet İnönü'yü acımasızca aşağılıyor (Sançar, 1973: 344), İnönü'yü kısa boylu, kara kuru, çekiciliği olmayan silik bir adam olarak tasvir ediyordu[24](1982: 51).

Mustafa Kemal ile İsmet İnönü arasında siyasi anlayış farkı olduğunu dile getiren Atilla İlhan, ikili arasındaki temel ayrılığı "zihniyete" dayandığını belirtmiştir. İlhan'a göre dış politika açısından Atatürk, "anti-emperyalist, tam bağımsızlıkçı, demokratik bir devrim lideri", İnönü ise, "emperyalizme göbek bağıyla bağlanan, Avrupa'da esen faşizm rüzgârından etkilenip Türkiye'yi tek parti, tek şef tek millet sloganına uydurmaya kalkışan bir diktatör"dür (İlhan, 1996: 22-23).

Atilla İlhan her iki lideri ve her iki dönemi şu ifadelerle kıyaslamıştır:

> "Mustafa Kemal ve O'nun Cumhuriyet'i kültürde "ulusal çağdaşlık"tan yana, "Mazlum Milletleri" savunan, antiemperyalist, dolayısıyla 'tam bağımsızlıkçı';

[24] Milliyet'in 1982 yılında Tarih ve Kültür eki olarak yayınlanan "Yakın Tarihimiz" adlı eserinden alınmıştır.

> ekonomisi ve dış politikası tamamıyla 'ulusal' ve 'otoriter', bir anlamda "Jakoben" bir cumhuriyettir. İnönü döneminde ise, hâkimiyet sözde halkta bırakılmış, iktidar bürokrasi+burjuvazi denklemi üzerine oturtulmuştur. Dış politikada tarafsızlık sözde kalmış, ülke yeniden "sistem" çarkına sokulmuştur. Devletçilik, açık bir devlet kapitalistliğine dönüşmüştür. Sonuç olarak bu İnönü Cumhuriyeti, rejimi neredeyse totaliterizme yaklaştıran "Bonapartist" bir cumhuriyettir" (İlhan, 1999: 113).

Atatürk ve İnönü arasında bir çok ayrılık noktası olmasına karşın 1937 yılına kadar birliktelik devam etmiştir. O döneme kadar aralarındaki sıkıntı devam etmiş olsa da Atatürk İnönü'yü yanında tutmuştur. 1930'da başlayan Atatürk-İnönü çatışması -İsmet İnönü ile Celal Bayar arasında yaşananlar- 1935 sonrası artarak devam etmiş ve 1937 yılında İnönü'nün Başbakanlık görevinden alınmasıyla ayrılığa dönüşmüştür (Uyar, 1998: 241). İnönü anılarında, Atatürk ile aralarında yaşanan tartışmaların 1936-1937 yıllarında başladığını, tartışmaların temelinde yatan sebep olarak da yılların yorgunluğu ve gerginliği olduğunu belirtmiştir (İnönü, 1998: 57).

Atatürk ile İnönü arasında gerginlik yaratan şeyler, daha çok İnönü'nün çok duyarlı olduğu, devlet meselelerinde takip edilen yöntemlerle ilgili olmuştur (Heper, 1999: 154). İsmet İnönü, başvekil olarak yorgun, sinirli, tedirgin ve Atatürk'le olan sıkı bağlarının gevşediğine, onun güvenini her gün biraz daha yitirdiğine inanmıştır. Buna karşılık Atatürk de İsmet İnönü'nün başına buyruk hareket etmek istemesinden, devlet işlerinde hamle gücünü yitirmesinden, donmuş kalıplar içerisinde bürokratik bir mekanizma kurmak yolunda olmasından, dış politikada yılgınlığa varan ihtiyatlı tutumundan yakınmıştır (Bozbağ, 1993:139).

Genel anlamda Atatürk ve İnönü arasındaki anlaşmazlığın temelinde yatan sebepleri dört başlıkla sıralanabilir:

1. Atatürk'ün hükümetin çalışmalarına sık sık müdahale ediyor; bazı bakanların görevden alınıp atanmasına varan temel kararlar Çankaya'da alınıyordu.
2. İki lider arasında izlenecek dış politika konusunda da görüş ayrılıkları oluyordu. Bunlardan birincisi Hatay konusunda olmuştur. Atatürk Hatay konusunda bir an önce atağa geçilmesi konusunda acele ederken, İnönü daha ılımlı bir diplomatik çözüm yolunun izlenmesini savunmuştur. Dış politika konusundaki bir diğer görüş ayrılığı ise, İspanya ve İtalya'nın

yayılmacı politikası münasebetiyle toplanan Nyon Konferansı sırasında meydana gelmiştir.

3. Ekonomik alanda İnönü katı bir devletçiliği savunurken, Atatürk ise özel girişimciliğin desteklenmesinden yana tavır almıştır.
4. Atatürk Orman Çiftliği ve Bomonti Bira Fabrikası Olayı (Demirel, 2013: 216)

Mustafa Kemal ve İsmet İnönü arasındaki anlaşmazlıklar bu dört temele dayanmıştır. Bu anlaşmazlıkların ayrıntıları incelemek daha açıklayıcı olacaktır. Tezin özelinde Mustafa Kemal ile İsmet İnönü ayrılığı konunun dışı gibi görünse de Mustafa Kemal sonrası Cumhurbaşkanı ve Değişmez Genel Başkan seçilen İsmet İnönü'nün 1937 yılındaki konumu ortaya konmalıdır. Ayrıca İsmet İnönü sonrası yeni döneme ilişkin siyasal sistemi anlamak açısından da önemlidir. Bununla birlikte bu ayrılık sürecinde yaşananlar Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı ve parti genel başkanı sıfatıyla sistem üzerindeki hakimiyeti ve her alanda tek adam olarak her şeye muktedir olması, Başbakan ve hükümetin işlevsizliğini de görmek açısından önem arz etmektedir.

Atatürk ile İnönü arasındaki çatışmaların başında Atatürk'ün hükümete dışarıdan müdahale etmesi gelmektedir. 1932 yılında Maarif Vekili Esat (Sagay) Bey, Atatürk ile yaptığı toplantı sonrası sağlık nedenlerinden dolayı görevden ayrılmak ve yerine Doktor Reşit Galip'in önerilmesini istemiştir. Atatürk, Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtibi Hasan Rıza (Soyak)'a İnönü'ye vekil değişikliği istediğini, -daha doğru ifadeyle kararını- telgrafla bildirmiştir. Yaşanan bu hadise Dolmabahçe'de İnönü'nün bilgisi dışında gerçekleşmiştir (Koçak, 2003: 25-26)

Hükümet çalışmalarının kendisine danışılmadan, parti ve meclis dışında konuşulup, konuyla ilgisi olmayan kişiler tarafından değiştirilmesine sinirlenen İnönü, bu telgrafa şöyle yanıt vermiştir: *"Gece yarısı gaflet uykusundan uyandırılarak, kabinesinde değişiklik yapılması istendiği haberini alan bir Başvekilin, bu hususta ileri süreceği mütâlâadan nasıl bir fikir selâmeti beklenebilir?"* (Bozbağ, 1993: 136).

Bu tür olayları hükümete dışarıdan müdahale olarak gören İnönü, anılarında bu konuda şöyle yazmıştır:

> "Evvelce de Atatürk ile hükümet başkanı olarak beni müteessir eden bir olay cereyan etmişti. Atatürk, Vekillere sert muamele yapacak. Atatürk'ten bilhassa rica ettiğim, vekillerden hangisini istemiyorsa, itimadı yoksa söylesin, vekile söyleriz, hiç kimse kendi itimadına mazhar olmadığı halde vekalette kalmak arzusunda değildir, emin olsun bundan, bunu değiştirmek mümkündür. Yapmasın bunu. Bunu rica ettim kendisinden. Bu nokta üzerinde son derece kırılıyorum. Toplanıyoruz. Herhangi bir vekili istifaya mecbur etmek için, sert muamele yapmak onun için çok ağır bir muamele oluyor. Hükümet olarak, Başvekil olarak, benim için de çok üzüntü verici bir hadise oluyor" (İnönü, 1998: 67).

Atatürk'ün hükümet işlerine müdahale etmesini İsmet İnönü *"Sofradan emirler alıyoruz"* şeklinde yorumlamıştır (Aydemir, 1993: 495). İnönü, Mustafa Kemal'i devlet başkanı olarak kabul etse de yürütme erkinin hükümette olduğunu savunmuştur. Mustafa Kemal ise yaptıkları ile her zaman ülkeyi "Ben yönetiyorum" hissi uyandırmıştır (Armstrong, 1997: 225).

Atatürk'ün hükümete önerilerde bulunduğu, hatta bazen ileri giderek direktifler verdiği zamanlarda İnönü, tam zıt kararlar vermekten çekinmemiştir. 1930'da Atatürk hükümetin yazın İstanbul'a taşınmasını istemiş; İnönü ise vekillere Ankara'da kalmalarını söylemiştir. Atatürk yurtdışından gelen bütün temsilcilerin raporları kendisine getirmesini isterken, İnönü onlara bağlı oldukları daireler ile temasa geçmeleri talimatı vermiştir. Mustafa Kemal, hükümete ilişkin raporların doğrudan kendisine gönderilmesini isterken; İnönü ise bu raporların ancak kendisinin aracılığıyla gönderilebileceğinde ısrar etmiştir (Armstrong, 1997: 225-226). Atatürk, ülkenin tek lideri olarak her şeyin kontrolü altında olmasını istemiş, İnönü ise kendi görev alanına karışılmamasından yana tavır almıştır. Atatürk'ün kendi seçtiği ve başbakanlıkla görevlendirdiği bir isme karşı bu tutumu şüphesiz kendisi dışındaki hiçbir otoriteye karşı müsaade etmediğinin bir göstergesidir.

Hilmi Uran, hatıralarında Atatürk-İnönü ayrılığını; *"hakikat, Atatürk'ün bir müddetten beri, bazı Devlet ve Hükümet işlerini, Hükümet dışındaki ve kendi etrafındaki bir kaç kişinin meşvereti ile halleder olması ve İnönü'nün de bu gibi olup bittilere karşı; tahammülünün tükenmiş ve taşmış bulunmasıdır"* (Uran, 2008: 253). ifadeleriyle dile getirmiştir.

Atatürk ile İnönü arasında gerginlik yaratan bir başka husus ise dış politika konusunda yaşanmıştır. İkili arasında yaşanan ilk dış politika gerginliği *Nyon Konferansı* sırasında meydana gelmiştir. 1936 yılında İspanya'da başlayan iç savaş

Akdeniz'e yansımıştır (Uyar, 1998: 243). 1937 yazında toplanan *Nyon Konferansı*, İspanyol iç savaşı sırasında Akdeniz'deki denizaltı korsanlığını önlemek amacıyla toplanmıştır. İspanya, Almanya, İtalya ve Arnavutluk dışında kalan bütün Akdeniz ve Karadeniz ülkelerinin yanı sıra Türkiye'de Konferansa katılmıştır (İnönü, 1998: 61).

Konferansa Türkiye'yi temsilen katılan Tevfik Rüştü Aras, gelişmeleri hem hükümete hem de Florya'da bulunan Atatürk'e bildirmiştir (Atay, 1968: 205). Konferans sonucu yapılan Nyon Antlaşması metninin imzası sırasında İnönü ve Atatürk arasında, anlaşmada yer alan "Bu anlaşmayı imzalayan devletlerin donanmaları anlaşmaya dâhil bir devletin limanlarında ikmal yapabilir" maddesinden dolayı anlaşmazlık çıkmıştır (Pektaş, 2010: 12). İnönü, anlaşmanın imzalanması sonucu İtalya'nın düşmanlığının kazanılacağını düşünüp anlaşmanın imzalanmamasından yana tavır alırken, Atatürk böyle bir tehlike olmadığı,bilâkis İngiltere ve Fransa bizi eşit, büyük bir devlet saydıklarından bizim için pek faydalı olduğu, nihayet yapacakları bir müdahalede bizim zayıf harp gemilerimize ihtiyaçları da olmayacağını bildirmiştir (Atay, 1968: 205). Fahir Giritlioğlu ikili arasındaki bu anlaşmazlığı şu sözlerle anlatmıştır: "... *Nyon Anlaşması dolayısıyla; Atatürk ile İnönü ihtilafa düşmüştür. İnönü, Nyon anlaşması neticesinde, memleketin bir harbe sürüklenmesinden endişe duyarak, bu sebepten, Atatürk ile ihtilaf haline gelmişti.*" (Giritlioğlu, 1965: 124).

Bu görüş ayrılığı nedeniyle kısa sürede olağanüstü şekilde toplanan TBMM, İnönü'ye rağmen anlaşmayı onaylamıştır (Uyar, 1998: 244). Dönemin şahitlerinden birisi olan Falih Rıfkı Atay, *"Çankaya"* adlı eserinde, *"Atatürk ile İnönü'nün ayrılışı, Nyon Konferansı sırasında olmuştur"* (Atay, 1968: 205), diyerek ikili arasındaki iplerin bu konferans sonrasında koptuğunu ifade etmiştir.

Burada önemli olan iki konu vardır. Birincisi hükümetin sorumluluğunda bulanan dış politikanın Cumhurbaşkanı tarafından belirleniyor ve uygulanıyor olmasıdır. İkinci nokta ise, Türkiye'nin izlemesi gereken dış politika konusunda Cumhurbaşkanı ile Başvekil arasında önemli görüş ayrılığının olmasıdır (Koçak, 2003: 53). Hükümetin başında bulunan İnönü'nün aksi görüş belirtmesine rağmen Meclisin anlaşmayı onaylaması Atatürk'ün konumunu çok net göstermiştir.

Dış politika konusunda yaşanan bir diğer anlaşmazlık ise Hatay konusunda olmuştur. Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Hatay, Lozan görüşmeleri sırasında Türk topraklarına bağlanmak istense de başarılı olunamamıştır (Uyar, 1998: 242). Atatürk, Fransa'nın gerek iç politikada yaşadığı sıkıntılar gerekse de dış politikada Almanya'nın yarattığı olumsuzluk nedeniyle Hatay ile ilgilenemeyeceğini ve buranın Türk topraklarına katılabileceğini düşünmüştür. İnönü ise daha ılımlı davranarak sorunun görüşmeler yoluyla, gerekirse uzun bir sürece yayılmasından yana tavır almıştır. Hatay konusu da Atatürk'ün isteği doğrultusunda gelişti. 1938 yılında Hatay Cumhuriyeti kuruldu ve 1939 yılında Hatay anavatana katılmıştır (Koçak, 2003: 27).

Atatürk ile İnönü arasındaki anlaşmazlıklardan bir kısmı da iç politikaya yönelik olmuştur. Bunların başında Atatürk Orman Çiftliği'nin hazinece satın alınması ve Bomonti Bira Fabrikası konusu gelmiştir. Atatürk, çiftliğin kendi özel mülkiyetinde olduğunu ve bu nedenle Hazinece satın alınması gerektiğini savunurken; İnönü, çiftliğin devlet arazisi üzerine kurulduğunu, gelişmesi için temin edilen makine ve tesislerin devlet bütçesinden harcama yapılarak sağlandığını ve bu nedenle de çiftliğin, özel mülk kabul edilerek, Hazine'ye satılamayacağını belirtmiştir (Bozbağ, 1993: 140-141).

İsmet İnönü Hatıralarında Atatürk ile aralarında görüş ayrılığı yaratan çiftlik olayını şu sözlerle anlatmıştır:

> "... Atatürk Ziraat Vekâleti'nin çiftliği almak istediğini söyledi. (...) Ben buna itiraz ettim. Orman çiftliğini yetiştirmek için çok emek sarf etmişsiniz, ama hükümet ve devlet de bir örnek göstermek için gösterdiğiniz gayreti kolaylaştırmak üzere çok emek sarf etmiştir. Büyük ölçüde hükümet yardımı ile, hazine yardımı ile meydana gelmiş bir eseri tekrar hazineye satmak muamelesi bizim için doğru olmaz. Ne olacak bu çiftlik diye sordu. Ne olacak, bunu alacaklar bir gün, dedim. (...) Vereyim öyle ise, nereye vereyim dedi. Hazineye ver doğrudan doğruya dedim. Vereyim sözünü, o söyledi. (...) Bu muamele böyle takarrür etti (karar verildi) aramızda" (İnönü, 1998: 64-65).

Sonuçta Atatürk, çiftliği İnönü'nün istediği gibi devlete devretti, fakat bu olay, Atatürk ve İnönü arasındaki ilişkilerde kanayan bir yara olmuştur (Heper, 1999: 155).

Bununla birlikte Atatürk Orman Çiftliğinde bulunan bira fabrikası da ikili arasında tartışma yaratmıştır. İnönü'ye göre, Atatürk Orman Çiftliği'ndeki bira fabrikasının maliyeti yüksektir ve kalitesi düşüktür. Ayrıca, fabrikadaki biranın dağıtımı da güçtür. İnönü, çiftlikteki bira fabrikasının Bomonti Bira Fabrikası ile rekabet edemeyeceğini düşünmüştür (Koçak, 2003: 59). Atatürk ise fabrikanın küçük tutulduğu, kâr elde edemediğini ve kâra geçmesi için genişletilmesi gerektiğini belirtmiştir (Bozbağ, 1993: 140).

Falih Rıfkı Atay, Çankaya adlı eserinde o dönem yaşanan Çiftlik ve Bomonti tartışmasını şu sözlerle anlatmıştır:

> "Meselâ bir aralık bir Bomonti bira fabrikası meselesi çıktı idi. Atatürk pek emek verdiği Gazi Çiftliği'nin verimli olması için de uğraşıp durdu idi. Çiftliği Ankara'yı bozkırlıktan kurtarabilecek teşebbüslerin bir deneme merkezi olarak benimsemiştir. Sonra da hükümete devretti.
>
> Ahmet İhsan Tokgöz, ki tam bir menfaatçi idi, İstanbul'daki Bomonti fabrikasının hisselerini almış ve idare meclisi reisi olmuş, İsmet İnönü'nün eniştesi Kudüslü Abdürrezzakı da idare meclisine almıştı. Her ikisi Ankara'da bira fabrikasının genişletilmesini önlemek ve Bomonti imtiyazını uzatmak için, Ankara fabrikasının gelir getirmeyeceği fikrini İsmet İnönü'ye telkin ettiler. Atatürk Umumî Kâtibi Hasan Rıza Soyak aracılığı ile Danimarkalı uzmanlara meseleyi inceletti. Onlar, eğer fıçılarla taşınıp Haydarpaşa'da şişelenecek olursa, Bomonti'ye bile rakip edeceğini söylediler. Son zamanlarda aralarındaki belli başlı bir anlaşmazlık bu idi" (Atay, 1968: 205).

Atatürk ve İnönü arasındaki anlaşmazlıkların bir diğeri ise devletçilik üzerine olmuştur. Ekonomi politikaları bakımından her iki liderde ülkenin ekonomik gelişimine öncülük edecek burjuvazinin yokluğunu bilmektedir. Bu şartlar altında İnönü, mutlak devletçiliği savunmuştur. Ona göre özel girişimin ciddi yatırım yapabilecek bir durumda olmaması devletçiliği zorunlu kılmaktadır.Mustafa Kemal ise devletçiliğe karşı kuşku duymakta ve sivil/liberal bir ekonomi politikası ve özel girişimin teşvikini savunmaktadır (Salman, 2007: 111-112). Nitekim M. Kemal'in İnönü sonrası başvekillik için tercihini Celal Bayar'dan yana kullanması da ekonomi politikalarında iki lider arasındaki anlayış farkını açığa çıkarmaktadır (Koçak, 2003: 46-47).

Atatürk ve İnönü, 18 Eylül 1937'de Ankara'dan İstanbul'a giderken, İnönü Başbakanlık görevinden ayrılmaya birlikte karar verdiklerini hatıralarında şu sözlerle anlatmıştır:

> "Şimdiye kadar beraber çalıştığımız zamanda pek çok defa kavga etmişizdir. Ama bu kadar açıktan bu kadar serti olmamıştı. Bu sebeple sizin çalışmanıza biraz aralık vermek doğru olacaktır." İnönü bu sözler üzerine şunları söylemiştir: "Çok müteşekkir olurum. Hakikaten yorgun ve çalışamaz hale gelmişimdir. Buna izin verirseniz çok müteşekkir kalacağım" demiştir (Pektaş, 2010: 13).

Bu anlaşmazlıklar sonrası 20 Eylül 1937'de İnönü Başbakanlıktan izinli olarak ayrılmış ve görevi vekâleten Celal Bayar üstlenmiştir. 25 Ekim 1937'de İnönü resmen istifa etmiştir (Demirel, 2013: 216). Atatürk'ün yakınları tarafından anlatılan hatıra kitaplarında Atatürk'ün bu kararı nasıl aldığı şu sözlerle ifade edilmiştir:

"İnönü bana dedi ki: Başvekil miyim neyim. Anlamıyorum. Bana nefes aldırmıyorsunuz. Kendi düşüncelerimi ve kendi fikrimi tatbik etmeye fırsat bırakmıyorsunuz. O, zannediyor ki, memleketi sadece kendisi idare ediyor. *Lakin; O da, bilmeli ki, Ben, İsmet Paşa'sız da, bu memleketi idare etmek kudretini haizim. İçinizden birisini başvekil yapar, onunla da, memleketi idare ederim.* Kimi başvekil yapayım? (...) Ben Celal beyi münasip görüyorum. Ne dersiniz?" (Giritlioğlu, 1965: 127).

İnönü, bir sohbeti sırasında aralarındaki kopuşu şöyle değerlendirmiştir: "Atatürk ile aramızdaki hadisenin patlamasına sebep olan olaylar birer vesile ve bahanedir. Aslında ikimiz de dolu idik. Ben çoktan beri çekilmek istiyordum. Fakat istiyordum ki, bu çekilmem kolay olmasın... Öyle bir şekilde çekileyim ki, onu sarssın, intibaha getirsin... Asıl mesele, işte budur." (Koçak, 2003: 64-65).

Atatürk ve İnönü ayrılığı sonrası İnönü siyasete ara vermiştir. Bu dönem içerisinde İsmet İnönü aktif siyaset içerisinde olmasa da Atatürk'ün ölümü sonrası aranılan isim olmuştur.

2.1. İSMET İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANLIĞI VE MİLLİ ŞEF DÖNEMİ

Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938'de İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda ölmüştür. Ölüm haberini hükümet resmi bir tebliğ ile yurda ve dünyaya duyurmuştur. Yapılan açıklamada Anayasa'nın 33.maddesi gereğince, TBMM Başkanı Abdülhâlik Renda'nın Cumhurbaşkanlığına vekâlet edeceği belirtilmiştir.

Cumhurbaşkanı Vekili ve TBMM Başkanı Renda, TBMM'yi, Anayasa'nın 34. maddesi gereğince, yeni Cumhurbaşkanı seçimi için 11 Kasım'da toplantıya çağırmıştır (Koçak, 2003: 139). Celal Bayar başkanlığında toplanan CHP Meclis Grubu, Cumhurbaşkanı adayını belirlemek için, gizli oyla ve hiçbir isim belirlemeden seçim yapılmasına karar vermiştir (Demirel, 2013: 217). Asım Us hatıralarında bu seçimi şöyle anlatmıştır:

> *"Büyük Millet Meclisi, İsmet İnönü'ye nasıl rey verdi? (...) Celal Bayar 'reylerinizi serbestçe vereceksiniz. Parti Grubu toplantısı reisicumhur namzedi seçmek içindir. Herkes istediği namzedi yazsın. En çok rey alan umumi heyette namzet gösterilecektir' dedi."*
>
> *"(....) Gizli reyler yazıldı. 323 rey ile Malatya mebusu İsmet İnönü'nün namzetliği taayyün etti. (...) Partiye hiç bir isim zikredilmeksizin herkesin kendi bildiği gibi rey vermesine serbest bırakılması büyük bir memnunluk uyandırdı."* (Us, 1966: 313-315).

11 Kasım 1938 günü yapılan seçim sonrası Malatya Mebusu İsmet İnönü, 348 oyla Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı olmuştur.[25] İsmet İnönü'nün oy birliği ile Cumhurbaşkanı seçilmesini kimse yadırgamamıştır. Son dönem yaşananlar dışında M. Kemal'in en uzun süreli çalışma arkadaşı olması İnönü'nün Cumhurbaşkanlığının doğal karşılanmasını sağlamıştır (Kırçak, 2001: 11).

Cumhurbaşkanı seçildiği gün İsmet İnönü günlüğüne, bu seçimi şöyle değerlendirmiştir: *"... Oy birliği ile beni Cumhurbaşkanı seçtiler. İktidarda olmayan (...) fikrini sevmedikleri korktukları (...) bir adamın (Cumhurbaşkanlığına) getirilmesi, rıza ile, serbest rey ile yapılmış, hakiki bir intihap olarak tarihe geçecektir"* (Heper, 1999: 21).

Seçilmesinin ardından yemin eden İsmet İnönü, ülkenin ikinci cumhurbaşkanı olmuştur. Bu seçim birçok açıdan önem arz etmiştir. Şüphesiz Atatürk'ün ölümü ülke içerisinde hem büyük üzüntüye neden olmuş hem de kaygıları beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet kuran, devrimleri gerçekleştiren, ulusun önderi Atatürk'ün ölümü sonrasında iktidar çatışması yaşanmadan bir gün içerisinde yeni cumhurbaşkanının seçilmesi otorite boşluğu oluşacağını düşünenlere karşı mesaj niteliği taşımıştır (Boran, 2011: 490).

[25] TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 27, İçtima 4, S: 17

Atatürk'ün ölümü öncesi merak edilen konuların başında yeni Cumhurbaşkanının kim olacağı geliyordu. Atatürk'ün yakın arkadaşlarından Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'nın aday olmasını istemişse de Renda bu teklifi kabul etmemiştir. Mareşal Fevzi Çakmak ise kendisine yapılan teklifi kabul etmemiş ve İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı için en uygun kişi olduğunu belirtmiştir (Pektaş, 2010: 16). İnönü, Mecliste çoğunluğun hararetli, kayıtsız şartsız bağlılığını her zaman sağlayamamış olsa da herkesin mantığı kaçınılmaz bir zaruret halinde onun Cumhurbaşkanlığı etrafında toplanmıştır (Aydemir, 1993: 22). Falih Rıfkı Atay, tarihsel örnek ışığında bu durumu şöyle anlatmıştır:

"...Öyle anlaşılıyor ki, Rusya'da Lenin'den sonra onun tabiî halefi Troçki imiş. Yerine Troçki'yi geçirmemek ve Stalin'i geçirmek için milyonlarca insanın kanı dökülmüştür. Bizim böyle facialara tahammülümüz yok. Şurası da var ki, hemen bütün Meclis Atatürk'ün hastalığı ne kadar ağır ve tedavisiz olduğunu biliyordu. Mecliste hâkim kanaat, Atatürk'ten sonra tek rejim teminatının İnönü olduğu idi" (Atay, 1968: 208).

Yaşanan süreç içerisinde en muhtemel aday İsmet İnönü olmasına rağmen bir grup bu konuda şüpheli tavır almıştır. İnönü'nün bir yılı aşkın zamandır iş başından uzak kalması bu şüphelerin olmasına neden olmuştur. Tüm olumsuzluklara rağmen İnönü, cumhurbaşkanlığı için en güçlü isim görülmüştür. İsmet İnönü'nün, uzun bir süre başbakanlık yapması, ordu ve bürokrasi içerisinde Atatürk'ten sonra "İkinci Adam" olarak görülmesi ve en önemlisi muhalefetin etkili bir aday bulamaması İnönü'yü cumhurbaşkanı seçiminde tartışmasız ve tek aday yapmıştır (Demirel, 2013: 216). Ayrıca, Atatürk sonrası hem yurt, hem rejim hem de devrimlerin devamlılığı ve koruyuculuğu açısından İnönü şüphe edilemez nitelikteydi. Devrimlerin her anında Atatürk'ün yanında olan İnönü, onları koruyup, devam ettirecek en iyi kişi görülmüştür. Böylece hem rejimin çıkmaza girmesi ihtimali önlenmiş olacak hem de yeni başkanın şahsında devrimler korunup devam ettirilecekti (Nadi, tb: 10). Mustafa Kemal üzerinde yaratılan lider kültü ve Şef imajının devamlılığı otoritenin kurulması açısından önemli görülmüştür. Sistemin devamlılığını sağlamak adına Atatürk'te hayat bulan Şef imajı İsmet İnönü ile devam ettirilmek istenmiştir.

Tüm bunların yanında Atatürk hayatta iken İnönü'yü her daim ön plana çıkarması, kendisinden sonra yerine geçecek bir 'veliaht' olarak görülmesini sağlamıştır (Kocabaş, 2009: 53). Asım Us bu durumu şu sözlerle anlatmıştır: *Atatürk, İsmet İnönü'ye kendisinden sonra Cumhurreisi makamına namzet olarak hazırlıyordu. On beş sene evvel Cumhuriyet ilan olunduğu zaman kendisi oybirliği ile Cumhurreisi seçilirken mebus olarak mecliste bulunmuş ve kendisine ait olan tek reyi İsmet İnönü'ye vermiştir* (Us, 1966: 314).

Yıllar boyunca Atatürk'ün yanında devrim hamlelerini gerçekleştiren, devlet hassasiyeti konusunda çalışan ve Atatürk'ün bıraktığı mirası hakkıyla korumayı başarabilecek, cumhurbaşkanlığına en layık kişi İsmet İnönü olarak görülmüş ve büyük bir çoğunluk tarafından aday gösterilmiştir. (Nadi, tb: 13) Atatürk'ün ölümü sonrası seçilecek olan cumhurbaşkanı üzerine görüşlerini belirten Yakup Kadri, İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesini şöyle değerlendirmiştir:

"... hiçbir tedbir Büyük Millet Meclisi'nin İsmet Paşa'yı cumhurbaşkanlığına seçmesini önleyemezdi. (...) Atatürk 'ün manevi şahsiyetini İsmet Paşa'dan başka kim yaşatabilirdi? Atatürk devrimlerini gene ondan başka kim yürütebilirdi?" (Karaosmanoğlu, 1999: 133). Falih Rıfkı Atay da aynı durumu şu sözlerle anlatmıştır: *"İhtilal liderleri, hıyanetten korkarlar. İnönü, Atatürk'e onun kafasına ve gönlüne hiçbir şüphe gölgesi düşürmeyecek kadar bağlı idi..."* (Atay, 1968: 204).

Bu açıdan İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçildikten sonra yaptığı ilk konuşmada *" Türk milletini az zamanda büyük bir medeniyet seviyesine yükseltmiş, Türk milletine en kısa yoldan temiz cemiyet hayatını, feyizli terakki yollarını açmış olan inkılaplar, kâlb ve vicdanımızın en aziz varlıklarıdır"*[26], diyerek Karaosmanoğlu ve Atay'ın kendisi hakkındaki yorumlarına dayanak oluşturmuştur. İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçildikten sonra İstanbul'a ilk ziyaretinde üniversite öğrencilerine verdiği nutukta da Atatürk'e bağlılık ve rejimin devamlılığı vurgusunu ön plana çıkarmıştır (Nadi, tb: 18-19).

Seçime tek aday olarak giren İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesini sağlayan dört temel etken olmuştur. Bunlar;

1. Başvekil Bayar'ın İnönü'nün hasımlarıyla işbirliğini reddetmesi,

[26] TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:27, İçtima:4, S:18

2. İnönü'nün hasımlarının kabul gören bir aday bulamaması,

3. Hem milletvekillerinin hem de parti bürokratlarının yıllar önce bizzat İnönü tarafından seçilmiş olması,

4. Askeri liderlerin ve ordunun İnönü'den yana tavır takınması ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın Mecliste destek göreceğini bilmesine karşı aday olmamasıdır (Zurcher, 2000: 268).

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi basında ve aydınlarda memnuniyetle karşılanmıştır.Basında; Atatürk'ün ilkelerini en iyi bilen devlet adamının İnönü olduğunu, Büyük Şef'in eserlerini koruyabilecek en seçkin kişi olarak ona İkinci Atatürk denilebileceği türden yazılar yazılmıştır (Ekinci, 2012: 209). O dönemin Türkiye'si düşünüldüğünde İsmet İnönü'nün şahsında Atatürk'ün aranıyor olması normaldir. Cumhuriyet kurulalı henüz 15 yıl olmuş, cumhuriyetin temelleri istenilen seviyeye ulaşmamış, Almanya ve İtalya'nın saldırgan dış politikaları ve yaklaşan dünya savaşının kapıda olması, hemen herkeste Atatürk sonrası ülkenin sarsıntıya uğraması endişesini ortaya çıkarmıştır. Bu noktada cumhuriyetin ikinci adamı etrafında tek yürek toplanılması, ona ikinci Atatürk denilmesi olağandır (Boran, 2011: 488).

Halide Edip Adıvar, İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesini şu sözlerle anlatmıştır: *"Türkler kahramanca mücadelelerini başarılı bir sonuca ulaştırdıktan sonra Atatürk, ufukta harp bulutları görünmeksizin reformlarını ve iç değişikliklerini uygulama şansına sahip olmuştu. İsmet İnönü, dünya tarihinin tehdit dolu bir anında iktidara geldi. Bütün samimiyetimle söylüyorum ki, mevcut kriz içinden Türkiye'yi geçirme görevine daha uygun biri tasavvur etmek güçtür"* (Koçak, 2003: 224; Bila, 1999: 84).

Cumhuriyet Gazetesi başyazarı Yunus Nadi de 12 Kasım 1938 tarihli Atatürk ve İsmet İnönü başlıklı yazısında *"Atatürk'ün prensiplerini en iyi bilen İsmet İnönü, Büyük Şef'in eserini olduğu gibi devam ettirecek en seçkin devlet adamımızdır"* diyerek İnönü'nün seçilmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir (Demirel, 2013: 218).

12 Kasım 1938 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi* İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesini "Lozan Kahramanı Devlet Riyasetine İntihab Etti" başlığı ile

duyurmuştur. 26 Kasım tarihli Cumhuriyet gazetesinde Peyami Safa "Bundan Sonra Ne Yapacağız" diye sormuş ve şöyle yanıtlamıştır: *"Başımızda gene enerjilerin enerjisine sahip bir kültür, sanat ve fazilet hamisi var. İnönü, Lozan, çelik ağ ve baştan başa bütün imar eserleri gözümüzün önünde. Ona güvenimiz tamdır. Bizim ne istediğimizi o bizden iyi biliyor"* (Pektaş, 2010: 16).

Rıfkı Salim Burçak, İnönü'nün bütün milletin sevgisine sahip olarak Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanı olduğunu dile getirmiştir (Akandere, 1998: 35). Necmettin Sadak da *Akşam* gazetesinde yazdığı yazıda, *"Atatürk boşluğunu milletin kalbinde doldurabilecek tek insan İnönü"* demiş ve milletin ona duyduğu güveni belirtmiştir. Yazara göre İnönü, milli birliğin ve memleket idaresinin timsali olmuştur. Bu nedenle milletin ona olan güveni bundandır (Akşam, 28.09.1945).

İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra çıkan bazı gazetelerde "Devr-i İsmet açılıyor" denilerek, yeni dönemin farklılığına vurgu yapılmış; bazılarında ise "Kemalizm'in özel vasfı onun devamlılığında" vurgusu yapılarak Atatürk döneminin devamlılığı vurgulanmıştır (Nadi, tb: 18).

Kurultay'da yer alan milletvekillerinden birisi *"başımız Atatürk kalbimiz İnönü... Bizler onların azasıyız. Şuan başımızla kalbimiz birleşmiştir. Biz Türk milleti olarak başı ile kalbi birleşen bir vücudun etrafında sarsılmaz bir imanla..."* demiş ve *"vatanın babası Atatürk, anası İnönü'dür. Gözlerimizi açtığımızda harp günleriyle karşılaştık. Ankara'ya geldiğimde Atatürk ve İnönü'yü kol kola gördüm. Onlar bizim güneşimizdi. İşte ikisinin birleşmesinden bir devlet doğmuştur. Eğilmiş başımızı kaldırdı. İşte bunun içindir ki onun acısı bize çok büyük geldi. Allah bunun acısını bize göstermesin"* diyerek seçilen yeni şef İsmet İnönü'ye olan güveni dile getirmiştir (Parla, 1986: 139-140). Organizmacı teorinin temelinde yüceleştirilmiş devlet anlayışı ve lidere koşulsuz itaat zorunluluğu vardır. O dönem söylenen bu görüş faşizmde görülen organizmacı teori ile örtüşmektedir.

Şevket Süreyya Aydemir ise, *"İnönü şartların getirdiği adamdı. Onun önünü kesmek mümkün değildi."* diyerek o dönem için gerçekleşebilecek tek ihtimalin onun Cumhurbaşkanı seçilmesi olduğunu vurgulamıştır (Aydemir, 1991: 18).

Bununla birlikte İsmet İnönü'nün seçilmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getiren yazarlar da olmuştur. Nadir Nadi *"Anlamak İstemediler"* başlıklı yazısında

"Atatürk'ten sonra iktidar yerinde oturanlar, Atatürk'ün çizdiği yolu izleyebilecek yaradılışta insanlar değillerdi. Öyle olsalardı, bugünkü güçlükleri biz çoktan atlatmış, yeni Türkiye'nin yapısını çok daha sağlam temeller üzerine yerleştirmiş bulunurduk" (Kandemir, 1965: 191).

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra sıra partinin yeni genel başkanını seçmeye gelmişti.Atatürk öldüğünde partinin değişmez genel başkanıydı. Atatürk'ün ölümü sonrası yeni bir başkan seçilmesi gerekiyordu; fakat kurultayın böyle bir yetkisi yoktu (Koçak, 2013: 230). 1935 yılında yapılan Dördüncü Büyük Kurultay'da kabul edilen tüzüğün 30. maddesine göre, Büyük Kongre Umumi Reisin göstereceği yerde ve zamanda toplanabilirdi. Ancak Umumi Reis lüzum görürse büyük kongre daha evvel toplanabilirdi. 1935 tüzüğüne göre kurultayı zamanından önce toplantıya çağırma yetkisi sadece değişmez genel başkana aitti (CHP, 1965: 92). CHP Değişmez Genel Başkanlığının boşaldığı bir durumda partinin olağan/olağanüstü toplantıya gidebilmesi hukuken mümkün değildi. Parti tüzüğünün öngörmediği bu durum, partinin hukuka bağlı kalarak bir başkan seçmesinin mümkün olmadığı göstermektedir (Koçak, 2009: 124-125). Bu durumda yapılması gereken değişmez genel başkanlığı öngören tüzük maddesinde değişiklik yapmaktı.

26 Aralık 1938'de CHP Genel Başkan Vekili sıfatıyla Celal Bayar Parti'nin olağanüstü kurultayını toplantıya çağırmıştır. Bayar Kurultay gündemini şöyle açıklamıştır:

"Müzakere Ruznamesi

1) Nizamnamenin Genel Başkan intihabına aid maddelerinin tadil ve tanzimi

2) Genyönkur (Genel Yönetim Kurulu) intihabı." (Koçak, 2003: 155).

Gündemdeki değişikliğe ilişkin Meclise verilen tasarıda "Madde 2: Partinin banisi ve ebedi başkanı, Türkiye Cumhuriyeti'nin müessisi olan Kemal Atatürk'tür. Madde 3: Partinin değişmez genel başkanı İsmet İnönü'dür. Madde 4: Partinin Değişmez Genel Başkanlığı üç şekilde inhilal edebilir: Vefat, Vazife yapamayacak bir hastalık, İstifa. Bu üç şekilden birisi nedeniyle inhilal vukuunda parti büyük kurultayı toplanarak partiye mensup mebuslardan bir zatı Değişmez Genel Başkanlığa seçer." (Akandere 1998: 39). Partinin yeni tüzüğünün 2. maddesine göre, Atatürk Ebedi Şef, 3. madde ile İsmet İnönü Milli Şef olmuştur.

Tüzük değişikliğinin gerekçesi şu şekilde açıklanmıştır:

> "Şefin rolü her memlekette, bilhassa parti hayatına girmiş memleketlerde çok mühimdir. Çünkü politik kanaatleri ekseriya prensipler halinde birleştirip olgunlaştıracak ve prensipleri zihinlere aşılayacak ve mütemadiyen besleyecek, memleket siyasetine istikamet verecek, millet efradını politik sahada yetiştirecek olan şeftir... Hemen bütün vatandaşları sinesinde toplamış olan bir partinin şefliğine intihap edilecek olan âli şahsiyetin Milli Şef vasfını da iktisap etmiş olması tabii olduğuna göre, parti umumi reisinin yüksek şahsiyetini her dört senede bir ve her kurultay toplantısında müzakere ve münakaşaya mevzu ittihaz etmeyip parti umumi reisliğinde değişmez sıfatını esas olarak kabul etmek, bu yüksek makamın istikrarını temin ve otoriteyi takviye bakımından milli menfaate daha uygun görülmüştür. Bu sebeple; tüzüğün 2. maddesi, partimizi kurmuş ve cumhuriyetimizi tesis etmiş olan Ebedi Şef Kemal Atatürk'ün 'Ebedi Şef' olduklarını ve 3. maddesi partimizin bütün müesseselerini ve eserlerini kendi eliyle kuran, bütün milletçe tabii ve milli bir insiyakla Milli Şef tanınan ve Büyük Meclisin tam ittifakı ile Cumhurbaşkanlığına seçilen Milli Şef İsmet İnönü'nün Değişmez Genel Başkan olduğunu tesbit ve ifade maksadıyla yazılmıştır" (Pektaş, 2010: 20-21).

Nadir Nadi yazısında gerekçeli kararı eleştirmiştir. Ona göre parti hayatına girmiş memleketlerde siyasal inançları yönetenlere şef değil lider demek gerekir. Ayrıca bu kişi gücünü kendi yetenekleri dâhilinde aldığı sürece orada kalabilirdi. İsmet İnönü "Değişmez Genel Başkan" seçilerek bundan sonrası için CHP'nin "ilerde içinden çıkabilecek bir değeri peşinen önleme" yolunu seçmiş ve Atatürk'ün kesin olarak reddettiği ömür boyunca başkanlık müessesesini benimsemişti (Nadi, tb: 16).

Tüzük değişikliğin birkaç amacı vardır. Öncelikle Atatürk'e, ölümü sonrası, Ebedi Şef sıfatı kazandırılmış ve değişmez bir makam verilmiştir. İkinci olarak değişmez genel başkanlık sıfatı değiştirilmemiş, İsmet İnönü yeni cumhurbaşkanı seçildiğinde doğal olarak bu sıfatı almıştır. Diğer bir husus ise değişmez genel başkanlığın boşalması halinde yeni bir siyasi tıkanıklık yaşanmaması için izlenecek yol sistematik bir nitelik kazanmıştır (Koçak, 2009: 128-129).

Parti tüzüğünde yapılan değişikliği şöyle özetleyebiliriz:

1. Totaliter yönetim modası: O yıllarda Almanya, İtalya, Japonya, İberik Yarımadası, Orta Avrupa ve Balkan ülkelerinin çoğunda faşist rejim kurulmuştu.
2. Savaş sonrası oluşan yıkım ve tek adam kültü: Savaşın yol açtığı felaketlerin ancak tek adam etrafında toplanma ile başarılabileceği inancı

hâkim olmuştur. Bilim insanların demokrasinin miladını doldurduğu yönündeki açıklamaları ve yazıları da tek adama dayalı rejimlerin önünü açıyordu.

3. Devrimlerin devamlılığına olan inanç: İnönü için parti yapısının en üst katında olma ve başkanlık makamının sağlam olmasının devrimlerin kalıcılığı ve devamlılığı açısından zaruri görünmüştür (Nadi, tb: 16-17).

Bu noktada bir kaç hususa dikkat çekmek gereklidir. Bayar, parti kurultayı toplantısı çağrısı yaparken, kurultay gündemine genel başkanlık seçimini almamıştır.Kurultay tek ve acil bir sebeple, genel başkanlık için toplanmış olsa da 1935 yılında kabul edilen parti tüzüğüne göre kurultayın genel başkan seçme yetkisi yoktur.Bununla birlikte yine 1935 yılında kabul edilen parti tüzüğüne göre, CHP genel başkanının nasıl seçileceği de belli değildir. Tüzüğe göre değişmez genel başkanın herhangi bir sebeple görevinden ayrılması ya da ayrılmak zorunda kalması durumunda, yeni genel başkanın ya da değişmez genel başkanın nasıl seçileceğine ilişkin hüküm konulmamıştır (Koçak, 2003: 165). Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan Vekili Bayar, yetkisi dışına çıkarak sadece kurultay çağrısı yapmıştır. Fakat o dönem için Bayar'ın yetkisi dışına çıktığı düşünülmüş olsa da kimse bu duruma itiraz edemezdi. Böyle bir durumda tüzüğe bağlı kalmak partinin hiçbir zaman toplanamaması demekti. Hemen hemen hiç bir konuda hukuka bağlı kalınmadığı o dönemde bu konuda hukuka bağlı kalınmasını beklemek tezatlık olacaktır. Dikkate değer bir başka bir nokta ise sistemin Atatürk ile ne kadar özdeşleşmiş olduğudur. 1927 Tüzüğünde Mustafa Kemal partinin genel başkanı olduğu ve ilkelerin hiçbir sebeple değiştirilemeyeceği kabul edilmiştir. Böylece Atatürk değişmez başkan olmuştu. 1931 Kurultay'ında kabul edilen tüzükte ise ilkelerin değiştirilemeyeceği ilkesi yer almamış, fakat 'Atatürk, partinin değişmez umumi reisidir' denilmiştir. Parti adına tüm yetki Umumi Reis'e aitti. Şefine tamamen bağlı bir meclis ve şef imajının en üst otoritesi Atatürk'ün şahsında toplanmıştır. Atatürk'ün bir gün öleceği sanki kimsenin aklına gelmemiş olacak ki -bu durumu lider kültünün bir yansıması ya da lider-devletin kamusal bedende bütünleşmesi olarak düşünebiliriz- hem olağan hem de olağanüstü kurultay toplama yetkisi sadece genel başkana verilmiştir. Parti tüzüğünde var olan bu çıkmaz ancak Atatürk'ün ölümü ile anlaşıldı demek yanlış sayılmayacaktır. Bu noktada 1927 yılından 1938'de Atatürk ölene kadar geçen 11

yıllık sürece, *"Halk Fırkası"* iktidarlığı yerine *"Atatürk'ün Fırkası"* demek dönemi özetleyecektir.

Yapılan tüzük değişikliği sonrası Milli Şef seçilen İsmet İnönü, Cumhuriyetin İkinci Adamı konumuna gelmiştir. Olağanüstü Kongre'de İnönü'nün "Değişmez Genel Başkan" seçilmesinden sonra yapılan konuşmalarda İçel Delegesi Dr. Muhtar Berk, *"...Atatürk'ün etrafında toplandığımız gibi milli şefimiz İsmet İnönü'nün etrafında da aynı samimiyetle, aynı sevgi ve inanışla birleşmiş bulunuyoruz. İşte bugünün parolası budur arkadaşlar; Kemalizm yolunda ve milli şef İnönü'nün yolunda ve izinde, ileriye daima ileriye"* demiş ve İnönü için Milli Şef sıfatını kullanmıştır (Uzun, 2010: 259).

Dönemin basınında Olağanüstü Kurultay hakkında kamuoyuna bilgiler verilmiş, İnönü'den Milli Şef olarak bahsedilmiştir. 24 Aralık 1938'de henüz Olağanüstü Kurultay yapılmadan önce Vasfi Raşit Sevig, Polis Enstitüsünde "Şef-Devlet" sistemi üzerine konferans vermiştir. Sevig, şefliğin Atatürk'ün doğasından doğduğunu belirttikten sonra, *"...Kemalizm Türkiye Cumhuriyetinde eski devlet mefhumu ile şef devlet mefhumunu ahenkli bir telif haline koydu. Atatürk'ün yaptığını devam ettirmeliyiz"* demiş ve şefliğin sistemleştirilerek süreklilik kazanması gerektiğini söylemiştir (Uzun, 2010: 259). İnönü'nün değişmez genel başkan seçilmesiyle ilgili olarak Yunus Nadi de *"...Büyük Atatürk Cumhuriyet Halk Partisi'nin Ebedi Şefliğinde tedib ve onu takip eden diğer madde ile İsmet İnönü'nün değişmez şefliği tesbit olunuyor..."* (Uzun, 2010: 260) ifadesiyle sistemin devamlılığından yana tavır koymuştur. Benzer ifadeleri Şevket Süreyya Aydemir'in, "*...yalnız Devletin başı ve Ordunun yüce Başbuğu olarak değil, tek partili siyasî iktidarın da değişmez başkanı ve Millî Şefi olarak Türkiye Cumhuriyetinde kudretlerin zirvesine ulaşmış oluyordu*" (Aydemir, 1991: 39) sözlerinde de görmek mümkündür.

Asım Us ise hatırlarında daha çok M. Kemal'e bir vefa duygusunun ifadesi olarak, *"(...) Atatürk'e Ebedi Şef deniliyorsa, bu, büyük zaferin başarıcısı ve cumhuriyetimizin kurucusu olduğundan hatırasını ebedi olarak aramızda hürmetle muhafaza edebilmek içindir."* (Us, 1966: 334) şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.

İnönü'nün "Değişmez Genel Başkan" olması ve Milli Şef sıfatını alması herkes tarafından desteklenmemiş, bazı kesimlerce eleştirilere neden olmuştur. Hilmi Uran Anılarında oluşan bu yeni dönemi şöyle eleştirmiştir:

> "... Cumhuriyet halk partisi için çok tenkit konusu olan ve memleket umumi efkarında parti için şef sistemi, şef sistemi diye bir zaaf unsuru olarak üzerinde devamlı propaganda yapılan bu değişmez genel başkanlık tesisi böyle yapılmıştır. (...) Atatürk'ün ölümünden sonraki hükümet değişikliğinden memnun olmayanlardan biri de, bu değişiklik teklifinin kurultayda böylece kabulünü ima ederek ve İnönü'yü kastederek bir gün meclis koridorunda bana, "Artık hakan oldu..." (Uran, 2008: 284) denildiği şeklinde bir anekdot aktarmıştır.

İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi sonrası Çankaya ve İnönü'ye hâkim olan havayı Yakup Kadri şu imalı sözlerle yazmıştır: *"... erişilmez, sarp ve yalçın bir dağ, bir Kaf dağı, bir Himalaya halini almış ve İsmet Paşa'nın bu Himalaya tepesinde bir Dalaylama'dan farkı kalmamıştı. Ona artık sadece cumhurreisi denilmiyor, 'Milli Şef' adı takılmış bulunuyordu"* (Karaosmanoğlu, 1999: 142). Çağlar Kırçak, İnönü'nün Milli Şef ilan edilişini dış konjonktürün etkisine dayandırarak "Herhalde Almanca değil, Türkçe konuştuğumuz için İnönü'ye Führer demiyor, Milli Şef diyorlardı" (Kırçak, 2001: 15) diyerek uygulamalara yansıyan dış ideolojik etkiye dikkat çekmiştir. İsmet İnönü için kullanılan Milli şef sıfatını eleştiren bir başka isim de Nadir Nadi olmuştur. Nadi, o dönem yaşananları şöyle anlatmıştır:

> "...Atatürk'ten söz ederken "Ebedi Şef" deyimini kullandım. Ertesi günü kamuoyuna sunulan bu deyim hemen tuttu. Bütün gazeteler onu benimsediler. O günden itibaren Atatürk, "Ebedi Şef"imiz olmuştu. (...) Bundan böyle yaşayan kudretlilere artık şef denemeyeceği umuduna kapıldım. Ne yazık ki umudum kısa sürdü. Aradan bir hafta geçmiş geçmemişti ki, "Ebedi Şef"in yanı sıra gazetelerde "Milli Şef" deyimi de yer almaya başladı. İktidar yardakçıları bir punduna getirmişler, yeni Cumhurbaşkanına yaranmanın bir yolunu arıyorlardı" (Nadi, t.y: 14-15).

O dönem yurt dışında bulunan Niyazi Berkes de, İnönü'ye Milli Şef ünvanı verilmesini şu sözlerle eleştirmiştir: *"... O zaman "Milli Şef"lik adı verilen bir döneme girildiğini henüz öğrenmemiştim. "Ebedi Şef" gibi bir paye ile Atatürk'ün geride kaldığını, onun yerine ölmeden araları açık gittiği İnönü'nün şıp diye "Milli Şef" olduğunu görmek pek betime gitmişti. Hayli zaman bu devrime ısınamadım"* (Berkes, 1997: 139).

1927 değişikliğinden itibaren M. Kemalin şahsında şekillenen değişmez genel başkanlık statüsü 1938 Kurultay'ında kim seçilirse seçilsin kendisine verilecekti. İsmet İnönü'ye özgü olan "Milli Şef" sıfatını almış olmasıdır (Mutlu, 2007: 189).Nadir Nadi'nin dediği gibi "Türk siyasal tarihimizde bir tek kişiye "Milli Şef" denmiştir o da İsmet İnönü"dür (Akandere, 1998: 34).

Şef sistemi Cumhuriyet Halk Partisi'nin siyasi tarihine uzak bir kavram değildir. Milli Şef ilk kez ve sadece İnönü için kullanılan bir kavram olsa da şef sistemi, Atatürk döneminde kullanılmıştır. Bu açıdan İnönü, parti içi sistemi değiştirmeden -kendi otoritesini hâkim kılarak- devam ettirmiştir (Koçak, 2003: 22).

Kemal H. Karpat'a göre değişmez genel başkan ve Milli Şef unvanını almak kurultayın iradesi değil tamamen İnönü'nün isteğidir. Karpat bunu şöyle açıklıyor: *"Gerçek şudur ki İnönü cumhurbaşkanı seçildikten sonra, parti ve memleket içerisindeki mahdut (sınırlı) otoritesini Atatürk'ün mutlak otoritesi ile karşılaştırınca, güvensizliğe kapılmıştır. Bunun bir sonucu olacaktır ki, kendini Halk Partisi'ne kaydı hayat şartı ile başkan seçtirmiştir"* (Karpat, 2010: 477). Dönemin CHP Edirne milletvekili Fahir Giritlioğlu'nun *"Devlet Başkanı İsmet İnönü'ye, totaliter rejimlerde olduğu gibi, Değişmez Genel Başkanlık hakkı tanındığı takdirde; devlet işlerinin daha yetki ile yürütüleceği fikri hakim olmuştu"* (Giritlioğlu, 1965: 140) sözleri Karpat'ın görüşlerini doğrular niteliktedir.

İsmet İnönü'nün Şef ve Değişmez Genel Başkanlık unvanlarını kendi isteği ile aldığını dile getirenlerden birisi de Metin Heper olmuştur. Heper'e göre İnönü, Atatürk kadar karizmatik değildir. Ona şef sıfatı verilmesi, bu dönemde üstlendiği yönetim görevinde unvanlarıyla otoritesi güçlendirmeye ihtiyacı olduğunu düşünmüştür. Milli Şef sıfatı almasında iktidarı diktatörce kullanmak, kişisel çıkarlara fırsat oluşturmak olmadığını söyleyen Heper, İnönü'nün yalnızca reformları korumak için bu unvanı aldığını belirtmiştir (Heper, 1999: 163).

Zürcher'e göre, İnönü'nün "Milli Şef" unvanını alması, Atatürk'ü "Ebedi Şef" olarak bir kenara itmek ve "*bizzat kendi etrafında bir kült oluşturulmasını teşvik*" etmek içindir (Zürcher, 2005: 255). Sina Akşin de Milli Şef ve değişmez genel başkanlık sıfatlarının İnönü'nün izni olmadan kendisine verilemeyeceğini,

böyle bir durumun oluşmasının tutarsızlık yaratacağını belirtmiş ve bu sıfatları İnönü'nün kendi isteği dahilinde aldığını yazmıştır (Akşin, 1998: 214).

İnönü'nün damadı Metin Toker'e göre, "İnönü, memleketi serbest bir iradeye götürürken tam ve mutlak bir kudrete muhtaçtı. Milli Şeflik bu düşüncenin sonucu idi." Sabahattin Selek'e göre İnönü, Atatürk sonrası otorite eksikliği ve zaafın olmaması için değişmez genel başkanlık ve Milli Şef vasıflarına karşı çıkmamıştır (Akandere, 1998: 43). Cemil Koçak'a göre İnönü içteki muhalefete karşı sistemin devamlılığı ve kendi düşüncelerini uygulamak açısından güce ihtiyaç duymuştur ve bu nedenle milli şefliği kabul etmiştir (Koçak, 2003: 171). Şevket Süreyya Aydemir'e göre İnönü "Atatürk ile başlayan inkılapları devam ettirmek ve onları ikmal etmek..." için Milli Şefliği kabul etmiştir (Aydemir, 1991: 49). Sina Akşin, durumu İkinci Dünya Savaşı koşulları içerisinde ele alarak Atatürk sonrası oluşabilecek otorite boşluğunu doldurmak olarak görmüştür (Akşin, 1998: 214). Nadir Nadi, durumu iç politika açısından ele alarak, parti katının en üst noktasında yeri ne kadar sağlam olursa devlet başkanlığı görevini o kadar başarı ile yöneteceğini düşünmüştür. Bu açıdan Nadi, durumu otorite boyutuyla ele almıştır (Nadi, t.y: 17). Suna Kili ise durumu iç politika yanında dış koşulların etkisine de değinmiştir. Ona göre, o dönemde revaçta olan totaliter rejimlerde kullanılan Şef kavramından etkilenilmiştir (Kili, 1976: 86). Karpat, "İnönü, kısmen liderliğine meydan okunmasını ve böylece parti içinde veya ülkede herhangi bir huzursuzluğu engellemek amacıyla değişmez genel başkanı unvanını aldı. Hemen ardından ismi Milli Şef unvanıyla taçlandırıldı" demiştir (Karpat, 2007: 76).

O dönem için yapılan yorumların genelinde otorite boşluğunun ortaya çıkaracağı olumsuzluk vurgulanmıştır. Nitekim bu durum yanlış sayılmamalıdır.Atatürk 1938 yılında öldüğünde Cumhuriyet döneminde yetişmiş yeni nesil, sahip oldukları her şeyin onun ölümüyle birlikte yok olduğunu düşünmüştür. Birçok kişi onsuz bir Cumhuriyet düşünmeyi kabul etmemişti, çünkü o yeni Türkiye'yle, Cumhuriyet'le eş anlamlı birisiydi. Bu nedenle Atatürk'ten sonra gelen İnönü, ülkeyi yönetebilmek için kendi otoritesini kurmak zorunda kalmıştır (Ahmad, 2006: 125). İnönü Cumhurbaşkanı seçilmesine karşın hâlâ herkesin ağzında Atatürk isminin olduğunu dile getiren Yakup Kadri, bu durumun İnönü açısından oluşturduğu izlenimi şu sözlerle anlatmıştır:

> "... Evet Atatürk, sanki hala ona kumanda; sanki o hala Atatürk'ün gölgesi ardından yürüyor gibiydi ve bu gölge gittikçe büyüyor, gittikçe genişliyor, gittikçe koyulaşıyor, İsmet Paşa'yı kalın bir perde gibi örtüyordu. Hele harp tehlikesinin bize yaklaştıkça (...) 'Ah Atatürk nerdesin? Bizi kimlere bırakıp gittin? Biz sensiz şimdi ne yapacağız, ne edeceğiz?' diye sızlanan vatandaşların sayısı günden güne artmaya başlamıştı" (Karaosmanoğlu, 1999: 150).

Bu açıdan İnönü'nün Milli Şef vasfını kabul etmesi yadırganacak bir durum değildir.

3. TÜRKİYE'DE ŞEFLİK SİSTEMİNİN ÖZELLİKLERİ

Şef kavramı tarihsel süreç içerisinde siyasal literatürümüze yönetim biçimi açısından uzak bir kavram değildir. Cumhuriyetle birlikte yönetim değişimi gözükse de bir kişinin siyasal sistem üzerinde sahip olduğu etkinin diğerlerinden daha fazla olması anlayışı değişim göstermemiştir. Bu açıdan şef kavramı geleneksel kültürümüzde hakim olan "Sultan", "Hakan" gibi kavramların Cumhuriyete yansımış şeklidir denebilir. Bu durumun cumhuriyetin ilk yıllarında da varlığını devam ettirmesi siyasal kültürün geleneksel özelliklerden radikal bir şekilde ayrılamadığını göstermektedir (Bostancı, 1990: 98).

Atatürk döneminde Şef kavramı sıklıkla olmasa da kullanılmıştır. Bunlardan birisi 8.11.1937 günü Celal Bayar tarafından okunan hükümet programıdır. Bayar konuşması boyunca sıkça Atatürk'ten şef olarak bahsetmiştir.[27] Diğeri ise Cumhuriyet Halk Partisi tarafından basılan *15.Yıl Kitabı*'dır. Kitabın girişinde şöyle denilmiştir:

> "Türkiye Cumhuriyeti, 29 Teşrinievvel 1938 de 15 inci yılını idrâk ediyor. İstiklâl mücadelesi ile savaşa başlayan, büyük zaferle düşman istilâsından kurtulup istiklâline kavuşan Türk milleti, Büyük Şef ve millî kahraman Kemal Atatürk'ün idaresinde bütün kuvvetlerini temerküz ve tebarüz ettirerek, 1923 de kurduğu Cumhuriyet rejimi ile yeni, kuvvetli, inkılâpçı bir siyasî varlık olmuştur" (CHP: 1938: 2).

Şef kavramı 1938 yılına kadar sadece Mustafa Kemal için değil, Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü'nün de bulunduğu birçok ileri gelen komutan için de kullanılmıştır. Bu kavram 1938 yılından sonra ise sadece İnönü için kullanılmıştır ve

[27] TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:20, İçtima:3 s.19.

İnönü Milli Şef olarak adlandırılmıştır. İnönü'ye atfedilen Şef vasfı ile İnönü öncesindeki Şef vasfı arasındaki fark sayısal ya da kişilerin değişmesi değil, kullanılış gayesinden kaynaklanmıştır. O zamana kadar devlet büyüklerine saygı ifadesi olarak kullanılan kavram, 1938 sonrası siyasal sistemin gereğine uygun olarak kullanılmıştır (Ertunç, 2005: 267). Nadir Nadi önceki dönem için "şef birden fazla olunca şeflik bir sistem olmaktan çıkıyor, anlamını yitiriyor." demiştir (Nadi, t.y: 15).

Mahmut Goloğlu'na göre, politik görüşleri birleştirip ilkeler haline getirerek ülkenin siyasetine yön veren kişi Şef'tir (Goloğlu, 1974: 9). Şef, ülkenin kaderini tek başına elinde tutan, sınırsız yetkilerle donatılmış, üstün kişiliktir (Karatepe, 2011: 48). Milli Şef kavramının tanımı *Ülke* dergisinde Ahmet Kutsi Tecer tarafından şöyle yapılmıştır:*"Milli Şef demek, milli hayatımızın uyanık başı demektir. O, maddi ve manevi cepheleriyle milli hayatı bir bütün olarak yalnız temsil etmez, güder (yönetir) ve yeder (denetler)."*Başka bir tanımda ise şöyle denilmiştir: *"O, bizi teşkil eden manevi kıymetlerin, uzun tarih içinde Türk milletini, yaşamanın ve ölümün efendisi yapan büyük kıymetlerin ta kendisidir"* (Yetkin, 1983: 161).

"Şef ile millet arasındaki bu yakın ve sihirli ilişki olmasaydı, ne İstiklal savaşı yapılabilir, ne inkılap yollarında yürünebilirdi" diyen Burhan Belge, şefliğin gerekliliğini tarihsel koşullar çerçevesinde savunmuştur (akt. Mutlu, 2007: 191). Yavuz Abadan, Milli Şef İnönü'nün 60. doğum yıl dönümünde, "Türklük bugün O'nun emrinde bir tek kalp, bir tek vücuttur" sözüyle halk ile Milli Şef ilişkisini vurgulamıştır (akt. Pektaş, 2010: 27). Milli Şef İsmet İnönü'nün emrinde olmak Türk ulusunun emrinde olmak demektir (Yetkin, 1983: 162). Şefin milli birlik ve beraberliğin sağlanmasında oynadığı rolü anlatan başka bir yazıda şöyle denilmektedir: *"Milletler, tarihlerinin müşkül anlarında fikirlerden ziyade insanlara sarılırlar. Şef dediğimiz, etrafında bir milletin ideallerinin billurlaştığı ve temerküz ettiği bu kimseler, bir millet için en doğru, en canlandırıcı nazirelerden, doktrinlerden daha birleştiricidir (...) Şefine güvenen ve şefin kendisine güvendiği bir millet yenilemez"* (Akandere, 1998: 33).

İnönü etrafında bir ve beraber olma fikri dönemin vekilleri tarafından da dile getirilmiştir. Çanakkale Delegesi Halil Dilmaç yaptığı konuşmada şöyle hitap

etmiştir: *"Biz partinin şerefli işareti olan altı okun çizdiği istikametlerde Büyük Millî Başkanımızın gösterdiği ve göstereceği hedefe…Türk milleti...Büyük Başkanın, Millî Şef İsmet İnönü'nün etrafında tek bir kalp ve bir kitle halinde bir birlik ve bütünlük toplayacaktır"* (akt. Uzun, 2010: 260).

Milli Şef Türk yurdunda bir aile samimiyeti, sevgi ve emniyet havası yaratan, Türk ailesinin reisidir. Milletin iradesini temsil eden Milli Şef; Türk Milleti'nin bahtını avucunda tutar, kendi kişisel iradesini açıkladığında milletin özgürlük ve egemenlik aşkını da açıklar. Milletin siyasi, içtimai ve hukuki birliğini de bünyesinde toplar. Milli Şef İsmet İnönü milletin ülkülerini dile getiren, doğru yolu gösteren, bütün fikirleri bir araya toplayan kişidir. Milli Şefin sözleri ışık tesiri yapmaktadır ve bu sözler bütün milletin sözleridir. Milli Şef, vatanı kudretle yürütmekte ve geleceğe taşımaktadır. Bu nedenle Türk Milleti şefine güvenmekte ve ona teslim olmaktadır (Akandere, 1998: 50-51). Olayları en iyi değerlendiren, yön veren, ileriyi gören milli iradenin temsilcidir (Aydemir, 2000: 115). Çünkü o milletin ruhunu avucunun içi gibi bilendir (Karaosmanoğlu, 2002: 73). Türk milleti milli şefin etrafında tek kalp, tek emel ve tek aşk ile birleşmiştir. Milli şef, milletin göğsünde tek bir yürek halinde çarpmaktadır. Milli şef konuştuğunda bütün millet konuşmuş olur. Şefin sesi milletin sesidir. Milli şef yol gösterici ve eğiticidir. Bu yüzden onun sözleri bir ders, bir ilham ve zenginliktir (Akandere, 1998: 52).

Milli Şef'in o dönem için en temel işlerinden birisi de farklı siyasal düşüncelere sahip toplumu bir arada toplamasıdır. Şef, değişik siyasal düşünceleri alır, birleştirir ve bir ilke haline getirir. Bu ilkeleri topluma aşılar, zihinlere yerleştirir, ulusun bireylerini siyasal alanda yetiştirir. O halde, Milli Şef, toplumdaki bölünmeleri engelleyecek ve bireyleri kendi belirlediği ilkeler doğrultusunda eğitecek kişidir (Yetkin, 2006: 97).

Milli Şef İnönü, *Cumhuriyet Gazetesi*'ndeki 2 Kasım 1941 tarihli yorum başlığında "Bir İman ve Birlik Abidesi" olarak görülmüştür. İsimsiz olarak yayınlanan yazının devamında, "Milletle hükümeti bir ve beraber yapan bu kudretli ahengi biz bugün milletin ve hükümetin başında bulanan İsmet İnönü'nün şahsına karşı duyduğumuz derin sevgiye ve sarsılmaz itimada borçluyuz." denilmiştir (Pektaş, 2010: 26).

Ayrıca şef-millet birliğinin varlığı partinin kuruluşunda benimsenen Halkçılık ilkesi ile başlamıştır. Halk Partisi Nizamnamesine göre Türk toplum yapısı sınıflara dayanmamıştır. Bu açıdan CHP tüm toplumun partisi, partinin şefi tüm toplumun şefi, Milli Şeftir. Şemsettin Günaltay bu durumu şöyle anlatmaktadır: *"CHP muayyen bir sınıfın menfaatini korumak... için kurulmuş parti değildir; ... bu ruh [milli ruh]... bu heyecan [milli heyecan] her fertte aynı surette inkişaf... yüksek şuuru ile temayüz eden müstesna şahsiyetlerde kaynağını bulacaktır"* (Yetkin, 1983: 171).

Şeflik sistemini bürokratik açıdan inceleyen Faik Ahmet Barutçu'ya göre Milli Şeflik, "şef altında birlik, beraberlik" sistemi değil; bir *"bürokratik feodalite"* rejimidir (akt. Berkes, 1997: 156). Milli Şeflik yada Şeflik sistemi, lider tiplemesi açısından *"Otoriter-totaliter liderlik"* sınıflamasına girmektedir (Akandere, 1998: 67). Bu siyasal yapı Atatürk döneminde kurulmuş ve halef selefinden aldığı düzeni devam ettirmiştir. Gerek Atatürk gerekse de İnönü döneminde lider hem partiye hem de meclise hâkim olmuştur.Siyasi otoritenin sahibi olan lider ya da şef, aynı zamanda partinin ve devletin de başkanıdır. *Bu rejimde, Devlet Milleti, Parti Devleti, Şef de hepsini simgeler* ve temsil eder (Tanör, 2011: 316). Bu nedenle Ebedi Şef Atatürk ve Milli Şef İnönü, rejimin yani Şeflik sisteminin otoriter liderleri olmuştur (Mutlu, 2007: 190). Ancak Milli Şef kuramının kabulüyle birlikte bu durum biraz değişmiş, şahıs merkezli otoriteryanizmden kurum merkezli otoriteryanizme geçiş sağlanmıştır (İnsel, 2009: 26). Mustafa Kemal'in vefatına kadar geçen sürede var olan şahıs merkezli otoriter yapı, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi ve Milli Şef kabul edilmesiyle kurumsal otoriteye dönüşmüştür. Mustafa Kemal'de vücut bulan Şeflik sistemi, onun ölümü sonrası otoritenin devamlılığını sağlamak adına kurumsal yapı kazanmıştır. Weber bu durumu karizmanın olağanlaşması kavramıyla açıklamıştır. Ona göre, özellikle halef-selef üzerine yaşanan tartışmalar sonucunda, bir gelenekselleşme veya hukuksallaşma sürecinin ortaya çıktığını ve bunun da daha büyük bir bürokratlaşmaya neden olduğunu söylemiştir. Weber'e göre, karizmanın olağanlaşmasının temelinde güvenlik arzusu, düzeni ve yönetici kadro örgütünü yönetimin sürdürülme şartlarına uyarlama zorunluluğu ve yönetici kadronun düzene sokulma gereği vardır (Linz, 2012: 283). Bu noktada İnönü'nün Milli Şef sıfatını almasını ve sistemin kurumsallaşması, yaşanması muhtemel karizmatik otorite sorununu engellemek isteğidir.

CHP içerisindeki otorite ve disiplinin kaynağı olarak görülen Şeflik sistemi, bir yenilik değil sürekliliğin devamıdır (Koçak, 2003: 22). Her dönemin bir lideri, her liderin de kendi politika ve uygulamaları vardır. İnönü, kendine özgü politikaları ve uygulamaları ile Atatürk döneminden ayrılmıştır. Bunun içindir ki ona özgü olan "Milli Şef" sıfatıyla nitelendirilmiştir.

Milli Şef rejimi, otoriter bir rejimdir. Milli Şef'in sahip olduğu güç ve vasıflar, demokratik sistemin özellikleriyle uyuşmamaktadır. Normal demokratik sistemlerde devlet başkanını belirleyen ve denetleyen unsurlar varken, devrim inkılabı geçirmiş tek partili, tek adamlı ülkelerde *"Kahramanlar Devri"* hâkimdir ve bu devir bir önderin idaresidir. Atatürk döneminde hâkim olan, tek partili, tek şefli otoriter yapı Milli Şef döneminde de varlığını sürdürmüştür (Aydemir, 1993: 49-50).

Milli Şef'in otoriter olması onun tartışılmaz ve sorgulanamaz yönünü ortaya çıkarmıştır. *O, koşulsuz uyulması gereken bir lider, üstün otoritedir.* Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından atanan Başbakan Refik Saydam'ın 27 Ocak 1939'da T.B.M.M.nde hükümet programını okuduktan sonra konuşan Manisa milletvekili Refik Şevket İnce'nin sözleri o dönemin itaat anlayışını açık biçimde ortaya koymaktadır. İnce şöyle demiştir: *"Hükümet için, milli şeflerimizin gösterdiği kimselere, doğrudan doğruya onun güvenine sahip olduğu için güvenmekliğimiz, milli şefimize karşı milli ve vicdani bir görevimizdir."* (Ertunç, 2005: 272).

Şeflik sisteminin bir diğer özelliği *değişmezlik sıfatıdır*. Atatürk bu sıfatı ömrü boyunca kullanmış; İnönü ise, 1938 yılında değişmez genel başkan sıfatı kazanmış ve 1946 yılında yapılan kurultayda bu madde kaldırılana kadar kullanmıştır. Şefin değişmezliği demek, şef ne yaparsa yapsın, nasıl bir siyaset izlerse izlesin, değiştirilemeyeceği, eylemlerinden dolayı siyasi sorumluluğu bulunmadığı, her türlü denetimin dışında kalacağı anlamı taşır. (Yetkin, 2006: 97). Milli Şefin değişmez olmasının gerekçesi tüzük de şöyle açıklanmaktadır : *"Şefin sık değişmesi parti otoritesine zararladır. Toplumun şefinin, milli şef olan birinin, şefliğinin sorgulanması, devam edip etmeyeceğinin tartışılması uygun olmayan durumdur. Bu sebepler nedeniyle şef değişmez olmalıdır"* (Yetkin, 1983: 161).

Milli Şef'in otoriter yapısı, antidemokratik bir özellikte olduğunun göstergesidir. Bu durum İnönü'nün şefliğe getirilişinde açıktır. İnönü seçimle Milli

Şef olmamıştır. Yapılan tüzük değişikliği ile değişmez genel başkan ve milli şef olarak tanınmıştır. Ayrıca İsmet İnönü değişmez genel başkan olması yanında tüm ulusu temsil eden bir şef olarak varsayılmıştır. Bu noktada da tüm ulusu temsil etmesi bakımından bir oylama söz konusu değildir.Bu bakımdan Milli şef :

1. Partinin başına çeşitli adaylar arasından gelmemesi,
2. Tüm ulusu temsil ettiği düşüncesinin seçim ya da halkoylaması ilgisinin bulunmaması,
3. Değişmez olduğu belirtilerek ilerde seçim yapılmasının olanaksız hale getirilmesi, nedenleriyle anti-demokratik bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır (Yetkin, 1983: 169).

Partide yukarıdan aşağıya tartışmasız otorite ve disiplin sağlayan Şeflik sisteminde, lider partiye ve meclise hâkim olduğundan, hükümetin meclise değil lidere karşı sorumlu olduğu bir durum oluşmuştur. Yasama ve yürütmenin liderin elinde olduğu bu sistemde demokrasi, liderin ağzından çıkan söz, izin verdiği kadar hareket alanıyla sınırlı kalmıştır (Mutlu, 2007: 190).

Tek parti döneminin ve şef sisteminin demokratik olduğunu savunan görüşlerde vardır. Mahmut Esat Bozkurt bu görüşünü şu sözlerle açıklamıştır: *"Kemalizm otoriter bir demokrasidir ki kökleri halktadır. Türk milleti bir piramide benzer, taban halk tepesi yine halktan gelen bir baştır ki bizde buna şef denir. Şef otoritesini yine halktan alır. Demokrasi de bundan başka bir şey değildir"* (Bozkurt, 2003: 87).

Milli şeflik, o gün yürürlükte olan anayasal düzen içinde yeri bulunmayan bir kurumdur. Milli şef, yetkileri ve yapısı bakımından cumhurbaşkanlığı kurumunu çok aşan bir anlayıştır. Milli şefe tanınan yetkiler ve onda var olduğuna inanılan nitelikler, öteki anayasal kurumları anlamsız hale getirmiştir. Tüm toplumun gereksinimlerini sezecek, toplumu yönlendirecek, buyruklarla devleti ve ülkeyi yönetecek, herkesin ve her şeyin üstünde olan milli şefin karşısında ne TBMM'nin ne de hükümetin bir anlamı vardır. Bu kuruluşlar, ancak milli şefin buyruklarını uygulamakla yükümlü birer memurlar kurulu niteliği göstermektedir (Yetkin, 1983: 173-174). Şef, hem parti, hem de siyasal sistem içerisinde tek yetkili kişi

konumundadır. Bu siyasi mekanizma, 1924 Anayasasının kâğıt üzerinde kalmasına neden olmuştur (Koçak, 2009: 122).

Şevket Süreyya Aydemir'in bu duruma bakış açısı şöyledir:

> " Normal bir demokraside Devlet Başkanı'nın vazife ve hizmet sınırlarını kanunlar ve şekiller tayin eder. Bu sınırlar ve şekiller içinde bir devlet başkanı ne bir milli kahraman, ne bir Milli Şef'tir. O sadece kanunların ve şekillerin emrinde bir reisicumhurdur. Fakat bir ülke, eğer bir inkılap geçirmiş ve bu inkılap eğer henüz son sözünü söylememişse, o ülkede Kahramanlar Devri sona ermemiş demektir. O zaman ve bu şartlar içinde, o inkılabın tarlasını hazırlayan, tohumlarını saçan ve bu tohumların ilk mahsullerini devşiren bir Milli Şef, sadece bir reisicumhur değil, bir Önder'dir. Yahut bizim milli kurtuluş mücadelemizde olduğu gibi, Tek bir Adam'dır..." (Aydemir, 1991: 51).

4. CHP KURULTAYLARI VE 1924 ANAYASASI BAĞLAMINDA ŞEFLİK SİSTEMİ

1927 yılı sonbaharı gelindiğinde meclisin görev süresi dolmuş ve seçimlerin yenilenmesi gerekliliği oluşmuştur. Bununla birlikte dört yıldır toplanamayan parti kongresinin de toplanması lazımdı. 1923 tarihli parti tüzüğüne göre (madde 8) her yıl yapılması gerek Büyük Kongre -Olağanüstü sebepler yüzünden bir yıl ertelenebilirdi- 4 senedir toplanmamıştı (Demirel, 2013: 103). Meclis seçimlere gitmeden önce ilk olarak tüzük değişikliği yapmıştır. Bu değişiklikle Fırka Divanına ait olan milletvekillerini tespit etme ve seçim işlerini yürütme görevi (madde 26) "Umumi Reise" devredilmiştir. Böylece Partinin TBMM üyelerini tespit etme yetkisi geniş bir kuruldan tek elde toplanmıştır (Öz, 1996: 76).

Seçimlerden önce partinin tüzük değişikliğine gitmesi tesadüf değildir. Mustafa Kemal gibi attığı her adım bir sonrakinin alt yapısını hazırlayan bir lider, seçimlerden önce tüzük değişikliğine gitmesinin nedenleri olmalıdır. 1927 yılına gelindiğinde muhalefetin büyük bir kısmı sindirilmiş, ülkenin tek hâkimi Halk Partisi, partinin tek hâkimi ise Mustafa Kemal olmuştur. Bunu pekiştirmek ve Mustafa Kemal'in parti üzerindeki otoritesini daim kılmak için ilk adımlar atılmış ve tüzük değişikliğine gidilmiştir. Tüzük değişikliğine göre Mustafa Kemal'in aday gösteremeyeceği hiç kimse milletvekili seçilemezdi. Tek adama dayalı şef sisteminin ilk adımları böylece atılmıştır. Bunanla birlikte artık muhalefetin meclise girmesinin de önü tamamen kapanmıştır. Bu iki düzenleme, parti yönetim ve yapısında

merkeziyetçiliğin, parti yöneticilerine tam bağımlılığın ve anti-demokratik eğilimlerin giderek güçlendiğini göstermektedir (Öz, 1996: 78).

15 Ekim 1927 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi İkinci Büyük Kongresi yapılmıştır. Mustafa Kemal kongrenin açılış konuşmasında, *"Efendiler, Cumhuriyet Halk Fırkasının büyük kongresini açıyorum. Fırkamız, geçen ıstırap seneleri içinde milletimizin hayatı ve şerefi için gösterdiği yüksek azim ve iradenin mümessili olarak bundan dokuz sene evvel meydana çıkmıştı. Bütün Anadolu ve Rumeli'ye şâmil olmak üzere ilk umumi kongremiz Sivas'ta akdedilmişti"* (Atatürk, 2006: 369) diyerek başkanı olduğu partinin temelini Sivas Kongresi'ne kadar götürmüş ve böylece Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Halk Partisi arasındaki ilişkiyi vurgulamıştır (Giritlioğlu, 1965: 25). Bu yaklaşım arkasında bazı amaçları da taşımaktaydı ki, Mustafa Kemal, ilk kongre olarak Sivas Kongresini göstererek, Ulusal Kurtuluş Savaşı özdeşliğini ve hareketin mirasını tekeline almıştır. Böylece Mustafa Kemal, eski çalışma arkadaşlarını gözden düşürmeye çalışmış, kendisini ise hareketin başlangıcından beri yöneten kişi olarak tanımlamıştır (Zürcher, 2000: 256).

Birinci Kongre'nin hangisi olduğu konusunda dönemin milletvekillerinden Avni Doğan, farklı bir yaklaşım dile getirilmiştir. Avni Doğan birinci kongre için milli tarihten değil Cumhuriyet Halk Partisi tarihinden örnek vermiştir. Ona göre seçimlerden sonra Millet Meclisi Müdafaa-i Hukuk Grubu, Halk Fırkası Nizamnamesi hazırlamak için 7 Ağustos/11 Eylül arasında toplanmıştır. Bu olay partinin ilk Kurultay'dır (Giritlioğlu, 1965: 68). Avni Doğan tarafından dile getirilen bu düşünce parti tarafından pek tutulmamış, Sivas Kongresi vurgusu ilk parti kongresi olarak genel kabul görmüştür.

1923 parti nizamnamesine göre Parti genel başkanı milletvekilleri arasından Büyük Kongrece seçilecektir (Madde 5). Genel ilkelere karşı çıkanlar divan kararıyla partiden çıkarılacaktır (Madde 6). Bu genel ilkeler sadece Büyük Kongre'de ve ancak üçte iki oy çoğunluğu ile değiştirilebileceği belirtilmiştir (Madde 7) Ayrıca parti büyük kongresi her yıl fırka divanının belirleyeceği yerde toplanacaktır. Büyük Kongre olağanüstü sebeplerle bir yıl ertelenebilirdi (Madde 8) (Tunçay, 2010: 50).

15 Ekim 1927 günü yapılan Büyük Kongre 22 Ekim'de yeni bir CHF Nizamnamesi hazırlamıştır. Bu Nizamname, 1923 Nizamnamesinden oldukça

farklıdır. 1923 Nizamnamesinin beşinci maddesinde Parti Genel Başkanının nasıl seçileceği belirtilirken, 1927 Nizamnamesi genel başkanın Mustafa Kemal Paşa olduğunu açıkça belirtmiştir. Bununla birlikte 1923 Nizamnamesinin 7. maddesinde umumi esasların büyük kongre üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile değiştirilebileceği belirtilmişken, 1927 Nizamnamesi ile bu esasların hiç bir şekilde değiştirilemeyeceği kararlaştırılmıştır (Torun, 2003: 147). 1927 nizamnamesine göre Mustafa Kemal Paşa partinin değişmez genel başkanı, yetkileri ve partinin ilkeleri değişmez kabul edilmiştir.

1927 Nizamnamesine göre; "Cumhuriyet Halk Fırkası, Cemiyetler Kanunu'na tevfikan (uygun olarak) teşkil etmiş Cumhuriyetçi, Halkçı, Milliyetçi siyasi bir cemiyettir" (Madde 1) denilmiştir. Nizamnamenin altıncı maddesinde "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Umumi Reisi, fırkanın banisi olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'dir." denilmiş, yedinci maddede "İşbu "umumi esaslar" hiçbir veçhile tebdil edilemez" denilerek, değişmez başkanlığın ilk adımları atılmıştır (Torun, 2003: 146-147). Böylece parti, genel başkanını kurultayda seçmek yerine, tüzük değişikliği ile atamış oluyordu (Koçak, 2013: 230). 1923 Nizamnamesinde her yıl toplanması kararlaştırılan büyük kongrenin, 1927 Nizamnamesi ile dört yılda bir toplanması yönünde değişikliğe gidilmiştir (Madde 10). Ayrıca Nizamname de Umumi Reis tanımı yapılmıştır: *"Umumi Reis; Büyük Kongre'nin Fırka Divanı'nın, Umumi Heyet-i İdare ile meclisteki Fırka Grubu'nun da tabiî reisidir. Umumi Reis; Fırkanın idare-i âliyesini elinde tutar. Fırkayı temsil eder. Fırka namına söz söylemek selâhiyetine ancak Umumi Reis haizdir. Umumi Reis lüzum görürse bu bâbdaki hukuk-u selâhiyetini Umumî Reis Vekili'ne veya Kâtib-i Umumi'ye tevdi eder"* (Torun, 2003: 153-155).

1927 Nizamnamesi ile partinin ilkeleri sistemleştirilmiş, nizamnamenin ilk maddesinde cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık vurgulanmış, üçüncü madde ile kelime olarak söylenmese de laiklik ilkesi açıklanmıştır. Altıncı madde ile değişmez genel başkanlık müessesi sağlanmıştır. Merkeziyetçi, otoriter ve kapsayıcı bir yönetimin ilk adımları bu kongre ile atılmıştır. Bu nizamname Mustafa Kemal'in tek adam yolunda attığı ilk adımların yansımasıdır (Demirel, 2013: 103-104).

1927 Kongresi Cumhuriyet Halk Fırkasının "Fırka" olarak yaptığı ilk büyük kongresi olması açısından büyük öneme sahiptir. Fakat Kongre sırasında okunan Büyük Nutuk Kongrenin önüne geçmiştir. Mustafa Kemal, 1927 Cumhuriyet Halk Fırkası Kongresinde 36 saatlik okumasıyla 1919-1927 arasında Türk Ulusal Hareketi hakkında bilgi vermiştir. Nutuk 1925-1926 yıllarındaki temizlik hareketinin bir savunmasıdır (Zürcher, 2000: 255). Nutuk'un 1919 Mayıs 19'da başlaması da ulusal direniş hareketlerinin öncesinin göz ardı edildiğinin göstergesidir. Bu açıdan Nutuk, bağımsızlık mücadelesini Osmanlı İmparatorluğunun parçalarını muhafaza etme mücadelesi olarak değil, yeni bir Türk devleti kurma hareketi olarak sunulmuştur (Zürcher, 2000: 256).

Falih Rıfkı Atay'a göre Nutuk, Türk tarihinin en önemli metinlerinden birisidir. Ona göre Nutuk, Cumhuriyet'in içte ve dışta var olan düşmanlara karşı nasıl zor şartlarda kurulduğunu yeni nesillere anlatmaktadır. Yazara göre Nutuk'un en önemli özelliği "tarihin tahrip edilmesinin önüne geçmek" ve halkı "kuru şöhret sahibi" insanlardan kurtarmasıdır (Şirin, 2009: 246). Atay o dönem için bu yorumu yapsa da yıllar sonra Çankaya adlı eserinde şöyle diyecektir: *"Benim samimi düşüncem, hiç yazmaması idi. Bütün o vesikalar, tutanaklar dosyalarla kalacağı için tarihçiyi hükümlerinde daha serbest bırakmalı idi"* (Atay, 1968: 226).

Mahmut Esat Bozkurt "Atatürk İhtilali" adlı eserinde Nutuk için şu yorumu yapmıştır: *"Türk Şef'in Nutku, o eserdir ki, günün birinde, milletlerden birisi, istiklalini, hürriyetini, bütün varlığını kaybetmek tehlikesine maruz kalsa, hatta kaybetse bile bunların nasıl kurtulacağını öğreten bir düstur, gösteren bir formüldür"* (Bozkurt, 2003: 114).

1927 Kurultayı toplanana kadar geçen sürede çok partili hayata geçme fikri ilk kez 1924 yılında denenmişti. Mustafa Kemal'in denetimi dışında; kendisine muhalif olan kesimin meydan okuması olarak algılanan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, yaşanan gelişmeler sonrası kapatılmıştır. 1927 Kurultayı sonrası oluşan otoriter yapı, 1930 yılında ikinci kez denenen çok partili süreçle hafiflemiştir. Mustafa Kemal kendi isteğiyle, hem partisini denetleyecek ve eleştirecek sadık bir muhalefet hem de ülkede yaşanan sıkıntıları unutturacak siyasi bir hamle olarak çok partili hayata geçme fikrini bir kez daha denemiştir. Parti kurma görevini alan Fethi

Okyar Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurmuştur. Parti ülke genelinde yoğun ilgiyle karşılanmış, kuruluş amacı olan sadık muhalefet fikrinden uzaklaşmaya başlamıştır. Mustafa Kemal, ülkedeki siyasi havayı yanlış hesaplamış ve kurulan partinin başarı sağlayabileceğini düşünmemiştir (Ahmad, 2006: 120).

Serbest Cumhuriyet Fırkası yöneticileri, 17 Kasım 1930 günü partiyi kapatmış yada kapatmak zorunda kalmıştır. Böylece 1923 yılından beri siyasal iktidar konumunda olan Cumhuriyet Halk Partisi, 1930 yılında ikinci kez girişilen çok partili hayata geçme fikri sonrasında 1950 yılına kadar ülkenin tek başına egemen gücü olmuştur. Bu dönemin devamında artan otoriter eğilimler, devletçilik anlayışı, şeflik sistemi ve tek partili cumhuriyet yapısı dönemin karakteristik anlayışını meydana getirmiştir (Yetkin, 1983: 17).

1931 Kongresiyle birlikte artan otoriter eğilim, iç ve dış nedenlere dayanmıştır. 1930 yılında yaşanan Menemen Olayı, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın başarısından daha ciddi sonuçlara neden olmuştur. Şeriatın ve Hilafetin tekrar kurulması için halkı ayaklandıran bir şeyhin başlattığı hareket halkta destek görmüş, hareketi bastırmaya gelen mangaya komutanlık eden yedek subayın başının kesilmesiyle olay büyümüştür. Bu olayla, yapılan reformların sığ, köksüz ve toplumda kök salmadığı, halkın desteğini almadan, tepeden inme gerçekleştirilen reformların toplumda yer edinmediği anlaşılmış, reformların ülke çıkarlarına uygun olarak yapıldığını düşünen Kemalistler ile halka arasındaki uçurumu göstermiştir (Ahmad, 2006: 120).

1930'lu yıllar Cumhuriyet Halk Fırkası'nın, toplumun ekonomik sorunlarını çözme konusunda başarısızlığının ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. "Halk açısından en önemli yenilik maddi ekonomik ihtilallerdir. İhtilal, ekonomik sahada halkın lehine bir değişiklik vücuda getirmedikçe halk da memnun olmuyor" diyen Mahmut Esat Bozkurt, yapılan devrimlerin başarısızlığı ekonomik sorunlarla açıklamıştır (Bozkurt, 2003: 136).

Serbest Cumhuriyet Fırkası olayı kitlelerdeki hoşnutsuzluğu ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın siyasal başarısızlığını ortaya koymuştur. Mustafa Kemal'in Hasan Rıza Soyak'a söylemiş olduğu sözler var olan durumu göstermektedir: *"Bunalıyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunalıyorum! Görüyorsun ya her gittiğimiz yerde*

mütemadiyen (sürekli olarak) dert, şikayet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi manevi perişanlık içinde..." (Aydemir, 1993: 387).

Bu sözler Cumhuriyetin kurucusu, devrimlerin birinci adamı Mustafa Kemal tarafından cumhuriyetin kurulmasının üzerinden daha on yıl geçmeden söylenmiş sözlerdir. O dönemin halini tüm gerçekliği ile ortaya koymaktadır (Bila, 1999: 63). Mustafa Kemal'in bu sözleri 1923-1930 arasında izlenen ekonomik politikasının başarısızlığının bir göstergesidir (Yetkin, 1983: 18). Hem Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hem de Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminde görüldüğü üzere ne kadar büyük olursa olsun bir siyasi reform ancak ekonomik ve toplumsal reformlarla tamamlandığında ayakta kalabilir (Karpat, 2010: 154). 1929 Ekonomi Buhranı ve 1930 Menemen Olayı, Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde arayışlara neden olmuştur. Gelişen olaylar siyasal iktidarın toplum üzerinde gücünü göstermesi gerektiği düşüncesini uyandırmış, devrimlerin ve devrim ilkelerinin halka benimsetilemediği gerçeği anlaşılmıştır (Yetkin, 1983: 19).

Bu durum karşısında yapılacakların ilk belirtisini 28 Kasım 1930 Trabzon konuşmasında Mustafa Kemal şöyle belirtmiştir:

> "... Karşımızda birçok fırkalar varmış gibi her gün daha fazla bir faaliyetle çalışmak, fikirlerimizi halk kütlelerinin içine yaymak ve köylerimize kadar götürmek mecburiyetindeyiz.
>
> Her an tarihe karşı, cihana karşı hareketimizin hesabını verebilecek bir vaziyette bulunmak lazımdır. Tasavvur (tasarım) ve faaliyetlerimizde bu kadar hassas ve müteyakkız (uyanık) bulunmak suretiyle muhalifsiz bir fırkanın mahzurlarını bertaraf etmiş (sakıncalarını gidermiş) oluruz" (Atatürk, 2006: 289).

Mustafa Kemal'in bahsettiği bu yeni dönem, otoriter eğilimlerin arttığı, partinin ideolojik arayışlar içerisine girdiği, ülke içerisinde devrim ilklerini aşılayacak kurum ve kişilerin parti örgütünde yer aldığı bir dönem olmuştur.

Bu kongre yapılıncaya kadar, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri geçen yedi yıl boyunca çeşitli dalgalanmalar yaşanmış, düzeltim hareketleri yapılmış, tepkiler bastırılmış, çok partili siyasal yaşam iki kere denenmiş ama başarılı olunamamıştır. Bu Kongre sonrası on beş yıl, tek partili bir yönetim altında geçmiştir (Tunçay, 2010: 317). Böyle bir ortamda başlayan Cumhuriyet Halk Partisinin Üçüncü Büyük Kongresi 10-18 Mayıs 1931 tarihinde yapılmıştır. Kurultay hem Cumhuriyet Halk

Partisinin iç yapılanmasında esas alınan fikirler hem de partinin ideolojinin -Kemalizm'in altı oku- belirlenmesi açısından önemlidir (Giritlioğlu, 1965: 90).

1931 Parti Nizamnamesine 17 Mayıs 1931 günü kabul edilmiştir. Nizamnamenin İkinci Maddesine göre, "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın daimi Umumi Reisi, fırkayı kuran Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir" denilmiştir. 1927 Nizamnamesinde geçmeyen değişmez genel başkanlık vasfı 1931 Nizamnamesinde parti tüzüğünde resmen yer almıştır (Tunçay, 1969: 429). Kongrede anayasa ilkesi olarak güçler birliği savunulmuş, tek dereceli seçimlerin temel amaç olduğunu vurgulamıştır. 1927 Nizamnamesinde kabul edilen dört ilkeye ilaveten "devletçilik" ve "inkılapçılık" ilkesini de eklemiştir (Karatepe, 2011: 37). Böylece Altı Ok olarak bilinen ilkeler tamamlanmıştır. 1937 Anayasa değişikliği ile bu ilkeler devletin temel ilkeleri haline gelmiştir (CHP, 1938: 7).

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Recep Peker 1931 programını açıklarken şöyle demiştir:

> "Bugün bana izah mevzuu olan Cumhuriyet Halk Fırkası programı her hangi bir gün oturulup yazılmış bir eser değildir. O, Fırkanın bütün ömrü boyunca yapılmış ana işlerin ve söylenmiş ana prensiplerin teşkil ettiği kaideler üzerine bina edilmiştir. Dünyanın yeni hayat telakkilerine memleketimizin hususiyetleri göz önünde tutularak halin ve istikbalin ihtiyaçları da derpiş olunmuş ve vatan işleri hakkında vatandaşın bütün esas düşüncelerine cevap olacak prensipler programımıza konmuştur" (Parla, 1995: 106).

1930 sonrası başlayan ideolojik arayış ve o dönem moda haline gelen otoriter ve totaliter faşist yönetimler ve şeflik sistemleri 1931 programında kendisine yer bulmuştur. Programlar hazırlanmadan önce İtalya, Almanya ve Rusya'ya giden parti yöneticileri ve gazeteciler, faşist yönetim şekillerine hayranlıklarını dile getirmişlerdir. Nitekim 1931 ve 1935 Programlarının ve parti ideolojisinin fikir babası sayılan Recep Peker, Almanya ve İtalya'daki yönetim modellerine hayran kalmış ve parti programlarının hazırlanmasında bu düşüncelerden yararlanılmıştır. 1931 Kongresi sonrası başlayan parti-devlet birliği düşüncesi Almanya'dan etkilenmenin ürünüdür. Bu dönem benimsenen değişmez genel başkanlık ibaresi, Avrupa'da hakim olan tek partili, tek şefli sistemlere öykünmedir. Bu açıdan 1923-1927 döneminde tasfiyelerle siyasal iktidarı güçlendiren Cumhuriyet Halk Partisi, 1927-1931'den itibaren tekelci parti haline gelmiştir. Bundan sonraki süreçte

mecliste muhalif unsura rastlanmamıştır. Taha Parla'nın ifadesiyle Meclis, "ellerin orman gibi kalktığı" bir Cumhuriyet Halk Partisi parlamento grubu haline gelmiştir (Parla, 2002: 25).

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dördüncü Büyük Kurultayı 9 Mayıs 1935'de toplanmıştır. Kurultay'ın açılış konuşmasında Mustafa Kemal'in söylediği gibi "Geniş ölçüde gelişim devri içinde bulunduğumuz günlerde toplanmış" bir kurultaydır (CHP, 1938: 8). Kurultay'da "fırka" yerine "parti" sözcüğü benimsenmiştir. Yeni programın diğerlerinden farkı öztürkçe sözcüklerle yazılmış olmasıdır. Altı Ok olarak bilenen ilkeler bu program da ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Programın başlangıç bölümünde "partinin güttüğü bütün bu esaslar Kemalizm prensipleridir" denilmiş ve Kemalizm ilk kez tanımlanmıştır (Demirel, 2013: 209).

1931 ve 1935 Cumhuriyet Halk Partisi programlarının büyük bir bölümü Partinin Genel Sekreteri Recep Peker'in ürünü olmuştur. Cumhuriyet Halk Fırkası bu programlar neticesinde söylemde totaliter, eylemde otoriter tek parti ideolojisini oluşturmuştur. Atatürk etrafında oluşturulan lider kültü, şeflik sistemi, sosyo-politik, ideolojik ve ekonomik muhalefetin tasfiyesinin ulusal bir misyon kabul edilmesi, bütün vatandaşları resmi ya da potansiyel üyesi olarak gören tek parti anlayışı, Tek Partili devlet yapısının varlığı temel dinamikler haline gelmiştir (Yıldız, 2009: 62).

1927, 1931 ve 1935 Nizamnameleri Atatürk dönemi içerisinde yapılmıştır. Her nizamname bir öncekine göre daha otoriter, dönemin şartlarına daha uyumlu ve şeflik sistemine daha uygun şekilde hazırlanmıştır. Nitekim Atatürk'ün ölümü sonrası toplanan Olağanüstü Kongre İsmet İnönü'ye Milli Şef sıfatını vermiş ve şeflik sistemi kurumsallaştırmıştır. 1931 Kongresi ile başlayan otoriter sosyo-politik tutum, 1935 Kongresi sonrası parti-devlet bütünleşmesi ile yeni bir boyut kazanmış ve 1937 Anayasa değişikliği ile partinin Altı Oku olarak bilenen Kemalizm prensiplerinin devletin temel ilkeleri haline gelmesiyle nihai noktaya ulaşmıştır. Bu dönemin ve şeflik sisteminin anlaşılması için 1924 Anayasasını incelemek doğru olacaktır.

1924 Anayasası tek partili dönem boyunca ve hatta çok partili sürece geçildiğinde, 1961 anayasasına yapılana kadar yürürlükte kalmış; ancak tek parti dönemi boyunca uygulanmayan ya da uygulanamayan ve kağıt üzerinde kalan bir

anayasadır. Tek parti döneminde anayasaya hiç yansımayan şeflik sistemi, dönemin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi tüzüğünde resmileşmiş, parti başkanları Mustafa Kemal Atatürk ve sonrasında İsmet İnönü bu sayede geniş yetkilerle donatılmıştır. Her iki liderde Anayasanın kendilerine vermediği birçok yetkiye şeflik sistemi sayesinde sahip olmuştur. Bu sebeple partinin program ve tüzüğü her zaman gerçek anayasanın üzerinde tutulmuştur (Demirel, 2013: 70).

Tek Parti yönetimi görünüşte anayasal bir rejim içerisinde yer almıştır. 1924 Anayasa'sı Tek Partili meclis içerisinden çıkmış olsa da parti içi muhalefetin de etkisiyle rejimin çerçevesi parlamenter bir sistem olarak çizilmiştir. O dönem için -1924 Anayasası görüşmeleri sırasında- muhalefetin gücü oldukça yüksekti. 1924 Anayasa'sı görüşmelerinde meclis cumhurbaşkanına geniş yetkiler tanıyan taslak yerine egemenliğin tamamen meclise ait olduğunu kabul etmiştir (Koçak, 2009: 119).

1924 Anayasası'na göre cumhurbaşkanı TBMM tarafından ve meclis üyeleri arasından seçilmektedir. Cumhurbaşkanı seçilen kişinin parti üyeliği ve milletvekilliği ise devam etmektedir. Buna göre cumhurbaşkanı aynı zamanda parti üyesi, milletvekili ve parti genel başkanıdır. Tek partili rejimde, cumhurbaşkanının, iktidar partisinin genel başkanı olması ve meclise talimat vermesi normaldir. Anayasaya göre siyasi sorumluluğu olmayan cumhurbaşkanı söylevlerinde kişisel düşüncelerini dile getiriyorsa, bu durum güçler birliği ilkesine göre uygun değildir. Cumhurbaşkanı, söylevinde, hükümetin etkinliklerini ve siyasi kararları ifade ederse, bu durum da siyasi sorumluluğu olmayan cumhurbaşkanının görüşlerinin siyasi bir metin niteliği kazanmış olacaktır. Bu durum anayasal sisteme ters düşse de fiilen uygulanan şeflik sistemine uygundur. Tek parti rejimi boyunca formel olarak siyasi sistemin çerçevesi 1924 Anayasasına göre şekillenmiş olsa da fiilen uygulanan şeflik sistemi olmuştur. Siyasal sistem, anayasal ilkelere göre değil parti tüzüğünün esaslarına göre işlemiştir. Bu durum tek parti rejiminin şeflik sistemidir (Koçak, 2009: 120).

1927 Cumhuriyet Halk Partisi tüzüğü bu durumun oluşumundan izler taşımaktadır. Bu tüzüğün 20, 21, 22, ve 23. maddelerine göre;

> "Umumî Reis, Büyük Kongre'nin, Fırka Divanı'nın, Umumî Heyeti İdare ile Meclisteki Fırka Grubu'nun da tabii reisidir. Umumî Reis, fırkanın idarei aliyesini

elinde tutar ve fırkayı temsil eder. Fırka namına söz söylemek salahiyetini ancak Umumî Reis haizdir. Umumî Reis lüzum görürse, bu baptaki hukuk ve salahiyetini Umumî Reis Vekili'ne veya Katibi Umumi'ye tevdi eder."

"Umumi Riyaset Divanı, fırka Umumi Reisi ile kendilerinin bizzat intihap edecekleri Umumi Reis Vekili'nden ve Umumi Heyeti İdare âzâsı meyanından seçecekleri fırka Katibi Umumisi'nden ibarettir. Umumi Riyaset Divanı'nın vereceği kararlar tekmil fırka âzâsınca bilâkaydüşart mutâdır. Umumi Riyaset Divanı, Büyük Millet Meclisi intihâbını idare ve fırkanın mebus namzetlerini tesbit eder" (Tunçay, 1969: 384).

Genel başkana tanınan bu yetkiler parti içerisinde şeflik sisteminin hâkim olduğunun göstergesidir. 1924 Anayasasına göre oldukça güçlü bir konumda olan Meclis, bu görevini hiç bir zaman yerine getirememiştir. Meclis, siyasi karar alan, hükümeti denetleyen bir organ olmaktan öteye önüne getirilen kanunları onaylayan bir görev üstlenmiştir. Siyasi kararlar cumhurbaşkanının belirlediği dar kadro tarafından belirlenmiş, siyasi sorumluluğu olan başbakan ve hükümet cumhurbaşkanının gölgesinde kalmıştır. Tek parti dönemi boyunca Cumhurbaşkanı, görünürde meclis tarafından seçilmiş olsa da gerçekte meclis üyelerini belirleyen cumhurbaşkanıdır. Cumhurbaşkanı bu görevini değişmez genel başkan sıfatıyla yapmıştır. Şef, hem parti politikasını -ki bu aynı zamanda devletinde politikası olmuştur- hem de parti yönetimini belirlemiştir (Koçak, 2009: 122). O dönemin Manisa milletvekili Refik Şevket İnce, Meclisin hükümeti güven oylaması sırasında durumunu şu sözlerle izah etmiştir: *"(...) Bizi temsil edenlerden ölene de yaşayana da (Milli Şef) demişizdir ve onların belirlediği doğrultuda yürümek temel görevimizdir. Hükümet İçin Milli Şeflerimizin gösterdiği kimselere, doğrudan doğruya onun güvenine sahip olduğu için güvenmekliğimiz Milli Şefimize karşı milli ve vicdani görevimizdir"* (Goloğlu, 1974: 6).

Milli Şef dönemi boyunca meclisteki oylamalarda hiçbir zaman aleyhte yada çekimser oy çıkmamış, önemli önemsiz bütün kararlar oybirliği ile alınmış ve bu hal Milli Şef döneminin karakteristik özelliği olmuştur (Goloğlu, 1974: 9). O dönem için dikkat çekici noktalardan birisi de seçimlerin yapılış usulüdür. Cumhuriyet döneminde yapılan seçimler, Osmanlı Devleti'nin 1877'de yaptığı seçim yasasına göre uygulanmıştır. Bu yasaya göre seçmen olabilmek için "Türkiye Devleti Halkı"ndan olmak gerekmektedir. Seçimler iki dereceli yapılmıştır. Önce erkekler birinci seçmen olarak milletvekillerini seçecek olan ikinci seçmenleri seçmek için oy

kullanır ve yetkilerini iki seçmenlere bırakıyor; daha sonra ikinci seçmenlerin listesi ise Cumhuriyet Halk Partisi yönetimi tarafından belirlenmiştir. İkinci seçmenler parti listesinden seçildikleri için partinin belirlediği milletvekili aday listelerine oy vermek zorunda olmuşlardır. Altı Ok bayrağı ile süslenmiş sandıklara herkesin gözü önünde oy kullanılmasına rağmen oylar gizli şekilde sayılmıştır (Koçak, 2011: 100).

Bu seçim sistemi "Hakimiyet-i Milliye"yi en iyi yansıtan sistem olarak görülmüştür (Koçak, 2011: 101). Bu husus o dönem için normal bir durumdur. Şeflik anlayışına göre, Gazi Mustafa Kemal, Türk milletinin özüdür, hülasasıdır, ruhudur. Türk milletinin tümünün düşüncesidir. Türk milleti adına, gerekenleri, o seçer; yetki ve idaresiyle o yapar. Milletin iradesi ile Gazi'nin iradesi eş değerdir (Beşikçi, 1991: 21).

Bu sisteme göre kimin milletvekili seçileceğine Cumhurbaşkanı karar vermektedir. Cumhurbaşkanını ise partinin milletvekilleri seçmiştir. Cumhurbaşkanı Cumhuriyet Halk Partisi Değişmez Genel Başkan sıfatıyla önce partisinin milletvekilleri belirliyor, daha sonra milletvekilleri de kendilerini atayan Cumhurbaşkanını yeniden seçiyordu. Cumhurbaşkanı anayasaya göre yetkileri kısıtlı devlet başkanıdır. Cumhurbaşkanı yetkileri CHP Değişmez Genel Başkanı sıfatıyla kullanmıştır. Bu durum 1924 Anayasası'nın işlevsiz bir hal aldığının göstergesidir (Koçak, 2011: 101-102).

Sonuç olarak Şeflik sistemi, tek parti döneminin hâkim siyasal sistemidir. 1924 Anayasası Kuvvetler Ayrılığı ilkesini benimsemiş olsa da gücünü şeften olan fiili sistem Anayasa'yı etkisiz bırakmıştır (İnsel, 2009: 29). Memduh Şevket Esendal bu fiili durumu şu sözlerle anlatmıştır: "Bazı ülkelerinin anayasası yazılmış, bazı ülkelerinin ki ise yazılmamıştır. Bizim sistemimizin yazılmış olanı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. Yazılmamış olanı ise Şef sistemidir ve bu sistem kuvvetini CHP'den almaktadır (Koçak, 2003: 363). Memduh Şevket Esendal'ın ifade ettiği gibi Şeflik sistemi sadece gücünü değil, siyasi meşruluk kaynağını da CHP tüzüğünden almıştır.Ayrıca bu sözlerden de anlaşılacağı üzere tek parti dönemi boyunca Türkiye Cumhuriyeti'nde iki farklı yönetim modeli hâkim olmuştur. Birincisi, yönetim biçimini oluşturan 1924 Anayasası; diğeri ise fiilen uygulanan Şeflik sistemidir. 1924 Anayasasına göre meclis üstünlüğüne dayanan parlamenter sistem -ki bu sistem

seçimle iş başına gelen parlamento ve onun içinden çıkan hükümet modeli- tek parti dönemi boyunca uygulanamamıştır. 1924 Anayasasında yürütmenin başı olan cumhurbaşkanı ise Şeflik sistemi sayesinde, anayasada yer almayan çok geniş yetkilere fiilen sahip olmuştur (Koçak, 2009: 122). Max Weber'in ifadesiyle geleneksel otorite (saltanat ve hilafet) yerini hukuksal rasyonel otoriteye bırakmamış, şefin iradesi yasaların ve hukukun üstünde yer almıştır (Parla, 1995: 326). Bu açıdan Tek parti dönemi boyunca (1923-1950) özellikle 1927'den sonra siyasal rejimin çerçevesini asıl belirleyen 1924 Anayasası değil Cumhuriyet Halk partisinin tüzük ve programları olmuştur (Parla, 2002: 27).

5. BASINDA VE AYDINLAR'DA ŞEF VE ŞEFLİK SİSTEMİ

Türk basınında "Milli Şef"[28] kavramı ise ilk kez 13 Kasım 1938'de Bugün gazetesi başyazarı Ali Naci Karaca tarafından kullanılmıştır. Yazar şu ifadelerle şefliğe vurgu yapıyor: *"Millet Meclisi Atatürk'ten sonra onun eserini en iyi koruyacak, devam ettirecek halefini ittifakla seçti. Ve Atatürk'ün en yakın zafer ve inkılap arkadaşı İsmet İnönü'yü, devletin en yüksek vazifesi başına getirerek, yeni Milli Şef'ini tayin etti"* (Aydemir, 1993: 29). Ebedi Şef kavramı ise Nadir Nadi tarafından kullanmıştır. Nadi, "14 Kasım günü Cumhuriyet gazetesinde Atatürk için "Ebedi Şef" deyimini ilk kez kullandım ve o günden sonra Atatürk "Ebedi Şef"imiz olmuştu" diyecektir (Nadi, tb: 15).

Cumhuriyetin ilk yıllarında basında ve hükümette şef kavramı üzerinde sık durulmuştur. 24 Teşrin-i Sani (Kasım) 1930 tarihli Vakit Gazetesinden Sadri Ertem "İnkılapçı Terbiye" isimli yazısında şefi hayatın formülünü veren kişi olarak belirtmiş ve "Türk milletinin insan şeklini alan timsali" olarak tanımlamıştır (Ertunç, 2005: 269-270).

Milli şefin yüceliğine dair Ülkü dergisinde 3. cildin 36, sayısında Ülkü imzasıyla yazılan yazıda şöyle denilmektedir: *"Kısır vadilerin, iş hayatına yeni uyanan kasabaların ve hakkı yenmiş insanların kaygısı ondadır (...) vatan coğrafyası içinde dolaştıkça, her adım attığı yerden, bir yıldız kümesi ezilmiş gibi, zafer ve*

[28] Milli Şef kavramının ilk kez kim tarafından kullanıldığı belli değildir. Cemil Koçak Tarihin Buğulu Aynası kitabında Milli Şef Kavramının ilk kez Hasan Ali Yücel tarafından kullanıldığını savunmuştur. (Koçak, 2013: 233)

hürlük aydınlığı fışkırdığını gördüğümüz büyük adama bizim ve dünyanın tam bir inancı vardır" (Akandere, 1998: 54).

R. Şemsettin Sirer tarafından Ülkü dergisi 2. cildinin 17 sayısında yazılan "Unutulmaz Bir Yolculuk" isimli yazıda İnönü'den, tarihin büyük diye vasıflandırdığı ve hatıralarını yüzyılların ötesine götürdüğü insanlardandır diye bahsetmektedir. Sirer, yazısına şöyle devam etmektedir: *"...Milli şefin insana hayret veren zihin kuvvetlerinin meydana gelişinde ve onun mütefekkir oluşunda esaslı amil elbette yaratılışındaki başkalık ve üstünlüktür"* (Akandere, 1998: 55). Yine Ülkü dergisinde çıkan bir başka yazıda Cahit Tanyol'un, *"...Milli şefin ifadesinde bütün süslerden sıyrılmış bir sükun konuşmakta (...) Onda insanı yormayan, saran, kuşatan bir büyü seziyoruz"* (Akandere, 1998: 55) ifadeleriyle kişi kültüne yönelik bir şef yüceltmesi göze çarpmaktadır.

Falih Rıfkı Atay, şef ve şeflik sistemine olan hayranlığını, o dönemin şef rejimlerinin etkisinde kalarak şu sözlerle açıklamıştır: *"... zeka ve kalp gibi şefte gözünden belli olur. Şef ayrı bir insan zümresindendir (...) Şeflik öğrenilemez. İnkılâplar oyun olmadığı için, şefler de aktör değildirler. (...) Şefimizde en çok sevdiğimiz şey, ki Gazi'nin büyük hususiyetidir, hiç kimsenin yapamayacağı şeyi, herkesin yapabileceğini zannettiği sadelikte yapmasıdır"* (Atay, 1932: 27-30).

Milli şef dönemine damgasını vuran basın kanunu olmuştur. 1931 Tarihli Matbuat kanunu, 28 Haziran 1938 tarihinde yapılan değişikliklerle hükümete önemli yetkiler vermiştir. Öncelikle gazete ve dergi yayımlamak için gazete ve derginin çıkacağı yerin en büyük mülki idare amirinden izin alınması gerekli koşulmuştur. Yani hükümet, yeni bir yayına izin verip vermemekte tamamen serbest sayılmıştır. Basın hükümetin belirlediği sınırlar içerisinde haber yapabiliyordu (Koçak, 2011: 359). Parti aleyhinde yayın yapan dergi ve gazeteler kapatılmıştır. Basın tam anlamıyla partinin elinde, partiye kayıtsız şartsız bağlı bir konumda bulunmakta; hükümeti eleştirmek yasaklanmıştı. Milli Şef'e, hükümete ve CHP'ye bağlı bir basın dönemin özetidir (Nadi, tb: 21). Metin Toker Milli Şef İsmet İnönü döneminde basının durumunu şöyle anlatmıştır:

> "Meclis, hükümet hukuken vardılar. Politikayı bizzat ve doğrudan İsmet İnönü idare ediyordu. Milli Şefin mahzurlu saydığı her şey Türkiye'de yasaktır. Bundan dolayıdır ki gazetelere gelen emirler arasında nasıl yorumlar yazılması gerektiği de

> bildiriliyordu. Başka emirlerde ise milli şefin hatta milli şefin ailesi ile ilgili haberlerin büyük verilmesi bildiriliyordu. Bu mutlak hakim İsmet İnönü'nün kudretini dosta düşmana gösterecekti. Bundan dolayıdır ki harb yılları esnasında Cumhurbaşkanı bir konserde, bir temsilde, at yarışlarında gösteren fotoğraflar 'devlet zoru' ile çarşaf çarşaf yayınlandı..." (Yetkin, 1983: 163-164).

Zekeriya Sertel İnönü'nün Milli Şef olarak ülkede ve basın üzerinde kurduğu otoriteryen rejimin temel özelliklerini şöyle yazmıştır:

> "İnönü Cumhurbaşkanlığına geldikten sonra diktatörlüğü arttırdı, tek millet, tek parti, tek şef diye bir sistem kurdu. Millet kuvvetlendirilmiş, genişletilmişti. Basın bile onun elinde onun emrindeydi. Resmen sansür yoktu. Ama bakanlar ve Basın-Yayın Genel Müdürlüğü hemen her gün gazetelere direktifler verirdi. Bu direktiflere uymayanların gazeteleri kapanmak tehlikesindeydi" (Pektaş, 2010: 27).

Nadir Nadi ise dönemi analiz ederken, Milli Şefe, hükümete ve CHP'ye dil uzatmanın yasak olduğunu,hükümetin genel tutumunun hiç bir şekilde tenkit edilemediğini,aksine her gün karar vericilerin talimatlarına göre hareket etmek zorunda kalındığını ifade etmektedir (Yetkin, 1983: 217-218).

Cüneyt Arcayürek ise dönemin genel havasını ve ülkedeki otoriter yapıyı şu sözlerle açıklamıştır:

> "...egemen bir parti vardı, partinin üstünde İsmet Paşa 'Tanrının bir parçası' idi. (...) Halk İnönü'nün yüzünü göremezdi. İnönü yerine, egemen CHP'nin elleri dilediği zaman halkı okşar, yerine göre sıkardı... İsmet Paşa eline, vücuduna dokunulmazlığıyla bizden ayrı yaratılmış bir başka dünyaydı. ...gerçeküstü bir varlıktı. Her sözü buyruktu... O yıllar, İsmet Paşa'yı kimse sevmezdi. Bizim gezindiğimiz ortamda İnönü adı, korku verirdi... Demokrat parti hareketi ortaya çıkıncaya değin, 'Paşa' herkesin adına düşünen, milletine doğru yolu gösteren, hemen her konuda uygulamaya geçilmesi gerekli buyrukları veren 'tek' insandı" (Arcayürek, 1983: 28-30).

Milli Şef döneminde sadece basın değil aydınlarda düşüncelerini özgürce ifade edememiştir. Bunun en önemli nedeni "şüpheli kişi" olma korkusudur. Basın ve aydınlar hükümeti, partiyi ve İnönü'yü asla eleştirilemezdi (Berkes, 1997: 157). Zekeriya Sertel ise, basın ve ifade özgürlüğü yönüyle, Atatürk dönemiyle kıyaslayarak, Milli şef döneminin geçmişe göre daha sert ve diktatörce olduğuna vurgu yapmıştır (İlhan, 2008: 51) ki, bu düşünceleri paylaşan kişi, Mustafa Kemal ile neredeyse hiçbir zaman anlaşamamış, tek partili dönemin en önemli muhalif isimlerinden birisidir.

Niyazi Berkes 1944 yılında yayınlanan bir bildiriyi üniversite adına imzalarken öncesinde, "Şefimizin hatırı için o zaman yapılan yağcılığın vesikasını hatırladıkça yüzüm kızarır" demişse de; "...Partimizin Genel Başkanı İnönü'ye bağlılığımızı derin saygılarımızla bildiririz" diye biten bildiriyi imzalamak zorunda kalmıştır (Berkes, 1997: 157).

Dönemin basın organları ve aydınları, dünya savaşı şartlarında yaşanılan ekonomik, sosyal ve siyasi sıkıntılara rağmen Milli Şef'e övgülerini her fırsatta dile getirmişlerdir. 11 Kasım 1944 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Abidin Daver "Mesud Bir Yıldönümü" başlığıyla Milli Şef'e övgülerini şu şekilde ifade etmiştir:

> "İsmet İnönü, milletlerin kavrulup yandığı kızgın harp çölü içinde, Türkiye'yi yeşil bir sulh vahası, mesud bir barış cenneti halinde bulundurmakla kalmamış; aynı zamanda, Atatürk'le beraber kurucusu olduğu medeniyet eserini, harbin doğurduğu bütün güçlüklere, darlıklara sıkıntılara rağmen yükseltmeğe de muvaffak olmuştur.... Bugün, İsmet İnönü devrinin yedinci yılına daha büyük gayretlerle çalışmak, harb yüzünden kaybettiğimiz zamanı telafi etmek azmile giriyoruz. Bu sarsılmaz azmin ilham ve kudret kaynağı odur, aziz Milli Şefimizdir. Türk Milleti, Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü'nün varlığında ve şefliğinde en büyük teselliyi bulmuştu. O, kendisine bağladığımız ümidlerin hiç birini boşa çıkarmamıştır" (Pektaş, 2010: 27-28).

İnönü'nün cumhurbaşkanlığının 2. yıldönümünde çıkan Ulus gazetesi Milli Şef kavramının tanımını, ne anlam ifade ettiğini açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Ulus gazetesinin haberine göre,

> "... İnönü devrinde milli kurtuluş ve milli kalkınma iki sene daha ilerlemiştir; kuvvetlenmiştir, yükselmiştir. 17 milyon halk kafa ve kalplerimizle hür tefekkürümüz ve serbest vicdanımızla ona bağlıyız. O devletin Reisi, Milletin Şefi olduğu kadar birlik ve beraberliğimizin timsalidir... Şef O. Millet O'dur. İkisinin de mukadder bahtiyarlığını tesit edelim (Kutlayalım). Bizi bütün imtihanlardan geçirecek olan mukaddes milli vahdet nizamının, bu milleti, bir milletin düşünebileceği en korkunç tehlikeden kurtarmış olan nizam olduğunu hatırlayalım ve Çankaya'ya dönerek Milli Şef'e diyelim ki; Düşünmek, kararlaştırmak ve yapmak sana. Büyük Meclise ve hükümete aittir. hepimizin itimadı herkesin sevgisi seninle beraberdir. Belki hiçbir zaman misali görülmeyen bir milli tesanütün (dayanışma) timsalidir" (Mutlu, 2007: 195).

Milli Şef kavramı üzerinde göze çarpan diğer bir nokta basın ve aydınlarda sıklıkla görülen şefin yüceltilmesi eğilimleridir. Bu çoğunlukla abartılı yüceltmelerde şefin engin hafızası, deha düzeyinde zekâsı ve insanüstü yetenekleri arka arkaya

sıralanmaktaydı (Ertunç, 2005: 271). Özellikle Halkevlerinin yayın organı olan Ülkü dergisinde Milli Şef'le ilgili bu yüceltme örneklerine sıklıkla rastlamak mümkündür.

Mesela, Reşat Şemsettin Sirer'in 1942 yılında yazdığı "Unutulmaz Bir Yolculuk" yazısında İsmet İnönü'nün yurt gezisinden notlar verilmektedir. Sirer'e göre, İnönü, adını yüzyılların ötesine taşıyan büyük bir insandır. Ruhu sevgi ve şefkat doludur. Yüksek bir zihin ve düşünce yeteneğine sahiptir. İyi bir sporcu ve müzisyendir. Sirer, "milli şefin yabancı profesörlerle konuşmasının çok düzgün olduğunu belirtiyor. Ayrıca şefin orduda son kullanan topun niteliklerini uzmanlara anlattığını ve dünya edebiyatı ile ilgilendiğini açıklıyor (Yetkin, 1983: 164-165).

Diğer bir yazı da Cahit Tanyol'un 1944 yılında yazdığı "Milli Şefin Beyannamesi ve Üslup Üzerine" başlıklı yazısında milli şefi insanlığın ferdi değil, fakat toplumsal yönü temsil eden kahraman olarak nitelendirmektedir. Tanyol, milli şefin yazısındaki üslup içinse şöyle diyor:

> "Asıl şaşılacak şey, onun, büyük sanat adamlarına has olan bu engin dili; hiçbir söz hünerine, hiçbir muhayyele (hayal gücü) oyununa lüzum görmeksizin yapabilmesidir... Eğer güzel sözler için heykeller dikmek, abideler kurmak, mabetler yapmak mümkün olsaydı, bu söze yurt dağlarının sükunetli doruklarındaki manayı aksettiren bir abide şekli düşünmek lazımdı... Hiç şüphe yok ki o, Türk edebiyatında yeni bir üslubun mümessilidir (temsilcisidir)" (Yetkin, 1983: 165).

Aynı derginin bir diğer yazısı olan "Cumhur Reisimiz İnönü" başlıklı yazısında İnönü şöyle anlatılmaktadır:

"Şeref ve kahramanlığın timsali."

"... bu çelik bakışlı adam imkansız denecek derecede kuvvetli bir realite duygusuna maliktir (sahiptir)."

"her adım attığı yerden, bir yıldız kümesi ezilmiş gibi, zafer ve hürlük aydınlığının fışkırdığını gördüğümüz büyük adam." (Yetkin, 1983: 166).

Milli Şef İnönü ve dönemine ilişkin sadece övgüler yapılmamış, Milli Mücadele'nin önemli komutanları tarafından eleştiriye de uğramıştır. Rauf Orbay Anılarında şöyle demiştir:

> "Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet Paşalarla Doktor Adnan (Adıvar) gibi şahsiyetler Mustafa Kemal paşadan ayrılmamış olup da, onunla beraber ve ondan sonra da Atatürk'ten devir alacakları iktidar yerinde otursaydılar, her şeyin berbat edildiği

malum olan "Milli Şeflik Saltanatı" devrini bu memleket görür ve onun kaçınılmaz akıbetleriyle de bu memleket yıllarca sarsılıp gider de bu hâle gelir mi idi?" (Kandemir, 1965: 191).

Milli Şef dönemi genel hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir;

1. Atatürk'ün ölümünden çok partili demokratik düzene geçilinceye kadar Türkiye'de en önemli siyasal kurumların başında milli şeflik gelmiştir.
2. Milli şefin üstün bir kişiliğe sahip olduğu varsayılmıştır.
3. Milli şef, ülkenin yazgısını tek başına elinde tutan, bütüncül yetkilerle donatılmış bir liderdir.
4. Düşünsel planda Milli şef kavramı, faşist ve nasyonal sosyalist kurumlardan esinlenilerek ortaya atılmıştır.
5. Lider tipi olarak da otoriter-totaliter diktatörlük tiplerle ortak noktalara sahiptir.
6. Milli şef, göreve getirilişi, görevde kalışı ve uygulama açısından da anti-demokratik bir kavramdır.
7. C.H.P. iktidarının sınıfsal ideolojisine uygun bir anlayışın sonucudur (Yetkin, 1983: 173).

6. RECEP PEKER VE ŞEFLİK SİSTEMİ

Recep Peker, Tek parti döneminin kudretli devlet adamı ve ideoloğu, aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi programlarının mimarıdır. Peker, Kemalizm'in devletçi kapitalist yorumunu geliştiren ve ısrarla savunan, 1931-1936 yılları arasında rejimin en önemli organı olan -kararları ve milletvekillerini belirleyen- Genel Başkanlık Kurumunun üç üyesinden birisi olarak görev yapmıştır. Bununla birlikte Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği görevi yapan Peker, 1931 Cumhuriyet Halk Fırkası tüzüğü ikinci maddesinin kendisine verdiği yetki dâhilinde parti genel sekreteri sıfatıyla partinin daimi umumi reisi Atatürk adına konuşma ve iş yapma yetkisine sahip olmuştur. Ayrıca 1935 Cumhuriyet Halk Partisi programının taslağını

hazırlayan Peker, Kemalist tek parti rejiminin inşasının ve Kemalist ideolojinin oluşumda en büyük pay sahiplerinden birisi olmuştur (Yıldız, 2009: 58).

Peker'in Türk siyasal hayatında kapladığı alan bu kadar önem arz etmesine rağmen, hem kendisi hakkında çok fazla çalışma yapılmaması hem de kendisinin anılarını yazmaması ona dair bilgileri sınırlandırmıştır.

Recep Peker, 1888 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1907'de Harp Okulu'nu bitirmiştir. Yemen'de Trablusgarp'da savaşmış; Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşına katılmıştır. Daha sonra Harp Akademisine dönerek eğitimini tamamlayan Peker, 1920'de Anadolu'ya geçerek Milli Mücadeleye katılmıştır (Durmaz, 2008: 162).Peker, Halk Partisinin kuruluş dilekçesini Atatürk ile birlikte Ekim 1923'te meclise vermiştir (Gül, 1998: 9). Dolayısıyla partinin kuruluşunda aktif görev alanlardandır. Recep Peker, hakkında daha ayrıntılı bilgiye girmek konunun kapsamı dışına çıkmak anlamına gelecektir. Dolayısıyla Recep Peker'in konuya ilişkin asıl önemi Onun Şef ve Şeflik sistemi üzerindeki etkisidir.

Şef kavramı üzerinde asıl duran ve milli şef deyimini ilk kullanan kişi Recep Peker olmuştur. Recep Peker, Ülkü dergisinde yazdığı bir yazıda "Milli şeflerin hükümlerine candan uyan ve inanan disiplinli bir cemiyet kurmak sevdasındayız" demiştir (Akandere, 1998: 31). Peker'e göre, milletçe üstün olabilmek için ulu bir şefin etrafında kenetlenmek şarttır. "Isıtıcı, gözetici, besleyici ve alıp götürücü" vasıflarıyla şef, ulusun başındadır (Akandere, 1998: 32).Nitekim, 1936'da gerçekleştirilen parti-devlet özdeşliğinden sonra Atatürk için en çok kullanılan vasıf, "şef" sıfatı olmuştur. Bayar'ın hükümet programını açıklarken Meclis genel kurulunda yaptığı konuşma "şef edebiyatının" en tipik örneğidir. 1938'deki olağanüstü CHP kurultayında, Atatürk "Edebi Şef", İnönü de "Milli Şef" olarak ilan edilmiştir (Yıldız, 2009: 61).

Recep Peker'in şef ve şeflik konusundaki asıl düşünceleri "İnkılap Tarihi Ders Notları"nda yer almıştır. Bu notlarda şu görüşlere yer verilmiştir:

> Siyasal parti hayatında bilhassa üzerinde durulmaya layık başlıca bir unsur, şeftir. Şef bir siyasal partinin bütün ana düşüncelerini, iradesini, yapış kuvvetini ve şerefini temsil eder. Şef, kendi ruhunda beslediği heyecan ve hararetle partisini ve muhitini ısıtır, aydınlatır. Bütün etrafını kendine ve birbirlerine içten gelen bağlarla sararak, doğruladığı amaca ilerletir. Ordular için şefin kıymeti barizdir. Fakat şef nüfuzu olmaksızın hiçbir toplulukta dirlik, düzenlik ve güler yüzlülük olmaz. Üç kişilik bir

> aileyi göz önüne alınız; eğer bir aile bile bir baştan, sözünü geçirir bir büyükten mahrum ise, aralarında dirlik olmaz ve aile işleri ileri gitmez. Eğer bir siyasal partinin de hakiki şefi yoksa, o partinin bugünkü politika hayatındaki büyük güçlüklere göğüs germesine imkan yoktur. İçinde yaşadığımız devirde içe ve dışa bakışla siyasal hayat o kadar çeşitli olmuştur ki, her gün nereden doğacağı ve ne tesirler yapacağı belli olmayan hadiselere karşı her ulusal varlık, daima bir, beraber ve hazırlıklı bulunmak mecburiyetindedir.
>
> Biz**,** şefi anlamak yolunda en bahtiyar milletiz. Ulusça içinde piştiğimiz büyük hadiseler, şef kıymetini ölçmek ve anlamak hususunda birçok milletlerin ve birçok nesillerin görmediği örneklerle doludur. (...) Ne mutlu o ulusa ki, yeryüzünün bugünkü karmakarışık şartları içinde, çıkar bir yol ararken, kendi evlatları içinden, her turlu değer, ahlak, irade, cesaret ve kültür bakımından en yükseğini şef olarak başında görmek bahtiyarlığı içindedir. (...) Bugünkü yaşayışta, ulusça üstün olmak gerekir. Ulusça üstün olmak için, kafası ve yüreği işleyen insanların bir büyük ve ana inanışta birleşmiş ve beraber olmaları ve yüce bir şefin ışığı etrafında birleşmeleri ve sarılmaları şarttır" (Peker, 1984: 63-64).

7. KADRO DERGİSİ BAĞLAMINDA ŞEF VE ŞEFLİK SİSTEMİ

Kadro dergisi, 1932 yılı Ocak ayından itibaren aylık yayınlanmış ve 1935 yılı Ocak ayında yayınına son vermiş bir dergidir. Kurucuları arasında Atatürk'ün fikir ve inkılaplarına gönülden bağlı Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Şevket Süreyya (Aydemir), İsmail Hüsrev (Tökin), Burhan Asaf (Belge) yer almıştır.

Kadro dergisi, Mustafa Kemal'in fikirlerinin radikal bir yorumudur. Dergi, bu fikirlerin mahiyetini, inkılap ideolojisinin prensiplerini sistemleştirmeyi amaçlamıştır. Kemalizm'in bir doktrin olarak içeriğini yaratmak, derginin esas amacı olmuştur (Beşikçi, 1991: 37). 1929 Ekonomi Buhranıyla birlikte tartışılan devletçilik ve liberal ekonomi politikalarında Kadro dergisi, toplumsal, ekonomik ve kültürel yaşamın her alanında devlet planlamasını savunmuşlar ve devletçiliği, kapitalizm ve komünizme karşı "üçüncü yol" görmüşlerdir (Zürcher, 2000: 287). Devletçiliği savunan Kadro dergisi, demokrasiye karşı çıkmış -çok partili düzenin karşısında ve erken olduğu fikrini savunmuş- ve Türkiye'nin gelişimini tamamlamak ve kalkınmak için tek partili otoriter bir rejime ihtiyacı olduğunu savunmuşlardır (Yanardağ, 2008: 77-78).

Kadro dergisi yazarlarına göre yaşadıkları çağda, bütün Avrupa doktrinleşme çabası içerisindedir. Türk devrimi ise ideolojisizdir. Temel hedefleri Türkiye için özgün bir ideoloji üretmek olmuştur (Ahmad, 2011: 172). Şevket Süreyya 1966

yılında Kadro'nun oluştuğu koşulları ve amaçları "Tek Adam" kitabında şöyle anlatmıştır:

> " Mademki, bir inkılap vardır, o halde bu inkılabın bir de izahı olmalıdır. İnkılabın izahı, o inkılabı tarih içinde doğuran objektif şartların araştırılması, orijinal prensiplerin bilimsel bir açıdan derlenmesi, sentezleştirilmesi demektir. O halde, ortada bir Türk İnkılabı bulunduğuna göre, bu kendi kendine benzeyen çağdaş hareketin izahı olmalıdır. Nitekim bir aydın kadro, hem de Mustafa Kemal'in hayatında ve onun gözleri önünde, gene de Türk İnkılâbının ideolojisini kendi açısından derlemek, aydınlatmak ve terkip etmek çabasına girmiştir. Bu hareket Kadro Hareketi'dir" (Aydemir, 1999: 434-435).

Aydemir, Kadro hareketini ve özelliklerini şöyle anlatmıştır:

> "Kadro, milletin bütününü bağlayan bir milli kurtuluş hareketinde, millet içinde bir menfaat kavgasını temsil eden dar bir menfaat zümresinin mücadele organı değildir. Bu hareketi duyan, koruyan ve yaşatan ileri unsurların, öncü teşkilatıdır.
>
> Kadro, inkılabın irade ve menfaatini savunan inkılabı duyan şuurlu ve feragatli bir avangarddır.
>
> Kadro bir yığın değildir. Kadro, teşkilat çerçevesi dar, disiplinli ve şuurlu bir yöneticiler ve kurucular zümresidir.
>
> Kadroda gelişigüzel her vatandaşın yeri yoktur. Kadro, inkılap içinde en ileri unsurların, en ileri fikirler etrafında teşkilatlanmasıdır.
>
> Kadro, bir milli kurtuluş hareketinin, bir milli inkılabın kumanda heyetidir. Onun, azlık, fakat şuurlu öncüsü ve yöneticisidir. İnkılabın tek ve idealist partisi, onun tek ve idealist lideri etrafında toplanan "Kadro"dur" (Aydemir, 1986: 226-227).

Aydemir'in ifadelerindeki vurgudan da anlaşıldığı gibi Kadro, sıradan kişilerden değil, seçkin kişilerden oluşan, içlerindeki heyecanla inkılap heyecanını ayakta tutan, bir şef etrafında aynı şekilde düşünen ve aynı davranışları benimseyen bir nesil yetiştirmeyi amaçlamış idealist bir harekettir (Beşikçi, 1991: 72).

Kadro derginin ilk sayısında ise derginin çıkış amacı şöyle ifade edilmiştir:

> " (....) Türkiye bir inkılâp içindedir. Bu inkılâp kendine prensip ve onu yaşatacaklara şuur olabilecek bütün nazari ve fikri unsurlara maliktir. Ancak bu nazari ve fikri unsurlar inkılâba İdeoloji olabilecek bir fikriyat sistemi içinde terkip ve tedvin edilmiş değildir. (...) inkılâp neslimizin muhtaç olduğu inkılâp şevkini her zaman uyanık tutmak (...) coşkun ve mürekkep cereyanına daima hakim kalabilmek için, onun prensiplerini hududu muayyen kriteryumlar şeklinde bilmeye, benimsemeye ve benimsetmeye mecburuz.
>
> Kadro bunun için çıkıyor" (Kadro Cilt 1, 1932: 3).

Cumhuriyetin ilk yıllarında şef kavramı üzerinde sistemli şekilde duranlardan birisi de "Kadro Hareketi" ve savunucuları olmuştur. Bunun iki nedeni vardır: Birincisi, ideolojileri açısından devletçi bir çizgide bulunan Kadrocular, oluşturmak istedikleri siyasal ve ekonomik düzen için otoriter yönetimden yana olmuşlardır. Bu otoriter yönetim de tek kişinin tartışmasız güç olmasıyla mümkün olabilirdi. İkinci sebep ise mevcut yapı içerisindeki Şef imajıdır. Bu yapıya muhalif unsurların ortak olması Kadro'nun sistem içerisindeki konumunu engelleyeceği için Şefin önemi vurgulanmıştır (Bostancı, 1990: 99). Onlara göre içinde bulundukları dönemde dünyada birçok millet kendini kurtaracak, yolundan gidecek, milleti kendi varlığında temsil edecek, eğitecek şef ararken, Türk milleti sahip olduğu şefi (Mustafa Kemal) ile kendini kurtardığı gibi diğer milletlere de örnek olacaktır (Akandere, 1998: 30).

Kadro dergisi "Kemalist ideolojiyi" inşa ederken, Şefliği de ideolojik bir temele kavuşturma gayretinde olmuştur (Ertunç, 2005: 267). Bu amaçla dergi, yayın hayatı boyunca birçok yazısında şef'e ve şefliğe vurgu yapmıştır. Dergide çıkan bu yazılar şöyledir:

"... İşte biz bu yeni Türkiye'yi milli kahramanımıza Gazi Mustafa Kemal'e borçluyuz" (Kadro Cilt 3, 1932: 39).

" (....) O Türk milleti ki, her türlü vasıta ve imkânlardan mahrumdu; bolluk içinde değil, kıtlık içinde idi; varlık içinde değil, yoksulluk içinde idi; fakat "tek irade" nin etrafında birleşmesini bildi" (Kadro Cilt 5, 1932: 3).

"... İstiklal ve Milliyet aşkının çocuğu olan Gazi Türkiye'si..." (Kadro Cilt 11, 1932: 40).

"... Ne mutlu bu ihtiraslı ve tehlikeli işten muzaffer çıkanlara! ... İşte, İstiklal harbini yapan onlardır. "Lausanne" onların eseridir. "Nefsimize güvenerek söyleyebiliriz ki,Türkiye'ye taalluk eden işlerin ana ve temel esasları ne olduğunu biz biliriz." diyen adam onlardan biridir. Tarihte, dilde, sanatta, bizi, kendi kendimizi arayıp bulmağa sevkeden büyük iradenin sahibi ise, onların iradesidir" (Kadro Cilt 12, 1932: 3).

Şevket Süreyya, Kadro dergisinde yayınlanan Ergenekon Efsanesi adlı yazısında Şef'in ortaya çıkışını şöyle anlatıyor:

".. Ergenekon Efsanesinin beş unsuru vardır: 1) Asi tabiat, 2) İnsan kudreti, 3) Teknik yahut tabiatla mücadele vasıtaları, 4) Şef yahut milli irade, 5) Rehber fikir.

... Efsanenin dördüncü unsuru bir demirci şeklinde tasvir olunan şef, bu efsanede milletin birleşmiş iradesidir. Cemiyetin her ferdinde başka istikametlere dağılan iradi kuvvet şefte timsalini buluyor ve maşeri irade böyle teşekkül ediyor."

Yazının devamında Ergenekon Efsanesi ile Türk İnkılabını benzeştiren Şevket Süreyya şöyle anlatmıştır:

"... Türk inkılabının da beş unsuru vardır: 1) Asi tabiat, 2) İnsan kudreti, 3) Teknik, 4) Kahraman yahut milli irade, 5) Rehber fikir.

"... Ergenekon efsanesinde bir demircinin şahsında şekilleşen milli irade şimdi de esir kavmi kurtaran, azlık kavmi çoğaltan bir kahramanın şahsında şekilleşmiştir. Bu kahraman, milletin ocak yakan ve dağ eriten şefidir" (Kadro Cilt 13, 1933: 5-9).

Şevket Süreyya, Türk ırkı için büyük bir anlam ifade eden Ergenekon Destanı ile Türk İnkılabını birbirine benzeştirmiştir. Ona göre, Türk ırkının yoktan var olma mücadelesi olarak anlatılan Ergenekon Efsanesi ne ise Türk İnkılabı da aynıdır ve şefin -yani Mustafa Kemal'in- ellerinde şekillenmiştir.

"(....) Zafer mühim bir şeydir. Fakat bir zaferi bir Millet hamlesi hesabına istismar edebilmek, ondan da daha mühimdir. Tarih bize, hayatlarında zaferler kaydetmiş birçok kumandan isimleri verir. Fakat bütün bu son devrin insanlık tarihinde, bir zaferden bir Millet hamlesi yapmak kudreti, tek olarak Gazi'nindir. Bir askeri veya siyasi zaferin bittiği ve bir inkılap hamlesinin başladığı noktada ise, artık Şef doğmuş demektir.

(....) Çünkü Şef, her şeyden evvel, hadisatın önünde giden adamdır. Önceden sezdiği, önayak olduğu cemiyet hadisesinin safhalarını bir kitabın yaprakları gibi perde perde açar ve o cemiyet hadisesinin her safhasına, kendi damgasını vurur (Kadro Cilt 17, 1933: 7).

Bir cemiyetin her ferdi, o cemiyetin inkişaf istikametlerini ayrı ayrı seçebilir. Fakat bu seziş, bu fertlerden her birinin bir Şef olması için kafi değildir. Şef, yalnız

sezen değil, bu sezişleri kendi iradesinde merkezleştiren adamdır. Şef, her zaman mütaaddidir.

... Şef'te bu suretle milli seziş, milli enerji ve milli hareket kabiliyeti sentetize olur. Hareket, bütün cemiyet mikyasında genişler ve "milli" vasfını alır. Gazi, Milli Mücadelenin Şef'idir. Çünkü bu mücadeleyi, hem sezmiş, hem sirayetlendirmiş, hem merkezlendirmiş, hem de ona Millet Ölçüsü'nü vermiştir" (Kadro Cilt 17, 1933: 7-8).

"... Türk milleti, Seni yeniden yaratan Şef'in ..." (Kadro Cilt 23, 1933: 5).

"... Bu milletin tarihi ondan, bir insan oğlundan istenilmesi kabil olmayan ve bir insan oğlunun takati haricinde kalan şeyleri istiyor.

Böyle bir vaziyetin doğmuş olması ve bir kahramanın şahsında bu milletin, bütün arzu ve iradelerinin temessül etmiş bulunması onun için ölçüsüz bir şeref olduğu kadar, millet için de ölçüsüz bir emniyettir.

Tarih içinde hiçbir şef milletinin mazisini ve kabiliyetlerini onun kadar bilmedi, milletinin "hal"ine onun kadar tasarruf etmedi ve milletinin istikbaline onun kadar müessir olmadı" (Kadro Cilt 24, 1933: 3).

"... Yalnız bizi Almanya'dan ayıran bir tek hususiyetimiz vardı: Bir Şefin idaresi altında birleşmesini bilmek.

Almanya'nın bütün büyük ve küçük şehirlerinde Alman milleti, vatandaş muharebeleri yaparken, Türkiye'de Türk Milleti, Büyük Yol göstericinin etrafında halkalandı. İşte kapitalistçe sanayileşmiş memleketlerin hiç birinde böyle bir Şef ve millet birliğine, böyle bir Şef ve millet kaynaşmasına tesadüf edilemez.

Böyle memleketlerde, ancak diktatörce bir idare zoruyla yapmacık bir birlik havası uyandırılabilir. Hâlbuki Türkiye'de Şef ve millet birliği, milletimizin bünyesinden gelen adeta tabii, adeta insiyaki bir vakıadır" (Kadro Cilt 24, 1933: 17-18).

"... Milli ve beynelmilel tarihte (1920'den beri) "Milli Şef"in iradesi ile bir devir kapandı ve yeni bir devir açıldı" (Kadro Cilt 25, 1934: 44).

"Türk milletinin yüksek ve kutlu mukadderatını on dört yıldan beri zaferden zafere ileten büyük Şefin yalçın kametini tarihin zeminine aksetmiş görmek, Onun esrarlı, onurlu, sessiz ve alayişsiz (gösterişsiz, debdebesiz) Şef kudretini, milletin

varlığı gibi bir parçadan dökülmüş, milletin varlığı gibi sağlam ve sonrasız gösteriyor.

Her tarafta şef-krizi ya bir fısıltı, ya bir çılgın ya bir hazin müşahede halindedir. Memleketler var ki, şef mevkiinde olanların yanı başlarında fırtınalar esiyor. O memleketlerden bizimkine bakınca, bizim şefin bulunduğu yüce noktada yaprak kımıldamadığını görmek kalplere sükân, dimağlara ferahlık veriyor. Milletten şefe doğru muhabbetin, milletten şefe doğru salahiyetin, milletten şefe doğru sadakat ve itaatin bu ne hudutsuz ölçüsüdür ki, şefte, milletin bütün varlığı, bütün kurtuluş ve kuruluş kararı ve bütün manevi kıymetleri bu kadar eşsiz bir sembol bulunabiliyor!

... insan büyük Şefin büyük yurdu yarattığı devirde gelmiş olduğuna sevinerek, vazifesine, bıraktığı noktada severek koşuluyor" (Kadro Cilt 31, 1934: 3-4).

Görüldüğü üzere dergi yayın hayatı boyunca birçok yazıda şefin ve şeflik sisteminin gerekliliğini vurgulamıştır. Kadrocular için Atatürk yani şef, kimi zaman Türk ırkını kurtaran destansı vasıflarla özdeşleştirilmiş, kimi zaman da Türk İnkılabını diğer milletlerden ayıran unsur olarak görülmüştür. Atatürk için "Kahraman", "Tek İrade", "Gazi", "İrade sahibi", "Milli irade", "Milli Şef", "Büyük Şef" gibi sıfatlar kullanmıştır. Kadroculara göre, Cumhuriyet Halk Partisi devrimleri yürüten parti, Kadro yazarları, inkılap ideolojisini bilen ve sistemleştirecek olan aydınlardır ve Atatürk, milli iradenin başı, hareketin şefidir.

Seçkinci bir yönetim anlayışını benimseyen Kadrocular, devrim anlayışlarında "İnkılâbı halkın hayrına olanları halka rağmen, fakat halk için halka getirme işi" felsefesini gütmüştür. Bu görüş tepeden inmeci devrim anlayışıdır. Kendisini dünyanın merkezi olarak gören aydınların toplumsal ve siyasal olaylara bakış açısıdır. Aydınları toplumsal gelişmenin öncülleri olarak gören Kadrocular, İnkılâbın ideolojisinin devrim liderleri tarafından değil, aydınlar tarafından geliştirilmesi gerektiğini savunmuşlar ve bütün politikalarını iktidarın merkezinde yer alan elit kadroya göre kurmuşlardır (Yanardağ, 2008: 142).

8. ŞEF YÜCELTMELERİ

1930'lu yıllarda dünya konjonktüründe faşizm, nasyonal sosyalizm ve komünizm etkisi hâkim olmuştur. O dönemin aydınları ve parti yöneticileri Avrupa'da etkisini gösteren otoriter-tek partili-tek şefli bu sistemlerden etkilenmiştir. 1931 yılında toplanan Üçüncü Cumhuriyet Halk Partisi Kongresi ile Kemalizm devletin resmi ideolojisi; Mustafa Kemal ülkenin şefi olmuştur. Bu durum zaman içerisinde Kemalizm'i, daha özelde Mustafa Kemal'i bir "Kült" haline getirmiştir (Ünal, 1994: 96).

Mustafa Kemal Atatürk, 1919'dan ölümüne kadar ve öldükten sonra da çoğu zaman Türkiye'de siyasal, ideolojik ve kültürel yaşamın merkezinde yer almıştır. O, Türk siyasal hayatında Kurtarıcı, Kurucu, Ata ve Başöğretmen olarak anılmış, isminin yanında "büyük", "ulu", "eşsiz", "yüce"... gibi sıfatlar yer almıştır. Paralarda, devlet dairelerinde, okullarda, evlerde onun resimleri, meydanlara onun heykel veya büstleri yapılmıştır. Adı pek çok cadde, meydan, okul, kurum ve kuruluşa verilmiştir. Ulusal bayramlar onu anma etkinlikleri olarak görülmüş, ilköğretimde öğrenciler her gün ona bağlılık andı okumuşlardır. Ona ve ilkelerine olan bağlılık, siyasal ve toplumsal bir hareketin meşruiyet ön koşulu sayılmıştır. Bu açıdan toplumsal hayatın içerisinde merkezi bir yer tutan Atatürk imgesi doğrularla abartmaların bir karışımı niteliğindedir. O pek çok insan için üstün yetenekli bir lider ve kahraman olarak doğmuştur. Ülkeyi düşman işgalinden kurtarmış, Batılı devrimler yapmış, izlenmesi gereken ilke ve inkılapları göstererek dünyadan ayrılmıştır (Ünder, 2009: 138). Ölümünden sonra Ebedi Şef sıfatıyla sembolize edilmiş, halkını yukarıdan izlediğine dair sözler ve imgeler kullanılmış, kendisine hala hayattaymış gibi ondan medet umulmuş, her şey ona hitap edilmiştir (Atam izindeyiz) (Zürcher, 2005: 260). Bu durum zaman içerisinde -hayatta iken ama özellikle öldükten sonra- Mustafa Kemal Atatürk'ün bir Kült haline gelmesine neden olmuştur.

8.1. MUSTAFA KEMAL KÜLTÜ

Mustafa Kemal üzerinden yaratılan kült anlayışı kahraman bekleyen halkın, kahramana kavuşması ve sonrasında siyasal sistemde hâkim otorite kurmasıyla devam etmiştir. Konuyu "Kurumsal Kültler, Şahıs Kültleri ve Türk Toplumu" başlığı

ile ele alan M. Şükrü Hanioğlu Türkiye'de yaratılmak istenen kült anlayışını şöyle açıklamıştır:

> "Kültler, bir alanda toplumumuzun kendine özgü, diğer toplumlarda rastlanmayan karakterleri olduğu varsayımının ürünleridir. Bu varsayıma göre, bu yüzden toplum kendi kültlerle desteklenen bir resmi ideolojiye sahip olmalı, demokrasisi dünyadaki gelişmiş misallerinden farklı olmalı, asker-sivil ilişkilerinden çocuklara ulaşan her alanda kısıtlayıcı hükümlerle, sıkı denetim altında yönetilmelidir. Bu tür bir kendi-merkezcilik 'tehdit' parametresiyle de desteklenir. Her toplumun kendi kurucu liderleri hakkında duygusal olması, onlara şükran duyması, onların diğer devlet kurucularından farklı ve üstün olduklarını düşünmesi tabiidir. Atatürk gibi devlet kuruculuğu niteliği savaş kahramanı özelliğiyle birleşen karizmatik liderler için bu duyguların daha kuvvetli bir biçimde tezahür ettiği de doğrudur. Ama bu dahilerin 'yanılmazlık', 'eşsizlik', 'insanüstülük' benzeri niteliklerle donatılması toplumun büyük çoğunluğunun şahsiyetlere yönelik sevgi ve saygı hislerinden bağımsız bir kült ortaya çıkarır. Ülkeyi ve ülke halkını, şahıs ve parti kültü olmadan bir arada tutmanın imkansız olduğunu düşünen Sovyet idarecileri gibi, 1938 sonrası Cumhuriyet yönetici kadrosu da 'Atatürk ve Cumhuriyet' kültleri olmadan rejimin ayakta tutulamayacağını düşünmüşlerdir. Benzeri bir açıdan bakıldığında, Sovyetler Birliği ve Türkiye'deki iki külte ilaveten yaşayan lider kültü (Vozhd' Stalin ve Milli Şef İnönü) yaratılması da tesadüf değildir" (akt. Eriş, 2012: 166-167).

Şükrü Hanioğlu'na göre Atatürk etrafında oluşturulan kült, hem kimlik kazandırma ve değişimi somutlaştırma hedefli kurucu lider; hem de rejim devamlılığını sağlama amaçlı "zamandan bağımsız" yol gösterici şahıs kültüdür. (sabah.com/M. Hanioğlu).

Bu noktada Kült oluşumunu destekleyen bir başka kavram ise "otorite"dir. Erich Fromm'a göre otorite; "bir insanın diğerlerini kendinden üstün bir varlık olarak gördüğü bir şahıslar arası münasebeti" ifade etmektedir (Fromm, 1979: 220). Weber'e göre otorite ise bir emrin, başkasına itaat yüklemesidir. Weber'in otorite analizinde üç farklı tip vardır: Geleneksel otorite, Karizmatik otorite ve Yasal otorite (Eryılmaz, 2002: 50).

Geleneksel otorite, eskiden beri var olan geleneklere uygun olarak oluşan otorite biçimidir. Bu otorite biçimi patrimonyal ve feodal açıdan kendisini göstermiştir (Eryılmaz, 2002: 50). Patrimonyalizm, geleneksel otorite biçiminin modernlik öncesi dönemde, daha çok "Doğu toplumlarında" görülen biçimidir (Nişancı, 2001: 4). Weber geleneksel otorite içerisinde "gerentokrasi", "patriyarkalizm" ve "patrimonyalizm" arasında ayrım yapmıştır. Gerentokrasi, grubu temsil eden ve onun kutsal geleneklerini bilen yaşlıların yönetimidir.

Patriyarkalizm, otoritenin belirli bir kalıtımsal kural gereğince iş başına gelen ve öncelikli olarak grup adına hareket eden kişi tarafından uygulanmasıdır. Köken itibariyle patriyarkalizm, ev halkı şefinin otoritesidir (Eryılmaz, 2002: 51). Zaman içerisinde büyüyen patriyarkal şefin ailesinin gelişmesi ve otoritesinin daha geniş alanlara dağılması sonucu "patrimonyal otorite" ortaya çıkmıştır (Nişancı, 2001: 13). Patrimonyalizm, tamamen şahsa bağlı idari personelin ve askeri gücün gelişmesine dayanmaktadır. Bu otorite, geleneksel sınırlardan uzaklaştığı ve keyfi uygulamalara yöneldiğinde sistem "sultanizm"e dönüşecektir (Eryılmaz, 2002: 52). Sultanizm, özü itibariyle keyfiliği içeren bir otoritedir. Heper'in ifade ettiği şekliyle "aşırı aşkın otorite"dir (Nişancı, 2001: 32).

Weber'in diğer otorite biçimi "karizmatik otorite"dir. "Karizma" kavramı, bireysel olarak bir şahsı sıradan insanlardan ayıran ve onun doğaüstü, insanüstü ya da en azından bazı özel istisnai güçlere ya da niteliklere sahip sayılmasına yol açan belirli bir niteliktir (Weber, 2013: 90). Karizmatik otorite ise, bir kişiye karşı güvene, onun kahramanlığına veya üstük niteliklerine duyulan inançtan kaynaklanan otorite biçimidir. Karizmatik otoritenin meşruluğu, kişinin olağanüstü yetenekleri ile karizmaya sahip olduğuna duyulan inançtır. Bu otorite tipi daha çok sosyal ve psikolojik bir olgudur. Bu nedenle bu otorite tipi, içinden çıktığı toplumdan ve onu oluşturan şartlardan bağımsız düşünülemez. Çünkü her toplum tarihsel, geleneksel, ekonomik ve siyasal şarların hazırladığı belli bir ortam nedeniyle kendi karizmatik liderini ortaya çıkarır (Eryılmaz, 2002: 53). Her şeyin tek bir kişiye bağlandığı bu yapıda lider "Karizmatik lider", etrafında yaratılan ise bir "Lider Kültü"dür. Türk devriminin lideri Mustafa Kemal, yaşadığı sürece otoritenin tek sahibi, Weber'in ifadesiyle inkılâbın "karizmatik lideri" olmuştur.

Bu durumun ilk belirtileri Milli Mücadele yıllarında kendisinde görülmüştür. Henüz Milli Mücadelenin ilk yıllarında, Mustafa Kemal'in hareketin tek lideri olma arzusunu kendini göstermeye başlamıştır. Mustafa Kemal, Anadolu'da başlattığı direniş hareket sonrası padişah tarafından geri çağrıldığında, kendisini destekleyen Ali Fuat, Rauf, Refet ve Kazım Karabekir Paşalara söylediği şu sözler ile benimseyeceği yönetim biçimini ve yapmak istediklerini açıklamıştır:

"Kararınızı vermeniz ve bir lider seçmeniz gerekiyor. Başarı için bir şey çok önemli, başta bu hareketin önderi olacak bir tek kişi olmalı, tek bir lider. Eğer beni seçerseniz, benim yazgımı paylaşmış olacaksınız. Ben, artık bir sivilim. Beni bir asi olarak ilan edecekleri kesin. Tek şartım var, o da emirlerimi sizin askeri kumandanınızmışım gibi harfiyen uygulamanızdır"(Armstrong, 1997: 93).

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal, daha milli mücadeleye başlamadan evvel hareketin tek lider olarak kendisini görmüş ve otoritesini kimseyle paylaşmamayı seçmiştir. O, her zaman tek lider-şef olarak istediklerini yaptırmaya kararlı adımlar atmıştır (Armstrong, 1997: 93). Çevresindekiler ise her daim onun yardımcısı olmaktan öteye gitmemiştir. İsmet İnönü'nün şu sözleri bu görüşü açıklar niteliktedir:

"Asıl patron Mustafa Kemal'dir. Bizler yalnızca onun yardımcılarıyız" (Armstrong, 1997: 125).

Dönemin önemli komutanlarından birisi olan Rauf Orbay'da Anılarında bu durumu şöyle dile getirmiştir:

> "Vatanın kurtulamayacak bir inkıraz felaketine uğradığı günlerde, o ümitsiz, kasvetli hava içinde, mümkün olabilenin yapılması çarelerini ararken, ancak eskiden beri her türlü vasıflarını, meziyetlerini yakından bildiğim Mustafa Kemal'in etrafında toplanmak suretiyle bir şeyler yapılabileceğine inanarak, ona bağlandım."
>
> " Mustafa Kemal olmasaydı, bu memleket böylesine bir kurtuluşa zor mazhar olurdu. Milletlerin müşkül zamanlarda dört gözle aradıkları ve çok defalarda bulamamak talihsizliğine uğradıkları (Halaskar-kurtarıcı) dediğimiz müstesna şahsiyetin bütün vasıflarına malik bir baş olarak her şeyi yapan O'dur" (Kandemir, 1965: 27).

Kurtuluş Savaşı'na liderlik eden Mustafa Kemal, savaş sonrası Armstrong'un dediği gibi, "Olağanüstü saygınlığının yarattığı ışık huzmesinin ortasında ününün doruğunda, tek başına Mustafa Kemal" olarak ortaya çıkmıştır (Armstrong, 1997: 151). O artık halkının gözünde bir kurtarıcı, bir kahraman, başarılı bir komutan, vatanı, ulusu, dini kurtaran bir liderdir (Ünder, 2009: 141). Mustafa Kemal'in şahsında belirginleşen tek adam figürü zaman içerisinde -özellikle inkılapların başlamasıyla- Birinci Meclisin açılması ve Cumhuriyetin ilanı sırasında, Kurtuluş Savaşı lideri Mustafa Kemal'in tek adam konumu -halk tabanında olmasa da- Milli Mücadelenin diğer paşaları arasında tartışılmaya başlanmıştır. Meclis, onun büyük

askeri başarılarını kabul etse de kişisel bir yönetim kurmasına karşı çıkmıştır. Diğer taraftan O, askeri tehlikeyi savuşturmak için geçici olarak yetkilerle donatılmıştı; sürekli olarak diktatör kalmasına izin vermek istemiyorlardı (Armstrong, 1997: 153).

Bu durum daha öncede bahsettiğimiz gibi Mustafa Kemal'i yeni arayışlar içerisine sokmuştu. Kendi otoritesini meclise hâkim kılmak için seçimlerin yenilenmesine karar vermiş, 1923 seçimleri sonrası muhaliflerin tasfiyesiyle homojen hale gelen bir meclis ülkede hâkim olmaya başlamıştır. II. Meclisle birlikte muhalefet ve siyasi rakipler bertaraf edilmiş, tek partili yönetim yapısı güçlendirilmiş, Meclis Cumhuriyet Halk Partisi'nin parti-grubu haline gelmiştir. 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu sonrası Milli Mücadele komutanları siyaset dışı kalmış ve böylece Mustafa Kemal tek adam konumuna yükselmiştir (Parla, 1991: 20).

1927 yılına kadar süren bu iktidar savaşı, Mustafa Kemal'in "tek adam" olmasıyla sonuçlanmıştır. Bu döneme kadar Halk Fırkasını kurmuş, Ankara'yı başkent yapmış, Cumhuriyet'i ilan etmiş, Hilafeti kaldırmış, medreseleri kapatmış, muhalif paşaları ordudan uzaklaştırmış, İstiklal Mahkemeleri ve Takrir-i Sükûn Kanunu ile muhalefeti ve basını susturmuş, muhalif Terakkiperver Fırka'yı kapatıp, İttihatçıları tasfiye ederek 1927 yılında her şeye hâkim "tek adam" olarak Nutuk'u okumuştur (Ünder, 2009: 143).

Mustafa Kemal, 1927 yılında Cumhuriyet Halk Partisi İkinci Büyük Kongresinde Nutuk'u okumuştur. Nutuk ile birlikte resmi tarih yazımı "ben" merkezli bir yapı kazanmıştır. 1923-1924 yıllarından itibaren yazılan ders kitaplarında Milli Mücadele "Mustafa Kemal ve arkadaşları Samsun'a çıktılar" gibi nesnel bir anlayış beslerken, Nutuk sonrası tarih yazımı tekil bir hal almıştır. Nitekim Nutuk Osmanlıca özgün baskı, "1335 senesi Mayıs'ının 19. günü Samsun'a çıktım" sözleriyle başlamıştır ve Mustafa Kemal Atatürk ile özdeşleşen bir tarih yazımı benimsenmiştir (Alkan, 2013: 10-11). Nutuk'a ait birçok metinde "ben", vicdanım", "yaptım", "uygulattım", "kararım" vb. kavramlar kullanılmış, Nutuk tekil sözcüklerle yazılmıştır (Parla, 1991: 36). Daha önce "Mebuslar Cumhuriyet'i ilan etti" şeklinde yazılan tarih yazımı, "Mustafa Kemal Cumhuriyet'i ilan etti" şekline getirilmiştir (Ünver, 2009: 143). Dönemin Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati,

Nutuk'ta anlatıları duyduğunda Mustafa Kemal'in yanına giderek "Paşam diğer cepheleri hiç anlatmamışsınız" sözü üzerine Atatürk "O cepheleri de yapanlar yazsın" diyerek; "ben sadece kendiminkileri yazıyorum; bir başka cephe biliyorsanız o cephenin sahibi kimse o yazsın!" demiş ve milli tarihle kendini bütünleştirmiştir (Koçak, 2013: 38).

Bu açıdan Atatürk, Türk merkezli tarihsel anlatıdan şef merkezli tarihsel anlatıya geçişteki esas faktördür. Tekin Alp'e göre Türkler tarih yapan bir millettir ve bu vasıflarını şef önderliğinde (Atatürk) kendi milli tarihlerini yazarak yapmışlardır. Alp, bu durumu şu sözlerle açıklamıştır:

> "19 Mayıs 1919 tarihinden, Atatürk'ün Samsun toprağına ayak bastığı günden beri Türk milleti İntuition suret ile uzun zamandan beri beklediği kahramanın kendisinin olduğunu ve bu kahramanın tam ölüm gölgesinin tepesinde dolaştığı sırada yetiştiğini anlamış ve bu İntiution sayesindedir ki maddi ve manevi İstiklal harbinin bütün safhalarında tek bir adam gibi ve hiç tereddüt etmeden, şaşmadan onun arkasından yürümüştür" (Özden, 2005: 67).

Aydemir'in konuya ilişkin şu sözleri o dönemin özeti şeklindedir:

> "1927 Nutuk'unda Gazi'nin, şu veya bu şekilde, artık çevresinden kopmuş veya itilmiş olan eski mücadele arkadaşları hakkında beyanları, hiç şüphe yok ki sert, suçlayıcı ve insafsızdır. (...) Çünkü 1927'de Mustafa Kemal, artık yalnız bir asker, yalnız bir Devlet reisi değildi. 1927'de Mustafa Kemal, insanüstü varlık haline gelmişti. Kendi istememiş olsa bile, kendini saran bir efsane halesi içindeydi. Geçmiş olayları, insanları, elbette ki artık kendi menşurunda görüyordu. Vesikaları, elbette ki kendi ölçüleriyle değerlendiriyordu. Kaldı ki Nutuk, hem bir siyasi vesika, hem bir mücadelenin anlatışıdır. Bu mücadelenin Gazi'nin açısından tarihe mal edilişidir. Bu mücadelede ise Mustafa Kemal'in, her safhada yön tayin eden müdahaleleri, arkada kalan yolları işaretleyen mesafe taşları gibi, sıra sıra dizilmiştir. İster istemez, o yolları bulanın, işaretleyenin adını taşıyacaktır"(Aydemir, 1993: 271-272).

Çünkü Atatürk, hadiselerin yarattığı bir şey değil, hadiseleri yaratan bir baştır" (Tunçay, 2010: 332).

1923-1927 döneminden iktidar olarak çıkan Mustafa Kemal imgesi, bu dönemden sonra felsefi ve ideolojik desteklerle konumunu güçlendirmiştir (Ünder, 2009: 145). 1930'lu yıllarda otoriter rejimlere yönelik taklitçilik resmi ideolojik söylemde Kemalizm'in ortaya çıkmasına ve şef tabirinin siyasal literatürümüze girmesine neden olmuştur. Nitekim 1935 yılında yapılan 4. Kurultay'da "partinin

güttüğü bütün politikalar Kemalizm prensipleridir" denilmiş ve rejimin adı konulmuştur (CHP, 1935: 77).

Her sistemin ve rejimin bir ideolojisi, bir de başı -lideri ya da şefi- vardır. Böylece Kemalizm, rejimin ideolojisi, Mustafa Kemal şefi olmuştur (Kocabaş, 2007: 244-245). Atatürk'ün karizması ile birleştiğinde Kemalizm, Çağdaş Türkiye'de tarihi-siyasi kişiye, bir milli kahramana gösterilen saygının, duygusal bağlılığın ve makul sembolizmlerin çok ötesinde bir "lider kültü", bir "kahramana tapınma" olgusudur. Bu her yönüyle sorgusuz sualsiz bir "yüceltme kültü" dür (Parla, 1991: 175). Bu noktada Thomas Carlyle'ın dünya tarihini büyük adamlarla özdeşleştiren, toplumun da "kahramanlara-tapınma" üzerine kurulduğunu savunan görüşü ile şeflik kuramından etkilenme vardır (Ünder, 2009: 145).

Şefin, herkesin eşit derece görme yeteneğinden yoksul olduğu sonul gerçeği görebildiğini, evrenin sırlarına mistik bir iç görü ışığı ile doğrudan nüfuz edebildiğini, yaşama sıradan insanlardan farklı bakabildiğini, kendisine sezgi, ilham ve sentez gücü bahşedildiğini, bir piramit gibi devletin ve ulusun tepe noktasında bulunduğunu, halkın hakiki iradesinin kendini parlamento oyları ya da halk oylamasıyla değil, şef aracılığıyla açığa vurduğunu öne süren şeflik kuramı, rejim şeflik sistemine yaklaştıkça Mustafa Kemal'in şeflikle uyumlu sözleri ve şefe özgü nitelikleri ön plana çıkarılmıştır (Ünder, 2009: 145). Üstün karaktere sahip millet teması ile üstün yetenekleri olan şef imajı bir arada buluşmuştur. Kahramanına tapan millet ve liderin sorgusuz olduğu bir sistem (Parla, 1995: 327).

Bu süreçle birlikte şef merkezli sözler ve açıklamalar ağırlık kazanmıştır. Mahmut Esat Bozkurt "İhtilallerin genişliği ve kavrayışı, şeflerin kafalarının dışa yansımasıdır. 1919 Türk İhtilali Atatürk'ün kafasının bir fotografisinden başka bir şey değildir. O, modern milletler karşısında, bin yıl geri kalmış bir ulusu, bir hamlede bin yıl ileri götüren bir zekâ ve bir bilgi idi." demiştir (Bozkurt, 2000: 31).

Cumhuriyet Halk Partisinin 15. yılında çıkan kitapta partinin ve devrimin ilkelerinin Büyük Şef'in ruhunda doğduğu belirtilmiştir (CHP, 1938: 6). Kemalizm'e yönelik ilk kitaplardan birisini yazan Tekin Alp, şef ve şefin otoritesine şu sözlerle vurgu yapmıştır:

"... Şurası aşikârdır ki bir camianın efradı arasında ancak kahraman evsafını haiz bir şefin otoritesi sayesinde mutlak bir birlik tesis olunabilir."

"... Binlerce sene müddet, elinde yalın kılıç bulunduğu halde atını daima yeni fütuhata, yeni şan-ü şeref ufuklarına doğru süren bir millet askerî bir disipline, kahraman bir şefin mutlak otoritesine tâbi olmadan muvaffak olabilir mi?" (Alp, 2009: 651).

Kurtuluş Savaşın zaferle sonuçlanmasından sonra Mustafa Kemal, insanüstü bir varlık haline gelmiştir. Şartların gelişmesi, olayların seyri, onu ortaya çıkaran çevrenin ruh hali, zamanla böyle bir insanüstü yaratmıştır. Asırlardan beri kahraman bekleyen bu çevrede, kazandığı zaferlerden sonra ilahlaştırılmış; bulutların üzerinde buluttan bir tahtta putlaştırılmış, ona tapılmıştır (Aydemir, 1993: 271). Çünkü O artık bir kurtarıcıdır (halaskar), kurucudur (bani), koruyucudur (hami), yetiştirendir (mürebbi), yol gösterendir (mürşit), denetleyendir (vasi), önder olandır (pişüva), layık olandır, şaşmaz olandır, tekdir, şeftir, en büyük babadır (Parla, 1991: 167-168).Tekin Alp'in 1935 yılında söylediği şu sözler ülkenin geldiği noktayı görmek açısından dönemin en genel özeti niteliğindedir:

"Artık 1935'teyiz. On iki senelik bir müddet zarfında, yeni Türk, kendine yeni bir ruh, yeni bir ahlak, yeni bir tarih, hatta, Allah'ı artık Tanrı diye andığı için, diyebilirim ki yeni bir Allah yaratmıştır. Türk'ün şimdi kafası başka, serpuşu başka, alfabesi başkadır. Onun şimdi, başka bir devleti, başka bir ekonomisi ve nihayet,başka bir dili vardır..." (Özden, 2005: 60).

Mustafa Kemal ulusun babası, kurtarıcısı, öğretmeni olarak görülmüş, Kemalizm, "Türk dini", Mustafa Kemal bu dinin tanrısı olarak tanımlanmıştır (Zürcher, 2000: 265).

Bunların hepsi doğru olmakla birlikte sadece bunları dile getirmek kafalarda eşsiz bir imge yaratmakla eş değerdir. Böylece Atatürk'ü normal bir insan olarak görmek yada onda normal bir insanın vasıflarının olduğunu kabul etmek zorlaşmıştır. Bu durum zaman içerisinde Atatürk imgesinin doğrularla abartmalar arasında sıkışmasına neden olmuştur (Ünder, 2009: 138). Bunun sonucunda ortaya bambaşka bir Atatürk imgesi çıkmıştır. Bu durumun en belirgin hali edebiyatta görülmüştür. O dönem yazılmış şiirlerde benimsenen bu yüceleştirme eğiliminde onu, sıradan

insanlara yaklaştıran özellikleri geri planda tutulurken, onun ölümsüzlük, mutlak güç ve bilgi sahibi olma, yanılmazlık özellikleri vurgulanmıştır (Ünder, 2009: 139).Bununla birlikte o dönem yazılan pek çok şiirde İslami semboller, Kemalist-ulusçu sembollerle oluşturulmuştur. Çankaya/Dolmabahçe - Kabe ile,"Allah", Mustafa Kemal", "Allahüekber" - "Atatürk Ekber", "besmele" - "Mustafa Kemal"/ "Atatürk" ile değiştirilmiştir (Ünder, 2009: 149). Bununla yetinmeyen dönemin yazarları bir ara İstanbul veya Ankara'ya Atatürk isminin verilmesi gündeme getirilmiştir (Plaggenborg, 2015: 251).

Atatürk'e yönelik övgüler en çok edebiyat alanında görülmüştür diyebiliriz. Özellikle 1930 sonrası basının tek bir merkezden ve tek sesli söylemi birçok yazarın ona özel vasıflar kullanmasına, pek şiirde insanüstü olarak görmesine neden olmuştur. O dönem yazılan pek çok şiir olmasına rağmen ben dönemin genel zihniyetini özetleyecek üç isim ve yazdıkları ön plana çıkmaktadır.

Dönemin önemli edebiyatçılarından Faruk Nafiz Çamlıbel'in şiirlerinde şef kutsamalarına sıklıkla rastlamak mümkündür. Çamlıbel "EN BÜYÜK" adlı şiirinde Atatürk'e şöyle hitap etmiştir: *"Tanrının nurudur yüzünde yanan, Bin yılda bir doğan kahramansın. Tarihte ün alan kim varsa, ondan, Sen daha şanslısın, daha yamansın!"* (Necatigil, 1963: 3). Çamlıbel "ÇANKAYA" isimli bir başka şiirinde ise *"Tanrı, peygamber nedir, kimdir bilmeden / Taptığımız ne varsa hepsi onda şekaldı"* demiştir (Necatigil, 1963: 24). "ATATÜRK" isimli bir diğer şiirinde ise söyle demiştir: *"Tanrı gibi görünüyor her yerde / Topraklarda, denizlerde, göklerde / Gönül tapar kendisinden geçer de / Hangi yana göz dalarsa: Atatürk"* (Necatigil, 1963: 44).

Faruk Nafiz Çamlıbel'in yazdığı pek çok Atatürk konulu şiir arasından bunlar en dikkat çekici olanlardır. Yazar, Atatürk'ün kahramanlığına vurgu yapmış, onu Tanrı, Peygamber gibi vasıfların üzerinde tutarak, tapınma derecesine çıkarmıştır. Bu düşünceler o dönem sadece Çamlıbel ile sınırlı olmayıp diğer bazı yazarlarda da gözlenir.

Dönemin bir başka önemli şairi Behçet Kemal Çağlar'da Atatürk'e övgüler sunmakta Çamlıbel'den geri kalmamıştır. Çağlar, "İZİNDE" isimli şirinde, onu Tanrıya ait yaratma vasfıyla nitelendirerek *"Kaç yıldır Türkçeydi Tanrının dili;*

İnsana ne ilâh ne de sevgili, Ne de ana-baba aratıyordu, Her an yaratıyor, yaratıyordu." demiştir (Necatigil, 1963: 52). Çağlar, "ATATÜRK'E SESLENİŞ" adlı eserinde ise *"Adın Besmeledir her işimizde"* diyerek dinsel bir nitelemeyle övmüştür (Necatigil, 1963: 78). Atatürk'ün ölümü sonrasında ondan önce ölenlerin kalkıp sıraya girmesini isteyen Çağlar, "Doğrulun: Gelen eşsiz bir kahraman / Doğrulun: Geliyor en büyük insan" demiştir (Eroğlu, 1986: 150).

Kemalettin Kamu da dönemin ruhuna uygun olarak övgülerde sınır tanımamıştır. Çankaya adlı eserinde şöyle demiştir: *"Ne örümcek, ne yosun, Ne mucize, ne füsun; Kabe Arap'ın olsun, Çankaya bize yeter"* (Timuroğlu, 1994: 64).

O dönem yazılan şiirler bu kadarla sınırlı değildir. Dönemin diğer şairleri de Atatürk'e yönelik övgü dolu şiirler yazmıştır. Orhan Seyfi Orhon *" Sen çürümüş, dağılmış bir cesede can kattın"* (Necatigil, 1963: 12), İlhami Bekir Tez, *"Allah değil, O yazdı, Alın yazımızı"* (Necati, 1963: 20), Enis Behiç Koryürek, *"Erişemez vasfına hiçbir rebabın sesi / Sen yükseksin ilhamın yıldızlı göklerinden"* (Necati, 1963: 32), Ömer Bedrettin Uşaklı, *"Bir Güneş gibi, yalnız / Sensin Ülkü Tanrımız"* (Necati, 1963: 33), Fazıl Hüsnü Dağlarca, *"Kutlu bir Tanrı oldun güzel Anadolu'da"* (Necati, 1963: 35), Vasfi Mahir Kocatürk, *"Peygamber Tanrısına duymadı bu hasreti /Vermedi bu kudreti Tanrı Peygamberine"* (Necati, 1963: 38), Nurettin Artam, *"Her zaman ırkıma Büyük Baş Atam / Tanrılaş gönlümde Tanrılaş Atam"* (Necati, 1963: 51), Edip Ayel, *"Kalbimdeki tunç heykeli gök çatlasa bölmez / İnsanlar ölür Türk'e ilah olmuş er ölmez!"* (Necati, 1963: 54), Edip Ayel, *"Cennetse bu yurt, sen onu buldun harabe / Bir gün olacaktır Anıtın Türklüğe Kabe / Zindan kesilen ruhlara bir nur gibi doldun / Türk ırkının en son ulu peygamberi oldun / Tutsak seni layık yüce Tanrıyla müsavi"* (Necati, 1963: 97).

O dönem yazılan şiirlerin hemen hepsinde Mustafa Kemal, Tanrı konumuna yükseltilmiştir. Tanrıya ait vasıfların -can vermek, yücelik, kutlu, kudret- onda var olduğu kabul edilmiştir. 1928'de Türk'ün Altın Kitabı gibi yüceltici mahiyette biyografiler, Türk'ün Yeni Amentüsü gibi, Onun Allahın en sevdiği kulu ve Türklüğü iman konusu yapan yayınlar çıkmıştır. Onun "Fevkalbeşer" (insanüstü) bir varlık olduğu söylenmiştir (Ünder, 2009: 143). Türkün Yeni Amentüsünde "kahramanlığın örneği olan ve vatanın istiklalini yoktan var eden Mustafa Kemal'e,

onun cengaver ordusuna, yüce kanunlarına, mücahit analarına ve Türkiye için ahiret günü olmadığına iman ederim" denilmiştir (Dilipak, 1988: 34). Ruşen Eşref, "Resul'ün bir vasfı da: 'Emin olmasıdır' derler; bu O'nda vardı!...diye yazmış ve onu peygambere benzetmiştir. 1930'larda Yakup Kadri Ankara adlı eserinde, onun "Türk milletinin maneviyatından risalet" aldığını belirtmiş, pek çok şiirde Mustafa Kemal'i ölüleri dirilten İsa, kavmini esaretten kurtaran Musa, insanlığın ikinci atası Nuh, darda kalanların imdadına yetişen Hızır, dünyayı düzeltecek Mehdi gibi peygamberlere benzetmiştir.

Carlyle, "insanların gerçek içgüdüleri Büyük Adam'da daima ilahi bir şeyler bulmuştur. Onu bir Tanrı mı, peygamber mi, ne olarak karşılayacaktır?" demiştir. Yakup Kadri Carlyle'nin bu sözlerine doğrular nitelikte Mustafa Kemal'in 1934'de edimlerini, Kitabı Mukaddes'in "Tekvin" kısmında anlatılan Tanrı'nın dünyayı yaratırkenki edimlerine benzetmiştir. 1943'de Hasan Ali Yücel Carlyle'ın Kahramanları'nın R. N. Güntekin tarafından yapılan çevirisine yazdığı önsözde, 1918-1922 yılları arasında onun bir Tanrı olarak doğduğunu yazmıştır. Nurullah Ataç, onun "Tanrıtürk" olduğunu söylemiş, Celal Bayar ise "Atatürk'ü sevmek milli ibadettir" diyerek Tanrısal boyut yanında ibadet boyutu da eklemiştir (Ünder, 2009: 149).

İzzet Ulvi Aykurt, "Tanrılaşan Atatürk" yazısında, "Tabiattan insana geçen ve kemalleşen büyük sırrı, tılsımlı kudret ve Tanrısal dehayı senin varlığında görmüştük" diyerek onu Tanrı konumunda atfetmiştir (Nirun, 2015: 304).

Mustafa Kemal Atatürk'e yönelik yüceltme tarih yazımına da etki etmiştir. Tarih yazımının ilk örmeği, 1931'de çıkarılan, Mustafa Kemal'in katkı ve gözetiminde yazılan TTTC 1934'te yüceltme kendisini göstermiştir. Şeflik kuramına uygun olarak, "nafiz nazarı" (delip geçen bakışı) olduğu, "hayat ve şeniyeti" (gerçekliği) tam idrak ettiği", Türk ulusunun yetiştirdiği "en büyük adam" olduğu, Türk milletini şahsında "tecessüm" (cisimleştiği) ve "tecessüd" (bedenleştiği) ettirdiği ifade edilmiştir. Kitapta ayrıca onun insanları sevk ve idare etmek için yaratıldığı, bugünkü ve yarınki Türk nesillerinin iman ve mefkûre babası olduğu belirtilmiştir (Ünder, 2009: 146). Ayrıca Mustafa Kemal'in bir Tanrı, bir peygamber olarak görüldüğü bu dönemde yazdığı eserler de bir vahiy halini almıştır. Yaptığı

konuşmalar birer ’hadis’, çevresi ’sahabe’, Nutuk hadis ile Kuran arasında statü kazanmıştır (Ünder, 2009: 150). Kemalizm yeni Cumhuriyetin dini, Mustafa Kemal ise bu dinin peygamberi olarak görülmüştür (Ünder, 2009: 151).

O dönem için yapılan yüceltmeler sadece edebiyatta görülmemiştir. Döneme tanıklık eden ya da o dönem üzerine yazı yazan pek çok yazarın sözlerinde Mustafa Kemal’e ait yüceltmeler yer almıştır. Bazılarına göre, “O, Dünyanın ve bütün Tarihin en büyük Askeri’dir”; Bazılarına göre ise “O, bir güneştir. Bir Güneş ki dünyayı doldurur ve yaşamlarımızın en ufak noktasını bile aydınlatır.” (Armstrong, 1997: 216).

16. yüzyılda başlayan Batı kalkınması karşısında çöküş evresine giren Osmanlı Devleti, kurtuluş çareleri aramışsa da bulamamıştır. Beklenen kurtarıcının Mustafa Kemal Atatürk olduğuna inanan halk, onun önderliğinde kurtuluş mücadelesini kazanmıştır (Baydar, 2000: 10). Bu açıdan Zürcher’e göre Atatürk, ülkesini savaşta kurtarmış askeri bir kahraman, büyük bir savaşçıdır. O, milletini yenilgiden zafere, karanlıktan aydınlığa ve geleceğe yönlendiren bir rehberdir (Zürcher, 2005: 260).

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, onun askeri dehasına vurgu yapmış, onun kimsede olmayan niteliklere sahip olduğunu şu sözlerle belirtmiştir:

“Türk Milletinin Kurtarıcısı, Türk Cemiyetinin Kurucusu ve Büyük Türk İnkılapçısı Mustafa Kemal...”

“... o, yiğitlerin en yiğidi, dahilerin en dahisi, inkılapçıların en inkılapçısı ve devlet adamlarının en mükemmeli idi” (Karaosmanoğlu, 2002: 35).

“... tarih Mustafa Kemal’in tek bir mağlubiyetini, tek bir hatasını kaydetmemektedir” (Karaosmanoğlu, 2002: 36).

Yakup Kadri sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Türk milletinin bütün kudret ve hâkimiyeti onun şahsında toplanmış bulunuyordu. (...) Çünkü, o, kudret ve heybetini sinirlerinden ve adalesinden alan bir kahraman değildi. Çünkü onun kahramanlığı, Promete’nin ulûhiyeti (tanrı niteliği, tanrısallığı) gibi sırf akıldan, zekâdan, ruhtan gelen insani bir kahramanlıktır” (Karaosmanoğlu, 2002: 57).

"O, bize, şahsiyetinde toplu duran, "külli kudret"in (Tanrısal gücün) ilk sentetik meyvelerini vermek için tam otuz sekiz yıl bekledi" (Karaosmanoğlu, 2002: 59).

Kemalizm'e yönelik ilk kitaplardan birisini yazan M. Saffet Engin, Atatürk'ü şu sözlerle anlatmıştır: "... Çünkü o yiyip içen, düşünen, duyan alelâde beşeri hayatın üstünde başka bir varlığa maliktir: Türk milletinin maşerî vicdan ve dehasını şahsiyetinde toplamıştır" (Engin, 1938: 79).

"Atatürk'ün iki varlığı vardır. Biri alelâde insanlar gibi yiyip içen, düşünen, duyan varlığı, diğeri ise zaman zaman ruhunda feveran eden ve onu alelâde insanlardan ayıran yüksek maşerî vicdanın, Türk milletinin dehasında faal bulunduğu varlıktır. Milletin bu vicdanına bütün tarihte derece derece sahip olduğunu bildiğimiz insanlarda bu ikinci nevi ruhî nefislerin tezahürlerini gördük. Fakat hiç birinde, Atatürk'te olduğu kadar tam ve şamil şekilde bu maşerî dehanın tecellisi görülmemiştir. Çünkü o, bu vicdanî tekâmülün en son merhalesini teşkil etmektedir. Şimşek gibi çakan derin ilâhî hadakalarda, idare, vicdan ve karakterin en yüksek tecellisi olan çehrede ve bütün hareketlerde, bu asîl enmuzecin (örnek, misal) yüksek timsalini görüp meclup (tutkun) olmamak mümkün değildir. Türk millî vicdanının en hakiki şeklile yüksek şahsiyetlerinde tecessüm etmesinin tabiî neticesi olarak, onun her söz ve her hareketi her türlü hatadan salim, mutlak bir surette isabetli, iyi ve doğrudur; milli dehanın ifadeleridir. Bu ifadeler, insan ruhunda kıvılcımlar yaratır, yeni ufuklar açar, inkişaflar meydana getirir.

Nietzche'nin fevkalbeşerleri ve Carlyle'in kahramanları, âlemşumul tarihin muhtelif devirlerindeki beşeri vicdanı temsil eden ideal şahsiyetlerdir. Bugün onların yaşayan timsali Atatürk'tür"(Engin, 1938: 81-82).

Engin, sözlerine şöyle devam etmiştir:

"Onun hakkında ne söylense, ne yapılsa ancak görünen kısımların tasvirinden ibaret kalır; bir ağacın yapraklarından ve dallarından bahsetmek gibidir. Derinlere inan ve bu yaprakları ve dalları yaratan kökler vardır ki, onları bilmiyoruz ve bilemeyeceğiz. Onlar büyük adamın görünmeyen ve tarihin derinliklerine dalan emsalsiz kökleridir. Beşeriyet tarihi Büyük Türk İnkılâbının Yaratıcısı gibi bir deha görmemiştir" (Engin, 1938: 92).

Agop Dilaçar, “Kahramanlar Kültü” başlıklı yazısında, “Atatürk’ü bundan altmış sene evvel “Kahramanlar Kültü”nü yazan Carlyle tanımış olsaydı, eserindeki altı tipe bir baş bulmuş olacak ve Atatürk’ün önünde kahramanlarını selama dizecekti. (...) Carlyle kahraman tiplerini ilah kahraman, peygamber kahraman, şair kahraman, kahin kahraman, edip kahraman ve kral kahraman olarak sıralar. Bütün bu insanüstü kudret ve meziyetlerin bir adamda toplandığı zamanına kadar görülmemiş ve bilinmemişti... Carlyle’ın bütün dünya içinde tiplerini aradığı kahramanlar kültü, kahraman ocağı, olan Türk yurdunda teessüs etmiş bulunuyor...” (Nirun, 2015: 288).

O dönemin pek çok yazarında görülen methiyeler bu sözlerde de görülmüştür. Yakup Kadri’de Mustafa Kemal’i tanrıya ait vasıflarla nitelemiş, onu sıradan insanlardan uzak bir perspektif içerisinde görmüştür.

İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) 12 Ekim 1930’da Yarın gazetesinde Mustafa Kemal’e tapmak konusunda şunları yazmıştır:

“Bizim taptığımız Mustafa Kemal, Halk Fırkası’nın Umumi Reisi olan Mustafa Kemal değildir, dahi *Ingres* (Batı mitolojilerinde Tanrısallaştırılmış kahraman) gibi mazinin, mirasın, yani Türk Milleti’nin manevi kuvvetlerini taşıyan ve Türk kavminin istikbalini yaratan ve Türk istikbalinde Türk milletine ebedi rehber (Şeflere verilen ebedilik sıfatı) olmak istidadını (kabiliyetini) ve kuvvetini muhafaza eden ’Mutlak Mustafa Kemal’dir.”

Yine bu dönemde ilkokul öğretmenlerinden Hüseyin Karayel’in anlattıklarına göre bir Subay tapınma konusunda şu sözleri dile getirmiştir: “ Eğer Allah olmasaydı, Allah diye Atatürk’e tapardım” demiştir (Kocabaş, 2007: 255).

Atatürk’ü kutsayan yazarlar Mustafa Kemal’in kitleler tarafından yüceltilmesini ön plana çıkarmıştır. Böylece Atatürk halkın gözünde tapılası itibar kazanmıştır. Halkın gözünde ulusal kurtuluş savaşından sonra kahraman olan Mustafa Kemal, kurtarıcı, Mesih anlamında mehdi olarak adlandıran olmuştur. Balıkesir Belediye Başkanı 1925 Ekim’de “Eğer Allah Kur’an’da Hz. Muhammed’in son peygamberin olduğunu söylüyor olmasaydı Gazi’nin bir peygamber olduğunu söylerdim” demiştir. Hristiyanlıkta Tanrı’nın oğlu, İslam dinine göreyse “sadece” Hz. Muhammed’den önceki peygamber olanı da işe katarak sözlerine şöyle devam etmiştir: “Hz. İsa ölüleri diriltti, körlerin yeniden görmesini sağladı ve Siz Türk

milletine hayat ve dilini bahşettiniz; Siz herkesin gönlünün yöneldiği büyük evsiniz." (Plaggenborg, 2015: 267). Türkiye Cumhuriyeti hakkında ilk yabancı kitaplardan birini (Turkey Today, 1928) kaleme alan İngiliz kadın yazar Grace Ellison, Konya'dan Adana'ya giderken bir Okul Müfettişi ile konuştuklarını şöyle anlatmıştır:

-"Bizim Peygamberimiz Gazi'dir: Arabistanlı zatla işimiz bitti. Muhammed'in dini Arabistan için gayet iyiydi, ama bize göre değil."

-"Fakat sizin hiçbir inancınız yok mu?" diye sordum.

-"Var," dedi, "Gazi'ye, ilme, ülkemin geleceğine ve kendime inanıyorum."

-"Ya Tanrı?" dedim.

-"Tanrı hakkında kim ne bilebilir ki," diye cevap verdi. "İlim vardır, iyinin ve kötünün gücü vardır; geri kalanın hakkında ise hiç kimse kesin bir şey bilemez" (Tunçay, 2010: 332).

Aynı kitapta, Ellison Gazi hakkında bir Türk yazarla konuşmasını şu sözlerle aktarmıştır:

-"Onun kusurları yoktur; belki mizaç özellikleri olduğu söylenebilir ama bunlar suçlanabilecek şeyler değil. Mutlak dürüsttür, siyasal tutumundan ya da yurtseverliğinden kuşkulanılamaz.

Ben ısrar ettim: -"Ama diyelim ki, bir suç işledi; herkesin kötü saydığı bir şey yaptı, o zaman ne derdiniz?"

-"Bu onun kendi bileceği bir iş olurdu; ben onu eleştiremem bile, buna hakkım yoktur. Hayatta değerli neyim varsa -ruhuma kendi ruhum demem özgürlüğümüze kadar- hepsini ona borçluyum. Abdülhamit zamanında bizim ne olduğumuzu hatırlarsanız köle gibi dağılmış, herkes tarafından küçümsenen, sürülen, öldürülen kişilerdik, ruhumuzda bir umut yoktu- o zaman bizim Gazi'ye karşı duygularımızı anlayabilirsiniz. Her dürüst Türk Gazi'den yanadır. Yaşadığı sürece, ancak bir hain ona karşı oy kullanabilir" (Tunçay, 2010: 333).

O dönem küçük bir öğrencinin Atatürk için yazdığı şu dizeler, Atatürk imgesinin en açık göstergesidir:

“En büyük imanım şu: sen rabbin yarısısın, Yerin üstünde fakat, Türklerin Tanrısısın!...” (Tunçay, 2010: 333).

Lord Kinross, halkın gözündeki Atatürk’ü şu sözlerle anlatmıştır:

“Atatürk gerçekten de Türklerin babasıydı. Osmanlı İmparatorluğunun darmadağın kırıntılarından kurtulmuş yoğun bir bütün olarak görünen Türkiye’yi o yaratmıştı. (...) Kahramanlara susamış olan bu ülkeye öyle bir inanç getirmişti ki küçük bir çocuğun elini sıkacak olsa, çocuk -sihri kaçacak diye- haftalarca bu eli yıkamazdı. Bir gün yaşı sorulan kocamış köylü bir kadın: “On yedi” diye cevap vermişti; kendini, kurtuluş savaşında Mustafa Kemal’i ilk gördüğü gün doğmuş sayıyordu.” (Kinross, 2005: 546).

Mustafa Kemal Atatürk’e yapılan yüceltmelerin bir diğer noktası kendisi için yapılan heykellerdir. Atatürk’ün ilk heykeli 1926 yılında İstanbul’da, Topkapı Sarayı’nın deniz tarafına doğru, Gülhane Park’ında dikilmiştir. Heykelin konumlandırıldığı yer tesadüfen seçilmemiş, Reşit Paşa’nın Tanzimat reformlarını başlattığı, ülkeyi Avrupalılaştırmayı planladığı yer olması açısından tarihsel bir devamlılığa işaret edilmiştir. Ayrıca Atatürk’ün saray ve İstanbul’a sırtını dönmesi ve bakışlarının boğaz üzerinden Anadolu’ya yönelmesi de heykel yapılırken dikkat edilen bir husus olmuştur (Plaggenborg, 2015: 244). O dönem anlam yüklü bir başka heykel Pietro Canonica tarafından 1928 yılında Taksim meydanına yapılmıştır. Bu Atatürk heykeliyle faşizme ait güç, kuvvet, sağlık ve dinamizm vurgulanmıştır. Tek ulus, tek lider, tek devlet sloganı anıtın yazıtıdır (Plaggenborg, 2015: 247). Atatürk’ün heykeli 1932’de İzmir’e dikilmiş ve Kabe’de bulunan putlara benzetilerek “İşte bizim Putumuz, yükseldi karşımızda / Yeni dini, doğuran kendi mefkuremizdir. /Nebi değil, biz seni görürüz karşımızda / Bize hoş gelen sensin, bizim öz suremizsin” denilmiş “İşte bizim putumuz” benzetmesi yapılmıştır (Kocabaş, 2009: 92). 5 Ağustos 1935 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “Atatürk yarım ilahtır. Türklerin babasıdır. Hiçbir devlet şefi için hayatında bu kadar heykel dikilmemiştir” diye haber yapmıştır (Dilipak, 1988: 13).

Atatürk’e yönelik yüceltmeleri sadece ülke içerisindeki yöneticilerde değil bir çok yabancı yazar ve bürokratta da görmekteyiz. O dönemin Ankara ABD büyükelçisi Charles A. Sherill, 1931/32 yılları arasında görev yaparken Atatürk için

"büyük adam", "kurtarıcı, yeniden ihya eden, milli kahraman, dünya çapında devlet adamı" demiştir. Hatta Atatürk'ü kimi zaman Hazreti Musa'ya, kimi zaman 8. Henri'ye, bazen Luther'e, bazen de George Washington'a benzetmiştir (Plaggenborg, 2015: 217).

Atatürk'e yönelik bu yüceltmeler sadece yaşadığı dönemde değil öldükten sonra da devam etmiştir. Mustafa Kemal ölmesine rağmen bıraktığı miras her daim toplumsal ve siyasal alanda hakim olmuştur. Belirttiği ilkeler sadece Cumhuriyet Halk Partisi'nin değil, kurulacak bütün partilerin uymak zorunda olacağı temel ilkeler halini almıştır. O, bir ruh gibi, bir güneş, bir gökyüzü gibi her daim varlığını hissettirmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesini yapan komutanın "Bizi harekete geçiren, Mustafa Kemal'in ruhu ve eylemleri olmuştur" sözleri, Atatürk'ün ölümünden sonra bile bir takım gruplar tarafından olaylara meşruluk kaynağı olarak atfedilmiştir (Armstrong, 1997: 260).

Şevket Süreyya Aydemir, Atatürk'ün ölümü sonrası "Hangi faninin ardından Atatürk'e olduğu kadar ağlanmıştır" diye sorarak şöyle demiştir:

"Bu soruyu sükunetle, gerçeklere bağlı kalarak ve heyecana pay ayırmadan verebilmek için çok düşündüm. Kahramanlar, ulular, din adamları, iyi kalpli büyük insanlar...

Şu kanaate vardım ki, kavminin, milletinin, kendisine bu kadar gönül bağladığı ve ölümüne bu kadar içten ağladığı bir halk kahramanı, tarih içinde hakikaten yoktur..." (Aydemir, 1999: 530).

Atatürk'ün ölümü sonrası başlayan matem havasına dikkat çeken İsmet İnönü, ona karşı yazılan sözlerin gerçeklikten uzak olduğunu belirtmiştir. Nadir Nadi, Atatürk'ün ölümünden sonra başlayan matem edebiyatını yersiz bulan İsmet İnönü'nün şu sözlerini şöyle aktarmıştır: *"- Evliya yapmalarından korkarım... bir gün bakarsın türbesine mum dikerler, pencereye de bez bağlayıp adak adarlar"* (Nadi, tb: 20).

Bu konuyla alakalı olarak Halide Edip, Nadir Nadi'ye*"- Siz zaten hep böylesiniz dedi. Batılılaşmaktan söz edersiniz, oysa hepiniz Doğu kokuyorsunuz. Atatürk diye diye adamı aldınız bir peygamber yaptınız!"*sözlerini söylemiş, buna karşı Nadir Nadi şöyle cevap vermiştir:

- *"Ben Atatürk'ü peygamber gibi sevmiyorum, Beethoven'ı sevdiğim gibi seviyorum; Wagner'e duyduğum hayranlığa benzer bir hayranlık var içimde O'na karşı!"* (Nadi, tb: 20).

Şevket Süreyya Aydemir ise Atatürk ve onun eserinin putlaştırmak istenmesinden duyduğu rahatsızlığı şu sözlerle açıklamıştır:

"...kahramanları bekleyen asıl tehlike, onların inkar edilmesi değil putlaştırılmalarıdır. Putlaştırılan kahraman, evvela insanüstü bir yaratık haline getirilir. Bu safhada o, toplumdan ve topraktan koparılmak istenir. Toplumun davaları ile kahramanın arasına, Şark masallarının dumanlı övgü sözleri ve perdeleri getirilir. Ve nihayet bir gün o aramızdan çekilince çektiği mihnetler ve getirdiği değerlerle bağıntıları arka plana itilen kahramanın hatırası, bir taraftan onu putlaştırma, diğer taraftan onu inkar edebiyatı arasında adeta şekilsizleşir. Şimdi bizde Atatürk ve Onun hatırası, öyle sanıyorum ki, böyle bir şekilsizleştirilme havası içindedir" (Aydemir, 1997: 120).

Aydemir sözlerine şöyle devam etmiştir:

"Atatürk'ün putlaştırılması, insanüstü, hatta tabiat üstü bir yaratık gibi alınması ve artık klişeleşmiş tabirlerle güya övülmesi ise, öyle sanıyorum ki, bizzat Atatürk'ün ruhunu incitir. Çünkü bu tür klişeler ve haykırışlar, kendini her zaman milletten biri, milletin içinde bir hareket adamı olarak alan Atatürk'ü anlatmaktan hakikaten uzaktır. (...) O'nun, putlaştırılmış, ayakları bu topraktan kesilmiş toplumdan kopmuş, bir gölge varlık haline getirilmesine de hep beraber karşı çıkmalıyız. Tıpkı O'nu inkar edenlere karşı cephe almamız gibi..." (Aydemir, 1997: 123).

Yazılan şiirlerde ve dönemin aydınları tarafından Mustafa Kemal'e yakıştırılan sözlerin birçoğunda kullanılan "Tanrı, peygamber, ilah, nur, Kabe, hazret" vasıfların dini değerler olması bazı açılardan dikkat çekicidir. Özellikle Cumhuriyet döneminde toplum ve siyaset çağdaşlaşması temel amaç edinilirken, Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal için geleneksek-dini vasıfların kullanılmıştır. (Ünal, 1994: 104). Bu durumun oluşmasında şüphesiz geçmişten gelen kültürün etkisi vardır. Cumhuriyeti kuran kuşağın İmparatorluk da aldığı siyasal eğitim, Mustafa Kemal'in şef haline gelmesini kolaylaştırmıştır. Okullarda dile getirilen

“Padişahım çok yaşa” sözleri, zıll-ullah (Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi) sayılan padişahın ululaştırılıp, onu bir baba olarak gören kuşak, Cumhuriyet sonrası Saltanat ve Hilafetin kaldırılmasıyla onun yerine Mustafa Kemal’i koymuştur (Ünder, 2009: 146). Bir bakıma aydınlar ve yönetici kadro tarafından her anlamda çağdaşlık savunulurken, liderlik kuramı bunun dışında bırakılmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk için yazılan yazılar, söylenen sözler, kaleme alınan metinler her açıdan kayda değerdir. Onun üzerinde yaratılan bu tabu, onu el sürülemez, dokunulamaz, hakkında konuşulamaz, bir varlık, bir veli konumuna sokmuştur. O artık gönüllerde bir put, bir ilah, sözleri ve yaptıklarını tartışılmaz kutsal kitap mahiyeti taşımıştır (Baydar, 2000: 14). Kısacası O artık halkın ve parti yöneticilerin gözünde sadece ülkenin kahramanı değil, aynı zamanda kaderlerini yazan kutsal kişidir.

Bu noktada bir soru akla gelmektedir. Yapılan bu övgüler ve yüceltmeler karşısında Mustafa Kemal’in tutumu ne olmuştur? Bu sorunun yanıtı elbette tam olarak verilemez. Fakat Arif Payaslıoğlu’nun şu sözleri o dönem için açıklayıcı niteliktedir:

“... tapmaya alışık bir halkın karizmatik-otoriter bir önder yaratma eğiliminde olduğu, önderin de yarı gönülsüz olarak kendisine böyle bakılmasını istediği bir döngü kurulmuştur” (Tunçay, 2010: 338).

İlk ABD Büyükelçisi John Grew, Türkiye anılarında bu durum hakkında şu gözlemleri yapmıştır:

“...Basında ve başka yerlerdeki tanrılaştırma davranışı insanı sinirlendirmekle birlikte, bu ulus için, bu durumda izlenebilecek en akıllıca yolun bu olduğuna kuşku yoktur” (Grew, 2000: 121).

Armstrong, bu durumu şöyle izah etmiştir:

“... Evet, alkışlanmayı seviyordu. Kamuoyunun önünde gösterişli geçit yapmaktan, hayranlık odağı olmaktan, halkın kahramanı haline gelmekten çok hoşlanıyordu. Egemen ve buyurucu olmakta kararlıydı; ancak, gene de muhakemelerinde soğukkanlı, pratik, sağlamdı” (Armstrong, 1997: 131).

“Mustafa Kemal kendisine iltifat edilmesinden hoşlanıyordu. Yakın dostları da yağdırdıkları övgülerle ona istediğini veriyorlardı. Onların taşkın övgülerinden kölece hizmetlerinden kendisine bağımlılıklarından bir tür haz duyuyordu. Karamsar olduğu zamanlar onların abartılı, tapınmaya benzer saygıları kendisine bir kuvvet ilacı gibi tesir ediyordu. İyi olduğu zamanlarda, onlar kendisini göklere çıkarttıkça, her zaman hazır olan alkışlarıyla eğleniyordu” (Armstrong, 1997: 216).

Mustafa Kemal Atatürk, kendisine yapılan övgülerden hoşnut olmadığına dair görüşler de vardır. Ali Kılıç’a göre, “Kendisine büyük Atatürk” diyen birisine kızmış, “adıma böyle riyakâr kelimeleri karıştırmayınız” demiştir (Turgut, 2011: 549).

Atatürk, kendisine yönelik yapılan bu abartılara kızmış olsa da “inkılâpları oturtmak” adına ses çıkarmamıştır. Nitekim Şevket Süreyya Aydemir, Abdi İpekçi ile yaptığı röportajda “İnkılâpları oturtmak için Atatürk’ü putlaştırmaya mecburduk” demiş, çevresinin bu konuda etkin olduğunu dile getirmiştir (Kocabaş, 2007: 257). Atatürk, tüm bu övgülere rağmen kendisinin bir insan olduğunu ve her insan gibi ölümün bir gün kendisine de geleceğini bilmiştir. O, her daim kendisinin değil, yapılan inkılâpların ölümsüz kalacağını vurgulamıştır. Atatürk’ün, “İki Mustafa Kemal vardır. Biri fani Mustafa Kemal ki ölecektir. Öteki onun fikirlerini benimsemiş olan arkadaşları ve Türk milleti ki daima yaşayacaktır...” (Us, 1966: 300) sözü bu düşünceye dayanak yapılmıştır.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı sonuçları açısından dünya tarihine pek çok bunalım, çatışma ve olumsuzluk sunmuştur. Savaşa büyük umutlarla giren Almanya, sömürgelerini kaybetmiş ve toplumsal çöküntüye uğramıştır. Savaşın kazananlarından görünen İtalya ise sonuçlar açısından kaybeden olmuştur. Savaşın oluşturduğu toplumsal ve ekonomik kriz sonucu önce İtalya'da daha sonra da Almanya'da faşist ideoloji ortaya çıkmıştır. Faşist ideoloji, ümitsizliğe düşen kitlelere yol gösterecek ve onları yönlendirecek güçlü liderlere olan inancı ortaya çıkarmıştır. İtalyan faşizminde *Duçe*, Alman Nasyonal Sosyalizminde *Führer* ve Sovyet Komünizminde *Vojd* olarak nitelenen kutsanmış liderler söz konusu sürecin ürünüdür.Liderin rolü ister *Duce*, ister *Führer* olsun bütün iktidarı elinde tutması üzerine şekillenmiştir. Mussolini ve Hitler'in şahsında şekilleşen bu durum, kişilik kültünün oluşmasına neden olmuştur.

Bu liderlerin ortaya çıkışında, İtalya ve Almanya'nın içinde bulunduğu durumun etkisi yanında, her iki liderin karizmatik otoritesi de etkili olmuştur. Sadece karizmanın varlığı ya da ülkelerin içinden geçtiği durumun bu şahısların oluşmasına sebep olmadığını dile getiren Linz, bu durumu yönelik "Niçin bu şahıslar bu tür bir iktidar kullanabilmişlerdir? Bu prensipler nasıl doğmuş ve liderin yardımcıları ve parti üyelerinin çoğu tarafından nasıl benimsenmiştir?" sorularına cevap aramıştır. Ona göre bu durumun oluşumundaki yönelimler şunlardır:

"Gönüllülük, irrasyonellik, karizmaya ve heyecanlara hitap etme, askeri örgüt ve askeri liderlik hayranlığı, tarih düşüncesinde büyük adamlara düşkünlük; Alman faşizminde ise; faşist, feodal ve Germanik imajlardan kaynaklanan özel erdemlere sahip bir kurtarıcıya duyulan romantik özlem" (Linz, 2012: 65).

Ayrıca bunların yanında "Tarihin değişmez kanunlarına biçimsel değil maddi bir içerik veren tartışılmaz bir ideolojiye bağlılık, bu tür bir liderliğin ortaya çıkmasına" neden olmuştur diyen Linz, liderin oluşumda ideolojinin etkisine de vurgu yapmıştır (Linz, 2012: 65).

Avrupa ortaya çıkan bu süreç Türkiye'de de etkisi göstermiş ve lidere sınırsız yetkiler tanıyan ve devlet yönetiminde hâkim olan şeflik sistemi, dönemin CHP

tüzüğünde siyasal sisteme yön vermiştir. 1938 yılına Mustafa Kemal ve diğer devlet büyükleri için kullanılan şef kavramı, İsmet İnönü'nün 1938'de Cumhurbaşkanı seçilmesiyle kurumsal bir otoriteye dönüşmüş ve Türk siyasal hayatına Milli Şef dönemi olarak girmiştir.

Türkiye'de tek parti dönemi boyunca uygulanan devlet yönetimi, kâğıt üzerinde anayasal bir cumhuriyet olarak görülse de fiili hayatta uygulanan şeflik sistemi olmuştur. 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu'na dayanarak hükümete muhalif Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yöneticileri siyaset dışına çıkarılmış, muhalif gazete ve dergi sahipleri tutuklanmıştır. Kurulan İstiklal Mahkemeleri ile ülke içerisinde otoriter bir düzen hâkim olmuştur. 1927 yılında CHP tüzüğünde yapılan düzenlemeyle Fırka Divanına ait olan milletvekillerini seçme yetkisi tamamen Mustafa Kemal'e devredilmiştir. Mustafa Kemal, 1927 Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı'na muhalefeti tasfiye ederek, hepsi kendi istediği milletvekillerinden oluşan bir meclis ile başlamıştı. Bu süreçle birlikte tek adama dayalı ve tek partili otoriter yapı, sisteme hâkim olmuştur. 15-20 Ekim 1927'de CHP Kurultay'ında okunan Nutuk, Mustafa Kemal'in ağzından yaptığı mücadelenin anlatımıdır. Milli Mücadeleyi kendi şahsında belirginleştiren Mustafa Kemal, mücadelenin diğer unsurlarını yok saymıştır. Bu noktada Nutuk, hem Mustafa Kemal üzerinden başlayan resmi tarih anlayışının hem de yaratılan lider kültünün başlangıcı olmuştur. Nutuk, Milli Mücadele ve Erken Cumhuriyet Dönemi algılama tarzına ültimatom niteliğinde, kendinden sonrasının tarih yazımı, kutsal kitapların dinler tarihine yaptığı etki gibi belirleyici olmuştur (Tekiner, 2010: 46-47).

1927 CHP Kurultayı aynı zamanda şeflik sisteminin izlerini taşıyan ilk belge olma özelliğine de sahiptir. 1931 Cumhuriyet Halk Partisi kurultayı ise tüzüğe giren "Değişmez Genel Başkanlık" kavramı ile Şeflik sistemi resmileştirmiştir.1930 sonrası yaşanan sosyal ve ekonomik sorunlar dönemin aydınları ve parti yöneticilerinde otoriter yönetim metotlarına yönelimi arttırmıştır. İnkılâpların toplumda beklenen etkiyi göstermemesi ideoloji eksikliğine bağlanmıştır. 1935 CHP Kurultayında Kemalizm devletin resmi ideolojisi kabul edilmiştir. Yine bu dönemde inkılâpları topluma götürmek adına Türk Ocakları kapatılıp Halkevleri kurulmuştur. Halkevleri partinin resmi yayın organı gibi çalışmıştır. Cumhuriyet seçkinleri tarafından sistemleştirilen ve resmi ideoloji olarak benimsenen Kemalizm, partinin

resmi yayın organı olarak çalışan Halkevleri, güçlü lider anlayışı, otoriter tek parti iktidarı, parti-devlet birliği ve gücünü CHP tüzüğünden alan ve 1924 Anayasasının kâğıt üzerinde kalmasını sağlayan şeflik sistemi bu dönemin genel görünümüdür. 1946 yılına kadar varlığını sürdüren şeflik sistemi, Mustafa Kemal'in ölümü sonrası sistemleştirilmiş ve Türk siyasal tarihinde Milli Şef dönemi olarak varlığını sürdürmüştür.

Mustafa Kemal liderliğinde başlayan Kurtuluş Savaşıyla yeni devletin temelleri atılmıştır. Yeni devlet yapısı Osmanlı Devletinin aksine laik, modern, homojen ve Anadolu ile sınırlı bir coğrafi alan üzerinde kurulmuştur. 600 yıl boyunca hüküm süren Osmanlı devlet geleneği ve 400 yıl boyunca taşınan halife unvanı terk edilerek, cumhuriyet ve ulusal egemenlik benimsenmiştir. Tek Parti Dönemi seçkinlerinin benimsediği bu modernleşme anlayışı Tanzimat dönemine kıyasla daha radikal olsa da modernleşme zihniyeti açısından süreklilik göstermiştir. Osmanlı modernleşmesinde uygulanan tepeden inme, seçkinci zihniyet, Cumhuriyet modernleşmesinde kendilerini toplum mühendisi olarak gören aydınlar tarafından daha sert ve gözüpek uygulanmıştır. Osmanlı devletinde Saray eksenli yapılan modernleşme çabaları, Cumhuriyette bürokrasi ve elitler eliyle uygulanmıştır. Köker'in de vurguladığı üzere, *"ilerleme eğer toplumun daha iyiye doğru değişmesini ifade ediyorsa, toplumun yöneleceği "iyi"nin ne olduğu da, ancak "ilerleme" taraftarlarınca bilinebilir"* (Köker, 2007: 127). Bu anlayış toplumun mutluluğunu kendisine görev edinmiş siyasal elitleri "sosyal kontrol felsefesi" çerçevesinde toplum üzerinde denetim kurmaya yöneltmiştir (Bayram, 2001: 220). Böylece toplum yararına en iyi olanı seçkinler bilir anlayışıyla vücut bulan Türk modernleştirmesi, yukarıdan aşağı, elit merkezli ve halka rağmen halk için anlayışıyla uygulanmıştır. Devlet eliyle gerçekleşen modernleşme anlayışı, devletin siyasal seçkinlerinin meclis içerisinde teşkilatlanması, meclisin CHP tarafından yönetilmesi ve CHP'nin ise fiilen Mustafa Kemal'in elinde olması sonucu modernleşme anlayışın merkezinde gücün tek sahibi Şef yer almıştır (Köker, 2007: 159). Sözleri kanun sayılan, halkı adına karar veren ve halkın yazgısını elinde tutan Şef'dir. Şef milletin kendisidir ve o millet için neyin iyi olduğunu en iyi bilendir. Cumhuriyet modernleşmesi Şefi Mustafa Kemal'in ellerinde oluşmuş, şekilleşmiş ve

yeni bir insan tipine dönüşmüştür. Bu yeni insan, İslami devlet geleneğinden uzaklaşmış, laik ve akılcı esaslara dayanan bir insan olmuştur.

Toplumu muasır medeniyet seviyesine çıkarmayı amaçlayan Mustafa Kemal'in arzuladığı modernleşme anlayışı 1923-1927 arasında meclis içerisinde istediği otoriteyi kuramaması nedeniyle sancılı olmuştur. Halkın gözünde ülkeyi yabancılardan kurtaran kahraman olsa da meclis içerisinde onun otoritesine karşı çıkan, keyfiliğini önlemeye çalışan bir grup da yer almıştır. Gerek Meclis içerisindeki gerekse de çevresindeki muhalifleri sindiren Mustafa Kemal, 1927 yılından sonra tek adam olarak ülkenin yazgısını belirleyen tek otorite olmuştur. Oluşan bu otoriter yapı içerisinde "Mustafa Kemal'in iradesi partinin yasasıdır" ilkesi yerleşmiş ve tüm hiyerarşi tek bir amaç için -liderin idaresini tüm saflara yaymak-mücadele etmiştir. Bu durumda liderin yeri doldurulamaz, çünkü onun komutu olmadan sistem ilerleyemez (Arendt, 2014: 145). Mustafa Kemal'in ölümü sonrası ortaya çıkan parti genel başkanını seçme yetkisinin ve olağan/olağanüstü kurultay toplama yetkisinin sadece genel başkana verilmesi, lider iradesi üzerinden şekilleşen parti yasasının göstergesidir.

Tek parti dönemi ve şeflik sistemini özelde kendi özgün şartları içerisinde genelde dünya şartları perspektifinde incelenmesi gerekmektedir. Cumhuriyetin kurulduğu dönemde Avrupa'da esen otoriter ve totaliter rüzgâr hiç şüphesiz cumhuriyet elitlerini de etkilemiştir. Özellikle İtalya'da Mussolini ile başlayan güçlü devlet olgusu ve lider anlayışı, cumhuriyet aydınlarında etkisini göstermiştir. Rejim hiç bir zaman faşizme yönelmese de güçlü lider anlayışı ya da aydınların ifadesiyle şefin iradesindeki devlet yönetimi tek partili dönemin genel anlayışı olmuştur.

Şeflik sistemi ile birlikte yaratılan Atatürk kültü, günümüze kadar devam etmiştir. Kemalizm olarak simgelen Altı Ok (cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik, inkılâpçılık, devletçilik) toplumun her aşamasında ve devlet yönetiminde benimsenmiştir. 27 Mayıs 1960'da darbesi sırasında ordunun "Mustafa Kemal'in mirasını koruma" gerekçelendirmesi, 12 Mart 1971'de ordu dönemin iktidarının Kemalizm aleyhindeki tavırlarını gerekçe göstererek "ülkeyi Atatürk'ün görüşleri ışığında reform yasaları çıkaracak hükümet kurmak" amacıyla mevcut hükümeti istifaya zorlamıştır. 12 Eylül 1980'de "devletin ve milletin bekası" amacıyla

Kemalist ilkelere bağlı ordu yönetime hâkim olmuştur. Cumhuriyet döneminde hâkim olan ordunun gücü, cumhuriyetin ve Kemalist ilkelerin koruyucusu misyonunu taşımıştır (Bayram, 2001: 225-226). Mustafa Kemal ölmeden önce başlayan yüceleştirme eğilimi, ölümü sonrası yapılan her hareketi onda meşrulaştırma eğilimine dönüşmüştür. Ölümü sonrası halkını izleyen, koruyan, yol gösteren ve her yerde denetleyen bir simge olarak yaşatılmıştır.

Oysa Mustafa Kemal, halkın içinden gelen halktan bir insan olarak hayata başlamış, sıradan bir ailede dünyaya gelmiş ve kendisini var eden özelliklerini çalışarak kazanmış, halkına inanarak çıktığı bağımsızlık yolunda zafer kazandırmış bir liderdir. Halkın içinden çıkan Mustafa Kemal'in zaman içerisinde halka yabancılaştırılmasında yaratılan lider kültünün etkisi göz ardı edilemez. Onu erişilmez kılan anlatımlar, gerçekler ile hayaller arasına sıkışan bir lider profiline dönüştürmüştür. Hakkında yazılan her yazı ya da anlatımda gerçek üstü simgelerle donatılmış, kimi zaman bir peygamber olarak gönderildiğine inanılmış kimi zaman da kendisine tanrısal vasıflar atfedilmiştir. Hayatta iken başlayan heykelini dikme anlayışı, ölümü sonrası ülkenin her yeri heykelleri ile donatılmış; caddelere, okullara ismi verilmiş, resmi bayramlar onu anma etkinliklerine dönüştürülmüştür. Toplumu her yerden gözetleyen, koruyan, kollayan olarak algılanmıştır. Kendisi her zaman bir fani olduğunu ve bir gün bedeninin yok olacağını dile getirmişse de çevresindekiler onun yüceltmekten geri kalmamıştır. Bu durumun oluşmasını istemese de devrimleri korumak adına karşı çıkmamıştır. Ölümünden sonra cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü döneminde de korunan bu yapı sistemleştirilerek devam etmiştir. Milli Şef unvanı alan İsmet İnönü, hem otoritesini sağlamlaştırmak hem de devrim inkılâplarını devam ettirmek için cumhuriyetin İkinci Adam'ı olmuştur.

Sonuç olarak Türkiye'de tek parti döneminde, kısmen Avrupa'da ortaya çıkan otoriter ve totaliter rejimlerin de etkisiyle, anayasanın, meclisin ve millet egemenliğinin sözde kaldığı gücünü şeflik sisteminden alan bir düzen egemen olmuştur. Memduh Şevket Esendal'ın, "bizim anayasamız... yazılmış olanı Teşkilatı Esasiye, yazılmamış olan Şeflik sistemidir" söyleminde özetlenen bir sistem döneme damgasını vurmuştur.

KAYNAKÇA

Ahmad, F. (2006). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ahmad, F. (2011). *İttihatçılıktan Kemalizme,* (F. Berktay, çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ahmad, F. (2012). *Modern Türkiye'nin Oluşumu,* (Y. Alogan, çev.) İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akandere, O. (1998). *Milli Şef Dönemi.* İstanbul: İz Yayınları.

Akşin, S. (Ed.). (2008). *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye (1908-1980).* İstanbul: Cem Yayınevi.

Akşin, S. (1998). *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi.* Ankara: İmaj Yayıncılık.

Alatlı, A. (2010). *Batıya Yön Veren Metinler IV: Moderniyete Doğru Kaotik Modern Dünya (1800-1970).* İstanbul: Kapadokya Meslek Yüksekokulu.

Alkan, M. Ö. (2013). Mustafa Kemal Paşa'nın Bir Lider Olarak İnşası. *Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları* içinde (3-14). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Alkan, M. Ö. (2014). *Yakın Türkiye Tarihinden Sayfalar.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Alp, T. (2009). Muammanın Anahtarı. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm.* (6.Baskı) içinde (650-652). İstanbul: İletişim Yayınları.

Arcayürek, C. (1983). *Demokrasinin İlk Yılları (1947-1951).* Ankara: Bilgi Yayınevi.

Arendt, H. (2014). *Totalitarizmin Kaynakları/3 Totalitarizm.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Arıkan, Z. (1999). Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* Sayı.23, 261-281.

Armstrong, H. C. (1997). *Bozkurt: Kemal Atatürk'ün Yaşamı,* (G. Ç. Güven, çev.). İstanbul: Arba Yayınları.

Arzık, N. (b.t.). *Bitmeyen Kavga: İsmet İnönü.* Ankara: Kurtuluş Matbaası.

Aslan, T. (2008). Siyasi, Sosyal ve Kültürel Açıdan Atatürk'ün Liderliği Üzerine Bir Deneme. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt.32, 241-261.

Atatürk, M. K. (2006). *Söylev ve Demeçler (I-II-III).* Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Araştırma Merkezi: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.

Atatürk, M.K. (2014). *Söylev (1919-1927) ve Demeçler (1928-1938).*Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.

Atay, F. R. (b.t). *Faşist Roma, Kemalist Tiran ve Kaybolmuş Makedonya.* Hakimiyeti Milliye Matbaası.

Atay, F. R. (1931). *Yeni Rusya.* Ankara.

Atay, F. R. (1932). *Moskova Roma.* Ankara: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.

Atay, F. R. (1968). *Çankaya.*

Ateş, C. (2011). *Faşizm ve Medya: Haber Metinlerinde Faşizan Söylem.* (YL Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

Atılgan, G., Aytekin, A. (2012). *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler ve Disiplinler Arası İlişkiler.* İstanbul: Yordam Kitap.

Aybars, E. (1998). *İstiklal Mahkemeleri.* İstanbul: Milliyet Yayınları.

Aydemir, Ş. S. (1986). *İnkılap ve Kadro.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydemir, Ş. S. (1993). *İkinci Adam Cilt.1* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydemir, Ş. S. (1991). *İkinci Adam Cilt.2* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydemir, Ş. S. (1997). *Lider ve Demagog.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydemir, Ş. S. (1999). *Tek Adam Cilt.2* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydemir, Ş. S. (1999). *Tek Adam Cilt.3* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydemir, Ş. S. (2000). *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aykut, Ş. (1936). *Kemalizm: C.H. Partisi Programının İzahı.* İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitapevi.

Barutçu, F. A. (2001). *Siyasi Hatıralar: Milli Mücadeleden Demokrasiye,* (M. Everdi, yay. haz.). Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları.

Başgil, A. F. (1960). *İlmin Işığında Günün Meseleleri,* (A. Hatiboğlu, İ. Dayı, der.). İstanbul: Yağmur Yayınları.

Başgil, A. F. (1966). *27 Mayıs İhtilalı ve Sebepleri,* (M. A. Sebuk, İ. H. Akın, çev.). İstanbul: Çeltüt Matbaacılık.

Başkaya, F. (2012). *Paradigmanın İflası.* İstanbul: Maki Basın Yayın.

Baydar, M. (2000). *Atatürk'le Konuşmalar.* Cumhuriyet Yayınları.

Bayram, A. K. (2001). Türkiye'de Askeri Darbeler, Kemalizm ve Demokrasi. *Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi* içinde (207-233). İstanbul: Şehir Yayınları.

Belge, M. (2009). Mustafa Kemal ve Kemalizm. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm.* (6.Baskı) içinde (29-44). İstanbul: İletişim Yayınları.

Berkes, N. (1997). *Unutulan Yıllar,* (R. Sezer, yay.haz.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Berkes, N. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma.* İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Beşikçi, İ. (1991). *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Programı (1931) ve Kürt Sorunu.* İstanbul: Belge Yayınları.

Bıdak, A. R. (2011). *Aydınlanma, Kemalizm ve Modern Cumhuriyet.* (YL Tezi). Atılım Üniversitesi, Ankara.

Bila, H. (1999). *CHP 1919-1999.* İstanbul: Doğan Kitap.

Bolay, S. H. (2013). *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü.* Ankara: Nobel Yayınları.

Bora, T. (2007). *Medeniyet Kaybı: Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar.* İstanbul: Birikim Yayınları.

Boran, T. (2011). Atatürk'ün Cenaze Töreni: Yas ve Metanet. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* Sayı.47, 487-520.

Bostancı, N. (1990). *Kadrocular ve Sosyo-Ekonomik Görüşleri.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bozbağ, İ. (1993). *Toprakta Bile Bitmeyen Kavga: Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar.* İstanbul: Emre Yayınları.

Bozkurt, M. E. (2003). *Atatürk İhtilali.* İstanbul: Tüpraş Yayınları.

Bozkurt, M. E. (2009). İhtilal Nedir? *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm.* (6.Baskı) içinde (673-676). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bozkurt, V. (1998). Cumhuriyet Döneminde Bürokrasi-Siyasal Elit Halk İlişkileri (1923-1960). *Yeni Türkiye,* Sayı.23-24, 3571-3577.

Breuer, S. (2010). *Milliyetçilikler ve Faşizmler,* (Ç. C. Dikmen, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Buran, H. (2009). Siyasal Rejim Sınıflamalarının Yeniden Gözden Geçirilmesi Üzerine. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt.14(1), 69-97.

Bürger, P. (2004). *Avangard Kuramı,* (E. Özbek, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Calinescu, M. (2013). *Modernliğin Beş Yüzü,* (S. Gürses, çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

Can, N. (2009). Şiddetin İdeolojik Yüzü ya da Faşizmin Korunan Baltası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt.13(1), 1-10.

Carocci, G. (1965). *Faşizmin Tarihi,* (M. Yılmaz, çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Carr, E.H. (1989). *Bolşevik Devrimi 1,* (O. Suda, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Cebesoy, A. F. (1960). *Siyasi Hatıralar Cilt 2.* İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

Celal, B. (2009). Atatürk Gibi Düşünmek. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm.* (6.Baskı) içinde (667-671). İstanbul: İletişim Yayınları.

Cevizci, A. (2000). *Felsefe Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: Engin Yayıncılık.

Con, E. (2008). *Alman ve İtalya Modelleri Bağlamında Faşist Devlet Sistemi.* (YL Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.

Cumhuriyet Halk Fırkası 1931 Kurultay Zabıtları. (1931). İstanbul Devlet Matbaası.

Cumhuriyet Halk Fırkası 1935 Kurultay Zabıtları. (1935). İstanbul Devlet Matbaası.

Cumhuriyet Halk Partisi IV. Kurultay. (1965). Ankara: Ulus Basımevi.

Cumhuriyet Halk Partisi 15. Yıl Kitabı. (1938).

Çelik, B. (2009). Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm.* (6.Baskı) içinde (75-92). İstanbul: İletişim Yayınları.

Çelik, K. (2007). Atatürk'te Yasallık (Meşrûiyyet) Anlayışı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı.39,* 397-408.

Çelikçi, A, ve Kakışım, C. (2013). İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt:1 (2), 83-99.

Çetin, H. (2002). Totalitarizm: İdeolojik Kökenleri ve Toplumsal İnşa Araçları. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt.26, 15-43.

Çevik, Z. (2002). *Milli Mücadelede Müdafaa-i Hukuktan Halk Fırkasına Geçiş (1918-1923).* Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Çiftçi, K. (2015). Türkiye'de Kemalizm Karşısında Siyasal İslamcı Hegemonya'nın İnşası. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sayı.2,* 1-32.

Daldal, A. (1998). Mustafa Kemal Kültü. *Birikim Dergisi, Sayı.105-106,* 36-49.

Daver, B. (1969). *Siyaset Bilimine Giriş.* Ankara: Doğan Yayınları.

Demirel, Ahmet, *"1920-1923 Arasında Türkiye Dünyanın En İleri Temsili Demokrasilerinden Birine Sahipti".* 16.06.2010, simurg.info. Erişim: 05.01.2016

Demirel, A. (2013). Nutuk'ta Birinci Meclis. *Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları* içinde (14-37). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Demirel, A. (2013). *Tek Partinin İktidarı.*(Türkiye'de Seçimler ve Siyaset 1923-1946). İstanbul: İletişim Yayınları.

Dilipak, A. (1988). *Kemalizm.* İstanbul: Beyan Yayınları.

Doğan, A. (2012). *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm.* İstanbul: Küre Yayınları.

Durmaz, M. Nuri. (2008). Bir İdeolog Bir İdeoloji: Recep Peker ve Korporatizm. *Amme İdaresi Dergisi,* Cilt.41(2), 161-184.

Duverger, M. (1974). *Siyasi Partiler,* (E. Özbudun, çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Duverger, M. (1986). *Siyasal Rejimler,* (T. Tunçdoğan, çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Duverger, M. (2011). *Siyaset Sosyolojisi,* (Ş. Tekeli, çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.

Ekinci, Necdet, *"Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Oluşumunda Basın ve Basın Etiği".* 13.11.2012, www.siyasaliletisim.org. Erişim: 23.11.2015.

Engin, M. S. (1938). *Kemalizm İnkılabının Prensipleri.* İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Eriş, M. (2012). *Osmanlı'dan Günümüze Demokratikleşme Sürecinde Türk Siyasi Hayatı ve Kemalizm.* İstanbul: Bilge Oğuz Yayınları.

Eroğlu, H. (1986). *Atatürk'ün Hayatı.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Eroğlu, H. (b.t). *Atatürk'ün Üstün Kişiliği.* Ankara: Işın Yayıncılık.

Ersöz, V. (1977). *Sosyal Komünizm, Faşizm ve Şeriat Nedir?.*Konya: Sebat Basımevi.

Ertugay, F. (2012). *Cumhuriyet Dönemi Siyasal Düşüncesinde Devlet Algısı: Kemalizm, Milliyetçilik, İslamcılık ve Sosyalizm.* (Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Ertunç, A. C. (2005). *Cumhuriyetin Tarihi.* İstanbul: Pınar Yayınları.

Eryılmaz, B. (2002). *Bürokrasi ve Siyaset.* İstanbul: Alfa Yayınları.

Eser, B., Yüksel, H. (2012). Korporatizm, Faşizm ve Solidarizm Kavramları Ekseninde Erken Dönem Cumhuriyet Siyasası Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt.8(16).* 181-201.

Flew, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü,* (N. Özsoy, çev.). Ankara: Yeryüzü Yayınları.

Friedrich, C., Brzezinski, Z. (1964). Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi, (O. Onaran, çev.). Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.

Fromm, E. (1979). *Hürriyetten Kaçış.* İstanbul: Tur Yayınları.

Giritlioğlu, F. (1965). *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii.* Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Goloğlu, M. (1974). *Milli Şef Dönemi.* Ankara: Kalite Matbaası.

Goloğlu, M. (1974). *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938).* Ankara: Kalite Matbaası.

Goloğlu, M. (2009). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I (1924-1930): Devrimler ve Tepkiler.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Göküş, M. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Modern Türkiye'ye Yöneten-Yönetilen İlişkilerinin Gelişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt.15(3),* 227-249.

Göze, A. (1995). *Liberal Marxiste Faşist ve Sosyal Devlet.* İstanbul: Beta Yayınları.

Göze, A. (2011). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler.* İstanbul: Beta Yayınları.

Grew, J. (2000). *Atatürk ve İnönü (İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları).* Çağdaş Matbaacılık.

Gül, T. (1998). *Türk Siyasal Hayatında Recep Peker.* Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Jelev, J. (1994). *Faşizm Totaliter Devlet.* Milliyet Yayınları.

Hacısalihoğlu, D. (2004). *Kadro Dergisi Örneğinde Türkiye'de Sol Düşünce İçinde Kemalizm.* (YL Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.

Hançer, Ö. (2005). *Avrupa'da Aşırı Sağın Yükselişi ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme: Fransa ve Almanya Örnekleri.* (YL Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Hanioğlu, M. Şükrü *Tarihi Atatürk'e Kavuşmak.* 11.11.2012,http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/hanioglu/2012/11/11/tarih-ataturke-kavusmak.

Hançerlioğlu, O. (1999). *Felsefe Sözlüğü.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hayır, C. (2014). Cumhuriyet Dönemi: İktidar, İdeoloji ve Sinema. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt.7(31),* 347-354.

Heper, M. (1977). *Atatürkçülük: Karizmanın Emredici Siyasal Çerçeveye Dönüşümü.* Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Heper, M. (1999). *İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Heper, M., Sayalı, S. (2008). *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi,* (Z. Bilgin, çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Heywood, A. (2013). *Siyasi İdeolojiler,* (A. K. Bayram, çev.). Ankara: Adres Yayınları.

Hitler, Adolf. *Kavgam,* 29.05.2014, Erişim: 27.11.2016 https://yadi.sk/d/3mCaYBqtReSmN

Hür, Ayşe, *Kemalizmin Doğum Hikayesi,* 14.11.2010, https://www.taraf.com.tr/ayse-hur/makale-kemalizm-in-dogumhikayesi.htm.

Ihring, S. (2015). *Naziler ve Atatürk,* (A.F. Yıldırım, çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.

İlhan, A. (1996). *Aydınlar Savaşı.* Ankara: Bilgi Yayınları.

İlhan, A. (1996). *Hangi Sağ.* Ankara: Bilgi Yayınevi.

İlhan, A. (1999). *Cumhuriyet Söyleşileri 2: Ufkun Arkasını Görebilmek.* Ankara: Bilgi Yayınları.

İlhan, A. (2008). *Hangi Atatürk?.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnan, A. (1997). *Tarihe Tanıklık Edenler.* İstanbul: Çağdaş Yayınları.

İnanç, H., Erdoğan, S., Güner, Ü. (2007). Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Sosyo-Politik Nedenler. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi,* Sayı.13, 1-18.

İnsel, A. (2009). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm.*(17-29). İstanbul: İletişim Yayınları.

İnönü, İ.(1998). *İsmet İnönü'nün Hatıraları: Cumhuriyet'in İlk Yılları (1923-1938).* Cumhuriyet Yayınları.

Kadro Dergisi Cilt 1 (1932). s.1

Kadro Dergisi Cilt 3 (1932). *Kronikler.* Leipzig Sergisinde Türk Sesi, s.38-39.

Kadro Dergisi Cilt 5 (1932). s.3

Kadro Dergisi Cilt 11 (1932). Yakup Kadri, *Ankara Moskova Roma.* s.38-40.

Kadro Dergisi Cilt 12 (1932). s.3

Kadro Dergisi Cilt 13 (1933). Şevket Süreyya, *Ergenekon Efsanesi.* s.5-9.

Kadro Dergisi Cilt 17 (1933). Şevket Süreyya, *Bir Münakaşanın Manası.* s.5-8.

Kadro Dergisi Cilt 23 (1933). s.5

Kadro Dergisi Cilt 24 (1933). *Türk İnkılabında Gazi ve Bizim Bir İnanımız.* s.3

Kadro Dergisi Cilt 24 (1933). Vedat Nedim, *Sanayileşme Davası.* s.17-21.

Kadro Dergisi Cilt 25 (1934). Şevket Süreyya, *Büyük Meclis ve İnkılap.* s.39-44.

Kadro Dergisi Cilt 31 (1934). s.3-4.

Kandemir, F. (1965). *Hatıraları ve Söyleyemedikleri İle Rauf Orbay.* İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları.

Kapani, M. (1987). *Politika Bilimine Giriş.* Ankara: Bilgi Yayınları.

Karaca, N. (2004). *1923-1945 Arası Türk Sosyolojisinde Pozitivist Eğilimler.* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Karadağ, A. (2004). Türk Aydınlarında Cumhuriyet: Farklı Siyasal Duruşlar ve Farklı Sonuçlar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt: 14 (2), 225-254.

Karaer, İ. (1992). *Türk Ocakları (1912-1931).* Ankara: Türk Yurdu Neşriyatı.

Karaosmanoğlu, Y. K. (1999). *Politikada 45 Yıl.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Karaosmanoğlu, Y. K. (2002). *Atatürk: Biyografik Tahlil Denemesi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Karatepe, Ş. (2011). *Tek Parti Dönemi.* İstanbul: İz Yayıncılık.

Karpat, K. (2007). *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi (1876-1980),* (E. Soğancılar, çev.). Ankara: İmge Kitabevi.

Karpat, K. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi.* İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat, K. (2012). *Türk Siyasi Tarihi,* (C. Elitez, çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.

Kasaba, R. (2005). Türk Modernleşmesi ve Modernleştirici Elit. S. Bozdoğan, R. Kasaba, (Ed.), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* içinde (12-29). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Kaştan, Y. (2006). Türkiye Cumhuriyetinde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP'nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt.8, 124-140.

Keyder, Ç. (2005). 1990'larda Türkiye'de Modernleşmenin Doğrultusu. S. Bozdoğan, R. Kasaba, (Ed.), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* içinde (29-43). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Kırçak, Ç. (2001). *Cumhuriyetten Günümüze Gericilik III.* Çağdaş Matbaacılık.

Kırçak, Ç. (2001). *Cumhuriyetten Günümüze Gericilik IV.* Çağdaş Matbaacılık.

Kışlalı, A. T. (1998). *Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma.* Ankara: İmge Kitabevi.

Kili, S. (1976). *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Kili, S. (1998). *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli.* Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kinross, L. (2005). *Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu,* (N. Sander, çev.). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Kocabaş, S. (2007). *T.C. Devlet Tarihi 3 Atatürk Dönemi (1923-1938): Partileşme Sürece, Ekonomi ve Dış Politika, Otoriter Yönetim, Önemli Olaylar, Atatürk'ün Ölümü.* İstanbul: Vatan Yayınları.

Kocabaş, S. (2009). *T.C. Devlet Tarihi 4 İnönü Dönemi (1938-1950): Milli Şef Yönetimi, Demokrasiye Geçiş.* İstanbul: Vatan Yayınları.

Koç, İ. C. (2006). *Tek Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri (1929-1938).* Ankara: Siyasal Kitabevi.

Koçak, C. (2009). Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef/Milli Şef. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm.* (6.Baskı) içinde (119-138). İstanbul: İletişim Yayınları.

Koçak, C. (2013). İnkılap Tarihçilerinin Kutsal Metni: Nutuk. *Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları* içinde (37-49). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Koçak, C. (2003). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945) Cilt.1-2.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Koçak, C. (2011). *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Koçak, C. (2011). *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Koçak, C. (2013). *Tarihin Buğulu Aynası.* İstanbul: Timaş Yayınları.

Köker, L. (2009). Kemalzim/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm.* (6.Baskı) içinde (97-119). İstanbul: İletişim Yayınları.

Köker, L. (2010). *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Laclau, E. (1998). *İdeoloji ve Politika.* İstanbul: Belge Yayınları.

Le Bon, G. (2013). *Kitleler Psikolojisi,* (H. İlhan, çev.). Ankara: Alter Yayıncılık.

Lewis, B. (1984). *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* (M. Kıratlı, çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Linzi J. J. (2012). *Totaliter ve Otoriter Rejimler,* (E. Özbudun, çev.). Ankara: Liberte Yayınları.

Macit, H. M. (2007). *Faşizm ve Nazizm.* Ankara: Savaş Yayınevi.

Mardin, Ş. (2004). Faşizm. *Liberal Düşünce Dergisi,* Sayı.35, 25-28.

Michel, H. (2011). *Faşizmler,* (F. Üstel, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mosca, G. (1968). *Siyasi Doktrinler Tarihi, Eski Çağdan Zamanımıza Kadar,* (S. Tiryakioğlu çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.

Mussolini, B. (1998). *Faşizm-Faşist Devlet.* İstanbul: Toker Yayınları.

Mutlu, A. (2005). *Kurumsallaşmış Demokrasilerdeki Siyasi Partiler Sistemi ile Ülkemizdeki Siyasi Partiler Sisteminin Karşılaştırılmalı Değerlendirilmesi ve Özgün Model Arayışları.* (Uzmanlık Tezi). İçişleri Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Başkanlığı, Ankara.

Mutlu, S. (2007). *Devlet Adamı Kimliği ile İsmet İnönü'nün Düşünce ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi.* (Doktora Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

Nadi, N. (b.t.). *Perde Aralığında.* İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.

Necatigil, B. (1963). *Atatürk Şiirleri.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Neocleous, M. (2014). *Faşizm,* (D. Barış Kılınç, çev.). Ankara: NotaBene Yayınları.

Nietzsche, F. (2006). *Böyle Buyurdu Zerdüşt,* (M. Batmankaya, çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Nirun, A. (2015). *Atatürksüz İlk On Gün.* İstanbul: Kayhan Matbaacılık.

Nişancı, E. (2001). *Geleneksel Patrimonyalizmden Modern Neo-Patrimonyalizme: Bir Modernleşme Denemesi.* Haliç Üniversitesi Yayınları.

Nişancı, Ş. (2009). İttihat Terakki Politikalarında Pozitivizmin Etkisi ve Eleştirel Bir Yaklaşım. *Bilgi (19),* 19-47.

Okyar, F. (1980). *Üç Devirde Bir Adam,* (C. Kutay, yay.haz.). İstanbul: Tercüman Tarih Yayınları.

Örs, H. B. (2013). *19 Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Öz, E. (1996). *Türkiye'de Tek Partili Rejimi ve Siyasal Katılma.* Ankara: Yetkin Yayınları.

Özbudun, E. (1977). *Siyasal Partiler.* Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Özbudun, E. (2011). *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye.* İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özçetin, B. (2010). Zigana Dağındaki Portakal Ağacı: Recep Peker ve Kemalizm. *Akdeniz İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Sayı.20, 167-187.

Özdemir, Y., Aktaş, E. (2011). Halkevleri (1932'den 1951'e). *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı.45, 235-262.

Özden, M. (2005). Atatürk Döneminde Kemalist Metinler: A'râfda Bir Kemalizm: Tekin Alp ve Kemalizm (1936). *Bilig,* Sayı.34, 45-81.

Öztekin, H. (2013). *Tan (1938-1945): Serteller Yönetiminde Muhalif Bir Gazetenin Tarihi.* (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Parla, T. (1986). *Demokrasi, Anayasalar, Partiler ve Türkiye'nin Siyasal Rejimi.* İstanbul: Onur Yayınları.

Parla, T. (1991). *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Atatürk'ün Nutuk'u.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Parla, T. (1995). *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Parla, T. (2001). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Parla, T. (2002). *Türkiye'de Anayasalar.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Passmore, K. (2014). *Faşizm,* (S. Gül, çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

Paxton, R. O. (2014). *Faşizmin Anatomisi,* (H. Atay, H. D. Atay, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Peker, R. (1984). *İnkılap Dersleri.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Pektaş, Ş. (2010). *Milli Şef Döneminde Cumhuriyet Gazetesi.* İstanbul: Fırat Yayınları.

Plaggenborg, S. (2015). *Tarihe Emretmek: Kemalist Türkiye, Faşist İtalya, Sosyalist Rusya,* (H. Demirel, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Poulantzas, N. (1980). *Faşizm ve Diktatörlük,* (A. İnsel, çev.). İstanbul: Birikim Yayınları.

Pozhidayeva, N. (2011). *Alman Siyasal Sisteminde Weimar Cumhuriyeti Sonrası Nasyonal Sosyalist Partisinin İktidarı ve Nazizm.* (YL Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.

Reich, W. (2002). *Faşizmin Kitle Ruhu Anlayışı,* (B. Onaran, çev.). İstanbul: Payel Yayınları.

Rüzgar, E. (2013). *Führer/Adolf Hitler'in Yaşamı ve Sırları.* Ankara: İrem Matbaacılık.

Salman, C. (2007). *Atilla İlhan'da Doğu Batı Sorunu ve Ulusal Kültür Bileşimi: Gazi ve Milli Şef Dönemlerine Karşılaştırmalı Yaklaşım.* (YL Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Sancar, N. (1973). *İsmet İnönü ile Hesaplaşma.* Ankara: Afşin Yayınları.

Sarıca, M., Aybay, R. (1965). *Faşizm.* İstanbul: İzlem Yayınevi.

Sertel, Z. (2001). *Hatırladıklarım.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Shirer, W. (1970). *Nazi İmparatorluğu I: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü,* (R. Güran, çev.). İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi.

Shirer, W. (1968). *Nazi İmparatorluğu II: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü,* (R. Güran, çev.). İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi.

Sinanoğlu, N. H. (1933). *Faşizm ve Onun Devlet Sistemi.*Ankara: Ankara Matbaası.

Slattery, M. (2010). *Sosyolojide Temel Fikirler,* (Ö. Balkız, çev.). İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Söğütlü, İ. (2010). Cumhuriyet Türkiye'sinde Modernleşme ve Bürokratik Vesayet. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı.19, 49-68.

Spitz, D. (1969). *Antidemokratik Düşünce Şekilleri,* (Ş. Yalçın, çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Sternhell, Z., Aznajder, M., Asheri, M. (2012). *Faşist İdeolojinin Doğuşu,* (Ş. Çiltaş, çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Şirin, E. (2007). *Falih Rıfkı Atay'ın Kaleminden Atatürk ve Türk Devrimi.* (YL Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Şirin, F. S. (2009). *Falih Rıfkı Atay (1893-1950).* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Tanilli, S. (2002). *Devlet ve Demokrasi.* İstanbul: Adam Yayınları.

Tanör, B. (1996). *Kuruluş Üzerine Türkiye: 1920 Sonraları.* İstanbul: Der Yayınları.

Tanör, B. (2011). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tanrıöver, H. S. (2000). *Dağ Yolu Cilt.2,* (F. Tevetoğlu, yay.haz.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tekeli, İ., İlkin, S. (2003). *Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadroculari ve Kadroyu Anlamak.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekiner, A. (2010). *Atatürk Heykelleri.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Teziç, E. (2007). *Anayasa Hukuku.* İstanbul: Beta Yayınları.

Thalheimer, A., Bauer, O., Tasca, A. (1999). *Faşizm ve Kapitalizm,* (R. Serozan, çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Timuçin, A. (2004). *Felsefe Sözlüğü.* İstanbul: Bulut Yayınları.

Timur, T. (1997). *Türk Devrimi ve Sonrası.* Ankara: İmge Yayınevi.

Timuroğlu, V. (1984). *Atatürk Şiirleri.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Toker, M. (1998). *Şeyh Sait İsyanı.* İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.

Toprak, Z. (2012). *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji.* İstanbul: Doğan Kitap.

Torun, E. (1996). *Atatürk Dönemi Tek Parti.* (YL Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Torun, E. (2003). *CHP Büyük Kongresi (1927): Sivas'tan Büyük Kongreye Cumhuriyet Halk Partisi.* Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1982). *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku.* İstanbul: Ekin Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952).* İstanbul.

Tunçay, M. (2009). İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama). *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm.* (6.Baskı) içinde (92-97). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tunçay, M. (2010). *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tunçay, M. (2011). *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Turan, Ş. (1999). *Türk Devrim Tarihi IV. Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950).* Ankara: Bilgi Yayınevi.

Turgut, H. (2011). *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Türköne, M. (2011). *Siyaset.* İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Uğur, N. (1995). *İsmet İnönü.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Uran, H. (2008). *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950).* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Us, A. (1966). *Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları (1930-1950).* İstanbul: Vakit Matbaası.

Uyar, H. (1998). *Türkiye'de Tek Parti Döneminde İktidar ve Muhalefet (1923-1950).* (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Uzun, H. (2010). Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, IX/20-21,* 233-271.

Ünal, O. (1994). *Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu: Tek Parti Yönetiminden Çok Parti Rejimine Geçiş Süreci.* İstanbul: Milliyet Yayınları.

Ünder, H. (2009). Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm.* (6.Baskı) içinde (138-156). İstanbul: İletişim Yayınları.

Verel, O. (1981). *Vatan Sana Minnettardır.* İstanbul: Türk Hava Kurumu Yayınları.

Weber, M. (2013). *Bürokrasi ve Otorite,* (H. Bahadır Akın, çev.). Ankara: Adres Yayınları.

Yakın Tarihimiz (Milliyet Tarih ve Kültür Eki). (1982). Milliyet Yayınları.

Yalçın, A. (2004). Faşizmin Doğuşu. *Liberal Düşünce Dergisi,* Sayı.35, 5-24.

Yanardağ, M. (2008). *Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi.* İstanbul: Siyah Beyaz Kitap.

Yayla, A. (2004). Kemalizm'e Liberal Açıdan Bakınca. *Liberal Düşünce Dergisi, Sayı.36,* 5-26.

Yeğen, M. (2009). Kemalizm ve Hegemonya. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm.* (6.Baskı) içinde (56-75). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeşilkaya, N. G. (2009). Halkevleri. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm.* (6.Baskı) içinde (113-118). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yetkin, Ç. (2006). *Karşı Devrim (1945-1950).* Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.

Yetkin, Ç. (1983). *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945).* Altın Kitaplar Yayınevi.

Yetkin, Ç. (1989). *Türk Halk Hareketleri ve Devrimler.* Milliyet Yayınları.

Yıldız, A. (2009). Recep Peker. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm.* (6.Baskı) içinde (58-63). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldız, A. (2013). Türkiye'de Resmi İdeolojinin Kavramsal Tarihi (1919-1939). *Doğu Batı Dergisi (Marjinal Sohbetler II),* Sayı.66, 171-193.

Yılmaz, N., Doğan, K., İnankul, H. (2013). Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1946) Bürokrasi ve Siyaset İlişkisinin Weberyan Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* Cilt.27(3). 263-284.

Yükseliman, N. (2002). *Parti Devlet Bütünleşmesi.* İstanbul: Gelenek Yayıncılık.

Zurcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Zurcher, E. J. (2005). *Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908-1928,* (E. Aydınoğlu, çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Zurcher, E. J. (2009). Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm.* (6.Baskı) içinde (44-56). İstanbul: İletişim Yayınları.

http://www.felsefe.gen.tr/friedrich_nietzsche_ve_ust_insan_nedir. Erişim: 25.12.2016.

25 Temmuz 1931 Tarih ve 1881 Sayılı Matbuat Kanunu, *Resmi Gazete,* Sayı: 1867, 8 Ağustos 1931.

TBMM *Zabıt Ceridesi,* Dönem: 9, Cilt: 9, Toplantı: 1, 109. Birleşim (6.8.1951), TBMM Basımevi, Ankara, 1951.

TBMM *Zabıt Ceridesi,* Devre: 4, Cilt: 20, 3. Birleşim (01.10.1937), TBMM Basımevi, Ankara, 1937.

TBMM *Zabıt Ceridesi,* Dönem: 5, Cilt: 16, 33. Birleşim (05.02.1937), TBMM Basımevi, Ankara, 1937.

TBMM *Zabıt Ceridesi,* Devre: 4, Cilt: 27, 4. Birleşim (14.10.1938), TBMM Basımevi, Ankara, 1938.

TBMM *Zabıt Ceridesi,* Devre: 4, Cilt: 20, 3. Birleşim (08.10. 1937), TBMM Basımevi, Ankara, 1937.

Akşam Gazetesi, 12 Eylül 1930.

Akşam Gazetesi, 28 Eylül 1945.

Cumhuriyet Gazetesi, 20 Haziran 1936.

Ulus Gazetesi, 19 Haziran 1936.

Ulus Gazetesi, 3 Temmuz 1936.